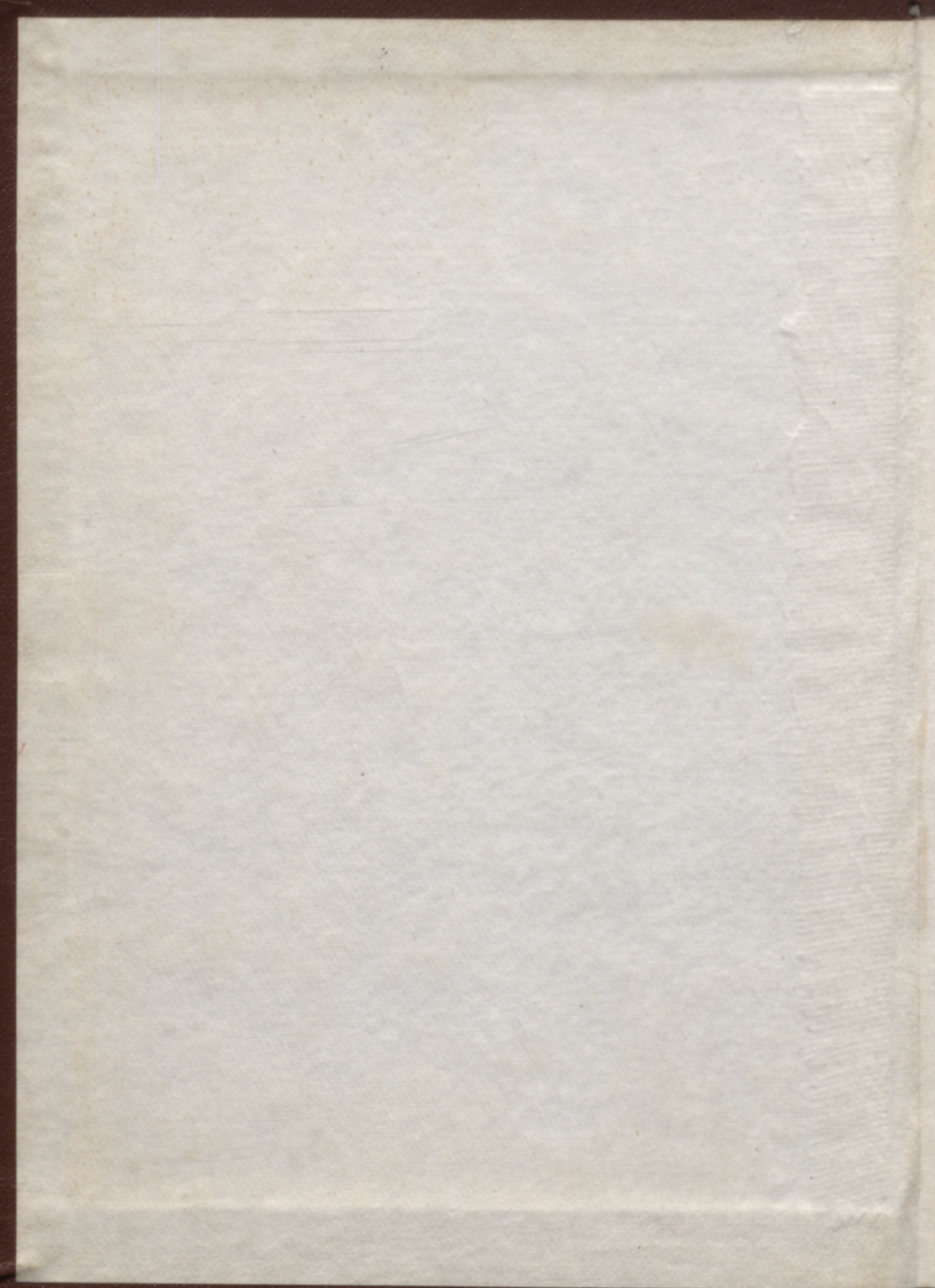
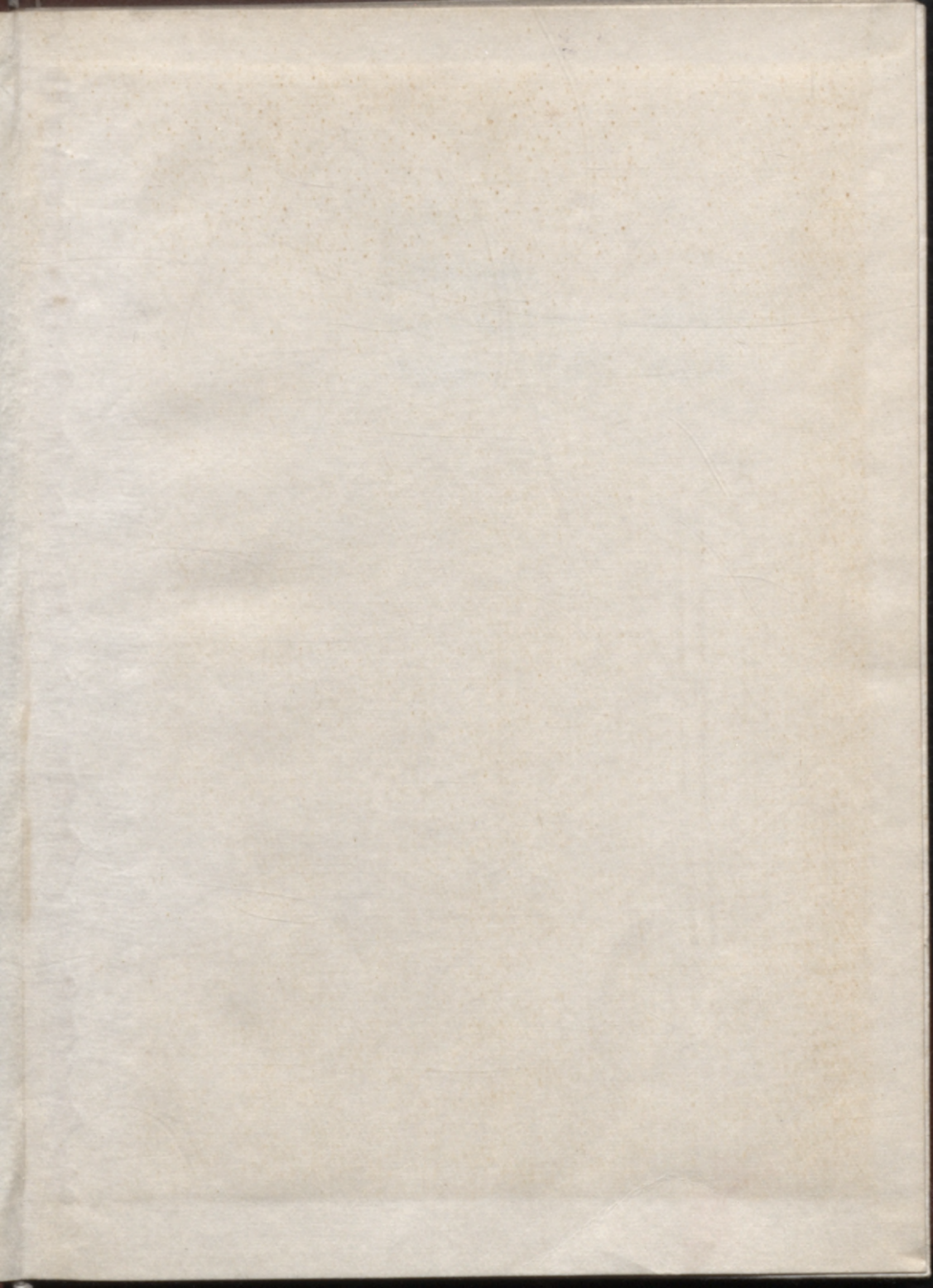

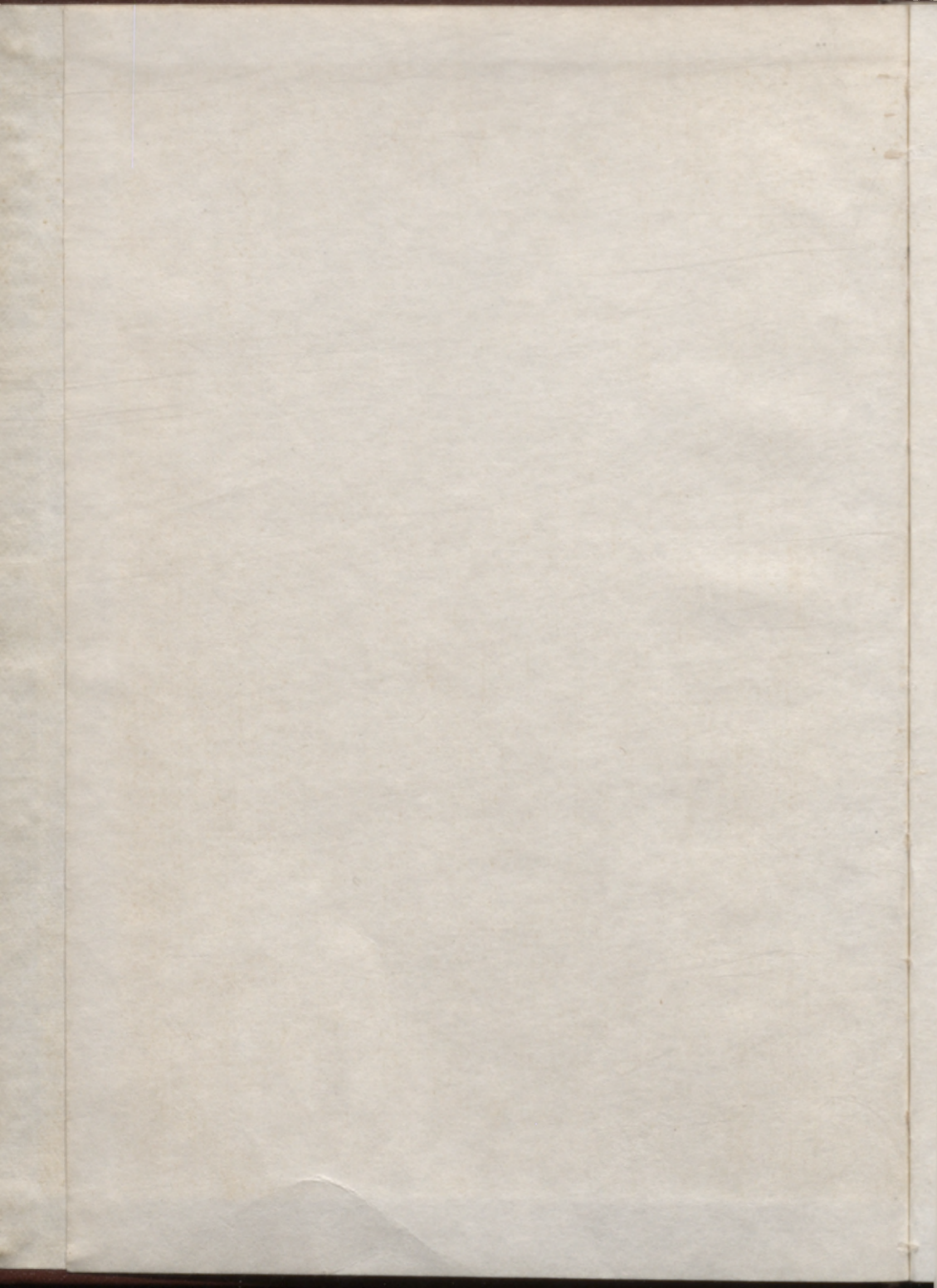
78-3
L 344

I. Ronis

Latviešu buržuāzijas
politika 1907.-1914.
gadā

I. Ronis

**Latviešu
buržuāzijas politika
1907.—1914. gadā**

61
L
5

1. tomis.

Latviešu

historiogrāfija

Latvijas PSR Zinātņu akadēmija

Vēstures institūts

78-3

344

2461

8

I. Ronis

Latviešu
buržuāzijas politika
1907. — 1914. gadā

Rīga «Zinātne» 1978

9 (L) 1
Ro 455

Vija Lāča Latv. PSR

VALSTS BIBLIOTĒKA

79-4.03+

0308121304
; 1 lp

Izdots saskaņā ar Latvijas PSR
Zinātņu akadēmijas Redakciju
un izdevumu padomes
1977. g. 27. oktobra lēmumu.

R $\frac{10604 - 139}{M 811(11) - 78}$ 45 - 78

© Izdevniecība «Zinātne», 1978

Ievads

Krievijas imperiālisma perioda historiogrāfijā nozīmīgākās, bez šaubām, ir triju revolūciju problēmas. Pēdējā laikā padomju vēsturnieki, izsekojot revolucionārā procesa attīstībai, pievērs pastiprinātu uzmanību arī jautājumam par proletariāta šķiras pretiniekiem. Tā nozīmīgumu savā laikā uzsvēra V. I. Ļeņins, kas norādīja: «Nenoskaidrojot mūsu politisko partiju šķirisko raksturu, neapsverot šķiru intereses un viņu savstarpējo stāvokli mūsu revolūcijā, nevar spert ne soli uz priekšu proletariāta tuvāko uzdevumu un taktikas noteikšanā.»¹ Eksploatatoru šķiru ekonomisko pamatu, interešu un politikas izpēte ļauj labāk izgaismot Krievijas daudznacionālā proletariāta varonīgo revolucionāro cīņu pret patvaldību un eksploatatoriem.

Latviešu buržuāzija, tāpat kā carisms, fūižniecība un citu nacionālo grupu buržuāzija, bija sīksts Latvijas darbaļaužu ienaidsnieks. Tās politikas izpēte palīdz dziļāk novērtēt to milzīgo pašaizliedzīgo darbu, ko veica Latvijas proletariāta marksistiskā partija, skaidrāk izprast revolucionāro sociāldemokrātu izcilo lomu proletāriskā internacionālisma nosargāšanā un nostiprināšanā Latvijas darbaļaužu masās. Turklāt gadu desmitā pēc Krievijas pirmās buržuāziski demokrātiskās revolūcijas lielā mērā veidojās un nobrieda Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas sociālekonomiskie un sabiedriski politiskie priekšnoteikumi. 1917. g. septembrī V. I. Ļeņins norādīja: «Lai saprastu Krievijas revolūcijas attīstību, visnepieciešamāk ir ... izpētīt, kādas bija galvenās partijas, kādu šķiru intereses tās aizstāvēja, kādas bija visu šo partiju savstarpējās attiecības.»² Jāuzsver arī, ka proletariāta šķiras pretinieku politikas izpētei nav tikai zinātniska nozīme vien. Sodien, kad «...ideoloģiskās cīņas problēmas aizvien vai-

¹ Ļeņins V. I. Pa iemītu taku! — Raksti, 15. sēj., 26. lpp.

² Ļeņins V. I. Revolūcijas mācības. — Raksti, 25. sēj., 205. lpp.

rāk izvirzās pirmajā vietā...»³ un padomju vēstures zinātnei jābūt gatavai dot pretsparu jebkuriem vēsturiskās pagātnes falsificējumiem, kas ieņem vienu no redzamākajām vietām buržuāzisko ideologu ieroču vidū, latviešu buržuāzijas politikas un vēsturiskās lomas atsegšana ir arī politiski aktuāla.

Monogrāfijas tēmas vairāki aspekti skarti vispārēja rakstura darbos, kā arī pētījumos par citām problēmām, tomēr kopumā šī tēma padomju historiogrāfijā nav speciāli pētīta. Grāmatas ierobežotais apjoms gan neļāva analizēt latviešu buržuāzijas politikas visus aspektus. Tādēļ monogrāfijā aplūkotas tikai problēmas nozīmīgākās puses — nacionālās buržuāzijas ekonomiskais īpatsvars, politiskā organizētība, attiecības ar carismu, centieni pēc ekonomiskās un politiskās nostiprināšanās. Latviešu buržuāzijas politikas galveno saturu autors saskata tās cīņā pret Latvijas darbaļaužu interesēm, pret jaunas revolūcijas draudošo iespēju un proletariāta marksistisko partiju.

Monogrāfijas metodoloģiskā un teorētiskā bāze ir marksisma-ļeņinisma klasiķu, galvenokārt V. I. Ļeņina, darbi, vispirmām kārtām tie, kas veltīti kapitālisma un imperiālisma attīstības galveno likumsakarību noskaidrošanai Krievijā, kā arī tie, kuros analizēta Krievijas politisko partiju šķiriskā bāze, to struktūra un darbība. Visai nozīmīgs problēmas izstrādē bija V. I. Ļeņina norādījums, ka Krievijas imperiālisma īpatnības lielā mērā ietekmēja šķiru tālāko evolūciju Krievijā, buržuāzijas politisko seju tajā. Vairākos V. I. Ļeņina darbos tieši analizētas šķiru attiecības Latvijā, sniegts LSD darbības vērtējums. Ievērojama metodoloģiska nozīme ir arī PSKP un LKP kongresu, konferenču un CK plēnumu materiāliem.

Samērā plašajā Baltijas vācu muižnieciskajā un buržuāziskajā historiogrāfijā latviešu buržuāzijas ekonomiskajai un politiskajai darbībai visumā veltīta nenozīmīga vieta. Ilgu laiku vietējie vācu vēsturnieki ignorēja latviešu buržuāzijas attīstību, bet, ja arī aplūkoja to, tad ļoti vienpusīgi. Tādā plašā pētījumā kā E. Štīdas darbā par banku attīstību Vidzemē⁴ latviešu buržuāzija bija minēta tikai sakarā ar pārmetumiem tai par savu kredītiestāžu izveidošanu. Atklāti sludinot naidu pret latviešu tautu, Baltijas vācu muižnieciskā historiogrāfija daudzos gadījumos nesaudzēja arī latviešu buržuāziju. Raksturīgākais šīni ziņā ir A. Tranzē-Rozeneka anonīmi publicētais sacerējums par 1905.—1907. g. revolūciju Latvijā,⁵ kurā līdzās apmelojumiem, kas vērsti pret revolucionārajām tautas masām, netrūkst nepa-

³ PSKP XXV kongresa materiāli. R., 1976, 11. lpp.

⁴ Štīda E. Das livländische Bankwesen in Vergangenheit und Gegenwart. Leipzig, 1909. XI, 485 S.

⁵ Die lettische Revolution, Teil 1—2. 2. Auflage. Berlin, 1908. 156, 410 S.

matotu apvainojumu attiecībā uz latviešu buržuāziju, kurai tiek inkriminēts revolucionārisms un separātisms. No muižniecības apoloģētu pozīcijām uzrakstīti arī A. Tobīna darbi.⁶ Līdzīgas koncepcijas sastopamas arī mūsdienu rietumvācu «austrumu pētniecības» pārstāvju darbos. Baltijas vācu vēsturnieku vidū zināmā mērā savrup stāv H. Dopkēviča, kas, visumā aizstāvot vietējo vācu valdošo šķiru politiku, savā sacerējumā⁷ tomēr plašāk nekā vairums viņas kolēģu aplūko latviešu buržuāzijas politiskos grupējumus un to darbību.

Latviešu buržuāziskajā historiogrāfijā atkarībā no laikposma, kad radies attiecīgais darbs, jautājumā par nacionālās buržuāzijas politisko darbību vērojami divi kardināli pretēji viedokļi. Darbos, kas sarakstīti līdz Lielajai Oktobra sociālistiskajai revolūcijai, nemitīgi akcentēta latviešu buržuāzijas pilnīgā lojalitāte carismam un Krievijas impērijai, turpretim buržuāziskajā Latvijā izdotajiem darbiem raksturīga tendence buržuāzijas darboņu politiku iztēlot kā cīņu par Latvijas politisko neatkarību.

Pirmsrevolūcijas posma historiogrāfiju par pētāmo tematu veido lielākoties tālaika buržuāzisko sabiedrisko darbinieku sacerējumi, kuros tika popularizēti attiecīgā grupējuma politiskie uzskati, nozīmīgu vietu parasti ierādot revolucionārās Latvijas Sociāldemokrātijas un marksisma apmelošanai. Tādas bija, piemēram, V. Olava, M. Valtera, J. Jankava, K. Hirša-Gaigala sacerētās grāmatas.⁸

Atsevišķos šā laika buržuāzisko un sīkburžuāzisko autoru darbos gan ietverts samērā plašs faktu materiāls. To varētu teikt par M. Skujenieka,⁹ A. Berga,¹⁰ A. Lucava¹¹ un dažiem citiem apcerējumiem par Latvijas pašvaldības iestāžu stāvokli un darbību, kā arī par E. Laursona darbu, kas veltīts buržuāziskās kooperācijas attīstībai,¹² un F. Garā (Zemceva) darbiem, kuros

⁶ *Tobien A. v. Die livländische Ritterschaft in ihrem Verhältnis zum Zarismus und russischen Nationalismus. Bd. 1. Riga, 1925. 523 S.; Bd. 2. Berlin, 1930. XVIII, 412 S.*

⁷ *Dopkewitsch H. Die Entwicklung des lettländischen Staatsgedanken bis 1918. Berlin, 1936. VII, 125 S. (Rigaer volkstheoretische Abhandlungen, H. 3).*

⁸ *Olavs V. Galvenie virzieni ētikā. R., 1910. 222 lpp.; Valters M. Florencē. Studija iz mākslas vēstures un mākslas teorijas. R., 1909. 96 lpp.; Tas pats. Mūsu tautības jautājums. R., 1914. 175 lpp.; Jankavs J. Kad pusnakts pāri, maskas krit. R., 1913. 36 lpp.; Tas pats. Rainis un sociāldemokrātiskā kliķe. R., 1913. 36 lpp.; Hiršs K. Marksa uzskati par vēsturi un tautības ideja. R., 1907. 32 lpp.*

⁹ *Skujenieks M. Nacionālais jautājums Latvijā. R., 1914. 290 lpp.*

¹⁰ *Земское хозяйство Прибалтийского края. Спб., 1908. 88 с.*

¹¹ *Lutcavs A. Baltijas pašvaldība un zemstu projekti. R., 1915. 39 lpp.*

¹² *Лаурсон Э. Кооперация в Латышском крае до Великой Европейской войны. Рига, 1917. 99 с.*

aplūkots agrārais jautājums.¹³ Tomēr šie darbi ir šķiriski apro-
bežoti, tajos nav atsegtas parādību sociālās saknes un tiek idea-
lizēta latviešu buržuāzijas politika.

No Krievijas pirmsrevolūcijas historiogrāfijas minams pla-
šais darbs par sabiedriskās kustības vēsturi Krievijā.¹⁴ Interesi
izraisa tajā atrodamais konkrētais materiāls par atsevišķiem
Latvijas politiskajiem grupējumiem. Tomēr par darba metodolo-
ģisko pamatu izmantotas meņševistiskās koncepcijas par Krievi-
jas šķiru un politisko partiju attīstību, to savstarpējām attiecī-
bām, pārspilēta buržuāzijas politiskā loma utt. Meņševiku līderu
redakcijā iznākušā darba nepareizās koncepcijas asi un pamatoti
kritizēja V. I. Ļeņins.

Buržuāziskās Latvijas posma latviešu buržuāziskā historio-
grāfija, cenšoties pamatot buržuāzijas pretenzijas uz «neatkarī-
bas cīnītājas» lomu, falsificēja tās politikas pamatmērķus, nepa-
tikamus momentus vienkārši noklusējot. Tā, A. Plensners savā
darbā,¹⁵ kas pretendēja uz Latvijas ekonomiskās un politiskās
attīstības galveno tendenču analīzi pirmā pasaules kara priekšva-
karā, aplūkojot latviešu buržuāzijas galvenos politiskos grupēju-
mus, gan atzina, ka tie visi bija carisma sabiedrotie, tomēr, se-
kojot buržuāziskās historiogrāfijas pamattendencei, meklēja Lat-
vijas neatkarības idejas nesējus pat melnsimtmnieciskajā Latviešu
tautas partijā. Kā šīs galēji reakcionārās partijas līdera F. Vein-
berga apoloģēts uzstājās arī kādreizējais liberāļu laikraksta
«Dzimtenes Vēstnesis» redaktors M. Ārons un agrākais latviešu
kadetu līderis F. Alberts.¹⁶ Viens no pirmskara latviešu liberālās
buržuāzijas līderiem A. Bergs, kas buržuāziskajā Latvijā kļuva
par vienu no vietējo fašistu līderiem, «tautisko centienu» galveno
paudēju saskatīja V. Olavā.¹⁷ E. Arnis savukārt par vienīgajiem
«neatkarīgas Latvijas» idejas aizstāvjiem izvirzīja latviešu
eserus.¹⁸

Zināma nozīme tajos esošā plašā faktu materiāla dēļ ir vairā-
kiem ekonomiska rakstura darbiem, kā K. Puriņa un E. Baloža

¹³ Земцев В. К аграрному вопросу в Лифляндии. Рига, 1907. 113 с.;
Он же. Остатки феодального строя в Прибалтийском крае, т. 1—2. Юрьев,
1916. 86, 77 с.

¹⁴ Общественное движение в России в начале XX-го века, 1—4. Спб.,
1909—1914.

¹⁵ Plensners A. Latvijas atbrīvošanās. Pirmā grāmata. Latvija pasaules
kara priekšvakarā. R., 1928. 221 lpp.

¹⁶ Āronu Matiss. Fridrihs Veinbergs savā mūža darbā un savās idejās.
R., 1932. 303 lpp.; Alberts F. No cilts līdz nacionālai valstij. Liepāja, 1926.
84 lpp.

¹⁷ Bergs A. Viļa Olava piemiņai. — Grām.: Vilis Olavs. Piemiņas raksti.
R., [1926], 3.—8. lpp.

¹⁸ Arnis E. Latvju tautas politiskā atmoda. R., 1934. 238 lpp.

grāmatām,¹⁹ rakstu krājumam par sikkreditkooperācijas attīstību Latvijā²⁰ un dažiem citiem. Tomēr, izmantojot šos darbus, nepieciešama uzmanīga, kritiska pieeja, ņemot vērā to klajo tendenciozitāti un šķirisko aprobežotību.

Buržuāziskie emigranti savos sacerējumos balstās uz agrākajām latviešu buržuāziskās historiogrāfijas koncepcijām, gan vēl vairāk pūlīņu veltījot patiesības falsificēšanai. Kaut cik nozīmīgākas avotu bāzes viņu darbos trūkst. Raksturīgas šinī ziņā ir A. Svābes un E. Andersona grāmatas.²¹ Tematiski jauna parādība latviešu buržuāziskajā historiogrāfijā ir baltemigranta O. Freivalda darbs par politiskajām partijām.²² Tomēr autora metodoloģiskā pieeja politisko partiju pētīšanai ir pilnīgi ideālistiska, tāpat nepieņemama ir viņa sniegtā politisko grupējumu konkrētā analīze un novērtējums, jo darba galvenais mērķis ir parādīt buržuāziju kā latviešu tautas vadoni un interešu aizstāvi. Kādreizējais latviešu meņševiku līderis B. Kalniņš savā grāmatā²³ falsificē LSD vēsturi. Viņš pārspīle meņševiku ietekmi Latvijas Sociāldemokrātijā, kā arī bez jebkādas kautrības neganti apmelo latviešu boļševikus.

Latviešu marksistiskie publicisti 20. gs. sākumā pievērsuši nacionālās buržuāzijas politikas analīzei un atmaskošanai lielu vēribu. Savos darbos aicinādami masas uz revolucionāro cīņu, iztīrādami proletariāta partijas stratēģijas un taktikas jautājumus, propagandēdami marksismu, viņi neaizmīrsa šķiras pretinieku — buržuāziju, sniedza tās ekonomiskā un politiskā stāvokļa dziļu analīzi, atsedza buržuāzijas politiskās mahinācijas. Marksistisko publicistu darbi parasti tika sarakstīti burtiski pa karstām notikumu pēdām, atsaucoties uz gandrīz vai katru ievērojamāku sabiedriskās dzīves norisi, tāpēc šiem darbiem ir arī izcila avota vērtība.

Nozīmīgāko ieguldījumu gan latviešu buržuāzijas politikas vispārējā raksturojumā, gan tās politikas konkrēto izpausmju atmaskojumā devis uzticamais V. I. Leņina līdzgaitnieks P. Stučka. Savos darbos viņš risinājis latviešu buržuāzijas attīstības problēmas, pievērsies tās politisko grupējumu sociālās bāzes

¹⁹ *Puriņš K.* Kooperatīvais un tirdznieciskais kredīts Latvijā. R., 1920. 55 lpp.; *Balodis E.* Latviešu kredītkooperācija no viņas sākumiem līdz pasaulē karam. R., 1934. 80 lpp.

²⁰ Latviešu kooperatīvais kredīts. Raksti par latviešu kredītkooperācijas 60 gadu attīstību. R., 1937. 491 lpp.

²¹ *Svābe A.* Latvijas vēsture. 1800.—1914. Upsala, 1958. 752 lpp.; *Andersons E.* Latvijas vēsture. 1914.—1920. Stokholma, 1967. 755 lpp.

²² *Freivalds O.* Latviešu politiskās partijas 60 gadus. Kopenhāgena, 1961. 226 lpp.

²³ *Kalniņš B.* Latvijas sociāldemokrātijas piecdesmit gadi. Stokholma, 1956. 376 lpp.

un darbības analīzei, vairākus darbus veltījis sīkburžuāzijas grupējumu politikas izvērtējumam. Kā ievērojamākais LSD teorētiķis, kas nesamierināmi cīnījās pret oportūnisma ietekmi LSD, P. Stučka, balstīdamies uz V. I. Leņina darbiem, izvērsa aktīvu cīņu pret buržuāzijas uzbrukumiem ideoloģiskajā laukā. Latviešu buržuāzijai un sīkburžuāzijai pastiprinot buržuāziskā nacionālisma propagandu, P. Stučka pievērsās nacionālā jautājuma analīzei un, nesamierināmi cīnoties pret jebkādam nacionālisma izpausmēm, atsedza latviešu buržuāziskā nacionālisma avotus un tā saturu.²⁴

J. Daniševska darbos analizētas šķiru attiecības Latvijā,²⁵ latviešu buržuāzijas politisko grupējumu stāvoklis pēc 1907. g. 3. jūnija valsts apvērsuma,²⁶ buržuāzijas politikas konkrētas izpausmes, kā V vispārējo latviešu dziesmu svētku sarīkošana 1910. gadā u. c.²⁷

Arī J. Jansons-Brauns, neraugoties uz samiernieciskajām svārstībām, devis nacionālās buržuāzijas politikas boļševistisku analīzi. Viņš norādīja, ka latviešu buržuāzijai nav bijusi kāda plašāka politiska programma, tā vienmēr meklējusi carisma atbalstu. Samērā sīki J. Jansons-Brauns raksturojis latviešu buržuāzisko un sīkburžuāzisko politisko grupējumu darbību.²⁸ Lielu ieguldījumu viņš devis buržuāzijas ideoloģiskā uzbrukuma atmaskošanā.²⁹

Buržuāzijas politisko partiju darbības analīze atrodama arī vairākos J. Bērziņa-Ziemeļa, F. Roziņa un citu latviešu marksistu darbos.

Padomju vēsturnieki, it īpaši pēdējā laikā, veltījuši pētījumiem par Krievijas buržuāzijas ekonomisko un politisko attīstību, tās

²⁴ *Stučka P.* Rakstu izlase, 1. sēj. R., 1976. 526 lpp.; *Tas pats.* Nacionālais jautājums un latviešu proletariāts. Darbu izlase. 1906.—1930. R., 1972. 293 lpp.

²⁵ *Dns J.* Latvija 1909./10. gadā. — Grām.: Progresā kalendārs, 1911. R., 1911, 35.—90. lpp.

²⁶ *P-Ins.* Kontrevolūcijas spēki. — «Cīņa», 1907, 12. septembrī, Nr. 85; *Paleja.* Liberālā buržuāzija un proletariāts. — «Darba Balss», 1907, 7. februārī, Nr. 1; *J. D.* Klusiņām bez trokšņa. — «Jaunais Laiks», 1912, 1. februārī, Nr. 9; *Dns J.* Buržuāzijas un proletariāta organizācijas Latvijā. — «Tagadne», 1913, Nr. 12—15, u. c.

²⁷ *Dns J.* Tautas svētki vai reakcijas jandāliņš. — «Jaunā Dienas Lapa», 1909, 6. maijā, Nr. 102; *P-ns.* Jankavs un komp. kā politiskās cīņas pretinieki. — «Cīņa», 1908, 15. jūlijā, Nr. 97; 15. augustā, Nr. 98, u. c.

²⁸ *Jansons-Brauns J.* Kopoti raksti. Politiski apcerējumi. 5. sēj. R., 1927. 197 lpp.; 7. sēj. R., 1928. 205 lpp.

²⁹ *Jansons-Brauns J.* Fauni vai klauni? Piezīmes par mūsu jaunāko rakstniecību. Pēterburga, 1908. 122 lpp.; *Tas pats.* Vēsturiskais materiālisms. Apcerējumi iz vēstures un vēstures filozofijas. 1. d. R., 1910. 114 lpp.

attiecībām ar pārējām šķirām un patvaldību pastiprinātu uzmanību. A. Avreha, J. Čermenska, I. Gindina, K. Guseva, H. Jofes, V. Komina, V. Laveričeva, L. Spirina un citu padomju vēsturnieku darbi bija nozīmīgi vispārēju problēmu risināšanā, kas saistītas arī ar latviešu buržuāzijas darbību aplūkojamajā laikposmā. Ipaši būtu minams L. Spirina darbs,³⁰ kas speciāli veltīts Krievijas muižniecības un buržuāzijas politiskajām partijām, aptverot laiku no to darbības sākotnes līdz sabrukumam. Darbā analizētas šo partiju programmas, taktika, sociālais sastāvs, politiskā darbība, aplūkota boļševiku taktika attiecībā pret tām. L. Spirina monogrāfijas vērtību neapšaubāmi vairo tajā sniegtais nacionālo buržuāziju, tajā skaitā arī latviešu buržuāzijas, politisko partiju vērtējums. Baltijas padomju republiku vēsturnieku (J. Andrušaites, T. Karjaherma u.c.) pētījumi par lietuviešu un igauņu buržuāzijas ekonomiskās un politiskās darbības jautājumiem³¹ ļāva labāk izprast analogisko procesu norisi Latvijā. Padomju vēstures zinātnes sasniegumi arī aplūkojamajā problēmā apkopoti PSRS vēstures un PSKP vēstures daudzsējumu izdevumos.³² Sabiedrisko zinātņu akadēmijas izstrādātajā kolektīvajā darbā³³ parādīts V. I. Leņina milzīgais ieguldījums Krievijas šķiru un politisko partiju vēstures izpētē, sniegta minētās problēmas historiogrāfijas plaša analīze.

Latvijas vēsturiskās attīstības galvenās likumsakarības atspoguļotas apkopojošos darbos par Latvijas PSR vēsturi un Latvijas Komunistiskās partijas vēsturi.³⁴ V. I. Leņina ciešos sakarus ar revolucionāro Latviju atseguši un analizējuši A. Drīzulis un S. Ziemelis.³⁵ Latviešu padomju un arī buržuāziskās historiogrāfijas attīstība raksturota J. Zuša, A. Birona un citu vēsturnieku

³⁰ *Спирин Л. М.* Крушение помещичьих и буржуазных партий в России (начало XX в. — 1920 г.). М., 1977. 366 с.

³¹ *Андрушайтите Ю.* Борьба революционных элементов социал-демократии Литвы за пролетарскую партию в годы реакции (1907—1910 гг.). Автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. ист. наук. Вильнюс, 1962. 23 с.; *Карьяхярм Т.* О политической борьбе в Эстонии в начале XX века (до 1907 г.). Автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. ист. наук. Таллин, 1974. 32 с.

³² История СССР с древнейших времен до наших дней. Первая серия, т. 6. Россия в период империализма. 1900—1917. М., 1968. 854 с.; История Коммунистической партии Советского Союза. Т. 2. Партия большевиков в борьбе за свержение царизма. 1904 — февраль 1917 года. М., 1967. 775 с.

³³ В. И. Ленин и история классов и политических партий в России. М., 1970. 519 с.

³⁴ Latvijas PSR vēsture, 2. sēj. R., 1955. 445 lpp.; Latvijas PSR vēsture. Saīsināts kurss, 2. izd. R., 1967. 752 lpp.; Latvijas Komunistiskās partijas vēstures apcerējumi, 1. d. R., 1961. 461 lpp.

³⁵ *Дризул А. А.* В. И. Ленин и революционная Латвия. Рига, 1970. 239 с.; *Зиемелис С.* Leņinisma uzvara Latvijas strādnieku kustībā triju Krievijas revolūciju laikā. 1905—1917. R., 1977. 254 lpp.

darbos.³⁶ Lai gan speciālu monogrāfisku pētījumu par latviešu buržuāzijas politiku aplūkojamajā laikposmā padomju historiogrāfijā tikpat kā nav, tomēr daudzi padomju vēsturnieki ir pievērsuši savu uzmanību Latvijas buržuāzijas attīstības, tās ekonomiskās un politiskās darbības dažādiem aspektiem. Tas ievērojami atviegloja monogrāfijas uzrakstīšanu.

Lielu ieguldījumu Stolipina reakcijas un jauno revolucionārās kustības uzplūdu perioda vēstures galveno problēmu izstrādāšanā devis J. Krastiņš.³⁷ Pētot kapitālisma attīstību lauksaimniecībā, viņš analizējis arī jautājumus par zemniecības diferencēšanos — spēcīga lauku buržuāzijas slāņa rašanos, no vienas, no plašas bezzemnieku masas izveidošanos, no otras puses. J. Krastiņš sniedzis arī latviešu buržuāzijas politisko grupējumu vispārēju raksturojumu, uzsvēris to ciešo sadarbību ar carismu.

J. Ņetjosins, analizējot rūpniecības struktūru un monopolizācijas procesu Latvijā, aplūkojis arī jautājumu par Latvijas buržuāzijas sastāvu un dažādu buržuāzijas nacionālo grupu īpatsvaru ekonomikā. Pētot strādnieku kustību, viņš samērā lielu uzmanību veltījis buržuāzijas ekonomiskajai un politiskajai cīņai pret proletariātu.³⁸ A. Spreslis un J. Ņetjosins ar konkrētiem materiāliem parādījuši LSD cīņu pret buržuāzijas centieniem pakļaut savai ietekmei arodbiedrības un pārvērst tās buržuāzijai nekaitīgās reformistiskās organizācijās.³⁹

Nozīmīgu pētījumu par dažādu buržuāzijas nacionālo grupu īpatsvaru Latvijas ekonomikā veikusi Dz. Ozoliņa.⁴⁰ Risinot Rīgas pilsētas komunālās saimniecības jautājumus, viņa detalizēti analizējusi dažādu Rīgas buržuāzijas grupējumu cīņu komu-

³⁶ Зутис Я. Основные направления в историографии народов Восточной Прибалтики (19—20 вв.). М., 1955. 90 с.; Бирон А. К., Дорошенко В. В. Советская историография Латвии. Рига, 1970. 498 с.; Bironis A. Baltvācu un latviešu buržuāziskā historiogrāfija par 1905.—1907. g. revolūciju Latvijā. — «Latvijas PSR ZA Vēstis», 1968, Nr. 9, 13.—22. lpp.; Buržuāziskie nacionālisti — Latvijas vēstures viltotāji. 2. izd. R., 1953. 174 lpp.

³⁷ Krastiņš J. Latvija Stolipina reakcijas gados (1908.—1912.). R., 1949. 55 lpp.; *Tas pats*. Latvija strādnieku kustības uzplūdu gados (1912.—1914.). R., 1949. 71 lpp.; *Tas pats*. 1905. gada revolūcija Latvijā. 3., papild. izd. R., 1975. 379 lpp.; Очерки экономической истории Латвии (1900—1917). Рига, 1968, с. 40—89, 155—208, attiecīgās nodaļas «Latvijas PSR vēstures» 2. sējumā u. c.

³⁸ Очерки экономической истории Латвии (1900—1917), с. 13—39, 90—141; Нетесин Ю. Н. Рабочее движение в Риге в период столыпинской реакции. Рига, 1958. 192 с.

³⁹ Spreslis A., Ņetjosins J. Proletariāta interešu sardzē. Arodkustība Latvijā no 1905. līdz 1919. gadam. R., 1960. 151 lpp.

⁴⁰ Ozoliņa Dz. Par Latvijas pilsētu buržuāzijas nacionālo grupu ekonomiskajām pozīcijām pirmā pasaules kara priekšvakarā (pēc 1913. g. Krievijas pilsētu iedzīvotāju statistikas datiem). — «Latvijas PSR ZA Vēstis», 1971, Nr. 12, 51.—68. lpp.

nālās pašvaldības iestāžu vēlēšanās.⁴¹ Latvijas iedzīvotāju sociālās struktūras analīzi 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā veikušas B. Vilka un A. Mieriņa.⁴² L. Bāleviča par savu pētījumu objektu izvēlējusies muižu un zemnieku saimniecības, zemniecības diferenciāciju, zemnieku kooperāciju un revolucionāro kustību laukos.⁴³ Pie līdzīgas problemātikas strādā arī vēsturnieks O. Niedre.⁴⁴ Kapitālisma attīstību lauksaimniecībā Latgalē pētījis B. Brežgo.⁴⁵ Vērā ņemamu ieguldījumu latviešu buržuāzijas agrārās politikas izpētē devis M. Kozins.⁴⁶ Apkopojošs darbs par latviešu marksistiskās un buržuāziskās ekonomiskās domas vēsturi pieder I. Kirtovska spalvai.⁴⁷

J. Ripas un I. Apines darbā par jaunajiem revolucionārajiem uzplūdiem Latvijā, risinot strādnieku kustības un LSD darbības jautājumus, atsegtā arī LSD konsekvētā cīņa pret nacionālo buržuāziju.⁴⁸ J. Ripa sniegusi nozīmīgu ieguldījumu IV Valsts domes vēlēšanu kampaņas, strādnieku apdrošināšanas kampaņas un citu jautājumu izpētē.⁴⁹ I. Apine, izsekojot LSD nostājai un politikai nacionālajā jautājumā, plaši aplūkojusi arī buržuāzijas

⁴¹ Ozoliņa Dz. Rīgas «pilsētas tēvi» un viņu komunālā politika. 1877—1913. R., 1976. 295 lpp.

⁴² Вилкс Б. Я. Занятость населения Латвии в конце XIX века. (По материалам «Первой всеобщей переписи населения Российской империи 1897 года»). — «Проблемы истории», Рига, 1962, т. 6, с. 77—87; Миерина А. Ю. Население Риги в начале XX века. — Второй Всесоюзный семинар по исторической демографии. Тезисы докладов. Рига, 1977, с. 58—59.

⁴³ Bāleviča L. Lauksaimniecība Vidzemē un Kurzemē pirmā pasaules kara priekšvakarā. R., 1970. 192 lpp.; *Tā pati*. V. I. Leņins par zemniecības diferenciāciju XX gs. sākumā un šā procesa rezultāti Vidzemē (pēc 1917. g. lauksaimniecības skaitīšanas materiāliem). — «Latvijas PSR ZA Vēstis», 1970, Nr. 4, 55.—66. lpp.; *Tā pati*. Par bezzemnieku sastāvu Vidzemē un Kurzemē XX gs. sākumā (pēc 1919./1920. g. bezzemnieku reģistrācijas pirmmateriāliem). — «Latvijas PSR ZA Vēstis», 1976, Nr. 12, 32.—46. lpp.

⁴⁴ Niedre O. Vidzemes un Kurzemes strādnieki un zemnieki pirmā pasaules kara laikā. R., 1972. 184 lpp.; *Tas pats*. Zemnieku saimniecības uz muižniekiem piederošās muižas un kvotes zemes Vidzemē XX gs. sākumā. — «P. Stučkas Latvijas Valsts universitātes zinātniskie raksti», 1975, 218. sēj., 120.—155. lpp. u. c.

⁴⁵ Brežgo B. Latgales zemnieki pēc dzimtbūšanas atcelšanas. 1861.—1914. R., 1954. 123 lpp.

⁴⁶ Козин М. Экономические взгляды Ф. Гарайса (В. Земцева). — «Известия АН Латвийской ССР», 1960, № 9, с. 5—16.

⁴⁷ Куртовский И. Х. Очерки истории латышской экономической мысли (1890—1920 гг.). Рига, 1976. 184 с.

⁴⁸ Ripa J., Apine I. Jaunie revolucionārie uzplūdi Latvijā. 1910.—1914. R., 1964. 234 lpp.

⁴⁹ Ripa J. IV Valsts domes vēlēšanu kampaņa Latvijā. — «P. Stučkas Latvijas Valsts universitātes zinātniskie raksti», 1961, 40. sēj., 115.—141. lpp.; *Tā pati*. Strādnieku apdrošināšanas kampaņa Latvijā jaunu revolucionārās kustības uzplūdu gados. — «P. Stučkas Latvijas Valsts universitātes zinātniskie raksti», 1959, 26. sēj., 91.—121. lpp.

politiku šajā jautājumā.⁵⁰ Darbā pirmoreiz padomju historiogrāfijā paceltas un risinātas daudzas nozīmīgas problēmas. Tā nozīmi palielina I. Apines veiktā buržuāzijas politisko grupējumu attīstības un galveno darbības virzietu nopietna analīze. I. Apine un P. Krupņikovs, pētot jautājumu par Baltijas vācu muižniecības politikas izmaiņām pēc 1905.—1907. g. revolūcijas, aplūkojuši arī latviešu buržuāzijas un vietējās vācu muižniecības attiecību vairākus aspektus.⁵¹ A. Mortuļevs samērā plaši skāris arī jautājumus par buržuāzijas ideoloģisko uzbrukumu marksismam un LSD.⁵² Jautājumu par kontrrevolucionāro teroru Latvijā un tā atskaņām III Valsts domē pētījis V. Šalda.⁵³ Jautājumam par buržuāzijas cīņu pret strādnieku legālajām biedrībām savos darbos pieskārušies V. Brokans un R. Greitjāne.⁵⁴ Vispārinošajā darbā par sabiedriskās un filozofiskās domas attīstību Latvijā 20. gs. sākumā ir kritiski izvērtētas latviešu buržuāzijas un sīkburžuāzijas filozofiskās un teorētiskās koncepcijas.⁵⁵ Latvijas buržuāzijas filozofisko uzskatu raksturojums sniegts arī V. Šteinberga darbā.⁵⁶ Daudz noderīgu atziņu ir darbos par ateistisko un estētisko domu aplūkojamajā laikposmā.⁵⁷ Vairāku problēmas aspektu izstrādi atviegloja latviešu periodikas rādītājs.⁵⁸

⁵⁰ *Apine I.* Latvijas sociāldemokrātija un nacionālais jautājums (1893—1917). R., 1974. 322 lpp.

⁵¹ *Apine И. К., Крупников П. Я.* Новое в политике прибалтийского дворянства после революции 1905—1907 гг. — «Ученые записки Латвийского государственного университета им. П. Стучки», 1972, т. 159, с. 75—102.

⁵² *Мортулев А. В.* Идеологическая работа СДЛК (1907—1914 гг.). Автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. ист. наук. Рига, 1972. 28 с.; *Mortuļevs A.* LSD cīņa pret sīkburžuāzisko ideoloģiju un marksisma renegātiem 1907.—1914. gadā. — «Latvijas PSR ZA Vēstis», 1973, Nr. 6, 63.—76. lpp.

⁵³ *Salda V.* Kontrrevolucionārais terors Latvijā un tā atskaņas Valsts domē. — Grām.: Latvijas Komunistiskās partijas stratēģija un taktika. 1905.—1907. gada revolūcija. Republikas augstskolu zinātnisko rakstu krājums. R., 1976, 84.—102. lpp.

⁵⁴ *Brokans V.* LSD darba pieredze strādnieku kultūrizglītības biedrībās 1910.—1914. gadā. R., 1970. 26 lpp.; *Tas pats.* Strādnieku patērētāju biedrības — proletariāta cīņas palīgorganizācijas. R., 1972. 63 lpp.; *Greitjāne R.* Par strādnieku legālo kultūras un izglītības biedrību darbību Rīgā (1900.—1914.). — «Latvijas PSR ZA Vēstis», 1971, Nr. 10, 42.—56. lpp.

⁵⁵ Apcerējumi par sabiedriskās un filozofiskās domas attīstību Latvijā (1900—1920). R., 1977. 319 lpp.

⁵⁶ *Штейнберг В.* Философская жизнь Латвии начала XX века. 1900—1917. Рига, 1966. 415 с.

⁵⁷ *Karpovics E.* Cīņa pret reliģiju par zinātniski materiālistisku pasaules uzskatu Latvijā 20. gs. sākumā. — «P. Stučkas Latvijas Valsts universitātes zinātniskie raksti», 1960, 33. sēj., 47.—57. lpp.; *Zeile P.* Estētiskā doma Latvijā (līdz 1940. gadam). R., 1976. 507 lpp.

⁵⁸ *Egle K., Lūkina V., Brempele Ā., Jauģiets V.* Latviešu periodika. Bibliogrāfisks rādītājs. 1768.—1940. 3 sējumos. 1. sēj. 1768.—1919. 2., papild. izd. R., 1977. 556 lpp.

Grāmatas dokumentālo bāzi lielā mērā veido Latvijas PSR Centrālā Valsts vēstures arhīva (LCVVA), PSRS Centrālā Valsts vēstures arhīva (ЦГИА СССР), PSRS Centrālā Valsts Oktobra revolūcijas, augstāko valsts varas orgānu un valsts pārvaldes orgānu arhīva (ЦГАОП СССР), kā arī LKP CK Partijas vēstures institūta Partijas arhīva (LKP CK PVI PA) materiāli. Nozīmīga dokumentālo avotu grupa ir LCVVA saglabājušies fabrikantu,⁵⁹ tirgotāju,⁶⁰ lauksaimnieku,⁶¹ namīpašnieku⁶² ekonomisko organizāciju, kā arī kredītiestāžu⁶³ materiāli. Plašas ekonomiska rakstura ziņas atrodamas arī valsts iestāžu — Iekšlietu ministrijas vietējās saimniecības lietu galvenās pārvaldes (ЦГИА СССР, ф. 1288), Finanšu ministrijas kredīta lietu īpašās kancelejas (ЦГИА СССР, ф. 583), Vidzemes guberņas (LCVVA, 77. f.) un Kurzemes guberņas (LCVVA, 472. f.) kamerālvalžu (kroņa palātu), Vidzemes guberņas rūpniecības un tirdzniecības nodokļa komisijas (LCVVA, 101. f.), Kurzemes guberņas sikkredīta komitejas (LCVVA, 549. f.) u. c. fondos. Pretēji dokumentiem par buržuāzijas ekonomiskajām organizācijām tās politisko organizāciju dokumenti nav saglabājušies gandrīz nemaz. Tāpēc svarīgi bija impērijas, kā arī Latvijas vietējo administratīvo iestāžu materiāli, kas satur arī ziņas par latviešu buržuāzijas politisko darbību. Tā, Ministru padomes fondā (ЦГИА СССР, ф. 1276) glabājas dokumenti par likumprojektu izstrādāšanu Baltijas guberņām, vietējo iestāžu, kā arī buržuāzijas pārstāvju iesniegumi dažādos jautājumos. Ziņas par Latvijas buržuāzijas politiskajām organizācijām u. c. atrodamas iekšlietu ministra kancelejas (ЦГИА СССР, ф. 1282) un Iekšlietu ministrijas vispārīgo lietu departamenta (ЦГИА СССР, ф. 1284) fondā. Plašs materiālu klāsts ir ģenerālgubernatora un gubernatoru kanceleju,⁶⁴ kā arī Vidzemes guberņas valdes⁶⁵ fondos. Visai svarīgi ir policejisko iestāžu fondi,⁶⁶ kuros daudz ziņu par latviešu buržuāzijas sadar-

⁵⁹ 2765. f. — Rīgas fabrikantu biedrība; 2106. f. — Jelgavas fabrikantu biedrība; 5786. f. — Liepājas fabrikantu biedrība.

⁶⁰ 3143. f. — Rīgas biržas komiteja; 2309. f. — Latviešu grāmattirgotāju un izdevēju biedrība.

⁶¹ 2753. f. — Latvijas lauksaimniecības centrālbiedrība; 4561. f. — Latviešu lauksaimniecības ekonomiskā sabiedrība.

⁶² 1802. f. — Namsaimnieku—namīpašnieku biedrības.

⁶³ 4740. f. — Krājaizdevu sabiedrības, kredītsabiedrības un krājiskas Latvijā.

⁶⁴ LCVVA, 6989. f. — Baltijas pagaidu ģenerālgubernatora kanceleja; 3. f. — Vidzemes gubernatora kanceleja; 412. f. — Kurzemes gubernatora kanceleja.

⁶⁵ LCVVA, 4. f. — Vidzemes guberņas valde.

⁶⁶ ЦГАОП СССР, ф. 102 ДП — Департамент полиции; LCVVA, 4568. f. — Vidzemes guberņas žandarmērija; 4569. f. — Kurzemes guberņas žandarmērija.

bibu ar žandarmēriju cīņā pret revolucionāro kustību, kā arī par sīkburžuāzisko politisko grupu darbību Latvijā. Gan PSRS Centrālajā Valsts vēstures arhīvā,⁶⁷ gan LCVVA⁶⁸ saglabājušies daudzveidīgi materiāli par III un IV Valsts domes vēlēšanu gaitu Latvijā.

Virkne nozīmīgu avotu ir publicēti. Darbā izmantotas galvenokārt valsts un pašvaldības iestāžu izdevumi un dažādu buržuāzijas organizāciju atskaites un darbības pārskati. No oficiālajām publikācijām svarīgs avots ir III un IV Valsts domes stenogrāfiskās atskaites.⁶⁹ Kopā ar Valsts domes fonda (ЦГИА СССР, ф. 1276) dokumentālajiem materiāliem tās ļāva izsekot latviešu buržuāzijas deputātu darbībai Valsts domē. Buržuāzijas politikās darbības raksturošanai noder arī publikācija par Baltijas ģenerālgubernatora sevišķo apspriedi,⁷⁰ lai gan tajā tikpat kā nemaz nav atspoguļota debašu gaita apspriedē. Atsevišķu jautājumu noskaidrošanai un precizēšanai izmantoti iedzīvotāju skaitīšanas materiāli, likumu krājumi u. c. Darba izstrādāšanā nozīmīgi bija arī publicētie buržuāzisko un sīkburžuāzisko organizāciju materiāli (piemēram, Baltijas konstitucionālās partijas atskaite⁷¹). Daudzas svarīgas ziņas atrodamas buržuāzisko kredītiestāžu,⁷² kultūrizglītības⁷³ u. c. biedrību atskaitēs.

Visai plaša un ļoti nozīmīga avotu grupa ir buržuāziskie periodiskie izdevumi. Tajos publicētas ziņas par politisko partiju darbību, atspoguļojas dažādu politisko grupējumu uzskati un prasības ekonomiskos, politiskos un ideoloģiskos jautājumos. Buržuāzija arī izmantoja presi kā savu ieroci Valsts domes un pilsetu pašvaldību vēlēšanās. Tomēr raksturīgākā buržuāziskajai preseī bija asa cīņa pret strādnieku kustību un LSD, tās apmelošana un denuncēšana. Galveno buržuāzijas politisko laikrakstu («Dzimtenes Vēstneša», «Latvijas», «Līduma», «Rīgas Avīzes» u. c.) raksturojums sniegts tālāk izklāsta gaitā.

⁶⁷ ЦГИА СССР, ф. 1327 — Особое делопроизводство по выборам в Государственную думу и Государственный совет.

⁶⁸ 37. f. — Vidzemes guberņas valsts domju vēlēšanu komisija; 426. f. — Kurzemes guberņas valsts domju vēlēšanu komisija.

⁶⁹ Государственная дума. Третий созыв. Стенографические отчеты. Сессия 1—5. Спб., 1908—1912; Государственная дума. Четвертый созыв. Стенографические отчеты. Сессия 1—2. Спб., 1913—1914.

⁷⁰ Труды особого совещания при вр. Прибалтийском генерал-губернаторе, утвержденного высочайшим указом 28 ноября 1905 г. Ревель, [6. г.], 331 с.
⁷¹ Bericht über die Tätigkeit der Baltischen konstitutionellen Partei. 1906. Riga, 1907. 108 S.

⁷² Jelgavas komercbanka. Darbības pārskats par laiku no 1. novembra 1912. līdz 31. decembrim 1913. gadā. [Jelgava, 1914]. 14 lpp., u. c.

⁷³ Latviešu izglītības biedrības pārskats par 1913. gadu. Sestais darbības gads. R., 1914. 71 lpp., u. c.

Vēsturisko notikumu gaitas un sociāldemokrātijas nostājas noskaidrošanai aplūkojamajā jautājumā lieti noderēja tālaika nelegālā un legālā strādnieku prese un citi marksistiskie izdevumi. Te jāmin gan nelegālā «Cīņa», gan legālie izdevumi, kā žurnāls «Arodnieks» (1909.—1914.), laikraksts «Laika Balss» (kopš 1911. g.⁷⁴) u. c.

Jāuzsver, ka autors centās kritiski pārbaudīt dokumentālos materiālus un buržuāziskās periodikas sniegtās ziņas, salīdzinot tos savā starpā, kā arī ar citu grupu avotiem.

Autors cer, ka šis darbs dos zināmu ieguldījumu aplūkojamās tēmas tālākā izpētē. Tomēr Latvijas proletariāta šķiras pretinieku politikas pilnīgākai izpratnei būs nepieciešami turpmāki speciāli pētījumi. To uzmanības centrā varētu būt, piemēram, citu buržuāzijas nacionālo grupu politikas analīze, carisma politikas atseģšana Latvijā u. c.

⁷⁴ Līdz 1914. g. 5. augustam, kad laikrakstu galīgi aizliedza, tas cara cenzūras spaidu dēļ bija spiests bieži mainīt savu nosaukumu («Jaunais Laiks», «Laika Atbalss», «Dzīves Balss», «Dzīves Atbalss», «Jaunā Balss», «Dzīves Spēks», «Strādnieka Balss», «Strādnieka Atbalss»).

I nodaļa

Latviešu buržuāzijas īpatsvars Latvijas ekonomikā

1. Latviešu buržuāzijas pozīcijas rūpniecībā un celtniecībā

19. un 20. gs. mijā Latvija izveidojās par vienu no ekonomiski attīstītākajiem Krievijas impērijas novadiem ar plašu rūpniecību.¹ Latvijas ostām, it īpaši Rīgai, bija ievērojams īpatsvars Krievijas ārējā tirdzniecībā. Arī lauksaimniecībā Latvijā kapitālisms bija sasniedzis augstu attīstības pakāpi. V. I. Ļeņins 1910. gadā atzīmēja, ka Latvijā ir «... augstāka kapitālisma attīstība tiklab pilsētā, kā uz laukiem...».²

Latvijā bija notikusi sabiedriskā darba samērā dziļa dališana. Ja visā Krievijas impērijā 1897. gadā ar lauksaimniecību saistīto iedzīvotāju īpatsvars bija 77,2%, ar tirdzniecību un rūpniecību saistīto — 17,3% un pie neražojošās grupas piederīgo — 5,5%, tad Latvijā attiecīgie skaitļi bija 59,3, 31,7 un 9,0%.³ Augstā ekonomiskā attīstība bija arī viens no apstākļiem, kas noteica Latvijas iedzīvotāju daudznacionālo sastāvu. Gadsimtu mijā (1897. gadā) latviešu tautības iedzīvotāju bija 68,4% no visiem Latvijas iedzīvotājiem, krievu tautības (to skaitā baltkrievu un ukraiņu) — 12,2%, vācu — 7,1%, ebreju — 6,4%, poļu — 3,4%, lietuviešu — 1,3% un pie citām tautībām piederīgo — 1,6%. Latvijas laukos gan lielā pārsvarā bija latviešu tautības iedzīvotāji. Aplūkojot lielāko pilsētu iedzīvotāju nacionālo sastāvu, redzam, ka Rīgā 1913. gadā salīdzinājumā ar 1897. g. latviešu īpatsvars bija

¹ Carisma kundzības laikā Latvijas teritorija administratīvi bija sadalīta un ietilpa trīs guberņu sastāvā. Kurzemes guberņa ietvēra Kurzemi, Zemgali un nelielu tagadējo Lietuvas teritoriju. Vidzemes guberņu veidoja 4 latviešu apdzīvotie apriņķi (Rīgas, Cēsu, Valkas, Valmieras) un Dienvidigaunija. Latgale (Daugavpils, Ludzas, Rēzeknes apriņķis) ietilpa Vitebskas guberņā kā tās ziemeļrietumu daļa.

² Ļeņins V. I. «Ciņas» jubilejas numuram. — Raksti, 16. sēj., 231. lpp.

³ Вилкс Б. Я. Занятость населения Латвии в конце XIX века. (По материалам «Первой всеобщей переписи населения Российской империи 1897 года»). — «Проблемы истории», Рига, 1962, т. 6, с. 78.

samazinājies no 45,0 līdz 41,4% (viņu skaitam palielinoties no 127 046 līdz 210 030 cilvēkiem). No 23,8 līdz 13,5% bija samazinājies vāciešu īpatsvars (šajā gadījumā absolūtais pieaugums bija niecīgs — no 67 286 līdz 68 775 cilvēkiem). Krievu tautības iedzīvotāju īpatsvars bija pieaudzis no 16,1 līdz 19,5%, poļu — no 4,8 līdz 9,3%, lietuviešu — no 2,3 līdz 6,9% un ebreju — no 6,0 līdz 6,6%. Liepājā latviešu īpatsvars bija pieaudzis — no 41,9 līdz 43,2% (1911. gadā), Jelgavā pieaugums bija vēl lielāks — no 45,7 līdz 56,0%. Kapitālistiski vāji attīstītajā Latgalē stāvoklis bija citāds: piemēram, latviešu iedzīvotāju īpatsvars Daugavpilī, kas jau tā bija niecīgs, bija vēl samazinājies — no 1,8% 1897. gadā līdz 0,8% 1910. gadā. Mazajās Latvijas (precīzāk, Vidzemes un Kurzemes) provinces pilsētās un mīestos (ar vairākiem izņēmumiem) vislielākais īpatsvars bija latviešu tautības iedzīvotājiem.⁴

Aplūkojamā perioda avotu raksturs stipri apgrūtina latviešu buržuāzijas ekonomiskā īpatsvara noteikšanu. Ekonomiskajā statistikā praktiski nav sastopams uzņēmēju dalījums pēc tautībām. Pagaidām vienīgais zināmais avots, kas satur ziņas arī par Latvijas rūpniecības uzņēmumu īpašnieku dažādu nacionālo grupu īpatsvaru, ir 1913. g. Krievijas pilsētu iedzīvotāju statistika. Dz. Ozoliņa, kas rūpīgi apstrādājusi to,⁵ pamatoti norāda, ka statistisko ziņu ticamības pakāpi mazina vairāki apstākļi — vispirms kārtām jau pats ziņu vākšanas mērķis un no tā izrietošā ziņu sniedzēju iespējamā neobjektivitāte, tad tas, ka nav uzskaitīts diezgan ievērojams rūpniecības uzņēmumu īpašnieku skaits, ka pēc tautībām nav šķiroti vislielāko — I un II kategorijas rūpniecības uzņēmumu īpašnieki utt. Statistika nesniedz arī pilnīgas ziņas par uzņēmumu īpašnieku visu ekonomisko potenciālu: ja viens uzņēmējs bija izņēmis vairākas tirdzniecības vai rūpniecības uzņēmumu aliecības, tad uzskaitīja tikai to uzņēmumu, par kuru tika maksāts lielākais nodoklis. 1913. g. statistikas materiālu izmantošanu apgrūtina arī valsts rūpniecības un tirdzniecības nodokļa sarežģītā struktūra. Uzņēmumu kategorija aplikšanai ar nodokli bija atkarīga ne vien no nodarbināto strādnieku

⁴ Aprēķināts pēc: ЦГИА СССР, ф. 1288, оп. 25, д. 33, л. 9, 27; д. 9, л. 19; Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г. Т. 5, тетр. 2. Витебская губерния. Спб., 1901, с. 64—75; Т. 19. Курляндская губерния. Спб., 1905, с. 78—81; Т. 21. Лифляндская губерния. Спб., 1905, с. 78—81; Перепись населения в г. Риге и Рижском патримониальном округе от 5 декабря 1913 г. Издание Рижской городской статистической комиссии под редакцией д-ра Евг. Штида. Вып. 1. Рига, 1914, табл. 6, с. 22.

⁵ Ozoliņa Dz. Par Latvijas pilsētu buržuāzijas nacionālo grupu ekonomiskajām pozīcijām pirmā pasaules kara priekšvakarā (pēc 1913. g. Krievijas pilsētu iedzīvotāju statistikas datiem). — «Latvijas PSR ZA Vēstis», 1971, Nr. 12, 51.—68. lpp.

skaita kā pamatkritērija, bet arī no uzņēmuma atrašanās vietas⁶ un piederības pie zināmas rūpniecības nozares, no tā, vai uzņēmumā ir mehāniskais dzinējs, utt.⁷ Tomēr, neraugoties uz visām šīm atrunām, 1913. g. pilsētu iedzīvotāju statistika sniedz samērā pilnīgu priekšstatu par rūpniecības nodokļa maksātāju nacionālo sastāvu Latvijā kā kopumā, tā arī dažādu rūpniecības uzņēmumu kategoriju grupās.

Par latviešu rūpnieciskās buržuāzijas un sīkburžuāzijas īpatsvaru pēc tām piederošo uzņēmumu kategorijām liecina 1. tabula.

1. tabula*

Latviešu rūpnieku — III—VIII kategorijas uzņēmumu īpašnieku īpatsvars Latvijas pilsētās 1913. gadā (%)

Pilsētas	Uzņēmumu kategorijas						Kopā
	III	IV	V	VI	VII	VIII	
Rīga	8,70	33,33	34,50	42,86	43,28	42,94	41,56
Liepāja	—	11,76	19,05	25,00	36,11	27,46	27,54
Daugavpils	—	—	—	—	5,13	4,17	3,38
Jelgava	—	—	25,00	66,67	47,22	42,03	44,92
Visas Vidzemes pilsētas	8,33	32,44	35,18	43,48	45,68	46,77	44,60
Visas Kurzemes pilsētas	—	15,79	19,45	40,01	41,73	34,06	34,53
Visas Latgales pilsētas	—	—	—	—	5,13	4,13	3,30
Visas Latvijas pilsētas	6,45	24,19	29,44	33,81	42,29	40,37	38,85

* Sastādīta pēc: *Ozoliņa Dz.* Par Latvijas pilsētu buržuāzijas nacionālo grupu ekonomiskajām pozīcijām..., 58.—60. lpp., 3., 4. tab.

Lai gan no visiem uzskaitītajiem 2602 rūpniecības uzņēmumu īpašniekiem latviešu bija 1011 jeb 38,85% (Vidzemē — 792 jeb 44,60%, Kurzemē — 212 jeb 34,53%, Latgalē — 7 jeb 3,30%), tātad latviešu rūpnieciskās buržuāzijas un sīkburžuāzijas īpatsvars bija ievērojams, tomēr lielāko rūpniecības uzņēmumu īpašnieku vidū latviešu bija visai maz. No III kategorijas rūpniecības uzņēmumu⁸ 31 īpašnieka latviešu bija tikai divi. Vislielākais

⁶ Valsts rūpniecības un tirdzniecības nodokļa ievākšanai Krievijas impērijas apdzīvotās vietās bija iedalītas 4 klasēs. Latvijā I, augstākajā, klasē ietilpa Rīga, II klasē — Liepāja, III klasē — Jelgavas un Ventspils pilsēta un Cēsu, Daugavpils, Rīgas, Valkas, Valmieras apriņķis, IV klasē — pārējās apdzīvotās vietas (Полное собрание законов Российской империи (ПСЗ), собрание 3, т. 18, отделение 2. Приложения. Спб., 1901, с. 210).

⁷ Sīkāk sk.: ПСЗ, собр. 3, т. 18, отд-ние 2. Приложения, с. 213—216.

⁸ III kategorijā tika ietverti uzņēmumi ar 201—500 strādniekiem, vairāku nozaru uzņēmumi ar 101—200 strādniekiem, kā arī virkne dažādu rūpniecības nozaru uzņēmumu atkarībā no ražotās produkcijas daudzuma.

īpatsvars šajā grupā bija vietējai vācu (48,38%) un ebreju (38,71%) buržuāzijai. IV kategorijas uzņēmumu grupā, kurā bija apvienoti gan lielle, gan vidējie, gan sīkie rūpniecības uzņēmumi,⁹ latviešu buržuāzijas īpatsvars īpašnieku vidū jau bija diezgan nozīmīgs — 24,19% (15 no 62), lai gan arī šīnī grupā lielākais īpatsvars bija ebreju (35,48%) un vietējai vācu (33,88%) buržuāzijai. Tādējādi vidējā rūpniecībā latviešu buržuāzijas īpatsvars bija jūtamāks. V kategorijas uzņēmumu grupā,¹⁰ kurā ietilpa kā vidēji, tā sīki rūpniecības uzņēmumi, latviešu buržuāzijas īpatsvars īpašnieku vidū bija 29,44% (ebreju buržuāzijas — 34,01%, vietējās vācu buržuāzijas — 33,51%). Tikai plašajā, bet ekonomiski ievērojami maznozīmīgākā sīkrūpniecībā un amatniecībā latviešu buržuāzijas un galvenokārt sīkburžuāzijas īpatsvars bija vislielākais. Bet arī te latviešu uzņēmēji VI kategorijas uzņēmumu¹¹ īpašnieku vidū ieņēma otro vietu (33,81%) aiz ebreju uzņēmējiem (37,33%) un vienīgi zemāko, VII un VIII kategoriju uzņēmumu¹² īpašnieku grupā bija pārsvarā (vairāk par 40%).

Latvijas mīestas un pagastos ar vairākiem izņēmumiem bija galvenokārt tikai pavisam nelieli, zemāko kategoriju uzņēmumi. Bieži vien lauku sīkie rūpniecības uzņēmumi atradās lauku mājās un to īpašnieku pamatnodarbošanās bija lauksaimniecība. Vairākos gadījumos sīkie uzņēmumi bija mājrupniecības paplašinājums. Tā, ap 1907. g. Vidzemē un Kurzemē bija kādas 24 latviešiem piederošas vilnas kārstuves un vērptuves, bet pie rūpniecības uzņēmumiem bija pieskaitītas tikai dažas no tām.¹³ Arī uz laukiem latviešu buržuāzijai un sīkburžuāzijai piederēja tikai daļa (visai bieži — neliela) rūpniecības uzņēmumu un tās īpatsvars vislielākais bija mazāko uzņēmumu īpašnieku vidū. Talsu apriņķī 1912. gadā latviešiem piederēja vai tie nomāja apmēram 5 no 10 kaļķu cepliem, 3 no 21 ķieģelfabrikas, 2 no 4 ādas fabrikām, 3 no 22 spirta brūžiem un alus darītavām un 4 no 53

⁹ IV kategorijā iedalīja rūpniecības uzņēmumus ar 51—200 strādniekiem un arī uzņēmumus ar 26 un vairāk strādniekiem, ja tajos bija mehāniskais dzinējs, kā arī I klases apdzīvotās vietās esošās amatnieku darbnīcas ar vairāk nekā 15 strādniekiem (vai vairāk nekā 10 strādniekiem, ja darbnīcā bija mehāniskais dzinējs).

¹⁰ V kategorija ietvēra uzņēmumus ar 16—50 strādniekiem (vai ar 11—25 strādniekiem, ja tajos bija mehāniskais dzinējs), kā arī I klases apdzīvotās vietās esošās amatnieku darbnīcas ar 9—15 strādniekiem (vai ar 7—10 strādniekiem, ja bija mehāniskais dzinējs) u. c.

¹¹ VI kategorijā iedalīja uzņēmumus ar 9—15 strādniekiem (vai ar 7—10 strādniekiem, ja tajos bija mehāniskais dzinējs).

¹² VII kategorijā iedalīja uzņēmumus ar 4—8 strādniekiem, VIII kategorijā — ar 2 vai 3 strādniekiem.

¹³ Konversācijas vārdnīca, 2. sēj. R., 1908, 2303. lpp.

dzirnavām.¹⁴ Rīgas apriņķa 12 pagastos 1914. gadā latviešu uzņēmēju rokās bija visas trīs tirdzniecības un rūpniecības nodokļa pārbaudes žurnālā uzskaitītās VII kategorijas dzirnavas ar 3 strādniekiem (kopskaitā) un 2650 rbļ. lielu gada kopapgrozījumu, vienīgā VIII kategorijas kokzāģētava ar 2 strādniekiem un 600 rbļ. lielu gada apgrozījumu, vienīgais meža izstrādes uzņēmums ar 7000 rbļ. lielu gada apgrozījumu, kā arī trīs no četriem kaļķu cepļiem (divi — VII kategorijas ar 14 strādniekiem un 9400 rbļ. apgrozījumu un viens — VI kategorijas ar 14 strādniekiem un 10460 rbļ. lielu apgrozījumu).¹⁵ Analogisks bija stāvoklis arī citos apriņķos, kur latviešu buržuāzijai tāpat piederēja pārēvs skaits kaļķu cepļu, ķieģeļfabriku, spirta brūžu, dzirnavu, kokzāģētavu u. c.

Analizējot latviešu buržuāzijas ekonomisko īpatsvaru rūpniecībā, jāievēro tas apstāklis, ka Latvijas rūpniecībai bija raksturīga augsta ražošanas koncentrācija. 20. gs. sākumā četros lielākajos Latvijas ekonomiskajos centros koncentrējās 86,6% (Rīgā — 70,4%, Liepājā — 11,7%, Jelgavā — 2,7%, Daugavpilī — 1,8%) rūpnieciskās ražošanas. Uzņēmumu ar vairāk nekā 100 strādniekiem bija 29,3% no rūpniecības uzņēmumu kopskaita, un tajos bija koncentrēti 79,6% visu rūpniecības strādnieku, tie ražoja 78,6% visas rūpnieciskās produkcijas, turklāt 25 paši lielākie uzņēmumi ar vairāk nekā 500 strādniekiem katrā nodarbināja 39,6% strādnieku un deva 35,3% visas rūpniecības produkcijas.¹⁶ Augsta rūpnieciskās ražošanas koncentrācija bija vērojama ne vien Latvijas galvenajā ekonomiskajā centrā — Rīgā, bet zināmā mērā arī provincē. Tā, 1908. gadā no fabriku inspekcijai pakļautajiem 123 Kurzemes rūpniecības uzņēmumiem ar 10833 strādniekiem 25 uzņēmumi ar vairāk nekā 100 strādniekiem katrā (20,3% visu uzņēmumu) nodarbināja 61,9% visu strādnieku.¹⁷ Līdz ar to, trūkstot plašākam latviešu lielrūpnieku slānim, nevar runāt par latviešu buržuāzijas kaut cik nozīmīgu īpatsvaru augsti attīstītajā un koncentrētajā Latvijas rūpniecībā. Vietējo rūpniecisko lielburžuāziju veidoja galvenokārt vācu un ebreju rūpnieki. Vairāki lieli uzņēmumi piederēja arī krievu buržuāzijai. To vidū bija firmas «M. Kužņecovs» porcelāna un fajansa fabrika ar apmēram 4000 strādnieku, firmas «S. Kļimovs» pārtikas rūpniecības uzņēmums ar 1 milj. rubļu lielu gada kopapgrozījumu, brāļu A. un G. Gusevu tabakas fabrika, brāļu

¹⁴ LCVVA, 412. f., 7. apr., 175. l., 2.—5. lp.

¹⁵ Turpat, 101. f., 1. apr., 2317. l., 1.—36. lp.

¹⁶ Aprēķināts pēc: Очерки экономической истории Латвии (1900—1917). Рига, 1968, с. 8, 9.

¹⁷ Aprēķināts pēc: Обзор Курляндской губернии за 1908 год. Митава, 1909, с. 54.

Popovu mantinieku tabakas fabrika, vairākas ķieģeļu fabrikas pie Jelgavas u. c.¹⁸

Galvenais cēlonis latviešu buržuāzijas relatīvajam vājumam rūpniecības jomā bija īpatnējie vēsturiskie apstākļi, kādos tā veidojās kā šķira. 19. gs. vidū, kad izveidojās latviešu lauku buržuāzija (lauku tirgotāji, nelielu muižu, dzirnavu, krogu, ķieģeļceplu nomnieki, zemnieki — māju īpašnieki un nomnieki, kas ekspluatēja algotu darbaspēku) un pilsētu buržuāzija (tirgotāji, viesnīcu, krogu, restorānu un iebraucamo vietu, kuģu, nelielu rūpniecības uzņēmumu un amatnieku darbnīcu īpašnieki), galvenās ekonomiskās sviras Latvijā bija jau nostiprinājušās vietējās vācu buržuāzijas rokās.¹⁹ Baltijas vācu buržuāzijas augšējo slāņu (kuros 19. gs. 90. gados dominēja jauktais «tirgotāja—rūpnieka» un reizēm «tirgotāja—banķiera» tips) ekonomiskās darbības un interešu ciešā kopība, kā arī gadsimtu gaitā veidojusies Baltijas vāciešu nacionālā savrupība sekmēja vietējās vācu lielburžuāzijas saliedēšanos noturīgā grupā.²⁰ Tāpēc latviešu buržuāzijas konkurences spējas bija visai ierobežotas un tā centās izvērst savu darbību un izvietot uzkrātos kapitālus nozarēs, kurās bija zemāks attīstības līmenis un kurās tā sastapa mazāku konkurenci, kā namu būvniecībā, atsevišķās tirdzniecības nozarēs, no vispārējās industriālās attīstības viedokļa mazāk nozīmīgās rūpniecības nozarēs.

20. gs. sākumā Latvijas rūpniecībā dominēja A grupa — ražošanas līdzekļu īpatsvars visas rūpniecības kopprodukcijā bija 63%. 1913. gadā mašīnbūves un metālapstrādes uzņēmumu bija 15,6% no visu Latvijas rūpniecības uzņēmumu kopskaita, tajos nodarbināja 32,0% visu rūpniecības strādnieku un tie deva 26,3% produkcijas kopapjoma; ķīmiskajai rūpniecībai attiecīgie rādītāji bija 4,1, 14,9 un 21,7%. Pēc produkcijas kopapjoma un strādnieku skaita aiz metālapstrādes un mašīnbūves un ķīmiskās rūpniecības sekoja pārtikas rūpniecība, tekstilrūpniecība, kokapstrāde, ādas un apavu rūpniecība un citas nozares.²¹

Latviešu buržuāzijas īpatsvars mašīnbūves un metālapstrādes rūpniecībā bija niecīgs. Līdzās virknei sīku uzņēmumu un amatnieku darbnīcu tās rokās bija tikai nedaudzi vidēji uzņēmumi. Daudzmaz vērā ņemama nozīme latviešu buržuāzijai bija vienīgi lauksaimniecības mašīnu ražošanā, tomēr arī te — pēc uzņēmumu skaita vien, nevis pēc to strādnieku skaita un kopapgrozījuma

¹⁸ LCVVA, 6989. f., 9. apr., 33. l., 61., 62. lp.

¹⁹ Latvijas PSR vēsture, 2. sēj. R., 1955, 82. lpp.

²⁰ Ozoliņa Dz. Rīgas «pilsētas tēvi» un viņu komunālā politika (1877—1913). R., 1976, 72., 73. lpp.

²¹ Очерки экономической истории Латвии (1900—1917), с. 134.

Latviešu buržuāzijas īpatsvars lauksaimniecības mašīnu ražošanā
un remontā 1913. gadā

Uzņēmumu skaits		Strādnieku skaits		Kopapgrozījums	
abs. sk.	%	abs. sk.	%	tūkst. rbļ.	%
5 (no 14)	35,7	216 (no 1970)	10,95	233 (no 5749)	4,05

* Sastādīta pēc Rīgas fabrikantu komitejas datiem (LCVVA, 2765. f., 1. apr., 84. l., 15. lp.) un raksta: *Иванов И. А.* Возникновение и развитие предпринимательского сельскохозяйственного машиностроения Латвии в XIX и в начале XX веков («Известия АН Латвийской ССР», 1967, № 2, с. 74). Vairāki uzņēmumi nebija specializējušies vienīgi lauksaimniecības mašīnu ražošanā, tāpēc mīnētie dati ir tikai orientējoši.

(2. tab.). Runājot par pārējām mašīnbūves rūpniecības nozarēm, var minēt tikai vienu vidējo uzņēmumu — P. Ozolnieka velosipēdu fabriku «Marss» ar 60 strādniekiem (1913. gadā tās kopapgrozījums bija 65 000 rbļ.). Arī metālapstrādes rūpniecībā latviešiem piederēja vienīgi daži vidējie uzņēmumi, kā E. Kalniņa (ar 65 strādniekiem), J. Lāča (ar 60 strādniekiem) un K. Kalnamagones (ar 90 strādniekiem).²² Pavisam Rīgā latviešu buržuāzijai piederēja 17 metālapstrādes uzņēmumi, kuros nodarbināja 1335 strādniekus un kuru apgrozījums 1913. gadā bija 1 325 000 rbļ., bet vietējai vācu buržuāzijai — 55 uzņēmumi ar 4978 strādniekiem un 8 623 000 rbļ. lielu apgrozījumu.²³

Līdzīga aina bija arī citās vadošajās rūpniecības nozarēs. Tā, ķīmiskajā rūpniecībā latviešu buržuāzijai Rīgā piederēja 2 uzņēmumi ar 50 strādniekiem un 130 000 rbļ. lielu apgrozījumu 1913. gadā, bet vietējiem vācu kapitālistiem — 18 ar 1556 strādniekiem un 7 614 000 rbļ. apgrozījumu.²⁴ Bez tam dažādu nozaru lielākie uzņēmumi piederēja akciju sabiedrībām, kurās blakus Krievijas kapitālam jūtams īpatsvars bija arī ārzemju kapitālam.

Plašāk savus kapitālus latviešu buržuāzija ieguldīja kokapstrādes un pārtikas rūpniecībā. Kokapstrādes rūpniecībā tai piederēja vairāki lieli uzņēmumi. A. Dombrovska kokzāģētavā 1913. gadā nodarbināja 343 strādniekus un tās gada apgrozījums

²² LCVVA, 2765. f., 1. apr., 84. l., 14.—15. lp.

²³ *Нетесин Ю. Н.* Об иностранном капитале в обрабатывающей промышленности Латышского края. — «Известия АН Латвийской ССР», 1964, № 1, с. 10, табл. 4.

²⁴ Turpat.

bija 641 000 rbļ., Kr. Ķergalvja kokzāģētavā nodarbināja 142 strādniekus un gada apgrozījums bija 142 000 rbļ.²⁵ Pavisam Rīgā latviešu buržuāzijai piederēja 13 kokapstrādes uzņēmumi ar 1031 strādnieku un 1 550 000 rbļ. lielu apgrozījumu 1913. gadā, bet vietējai vācu buržuāzijai — 38 uzņēmumi ar 3803 strādniekiem un 9 086 000 rbļ. apgrozījumu.²⁶ Tomēr arī kokapstrādē latviešu buržuāzijai un sīkburžuāzijai lielākais īpatsvars bija vidējo un galvenokārt sīko uzņēmumu īpašnieku vidū. No apmēram 50 Rīgas galdnieku biedrības (tā apvienoja lielākoties nelielu amatnieku darbnīcu īpašniekus) locekļiem lielākā daļa bija latvieši, bet no vidējām galdniecībām latviešiem piederēja vienīgi dažas (kā M. Pagasta un E. Rudziša ar 72 strādniekiem katrā). Pārtikas rūpniecībā latviešu buržuāzijai un sīkburžuāzijai tāpat piederēja galvenokārt sīkie uzņēmumi, vidējo uzņēmumu latviešiem bija ievērojami mazāk. Latviešu uzņēmēju rokās bija liela daļa konditoreju un maizes ceptuvju. 1913. gadā latvieši bija lielākā daļa no 53 maizes ceptuvju īpašniekiem — Rīgas maiznieku biedrības biedriem.²⁷ Daudz bija latviešu — dzirnavu īpašnieku vai nomnieku. 1913. gadā latviešu uzņēmēja E. Bērziņa rokās pārgāja modernās E. Kamkina sāls dzirnavas Jaunmilgrāvi ar dienas produkciju līdz 8 tūkst. pudu, viņam piederēja arī sāls dzirnavas Ganību dambī.²⁸ Lielākā daļa latviešu dzirnavu darbojās uz laukiem, un viņu uzņēmumi, ar atsevišķiem izņēmumiem, bija nelieli (VI—VIII kategorijas). Latviešu buržuāzijas kapitāli bija ieguldīti arī citās rūpniecības nozarēs, kā ādas un apavu, šūšanas u. c. Samērā daudz bija latviešiem piederošo poligrāfisko uzņēmumu; par lielāko no tiem izveidojās akciju sabiedrības «Latvija» spiestuve.²⁹

Jūtams bija latviešu buržuāzijas īpatsvars būvmateriālu ražošanā, kuriem sakarā ar lielo celtniecības vērienu bija plašs noietu tirgus.

1910. gadā Latvijā darbojās pāri par 70 ķieģelniecām ar vairāk nekā 4,5 tūkst. strādnieku (neskaitot virkni sīku ķieģelceplu). Par ķieģeļu ražošanas galveno rajonu izveidojās Jelgavas apkārtnē (Dobeles apriņķis), kur 1910. gadā bijušas 39 ķieģelniecības ar 3219 strādniekiem, citur Kurzemē darbojušās ap 20 ķieģelniecību, Vidzemes guberņas latviešu daļā šinī laikā bijuši tikai 8 šādi ķieģeļu ražošanas uzņēmumi.³⁰ Ķieģelrūpniecības uzņēmumos parasti nodarbināja sezonas strādniekus, kas lielākoties

²⁵ LCVVA, 2765. f., 1. apr., 84. l., 21. lp.

²⁶ *Нетесин Ю. Н.* Об иностранном капитале..., с. 10, табл. 4.

²⁷ LCVVA, 3. f., 5. apr., 2368. l., 1. lp.

²⁸ «Baltijas Tirgotājs», 1913, Nr. 10, 154. lpp.

²⁹ *Karulis K.* Latviešu grāmata gadsimtu gaitā. R., 1967, 116., 139. lpp.

³⁰ *Skujenieks M.* Latvija. Zeme un iedzīvotāji. R., 1922, 450. lpp.

bija ienācēji no Krievijas impērijas iekšējām guberņām.³¹ Lai arī daļa Kurzemes ķieģeļu ražošanas uzņēmumu bija mazgruntnieku ķieģeļceplī ar 3—7 strādniekiem, tomēr vairāk nekā 50 ceļos nodarbināto strādnieku skaits sniedzās pāri 10, vairākos strādnieku skaits pārsniedza 100.³² Daļa lielo ķieģeļrūpniecības uzņēmumu piederēja latviešu buržuāzijai, par kuras īpatsvaru Dobeles apriņķa ķieģeļrūpniecības uzņēmumu īpašnieku vidū uzskatāmi liecina 3. tabulas dati.

Kaut arī gandrīz visi ķieģeļrūpnieki bija zemnieku māju īpašnieki vai nomnieki, tas tomēr nenozīmēja, ka viņi visi nodarbojās arī ar lauksaimniecību. Pārdodamās vai nomājamās zemes vienība parasti bija zemnieku saimniecība, bet, pēc Kurzemes gubernatora atzinuma, ķieģeļrūpnieki pirka vai nomāja zemi tikai ar nolūku ekspluatēt šeit esošos mālu slāņus. Vienīgi siko ceplu īpašnieku vidū daudziem pamatnodarbošanās bija lauksaimniecība.

Jelgavas apkārtnes lielāko ķieģeļrūpniecības uzņēmumu īpašnieku vairums bija krievu rūpnieki. No 10 viņiem piederošajiem uzņēmumiem piecos bija no 100 līdz 200 strādnieku, divos — no 50 līdz 80 strādnieku, bet N. un I. Ņesadomovu, M. F. Ņesterova un K. Skubiļina uzņēmumos nodarbināja vairāk nekā 200 strādnieku katrā. Lielākie latviešu ķieģeļrūpnieki bija J. Frišmanis, kura trīs IV kategorijas uzņēmumos bija 320 strādnieku (1913. gadā — jau 420 strādnieku) un saražoja 13 milj. ķieģeļu gadā, J. Sēfers, kura divos IV kategorijas uzņēmumos strādāja 278 strādnieki un saražoja 9 milj. ķieģeļu, P. Radziņš un Kr. Ķergalvis, kuru uzņēmumā bija 174 strādnieki un saražoja 5,5 milj. ķieģeļu, J. Kaugars, kura divos IV kategorijas uzņēmumos bija 140 strādnieku un saražoja 5,5 milj. ķieģeļu; samērā lieli bija arī H. Zēberga (65 strādnieki, saražoti 2 milj. ķieģeļu), viņa dēla G. Zēberga (47 strādnieki, saražoti 2,2 milj. ķieģeļu) un daži citi uzņēmumi.³³

Vairāki latviešu buržuāzijai piederoši uzņēmumi bija arī citās būvmateriālu ražošanas un izejvielu apstrādes nozarēs (kaļķu dedzinātavas, ģipša lauztuves u. c.). Latviešu buržuāzijas rokās esošā tirdzniecības firma «Cements» (A. Korsts, V. Stūls un komp.) 1913. gadā netālu no Slokas atvēra cementa fabriku; firmas īpašumā bija arī akmenlauztuves. «Cementa» bilance uz 1914. g. 15. decembri bija 296,8 tūkst. rubļu liela.³⁴ Latviešu buržuāzijai piederēja arī vairāki citi būvmateriālu ražošanas uzņēmumi, kā

³¹ LCVVA, 412. f., 4. apr., 1147. l., 3. lp.

³² Konversācijas vārdnīca, 2. sēj., 2303. lpp.

³³ LCVVA, 472. f., 13. apr., 922. l., 1.—21. lp.

³⁴ Turpat, 7192. f., 1. apr., 2. l., 1. lp.

Latviešu buržuāzijas īpatsvars Dobeles apriņķa ķieģelrūpniecības uzņēmumu

Uzņēmumi							
kopskaits		ar 100 un vairāk strādniekiem		ar 50—99 strādniekiem		ar 16—49 strādniekiem	
abs. sk.	%	abs. sk.	%	abs. sk.	%	abs. sk.	%
21 (no 40)	52,50	6 (no 19)	31,58	7 (no 12)	58,33	8 (no 9)	88,89

* Sastādīta pēc: LCVVA, 472. f., 13. apr., 922. l., 1.—21. lp. Sajos materiālos tajiem.

** Pieci uzņēmumi (to vidū trīs latviešu buržuāzijai piederošie) tika izveidoti

smilšu ķieģeļu fabrika Rīgā, betona izstrādājumu uzņēmumi Valkā, Valmierā, J. Sproģa jumta papes izgatavošanas uzņēmums «Gudrons» u. c.³⁵

Latviešu buržuāzijas jūtamais īpatsvars būvmateriālu ražošanā un arī celtniecībā izskaidrojams ar plašo celtniecības vērienu Latvijā 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā, kas pavēra plašu ceļu jauniem kapitālieguldījumiem. Ievērojamus panākumus latviešu buržuāzija guva pēc 1908. g., kad vairākās Latvijas pilsētās pēc zināma atslābuma masveidā atsākās celtniecības darbi. Liepājā celtniecība no 1907. līdz 1913. g. noritēja apmēram trīskārt straujāk nekā 90. gadu otrajā pusē. Rīgā celtniecības drudža laikā no 1894. līdz 1899. g. uzcēla vidēji 280 ēkas gadā, bet 1908.—1913. gadā — 325. Latviešu buržuāzija, balstoties uz savu un vietējo vācu kreditiestāžu kreditu, nostiprināja celtniecībā jau 19. gs. beigās gūto hegemoniju.³⁶ Latviešu būvuzņēmēji savā pamatmasā nāca no mūrnieku vai namdaru meistariem, kas ar kreditiestāžu palīdzību nopirka gruntsgabalus, uzcēla namus un vēlāk tos pārdeva ar lielu peļņu. Kā raksta Dz. Ozoliņa, «bija izveidojusies un darbojās vesela latviešu būvuzņēmēju un gruntsgabalu spekulantu armija».³⁷ Celtniecības lielais apjoms radīja iedzīvošanās plašas iespējas arī latviešu arhitektiem, kas iegūtos kapitālus nereti ieguldīja dažādās ekonomikas nozarēs. Tā, arhitektam K. Pēkšēnam piederēja lieluzņēmums, kas ierīkoja cen-

³⁵ «Baltijas Tirgotājs», 1913, Nr. 4, 52.—53. lpp.; Nr. 5, 91. lpp.; Перець фирм г. Риги на 1913 г. Рига, 1913, с. 105.

³⁶ Ozoliņa Dz. Rīgas «pilsētas tēvi»..., 94., 196. lpp.

³⁷ Turpat, 94. lpp.

īpašnieku vidū 1911. gadā

Strādnieku skaits		Gadā saražots ķieģeļu		Aprozijums 1910. gadā	
abs. sk.	%	milj. gab.	%	tūkst. rbļ.	%
1619 (no 4237)	38,21	63,4 (no 135,1)	46,92	728,8 (no 1586,0**)	45,89

uzdotie skaitļi nedaudz atšķiras no 30. piezīmē uzrādītajā grāmatā minē-
1911. gadā, tāpēc aprozijums tiem nav norādīts.

trālapkuri, ūdensvadus un kanalizāciju. Daudzi latviešu uzņēmēji un sīkuzņēmēji bija starp krāsotāju, tapsētāju u. c. uzņēmumu īpašniekiem.

Latviešu buržuāzijas rokās bija samērā liels skaits celtniecības uzņēmumu, kā J. Dzeniša, A. Kanēļa, F. Liepiņa, F. Sprosta u. c. vidējie un P. J. Radzīga, L. Neiburga u. c. lielie celtniecības uzņēmumi Rīgā.³⁸ Vairāki lielie latviešu būvuzņēmēji, kā, piemēram, L. Neiburgs, bija saistīti arī ar būvmateriālu rūpniecību. Tā, 1914. gadā L. Neiburgam piederēja Rīgas cementfabrikas paju sabiedrības pajas par 11 tūkst. rubļu.³⁹ Latviešu būvuzņēmēju ekonomiskajam spēkam pieaugot, viņi sekmīgi iekļāvās konkurences cīņā par valsts un komunālo iestāžu būvdarbu izpildi. Ievērojamu daļu no 20. gs. sākumā celtajām valsts un komunāl-iestāžu būvēm Latvijā cēluši latviešu uzņēmēji.⁴⁰

Lai gan latviešu būvuzņēmēju darbība bija visai plaša, tomēr galvenās celtniecības apvienības bija izveidojuši lielākoties vietējie vācu kapitalisti. Viņu rokās bija Rīgas namu celtniecības akciju sabiedrība (ar 1656 tūkst. rubļu lielu bilanci 1913. gadā), celtniecības akciju sabiedrība «Struktors» (bilance — 1091 tūkst. rubļu), Vidzemes paju sabiedrība nekustamo īpašumu iegūšanai un namu celtniecībai (bilance — 421,5 tūkst. rubļu).⁴¹ Latviešu lielburžuāzijas grupa J. Bisenieka, J. Blaua, E. Kanēļa u. c. va-

³⁸ Перечень фирм г. Риги на 1913 г., с. 49—59.

³⁹ LCVVA, 7192. f., 1. apr., 11. l., 10. lp.

⁴⁰ Konversācijas vārdnīca, 2. sēj., 2304. lpp.

⁴¹ LCVVA, 77. f., 7. apr., 5230. l., 5. lp.; 5231. l., 5., 6. lp.; 5237. l., 6.—7. lp.

Latviešu namīpašnieku īpatsvars pēc tiem piederošo nekustamo īpašumu un ienesības (B) piecās lielākajās Latvijas pilsētās

Pilsētas	Nekustamo					
	līdz 200 rbļ.		200—500 rbļ.		500—1000 rbļ.	
	A	B	A	B	A	B
Rīga**	70,31	...	67,08	...	66,42	...
Liepāja	81,44	70,20	75,55	47,83	69,54	32,97
Daugavpils**	16,26	...	9,72	...	7,09	...
Jelgava	68,36	60,21	53,80	43,67	50,77	32,48
Ventspils	72,91	70,32	70,00	41,48	73,06	20,55
Kopā	46,68	68,61	45,81	46,08	43,44	31,77

* Sastādīta pēc: *Ozoliņa Dz.* Par Latvijas pilsētu buržuāzijas nacionālo grupu op. 25, d. 33, л. 47, 48, 87, 88, 273, 274. Nekustamo īpašumu grupā «līdz

** Rīgā īpašumu ienesība nav norādīta, bet Daugavpilī tā norādīta kļūdaini.

dībā 1910. gadā izveidoja Rīgas namu būves un nekustamo īpašumu iegūšanas ekonomisko sabiedrību.⁴² Tomēr kaut cik jūtamus panākumus savā darbībā tā neguva, kaut arī buržuāziskā prese, atspoguļojot dažādu buržuāzijas grupējumu atšķirīgās intereses, sacēla ap sabiedrību lielu kņadu, gan prasot, lai tā monopolizētu gruntsgabalu uzpirkšanu, gan veršoties pret to.

Telpu un dzīvokļu izīrēšana, it īpaši rūpniecības uzplaukuma periodos, ienesa namīpašniekiem visai lielu peļņu. Nekustamie īpašumi ļāva vieglāk tikt pie kredita, deva arī tiesības piedalīties vietējās pašvaldības vēlēšanās, pavēra plašas iespējas spekulācijai ar namiem, tāpēc nekustamo īpašumu iegūšana skaitījās par visai ienesīgu un drošu kapitālieguldījumu veidu. Tā, ar namu spekulāciju lika pamatu savai bagātībai viens no lielākajiem latviešu kapitālistiem K. Bergs, kuram 20. gs. sākumā piederēja jau vairāk nekā 20 lielu namu. 1909.—1913. g. rūpniecības uzplaukuma izraisītā celtniecības buma laikā latviešu buržuāzija ievērojami nostiprināja savas jau tā stiprās pozīcijas nekustamo īpašumu īpašnieku vidū. 1912. gadā laikrakstā «Dzimtenes Vēstnesis» bija publicēts Rīgas lielāko jaunbūvju un to īpašnieku saraksts,⁴³ kuru liela daļa pārstāvēja latviešu buržuāziju. 1913. gadā no Latvijas pilsētu 20 178 namīpašniekiem latviešu bija 7792 (38,62%), ebreju — 4255 (21,09%), vāciešu — 3978 (19,72%), krievu — 2539 (12,58%) un pārējo — 1614

⁴² ЦГИА СССР, ф. 1284, оп. 187, л. 137, л. 1.

⁴³ «Dzimtenes Vēstnesis», 1912, 29. oktobrī, Nr. 251.

vērtības (A)

īpašumu grupas							
1000—5000 rbļ.		5000—10 000 rbļ.		10 000 un vairāk rbļ.		kopā	
A	B	A	B	A	B	A	B
49,36	...	41,71	...	36,94	...	44,68	...
49,76	18,27	22,46	9,68	16,40	—	50,15	50,13
5,18	...	1,93	...	—	—	7,11	...
36,69	26,05	37,91	10,00	24,20	—	39,36	43,19
60,13	12,33	32,04	—	16,89	—	58,37	57,53
38,32	19,97	30,69	9,30	31,89	—	37,61	50,02

ekonomiskajām pozīcijām..., 1. tab., 54., 55. lpp.; ЦГИА СССР, ф. 1288, 200 rbļ.» ietverti īpašumi, kas deva ienākumus līdz 250 rbļ. gadā.

(7,99%).⁴⁴ Par latviešu namīpašnieku īpatsvaru Latvijas lielākajās pilsētās liecina 4. tabulas dati.

Izņemot divas pašas lielākās nekustamo īpašumu vērtības grupas, kur pārsvarā bija vietējie vācieši, pārējās grupās vislielākais īpatsvars bija latviešu buržuāzijai. Trūkstot datiem par Rīgu un Daugavpili, grūti salīdzināt buržuāzijas nacionālo grupu īpatsvaru pēc to rokās esošo nekustamo īpašumu ienesības. Liepājā, Jelgavā un Ventspilī jau grupās ar 500—5000 rbļ. lielu gada ienākumu jūtams pārsvars bija vācu buržuāzijai.

Namīpašnieku sociālo sastāvu atspoguļo 5. tabulas skaitļi. Trūkstot pilnīgiem datiem par Rīgu, aprēķini sniedz tikai ļoti aptuvenu ainu, tomēr rāda tirgotāju un rūpnieku lielo īpatsvaru. 1913. g. pilsētu iedzīvotāju statistikas materiāli neļauj arī norobežot neburžuāziskus elementus no sīkburžuāzijas un buržuāzijas. Ja rantjē (5,12%), piemēram, ir tipiski buržuāziska grupa, tad neatšifrēto īpašnieku grupā (aile «pārējie») acīmredzot var sastapt kā tīri buržuāziskus elementus, tā arī sīkburžuāziskus, pusproletāriskus un pat proletāriskus (strādnieki — nelielu ģimenes mājiņu īpašnieki), it īpaši īpašnieku vidū, kuru īpašumu vērtība bija pāris simts rubļu. Turklāt nelielo īpašumu grupu īpatsvars bija visai ievērojams. Tā, nekustamie īpašumi vērtībā līdz 200 rbļ. bija 11,86%, bet vērtībā no 200 līdz 500 rbļ. —

⁴⁴ Ozoliņa Dz. Par Latvijas pilsētu buržuāzijas nacionālo grupu ekonomiskajām pozīcijām..., 1. tab., 54., 55. lpp.

Namīpašnieku sociālās grupas piecās lielākajās Latvijas pilsētās 1912. gadā

Pilsētas	Pavisam	Tirgotāji un rūpnieki		No kapitālu un īpašumu ienākumiem dzīvojošie	
		abs. sk.	%	abs. sk.	%
Rīga**	5 585	769	13,77
Liepāja	3 023	670	22,16	414	13,70
Daugavpils	3 289	883	26,85	177	5,38
Jelgava	1 202	377	31,37	56	4,66
Ventspils	1 004	246	24,50	75	7,47
Kopā	14 103	2945	20,88	722	5,12

* Sastādīta pēc: ЦГИА СССР, ф. 1288, оп. 25, д. 9, л. 95, 96; д. 33, л. 43.
 ** Rīgā norādīti atsevišķi tikai tirgotāji, rūpnieki un kalpotāji, turklāt

Namīpašnieku sociālais sastāvs un viņu ienākumi no nekustamajiem īpašumiem

Ienākums rbj.	Tirgotāji un rūpnieki		No kapitālu un īpašumu ienākumiem dzīvojošie		Brīvo profesiju pārstāvji	
	abs. sk.	%	abs. sk.	%	abs. sk.	%
Līdz 100	26	3,79	11	1,60	1	0,15
100—250	76	11,95	43	6,76	11	1,73
250—500	140	20,93	134	20,03	27	4,03
500—1000	202	37,00	120	21,98	29	5,31
1000—5000	206	47,03	98	22,38	28	6,39
5000—10 000	16	51,61	5	16,3	—	9,68
10 000 un vairāk	4	50,00	2	25,0	—	—
Kopā	670	22,23	413	13,70	99	3,29

* Sastādīta pēc ЦГИА СССР, ф. 1288, оп. 25, д. 33, л. 273, 274. Skaitīšanas uzskaitīti pēc to īpašumu vērtības un pēc nekustamo īpašumu ienesības; tomēr

5. tabula*

Ierēdņi				Kalpotāji tirdzniecības un rūpniecības uzņēmumos		Brīvo profesiju pārstāvji		Pārējie	
kopā		val- dības iestā- žu	sa- bied- risko iestā- žu	abs. sk.	%	abs. sk.	%	abs. sk.	%
abs. sk.	%	abs. sk.							
...	107	1,92
89	2,94	54	35	86	2,85	100	3,31	1664	55,04
49	1,49	27	22	23	0,70	17	0,52	2140	65,06
47	3,91	22	25	25	2,08	26	2,16	671	55,82
22	2,19	12	10	39	3,89	5	0,50	617	61,45
207	1,47	115	92	280	1,99	148	1,05	5092	36,11

44, 83, 84, 267, 268; л. 36, л. 351, 352.
kopējais skaits aptver tikai īpašniekus vīriešus.

6. tabula*

Liepājā 1912. gadā

Ierēdņi				Kalpotāji tirdzniecības un rūpniecības uzņēmumos		Pārējie		Kopā	
kopā		val- dības iestā- žu	sa- bied- risko iestā- žu	abs. sk.	%	abs. sk.	%	abs. sk.	%
abs. sk.	%	abs. sk.							
8	1,17	6	2	6	0,87	634	92,42	686	100,0
17	2,67	13	4	20	3,15	469	73,74	636	100,0
26	3,89	14	12	25	3,74	317	47,38	669	100,0
21	3,85	12	9	17	3,11	157	28,75	546	100,0
17	3,88	9	8	18	4,11	71	16,21	438	100,0
—	—	—	—	—	—	7	22,58	31	100,0
—	—	—	—	—	—	2	25,0	8	100,0
89	2,95	54	35	86	2,85	1657	54,98	3014	100,0

īpatnības noteica atšķirības izveidošanos starp namīpašnieku skaitu, kuri šī atšķirība (9 namīpašnieki) nav būtiska.

13,17% no visiem Latvijas pilsētu nekustamajiem īpašumiem.⁴⁵ Īpašumu grupās, kas deva nelielus gada ienākumus, arī ir ļoti augsts neatšifrēto īpašnieku skaits. Seit ieskatam sniegti dati par Liepāju (6. tab.). Jelgavā neatšifrēto īpašnieku ar ienākumiem līdz 100 rbļ. bija 69,88% no visiem šīs grupas īpašniekiem, ar ienākumiem no 100 līdz 250 rbļ. — 62,04%, Ventspilī attiecīgie skaitļi bija 77,52 un 50,60%.⁴⁶

Latvijas rūpniecībā bija vērojama augsta kā ražošanas, tā arī kapitāla koncentrācija. Lielāko akciju sabiedrību uzņēmumu grupā 1913. gadā vienas sabiedrības akciju kapitālu vidējā summa salīdzinājumā ar 1908. g. bija palielinājusies par 49,8%, un tas liecināja par ievērojamu kapitāla koncentrācijas un centralizācijas pakāpi Latvijā.⁴⁷ Akciju kapitāli Latvijā savā pamatmasā pārstāvēja spēcīgos dažādu Krievijas buržuāzijas grupu, vietējās vācu buržuāzijas, kā arī ārzemju kapitālus. Latviešu buržuāzija, ieņemdamā otršķirīgu vietu rūpnieciskā potenciāla ziņā, bija savus kapitālus koncentrējusi tikai atsevišķās akciju sabiedrībās. Turklāt latviešu buržuāzija parasti veidoja paju sabiedrības, kas bija akciju sabiedrību zemākā pakāpe.

Latviešu buržuāzijas mazais īpatsvars rūpniecībā, it īpaši lielrūpniecībā, ierobežotais kapitālu lielums, kā arī vietējās vācu lielburžuāzijas spēcīgā konkurence un tās vēsturiski izveidojusies nacionālā savrupība spieda latviešu buržuāziju probežoties ar atsevišķu paju sabiedrību izveidošanu, kur pārsvarā bija nacionālais kapitāls. Paju sabiedrības dibinājās lielākoties uzņēmumu turpināšanai, kas agrāk bija atradušies individuālā, ģimenes vai tirdzniecības nama īpašumā. Dibinātāji, negribēdami dalīties ne uzņēmuma kontrolē, ne peļņas sadalē, parasti izlaida augstas vērtības akcijas un paturēja tās šaura akcionāru loka īpašumā. Akciju izlaišanas mērķis šajos gadījumos bija ne tik daudz jaunu kapitālu pievilkšana, kā īpašnieku atbildības samazināšana un laikmetam vairāk atbilstošas sejas piešķiršana uzņēmumam.⁴⁸

Tā, 1914. gadā latviešu buržuāzijas grupai piederošo, jau minēto tirdzniecības namu «Cements» Rīgā pārveidoja par Rīgas cementfabrikas paju sabiedrību. Dibināšanas sapulcē 15. decembrī norādīja, ka visi tirdzniecības nama pilnie biedri un dalībnieki kļūst par jaunās sabiedrības paju turētājiem ar savām iepriekšējām summām. Paju nominālā vērtība bija 500 rbļ., un

⁴⁵ *Ozoliņa Dz.* Par Latvijas pilsētu buržuāzijas nacionālo grupu ekonomiskajām pozīcijām..., 1. tab., 54., 55. lpp.

⁴⁶ Aprēķināts pēc: ЦГИА СССР, ф. 1288, оп. 25, л. 33, л. 47, 48, 87, 88.

⁴⁷ Очерки экономической истории Латвии (1900—1917), с. 104, 105.

⁴⁸ *Шепелев Л. Е.* Акционерные компании в России. Л., 1973, с. 22, 245.

tās atradās neliela, bet ekonomiski spēcīga latviešu buržuāzijas grupējuma rokās. Galvenie akcionāri bija Tirgotāju un rūpnieku ekonomiskā sabiedrība ar pajām 20 tūkst. rubļu vērtībā, V. Štūls (20 tūkst.), J. Bisenieks (18 tūkst.), S. Paegle (17 tūkst.), R. Dūcens (16 tūkst.) un V. Plecs (15 tūkst.). No pārējiem akcionāriem sešiem piederēja pajas vērtībā no 10 tūkst. līdz 15 tūkst. rubļu, četriem — no 5 tūkst. līdz 10 tūkst. un diviem — vērtībā zem 5 tūkst. rubļu.⁴⁹ Paju sabiedrība pārņēma tirdzniecības nama 296,8 tūkst. rubļu lielo bilances aktīvu un pasīvu ar visiem noslēgtajiem līgumiem, saistībām u. c. Akcionāru sapulce nolēma turpināt Slokas cementfabrikas un akmeņlauztuvju darbu, izlaizīt jaunas akcijas un cenšoties palielināt apgrozības kapitālu no 200 tūkst. līdz 400 tūkst. rubļu.⁵⁰

Plašāks dalībnieku loks bija 1910. gadā izveidotajai paju sabiedrībai — Tirgotāju un rūpnieku ekonomiskajai sabiedrībai. Tā izlaida pajas 100 rbļ. vērtībā un 1913. g. sākumā apvienoja 578 akcionārus, no kuriem katram vidēji piederēja 6,2 pajas.⁵¹ 1912. gadā paju sabiedrībai Jelgavā piederēja IV kategorijas mašīnbūves un čugunliešanas (bij. R. Fetes) fabrika, IV kategorijas kokzāģētava un mehāniskā galdniecība, V kategorijas lauksaimniecības mašīnu sastādīšanas darbnīca, Rīgā — V kategorijas instalācijas darbnīca un V kategorijas mākslīgo dzirnakmeņu izgatavošanas darbnīca. Sabiedrības uzņēmumi izgatavoja galvenokārt lauksaimniecības mašīnas un rīkus, mākslīgos dzirnakmeņus, izpildīja celtniecības pasūtījumus u. c. Sabiedrība veica arī ļoti plašas tirdznieciskās operācijas: 1912. gadā tai piederēja 31 lauksaimniecības mašīnu un citu preču tirgotava Latvijas pilsetās un miestos, kā arī apkārtējās guberņās. Salīdzinājumā ar 1911. g. 1912. gadā sabiedrība savus apgrozījumus gandrīz dubultoja un tās bilance bija 1726,06 tūkst. rubļu liela.⁵² Sabiedrības bruto ienākumi 1912. gadā bija šādi (tūkstošos rubļu):⁵³

no izstrādājumu pārdošanas	— 273,3
no preču pārdošanas	— 802,9
no to pašu priekšmetu pārdošanas uz kredīta	— 597,2
no nekustamo vai kustamo īpašumu iznomāšanas	— 14,6
no vērtspapīru un noguldījumu procentiem	— 2,9
kopā	1690,9

⁴⁹ LCVVA, 7192. f., 1. apr., 11. l., 1.—19. lp.

⁵⁰ Turpat, 2. l., 1., 2. lp.

⁵¹ «Dzimitenes Vēstnesis», 1913, 4. maijā, Nr. 101.

⁵² LCVVA, 77. f., 7. apr., 5178. l., 2., 12. lp.

⁵³ Turpat, 1., 10. lp.

Tādējādi lielākos ienākumus sabiedrībai deva tirdznieciskās operācijas. Tās peļņa 1912. gadā bija 45 556 rbļ.⁵⁴ Vairāki sabiedrības valdes locekļi un daudzi akcionāri bija cieši saistīti ar Latviešu lauksaimnieku ekonomisko sabiedrību, bija Jelgavas komercbankas un citu lielu kredītiestāžu direktori. 1913. gadā no pieciem valdes locekļiem četri (J. Bisenieks, R. Ducens, S. Paegle, V. Plecs) bija arī minētā tirdzniecības nama «Cements» galvenie līdzīpašnieki. Tas liecina par aplūkojamās latviešu buržuāzijas grupas lielkapitālistiskās virsotnes ievērojamo ekonomisko potenciālu. Ar latviešu buržuāzijas kapitāliem bija izveidotas vēl dažas paju sabiedrības, atsevišķiem latviešu kapitālistiem piedēra arī citu sabiedrību akcijas. Tomēr lielākajās, ekonomiski nozīmīgākajās akciju sabiedrībās latviešu buržuāzijai kaut cik jūtamas ietekmes nebija, tajās neierobežoti valdīja Krievijas buržuāzijas citu nacionālo grupu un ārzemju kapitāli.

Kapitāla un rūpnieciskās ražošanas koncentrācijas augšana Latvijā 1909.—1914. gadā, Latvijas rūpnieciskā kompleksa ciešā saistība ar pārējiem Krievijas impērijas ekonomiskajiem rajoniem radīja priekšnoteikumus monopolizācijas jaunai pakāpei. Latvijas rūpniecības kapitālistiskās organizācijas dominējošā forma bija monopolistisko apvienību zemākie tipi — karteli un sindikāti.⁵⁵ Kapitālistiskie monopoli attīstījās arī būvmateriālu, kokapstrādes, apavu un pārtikas rūpniecībā, kur jūtams īpatsvars bija arī latviešu buržuāzijai.

Latviešu rūpnieki ietilpa ķieģelrūpniecības sindikātā. Jelgavas rajona ķieģelrūpniecības sindikāts, kas radās jau 19. g. 90. gados, 1900.—1903. g. rūpniecības krīzes laikā apvienoja 9 lielus uzņēmumus, kas bija koncentrējuši gandrīz pusi no visas produkcijas izlaides rajonā, uzipirkuši ķieģeļu ražošanai derīgo zemi un regulēja cenas.⁵⁶ Pēc vietējās preses ziņām, sevišķi veiksmīgs ķieģelrūpniecības sindikātam bija 1912. gads: plašais celtniecības apjoms deva sindikātam un pēc tam arī pārējām rūpniecām iespēju ievērojami pacelt ķieģeļu cenu. Augsto cenu stimulētās pastiprinātās ķieģeļu ražošanas sekas bija cenu krišana 1913. gadā. Tāpēc ķieģelrūpnieki 1914. g. sākumā centās nostiprināt sindikātu, izveidojot ķieģelrūpnieku biedrību.⁵⁷ Ķieģelrūpnieku ekonomiskās biedrības dibināšanas ierosinātāji bija latviešu ķieģelrūpnieki J. Sefers un H. Zēbergs, kas 1914. g. 4. janvārī iesniedza Kurzemes gubernatoram projektējamās biedrības statūtus ar lūgumu atļaut tai uzsākt darbību. Tomēr atļauja netika dota. Te acīmredzot zināma loma bija vietējās krievu buržuāziskās preses

⁵⁴ LCVVA, 77. f., 7. apr., 5178 l., 11. lp.

⁵⁵ Очерки экономической истории Латвии (1900—1917), с. 114, 118, 119.

⁵⁶ Турпат, 23. лрр.

⁵⁷ «Рижский вестник», 1914, 18 января, № 14.

asajai nostājai pret jaundibināmo biedrību.⁵⁸ Šo nostāju noteica krievu ķieģelrūpnieku bailes no konkurences.

Sava ekonomiskā potenciāla nostiprināšanai latviešu buržuāzija un it īpaši sīkburžuāzija centās izmantot arī ražošanas kooperatīvus, galvenokārt sīkrūpniecībā un amatniecībā. Tomēr kooperatīvu īpatsvars rūpniecībā bija daudzkārt mazāk nozīmīgs nekā tirdzniecībā un lauksaimniecībā. Tie ražošanas kooperatīvi, kas mēģināja vairāk ražot saviem biedriem to materiālā stāvokļa uzlabošanai, parasti izputēja. Tā, Rīgas akcīzes tiesa 1910. g. februārī atzina par darbības nespējīgu 1906. gadā izveidoto sīkburžuāzisko apavu ražošanas kooperatīvu — Baltijas tirdzniecības un rūpniecības biedrību «Amplus».⁵⁹ Kooperatīvi, kas ražoja tirgum un iztūreja konkurences cīņu, pārvērtās par parastiem kapitālistiskiem uzņēmumiem. Vairākas kooperatīva rakstura ražošanas apvienības Rīgā darbojās kokapstrādāšanā (Rīgas galdnieku un mēbeļu meistarību biedrība, Rīgas galdnieku sabiedrība, II Rīgas galdnieku sabiedrība u.c.). To sastāvs bija daudznacionāls, tomēr vairākās biedrībās dalībnieku lielākā daļa bija latviešu sīkrūpnieki un amatnieki, kam bija noteicošā nozīme arī šo biedrību valdēs.

Raksturīga šāda tipa apvienība bija Rīgas galdnieku sabiedrība, kuras darbību Vidzemes gubernators atļāva 1907. g. 26. maijā. Statūtos bija norādīts, ka par biedriem tajā var būt galdnieki un mēbeļu amatnieki, kas paši ražo dažādus galdniecības izstrādājumus un mēbeles. Sabiedrība varēja nodarboties ar izejvielu iepirkšanu un pārdošanu, ražojumu realizāciju biedrības veikalā, kā arī vairākos gadījumos izmantot algotu darbaspēku; daudzos gadījumos valde pieņēma pasūtījumus, kuru izpildei ar biedriem noslēdza līgumus. Iestāšanās maksa bija 100 rbļ., biedru maksa gadā — 3 rbļ.⁶⁰ 1907. gadā, dibināšanas sapulcēs laikā, sabiedrība apvienoja 19 biedrus; daļai no tiem piederēja darbnīcas ar algotu darbaspēku. Lai neradītu lielu iekšēju konkurenci, 1910. gadā nolēma uz laiku jaunu biedru uzņemšanu pārtraukt. Tā paša iemesla dēļ 1910. gadā iestāšanās maksu paaugstināja līdz 300, bet 1911. gadā — līdz 500 rbļ. 1913. gadā sabiedrībā bija apvienojušies 36 biedri. Ierobežotā skaitā par biedriem uzņēma arī tapsētājus, krāsotājus u. c., kam vajadzēja veikt palīgdarbus. 1909. g. kopsapulcē tapsētāji pieprasīja pielaist viņu pārstāvi valdē tapsēšanas darbu cenu noteikšanai, kā arī atzīt biedru — tapsētāju monopolu uz visiem mēbeļu u. c. tapsēšanas darbiem. Šis prasības kopsapulce noraidīja, jo biedrībā pārsvarā

⁵⁸ LCVVA, 420. f., 1. apr., 575. l., 1., 16. lp.

⁵⁹ Turpat, 3. f., 5. apr., 2346. l., 37. lp.

⁶⁰ Устав Общества рижских столяров. Рига, 1907, с. 3—8.

bija galdnieku un mēbeļu meistari, kuru interesēs bija palīgdarbu samaksas pazemināšana. Cīnoties pret konkurējošām apvienībām, kopsapulce 1911. gadā nolēma izslēgt tos biedrus, kas būs iestājušies līdzīgās biedrībās vai organizēs tās no jauna; no biedrības izslēdza arī vairākus biedrus, kas bija atvēruši patstāvīgus veikalus. Rīgas galdnieku sabiedrība centās nodrošināties ar kredītu, tāpēc 1910. gadā iestājās par biedru III Rīgas krājaizdevu sabiedrībā, kas tai atvēra kredītu — 3000 rbļ. apmērā. 1911. gadā pieņēma lēmumu, ka valdei ir tiesības dot galvojumu kredītiestādēs par biedriem, lai nodrošinātu tiem kredītu pasūtījumu izpildīšanai.⁶¹ 1913. gadā sabiedrībai piederēja II kategorijas mēbeļu veikals un VIII kategorijas mēbeļu labošanas darbnīca. Rīgas galdnieku sabiedrības bruto peļņa 1912. gadā bija 153,6 tūkst. rubļu (144,4 tūkst. — no ražojumu un izejvielu pārdošanas, 7,7 tūkst. — no komisijas naudas, 1,5 tūkst. — no galdnieku darbnīcas); tīrā peļņa bija 1062 rbļ. liela.⁶² Latviešu sīkrūpnieki un amatnieki dominēja arī II Rīgas galdnieku sabiedrībā, kuru atvēra 1911. g. februārī. 1912. gadā tās bruto peļņa bija 60,6 tūkst. rubļu, tīrā peļņa — 1,1 tūkst. rubļu.⁶³

Latvijas rūpnieciskā buržuāzija izveidoja arī vairākas speciālas organizācijas. Nozīmīgākā no tām, Rīgas fabrikantu biedrība, tika nodibināta 1905. g. 22. oktobrī, kad savu svarīgāko uzdevumu buržuāzija saskatīja cīņā pret vareni pieaugošo revolucionāro kustību. Rīgas fabrikantu biedrība ietilpa Krievijas lielburžuāzijas izveidotajā Rūpniecības un tirdzniecības pārstāvju kongresu padomē. Fabrikantu biedrības statūti paredzēja rūpniecības attīstības veicināšanu, fabrikantu interešu pārstāvēšanu valsts un sabiedriskās iestādēs, fabrikantu un strādnieku attiecību regulēšanu.⁶⁴ Dibinot fabrikantu biedrību, Rīgas rūpnieciskā buržuāzija gribēja strādnieku organizētai pretstatīt «tikpat vienotu un ciešu, arī materiāli labi apgādātu darba devēju organizāciju».⁶⁵ Rīgas fabrikantu biedrībā apvienoto īpašnieku uzņēmumos strādnieku skaits un apgrozījums bija šāds:⁶⁶

⁶¹ LCVVA, 5986. f., 1. apr., 346. l., 2.—166. lp.

⁶² Turpat, 77. f., 7. apr., 5170. l., 6., 11. lp.

⁶³ Turpat, 5171. l., 9., 20. lp.

⁶⁴ Katrs Rīgas fabrikantu biedrībā iestājies uzņēmums nozīmēja vienu pārstāvi, kas biedrībā realizēja biedra pienākumus un tiesības. Biedrību pārvaldīja ievēlēta Fabrikantu komiteja, kas savukārt no sava vidus ievēlēja valdi (Устав Рижского общества фабрикантов. [Б. м. и г.], с. 1—4).

⁶⁵ Bericht über die Tätigkeit des Fabrikantenvereins seit seiner Begründung. Rīga, 1908, S. 3.

⁶⁶ Turpat, 13. lpp.; Bericht über die Tätigkeit des Rigaer Fabrikantenvereins im Jahre 1909. Rīga, 1910, S. 32; Отчет о деятельности Рижского общества фабрикантов в 1911 году. Рига, 1912, с. 11; LCVVA, 2765. f., 1. apr., 22. l., 8. lp.

gads	uzņēmumu skaits	strādnieku skaits (tūkst.)	kopagrozījums (milj. rubļ.)
1907.	138	26	72
1909.	127	25	72
1911.	119	24,5	81
1913.	119	40	80

Tādējādi Rīgas fabrikantu biedrībā bija apvienoti lieli rūpniecības uzņēmumi ar daudzu desmitu miljonu rubļu lielu kopagrozījumu. Lai gan 1913. gadā biedrībā apvienoto uzņēmumu skaits bija samazinājies, tomēr tajās nodarbināto strādnieku skaits bija palielinājies par 35%. Ievērojami pieauga arī fabrikantu biedrības materiālie resursi. Ja 1907. gadā tās bilance bija 23,4 tūkst. rubļu, tad 1913. gadā — jau 190,5 tūkst. rubļu.⁶⁷

Fabrikantu biedrības ar līdzīgiem mērķiem izveidojās arī Liepājā un Jelgavā. Liepājas fabrikantu biedrību nodibināja 1908. g. 24. aprīlī, un kā šajā, tā arī 1913. gadā tā apvienoja 17 uzņēmumus.⁶⁸ Biedrības atskaitē par 1910. g. norādīts, ka tās darbība izpaudās biedrībā apvienoto uzņēmumu dažādu lietu apspriešanā, attiecību regulēšanā starp uzņēmējiem un strādniekiem; ar biedrības starpniecību fabrikanti saistījās arī ar Krievijas buržuāzijas centrālām organizācijām u. c.⁶⁹ Jelgavas fabrikantu biedrības dibināšanas sapulce notika 1912. g. martā, 1913. gadā tā apvienoja 41 uzņēmumu.⁷⁰ Abas biedrības bija cieši saistītas ar Rīgas fabrikantu biedrību.

Vadošā loma fabrikantu biedrībās piederēja vācu rūpnieciskajai lielburžuāzijai, kaut tajās darbojās arī citu nacionālo grupu buržuāzija. Biedrībās bija pārstāvēti arī vairāki latviešu kapitālistu uzņēmumi: Rīgas fabrikantu biedrībā — A. Baloža, M. Pagasta kokrūpniecības uzņēmumi, Jelgavas — J. Frišmaņa ķieģelrūpniecības uzņēmums, brāļu Eilenbergu dzirnavas, Tirgotāju un rūpnieku ekonomiskās sabiedrības kokapstrādes uzņēmums un daži citi. Atbalstu un palīdzību fabrikantu biedrībās meklēja arī tajās neapvienotie kapitālisti. Tā, 1911. g. vasaras streiku laikā Rīgas galdniecību īpašnieki, to skaitā daudzi latviešu vidējie un sīkie uzņēmēji, lūdza palīdzību cīņā pret streikojošiem strādniekiem.⁷¹ Tādējādi, lai gan fabrikantu biedrībās

⁶⁷ Bericht über die Tätigkeit des Fabrikantenvereins seit seiner Begründung, S. 15; LCVVA, 2765. f., 1. apr., 22. l., 1. lp.

⁶⁸ LCVVA, 5786. f., 1. apr., 2. l., 2. lp.; 4. l., 1. lp.

⁶⁹ Turpat, 420. f., 1. apr., 357. l., 38. lp.

⁷⁰ Turpat, 592. l., 12. lp.

⁷¹ «Dzimtenes Vēstnesis», 1911, 9. jūlijā, Nr. 154.

apvienoto latviešu kapitālistu skaits nebija liels, tomēr cīņā pret strādnieku kustību viņi uzstājās ciešā savienībā ar visiem Latvijas kapitālistiem un to organizācijām.

Latvijas rūpnieciskā buržuāzija izveidoja arī vairākas nozaru organizācijas. Jau pirmās buržuāziski demokrātiskās revolūcijas gados Rīgā nodibinājās tipogrāfiju īpašnieku savienība.⁷² 1911. g. novembrī uzsāka darbību Rīgas maizes ceptuvju īpašniekus, galvenokārt latviešus.⁷³ Biedrība organizēja miltu centralizētu iepirkšanu saviem biedriem, izveidoja strādnieku pieņemšanas biroju un veica dažus citus pasākumus. Tomēr galvenais biedrības darba saturs bija cīņa pret strādnieku kustību.⁷⁴ Uzņēmēju biedrības ar līdzīgiem uzdevumiem izveidojās arī apavu rūpniecībā un dažās citās rūpniecības nozarēs.

Latvijā darbojās arī namīpašnieku biedrības, kas galvenokārt pārstāvēja latviešu buržuāzijas intereses. Pirmā šāda tipa biedrība visā Krievijā bija Rīgas namīpašnieku biedrība, kuras statūtus apstiprināja 1903. g. 12. jūlijā.⁷⁵ Biedrības vadība bija bagātu latviešu kapitālistu — lielu namīpašnieku rokās, kopš dibināšanas dienām tās priekšsēdētājs bija reakcionārs F. Veinbergs. 1909. gadā biedrībā bija apvienoti 595, bet 1913. gadā — 655 lieli Rīgas namīpašnieki.⁷⁶ Rīgas namīpašnieku biedrība rūpējās par namu ekspluatācijas atvieglošanu, 1909. gadā tā atvēra celtniecības tehnisko konsultāciju. Pie tās darbojās viena no lielākajām Latvijas krājaizdevu kasēm. Buržuāzija izmantoja biedrību arī cīņai pret dzīvokļu īrniekiem. Tā, 1908. g. kopsapulcē apsprieda priekšlikumu par īrnieku «melno sarakstu» sastādīšanu, kuros ietvertu trūcīgākos, maksātnespējīgākos īrniekus. Tikai bailēs no īrnieku un sabiedrības sašutuma priekšlikumu noraidīja.⁷⁷ Rīgas namīpašnieku biedrība kalpoja par Rīgas latviešu buržuāzijas augstāko slāņu organizatorisko centru pilsētas domes vēlēšanās.

Kā konkurente Rīgas namīpašnieku biedrībai pilsētas domes priekšvēlēšanu cīņas laikā 1909. g. beigās izveidojās Rīgas latviešu namu īpašnieku un rūpnieku biedrība, kuras biedru skaits 1913. gadā pārsniedza 1000.⁷⁸ Biedrības dibinātāji uzsvēra, ka tās uzdevums esot veicināt namīpašnieku un rūpnieku saimniecisko

⁷² Ерманский А. Крупная буржуазия. — В кн.: Общественное движение в России в начале XX-го века, т. 2, ч. 2. Спб., 1910, с. 73.

⁷³ LCVVA, 3. f., 5. apr., 2368. l., 1. lp.

⁷⁴ Turpat, 5986. f., 1. apr., 390. l., 2.—4. lp.

⁷⁵ ЦГИА СССР, ф. 1284, оп. 187, д. 198, л. 1.

⁷⁶ LCVVA, 77. f., 7. apr., 4599. l., 2.—4. lp.; 5229. l., 4., 5. lp.

⁷⁷ «Dzimtenes Vēstnesis», 1908, 14. maijā, Nr. 111.

⁷⁸ Turpat, 1913, 12. jūlijā, Nr. 157.

nostiprināšanos. Pie tās darbojās tehniskais, starpniecības un juridiskais birojs. Spriežot pēc biedrības padomes sastāva 1912. gadā (8 namīpašnieki, 3 bankas direktori, 2 advokāti, 1 rūpnieks, 1 inženieris),⁷⁹ arī šī biedrība pārstāvēja galvenokārt namīpašnieku intereses.

Liepājas namīpašnieku biedrības statūtus apstiprināja 1906. gadā. Tās oficiālais mērķis bija palīdzēt biedriem namu celtniecībā, ekspluatācijā utt.⁸⁰ Līdzīgi uzdevumi bija arī Limbažu namīpašnieku biedrībai. 1913. gadā tā iepirka saviem biedriem celtniecības materiālus dažādās Rīgas firmās.⁸¹ Pie daudzām namīpašnieku biedrībām izveidojās krājaizdevu kases. Tā, pie 1908. g. martā dibinātās Jelgavas namīpašnieku ekonomiskās biedrības jau 1909. gadā atvēra krājaizdevu kasi.⁸² Arī provinces pilsētu namīpašnieku biedrības kalpoja par latviešu buržuāzijas organizatoriskajiem centriem pilsētu domju vēlēšanās.

2. Latviešu buržuāzijas īpatsvars lauksaimniecībā

Tāpat kā rūpniecībā, arī lauksaimniecībā Latvijā kapitālisms bija attīstīts augstāk nekā daudzos citos Krievijas novados. Tomēr tāpat kā tur arī Latvijā kapitālisms uz laukiem attīstījās pa prūšu ceļu. Neraugoties uz kapitālisma samērā augsto attīstības pakāpi, Latvijas lauksaimniecībā 20. gs. sākumā bija saglabājusies ievērojamas feodālisma paliekas, kā lielle muižniecības zemes īpašumi un muižnieku privilēģijas, zemes nomas smagās formas.⁸³ No 5409,6 tūkst. desetīnu lauksaimnieciski izmantojamās zemes 48,3% bija privāto īpašnieku zeme, 38,5% — zemnieku, 10,7% — valsts, 0,9% — baznīcu un klosteru, 1,1% — pilsētu, 0,5% — dažādu iestāžu zeme.

Vairāk par $\frac{4}{5}$ (82,7%) privāto īpašnieku zemes atradās muižnieku, galvenokārt Baltijas vācu baronu, rokās.⁸⁴ Latviešu buržuāzijai piederēja vai arī tā nomāja tikai nelielu muižu skaitu, turklāt tā nomāja lielākoties valsts muižas. Pēc preses ziņām par vairākiem Kurzemes rajoniem, tajos latviešu buržuāzijas pārstāvjiem piederēja vai tie nomāja 28 muižas, no kurām tikai

⁷⁹ «Dzimtenes Vēstnesis», 1912, 17. jūlijā, Nr. 163.

⁸⁰ LCVVA, 549. f., 1. apr., 95. l., 32. lp.

⁸¹ Turpat, 1802. f., 1. apr., 144. l., 2. lp.

⁸² ЦГИА СССР, ф. 1284, оп. 188, д. 41, л. 4; «Dzimtenes Vēstnesis», 1909, 4. novembrī, Nr. 255.

⁸³ Очерки экономической истории Латвии (1900—1917), с. 41.

⁸⁴ Turpat, 42.—43. lpp.

trīs sasniedza 1000 pūrvienu lielumu, četras bija 600—800, desmit — 400—500 un viena — 200 pūrvienu liela (desmit muīžu lielums nav norādīts).⁸⁵ Spriežot pēc valsts domju vēlēšanu sarakstiem, latviešu buržuāzijai piederošo vai tās nomāto muīžu apmēri parasti svārstījās ap 100 desetīnām. Tikai atsevišķas no tām bija lielākas, kā R. Liepiņa Jumurdas muīža (3450,31 desetīna), H. Pētersona-Rušmaņa Ļaudonas muīža (4670,33 desetīnas) un dažas citas.⁸⁶

Latvijas zemnieki pēc nacionālās piederības pārstāvēja galvenokārt novada pamatiedzīvotājus, kaut arī Latgalē un dažos citos apgabalos lielākā vai mazākā skaitā dzīvoja arī citu tautību zemnieki. Zemniecības ekonomisko grupējumu izpēti ievērojami apgrūtinā konkrētā statistiskā materiāla trūkums par zemnieku saimniecībām. Tomēr, mobilizējot aizvien jaunus avotus un avotu grupas, agrārvēsturnieki sekmīgi risina jautājumus par lauksaimniecības attīstību 20. gs. sākumā, zemniecības diferenciacijas pakāpi u. c.

L. Balevica, grupējot zemnieku saimniecības pēc zirgu skaita, secina, ka kapitālisma attīstības pakāpe Kurzemē (lielsaimniecību īpatsvars — 42,86%) bija augstāka nekā Vidzemē (31,19%).⁸⁷ Analizējot zemnieku saimniecību ekonomiskos grupējumus Vidzemē pēc aramzemes daudzuma, L. Balevica parāda, ka, lēšot šādi, lielsaimniecību īpatsvars (Rīgas apriņķī — 58,19%, Valkas apriņķī — 68,80%) iznāk vēl lielāks. Tas izskaidrojams ar apstākli, ka ne vienmēr zirga īpašnieks bija zemnieks ar saimniecību.⁸⁸

Pirmajam pasaules karam sākoties, zemnieku māju izpirkšana Latvijā vēl nebija pabeigta un uz tām gūlās lielas parādu summas. Tāpēc arī liels skaits zemnieku nomas saimniecību atradās uz nepārdotas zemnieku zemes, muīžnieku īpašumā esošās kvotes un muīžas zemes.⁸⁹ O. Niedre, pētot zemnieku tipa nomas saimniecības uz muīžniekiem piederošās muīžas un kvotes zemes

⁸⁵ «Dzimtenes Vēstnesis», 1909, 15. augustā, Nr. 186.

⁸⁶ Список лиц, имеющих право участия в выборах на съезд землевладельцев. Список-приложение к 74-му номеру «Лифляндских губернских ведомостей» 16 июля 1907 года, с. 2, 73.

⁸⁷ *Balevica L.* Lauksaimniecība Vidzemē un Kurzemē pirmā pasaules kara priekšvakarā. R., 1970, 71. lpp.

⁸⁸ Turpat, 72. lpp. L. Balevica savu domu pamato arī ar 1916. g. lauksaimniecības skaitīšanas pirmmateriālu analīzi. Tā, piecos Vidzemes pagastos, pēc viņas aprēķiniem, lielsaimniecību bija 46,3—83,5% no visu zemnieku saimniecību skaita (*Balevica L.* 1916. gada lauksaimniecības skaitīšanas pirmmateriālu izmantošana Vidzemes zemniecības vēstures pētīšanai. — «Latvijas PSR ZA Vēstis», 1971, Nr. 10, 63. lpp.).

⁸⁹ Sīkāk sk.: *Balevica L.* Lauksaimniecība Vidzemē un Kurzemē..., 63., 66.—70. lpp.

Vidzemē, konstatējis, ka atšķirībā no īpašumā iepirkto zemnieku saimniecību saimniekiem nomnieku vidū bija daudz lielāks vidējo un trūcīgo zemnieku īpatsvars.⁹⁰ Tomēr jāsaka, ka agrārvēsturnieki vēl līdz galam nav atrisinājuši jautājumu par nomā un īpašumā esošo zemnieku saimniecību absolūto skaitu, to ekonomisko potenciālu utt.

Atšķirīgāki agrārie apstākļi bija Latgalē, kur kapitālisma attīstības pakāpe bija zemāka nekā pārējos Latvijas novados. Seit sīko un vidējo saimniecību bija ievērojami vairāk.⁹¹ Tomēr Stolipina agrārās reformas rezultātā kapitālisma attīstība uz laukiem paātrinājās arī Latgalē. Stolipina reforma veicināja Latgales lauku buržuāzijas tālāku izaugsmi un nostiprināšanos. Vienlaicīgi reforma pastiprināja zemnieku izputēšanu un bezzemnieku slāņa augsmi, kā arī veicināja Latgales zemnieku izceļošanu. Aizceļotāji (viņi devās galvenokārt uz Sibīriju) bija sīkzemnieki un bezzemnieki, kas vēl varēja savākt aizbraukšanai nepieciešamos līdzekļus. Galīgā trūkumā nonākušie zemnieki, kam nebija līdzekļu aizceļošanai, gāja sezonas peļņā tuvākajās guberņās. Viņu darbaspēku plaši izmantoja Kurzemes un Vidzemes budži.⁹²

Latvijas lauku iedzīvotāju lielākā daļa bija bezzemnieki.⁹³ Jautājumiem par bezzemnieku skaitu un sociālo struktūru savos darbos lielākā vai mazākā mērā pieskārušies daudzi vēsturnieki (J. Krastiņš, L. Balevica, T. Draudiņš, J. Kaimiņš, M. Kozins, A. Mieriņa, O. Njēdre u. c.). Pēdējā laikā īpašu uzmanību pievērš robežšķirtnes noskaidrošanai starp lauku proletariātu, pusproletariātu un sīkzemniecību, kā arī starp citām zemniecības grupām 20. gs. sākumā. Tas ir nozīmīgs jautājums, kura pilnīgāka atrisināšana ļautu detalizētāk novērtēt kapitālisma attīstības pakāpi Latvijas laukos.⁹⁴ L. Balevica pamatoti norāda uz tām grūtībām, ar kādām nākas saskarties šā jautājuma pētniekam. Analizējot pagaidām vēl visai šauru avotu materiālu, viņa tomēr izdara vairākus nozīmīgus secinājumus: ka zemes lietošana kā tāda, bez citu ekonomisko rādītāju analīzes, nevar būt par vienīgo kritēriju zemes izmantotāju pieskaitīšanai sīkzemniecībai vai arī kādai citai zemniecības grupai; ka liela daļa bezzemnieku bija algoti laukstrādnieki muižās vai zemnieku saimniecībās un

⁹⁰ Njēdre O. Zemnieku saimniecības uz muižniekiem piederošās muižas un kvotes zemes Vidzemē XX gs. sākumā. — «P. Stučkas Latvijas Valsts universitātes zinātniskie raksti», 1975, 218. sēj., 132. lpp.

⁹¹ Очерки экономической истории Латвии (1900—1917), с. 46—47.

⁹² Brežgo B. Latgales zemnieki pēc dzimtbūšanas atceļšanas. 1861.—1914. R., 1954, 111.—117. lpp.

⁹³ Очерки экономической истории Латвии (1900—1917), с. 50.

⁹⁴ Njēdre O. Vidzemes un Kurzemes strādnieki un zemnieki pirmā pasaules kara laikā. R., 1972, 131. lpp.

zemes gabaliņi vai «grauds» no iegūtās ražas bija viņiem daļa samaksas par darbu, jo lietošanā esošā zeme varēja dot tikai daļu ģimenei nepieciešamā uztura un uz tās nebija iespējams nodarbināt visus darbaspējīgos ģimenes locekļus.⁹⁵

Lai arī pilnībā vēl nav noteikts sikzemnieku un vidējo zemnieku grupu īpatsvars Latvijas zemniecībā, tomēr neapšaubāmi, ka 20. gs. sākumā kapitālisma attīstība Latvijas laukos bija novedusi pie zemniecības ievērojamas diferenciācijas, no vienas puses, un visu lauku iedzīvotāju sociālās polarizācijas, no otras. Pēc sava ekonomiskā potenciāla dažādu zemniecības grupu vidū dominēja budžu saimniecības. Jau 25—50 desetīnu saimniecība bija pietiekami liela, lai izveidotu to par kapitālistisku kulaku tipa saimniecību. Taču blakus šādām saimniecībām Latvijā bija arī samērā daudz vēl lielāku saimniecību, ar 50—100 un vairāk desetīnām.⁹⁶ Tani pašā laikā Latvijas laukos bija izveidojies visai plašs, nežēlīgi ekspluatēts lauku proletariāta un pusproletariāta slānis.

Pirmā pasaules kara priekšvakarā zemnieku saimniecību sektors Latvijā deva $\frac{2}{3}$ no lauksaimniecisko ražojumu kopprodukcijas, zemnieku rīcībā bija $\frac{2}{3}$ lauksaimnieciski izmantojamās zemes, kā arī līdzīga daļa sējumu platības un lopu. Lielsaimnieku un turīgāko vidējo zemnieku saimniecībās notika lauksaimniecības nozaru (galvenokārt graudkopības un piena lopkopības) racionalizācija, arvien plašāk izmantoja lauksaimniecības tehniku, ievērojami palielinājās algotā darbaspēka ekspluatācija. Bija izveidojies spēcīgs nacionālās lauku buržuāzijas slānis.⁹⁷

Ievērojama nozīme latviešu lauku buržuāzijas ekonomiskā potenciāla nostiprināšanā bija buržuāziskajai kooperācijai. Lauku kooperatīvo organizāciju vidū ievērojama vieta bija lauksaimniecības biedrībām, kuru biedru lielākā daļa bija zemnieki — māju īpašnieki.⁹⁸ Lauksaimniecības biedrības Vidzemē un Kurzemē pastāvēja kopš 19. gs. otrās puses. 1905. gadā te darbojās 97 lauksaimniecības biedrības, no tām 23 bija muižnieku biedrības. Latgalē, kur lauksaimniecības biedrības sāka veidoties vēlāk, šajā laikā pastāvēja tikai 2—3 zemnieku izveidotas lauksaimniecības biedrības.⁹⁹ Pēc 1905.—1907. g. revolūcijas lauksaimniecī-

⁹⁵ *Balevica L.* Par bezzemnieku sastāvu Vidzemē un Kurzemē XX gs. sākumā (pēc 1919./1920. g. bezzemnieku reģistrācijas pirmmaterāliem.) — «Latvijas PSR ZA Vēstis», 1976, Nr. 12, 44., 45. lpp.

⁹⁶ Очерки экономической истории Латвии (1900—1917), с. 48.

⁹⁷ *Balevica L.* Lauksaimniecība Vidzemē un Kurzemē..., 103.—104., 164. lpp.

⁹⁸ Turpat, 106. lpp.

⁹⁹ *Лаурсон Э.* Кооперация в Латышском крае до Великой Европейской войны. Рига, 1917, с. 9.

bas biedrību skaits Latvijā strauji pieauga. Vidzemē un Kurzemē 1913. gadā to bija 192,¹⁰⁰ bet Latgalē 1911. g. sākumā darbojās 16 zemkopības biedrības un 7 zemkopības pulciņi.¹⁰¹

Jau sākot ar 19. gs. 70. gadiem, zemkopju (t. i., galvenokārt turīgo saimnieku) kongresi izteicās par centrālas lauksaimniecības biedrības izveidošanu. 1902.—1903. gadā lauksaimniecības biedrībās dzīvi apsprieda šādas organizācijas statūtu projektu. Cara patvaldība, cenšoties nostiprināt savienību ar lauku buržuāziju, 1906. gadā atļāva izveidot latviešu lauksaimniecības kooperatīvu centru — Rīgas lauksaimniecības centrālbiedrību (RLC). RLC veidojās ne vien asā cīņā ar vietējo vācu muižniecību, kas baidījās no latviešu buržuāzijas ekonomiskās un politiskās konsolidācijas, bet arī nesaskaņās starp latviešu lauku un pilsētu buržuāziju. Pilsētas buržuāzijas interešu pārstāve — Rīgas Latviešu biedrības lauksaimniecības nodaļa, kas uzņēmas RLC statūtu projekta izstrādāšanu, centās tajos iekļaut paragrāfu, kas dotu iespēju par biedriem iestāties arī atsevišķām personām, kas nodarbojas ar lauksaimniecību vai interesējas par to. Tas pavērtu pilsētu buržuāzijai plašas darbības iespējas jaunu peļņas avotu izmantošanā. 1905. g. revolucionāro notikumu iebiedētā muižniecība kļuva piekāpīgāka pret latviešu lauku buržuāziju, un muižnieku Vidzemes vispārnodrīgās ekonomiskās biedrības atsauksme par jaundibināmās lauksaimniecības centrāles statūtiem bija labvēlīgāka nekā pirms revolūcijas — 1904. gadā. 1906. g. 24. jūlijā statūtus apstiprināja.¹⁰²

Lai gan statūti noteica, ka atsevišķām personām nav tiesības iestāties RLC, latviešu pilsētu buržuāzija neatmeta mēģinājumus pakļaut jauno kooperatīvo centru savai ietekmei. Šinī nolūkā tā izmantoja Rīgas Latviešu biedrības lauksaimniecības nodaļas starpniecību, kas bija viena no RLC izveidošanas ierosinātājām un piedalījās dibināšanas sapulcē kopā ar 27 Vidzemes lauksaimniecības biedrību pārstāvjiem. Par pirmo RLC priekšnieku tom ievēlēja lauku buržuāzijas interešu pārstāvi H. Enzeļiņu, gan mērķi jau 1906. g. beigās viņš atteicās no priekšnieka un valdes locekļa amata un par centrāles priekšnieku kļuva Rīgas Latviešu biedrības lauksaimniecības nodaļas vadītājs J. Reinfelds.¹⁰³ Asas domstarpības abu buržuāzijas grupējumu starpā turpinājās, un 1908. gadā četri valdes locekļi ar J. Reinfeldu priekšgalā atteicās no amata, bet par jauno priekšnieku ievēlēja

¹⁰⁰ Балевиц Л. Я. Сельскохозяйственные общества в Лифляндской и Курляндской губерниях в начале XX века. — «Проблемы истории», Рига, 1962, т. 6, с. 183.

¹⁰¹ «Līdumnieka» kooperācijas raksti, 3. krājums. R., 1911, 63.—68. lpp.

¹⁰² Bāleviča L. Lauksaimniecība Vidzemē un Kurzemē..., 120.—122. lpp.

¹⁰³ LCVVA, 2753. f., 1. apr., 2. l., 12., 17. lp.

veterinārārstu P. Ozoliņu.¹⁰⁴ Iekšējā cīņa turpinājās vēl vairākus gadus. Noteicošo pārsvaru RLC ieguva lauku buržuāzija, un 1911. gadā RLB lauksaimniecības nodaļa izstājās no RLC.¹⁰⁵ Tādējādi RLB lauksaimniecības nodaļas pārstāvētajai bagātās latviešu pilsētu buržuāzijas grupai, kas politiski bija saistīta galvenokārt ar reakcionāro «Rīgas Avīzes» tautībnieku grupējumu, neizdevās pakļaut RLC savai ekonomiskajai aizbildniecībai.

Svarīga RLC darbības nozare bija tirdzniecība ar lauksaimniecības precēm. 1907. gadā RLC izveidoja speciālu tirdzniecības nodaļu «Konzums», kas bija paju sabiedrība, bet tajā katram biedram neatkarīgi no paju skaita bija tikai viena balss un balsstiesības baudīja tikai RLC ietvaros apvienoto lauksaimniecības biedrību oficiālie pārstāvji, ne privātie biedri. «Konzuma» apgrozījums 1910. gadā sasniedza 1203,5 tūkst. rubļu, bet tīrā peļņa — 23,6 tūkst. rubļu. 1910. gadā «Konzumu» pārvērta par patstāvīgu tirdzniecisku organizāciju, tomēr tas joprojām palika cieši saistīts ar RLC. 1913. g. beigās no 434 «Konzuma» biedriem 111 bija lauksaimniecības biedrības, krājaizdevu kases un piena pārstrādāšanas arteļi. Galvenās noliktavas un nodaļu bilance 1913. gadā bija 1557,4 tūkst. rubļu, tīrā peļņa — 19,3 tūkst. rubļu.¹⁰⁶ Pēc statūtu noteikumiem 5% no tīrās peļņas atskaitīja paju kapitālam, no atlikušās summas — pa 5% rezerves kapitālam un lietvedim. Palikušo tiro peļņu 1913. gadā sadalīja šādi: 40% — dividendēs uz nopirktajām precēm, 35% — kā papilddividendes uz paju kapitālu, 15% — valdei, kalpotājiem un 10% — RLC.¹⁰⁷ Tādējādi «Konzums» bija kapitālistiska peļņas iestāde, un tas apstāklis, ka tajā uzņēma par biedriem ne vien dažādas biedrības, bet arī privātpersonas, iezīmēja lauku un pilsētu buržuāzijas kompromisa tendences.

RLC organizēja arī biedru iesūtītā sviesta un citu piena produktu noietu, sugas jaunlopu centralizētu pārdošanu uz Iekšējās gubernijas gubernām u. c. Savā darbībā RLC guva visai ievērojamus panākumus. Tā, ja 1907. gadā tā apvienoja 49 lauksaimniecības biedrības un tās bilance sastādīja 3,2 tūkst. rubļu, tad 1913. gadā tā apvienoja 99 biedrības un bilance sasniedza 152,1 tūkst. rubļu.¹⁰⁸

No RLC izstājušies RLB lauksaimniecības nodaļas locekļi 1911. g. beigās nodibināja lauksaimniecības priekšmetu un ražojumu patērētāju sabiedrību «Baltija». Tās direktori bija J. Rein-

¹⁰⁴ LCVVA, 2753. f., 1. apr., 2. l., 12., 38. lp.

¹⁰⁵ «Dzimtenes Vēstnesis», 1911, 23. februārī, Nr. 44.

¹⁰⁶ Товарищество «Потребитель» при Рижском центральном сельскохозяйственном обществе. Годовой отчет. 1913. [Б. м. и г.], с. 1—8.

¹⁰⁷ LCVVA, 77. f., 7. apr., 5534. l., 2. lp.

¹⁰⁸ *Balevica L.* Lauksaimniecība Vidzemē un Kurzemē..., 123.—125. lpp.

felds, M. Miežis u. c.,¹⁰⁹ sabiedrības darbā aktīvi piedalījās arī tautībnieku līderis F. Veinbergs. Kā uzsvēra tālaika prese, viens no sabiedrības izveidošanas mērķiem bija radīt konkurenci «Konzumam» un stimulēt RLC decentralizāciju.¹¹⁰ Arī «Baltija» nodarbojās ar lauksaimniecības preču tirdzniecību, tomēr pēc darījumu apjoma tā atpalika no RLC un «Konzuma». Tā, 1913. gadā «Baltija» bija izveidojusi piecas nodaļas uz vietām un apvienoja 120 biedrus, kam piederēja pajas vairāk nekā 10 tūkst. rubļu vērtībā. «Baltijas» bilance bija 67,2 tūkst. rubļu.¹¹¹

Otrās lauksaimniecības centrālbiedrības — Latviešu lauksaimnieku ekonomiskās sabiedrības (LLES) dibinātāji bija latviešu lielkapitālists J. Bisenieks un viņa vadītajai Jelgavas lauksaimniecības biedrībai tuvās aprindās.¹¹² 1905. gadā J. Bisenieks ievietoja laikrakstā «Zemkopis» aicinājumu piedalīties jaundibināmajā Latviešu lauksaimnieku saimnieciskā savienībā, tomēr, kā atziņa pats Bisenieks, revolucionāro notikumu dēļ atsaucība bija niecīga. 1906. g. pirmajā pusē J. Bisenieks savā vārdā iesniedza apstiprināšanai sabiedrības statūtus, tomēr tos noraidīja, aizbīdinoties ar prasību, ka tik plaša rakstura sabiedrības izveidošanai nepieciešami vismaz pieci dibinātāji. Neapstiprināja arī otrreiz iesniegtos statūtus, kurus bez J. Bisenieka bija parakstījuši arī J. Bergs, J. Brazda, A. Frišmanis, D. Kānbergs. Tikai pēc J. Bisenieka personiskā lūguma Kurzemes gubernators paātrināja jautājuma izskatīšanu un 1906. g. 30. novembrī statūtus apstiprināja.¹¹³ Tas neapšaubāmi bija nozīmīgs latviešu buržuāzijas panākums.

LLES tika izveidota kā paju sabiedrība, kurā vadošo vietu ieņēma J. Bisenieks. Sanākot dibināšanas sapulcei, LLES pēc J. Bisenieka uzaicinājuma bija iestājušies 48 biedri, kuru iemaksātais kapitāls gan sastādīja 99,5 tūkst. rubļu, bet patiesībā to gandrīz visu (98 tūkst. rubļu) bija iemaksājis J. Bisenieks.¹¹⁴ Pēc sava sociālā sastāva šie 48 biedri sadalījās šādi: 22 tirdz-

¹⁰⁹ «Dzīmtenes Vēstnesis», 1911, 29. decembrī, Nr. 300.

¹¹⁰ Turpat, 27. augustā, Nr. 196.

¹¹¹ LCVVA, 77. f., 7. apr., 5539. l., 4., 5. lp.

¹¹² Ieguvis speciālu lauksaimniecisko izglītību, J. Bisenieks jau kopš 19. gs. 90. gadiem aktīvi iesaistījās lauku buržuāzijas organizēšanā un plašā lauksaimniecisko zināšanu propagandas darbā. 1893. gadā viņš izveidoja Jelgavas lauksaimniecības biedrību un 1894. gadā — tās tirdzniecības sabiedrību «Konzums», 1901. gadā ierīkoja Bērzmuižas izmēģinājumu staciju, sarīkoja virkni lauksaimniecības izstāžu, 1894. gadā pārņēma laikraksta «Zemkopis» izdošanu u. c. Plašie kontakti lauku buržuāzijas vidū ļāva viņam ļoti sekmīgi nodarboties ar lauksaimniecības preču tirdzniecību.

¹¹³ LCVVA, 4561. f., 1. apr., 1. l., 1. lp.

¹¹⁴ 28 biedru dalības nauda bija 10 rbļ., divu — 20 rbļ., deviņu — 40 rbļ., un tikai astoņu biedru dalības nauda bija 100 rbļ., kas sastādīja pilnu paju (LCVVA, 4561. f., 1. apr., 1. l., 2. lp.).

niecības, rūpniecības, lauksaimniecības un citu nozaru speciālisti, 20 lauku māju, muižu īpašnieki (viens nomnieks), 4 rūpnieki un 2 namīpašnieki.¹¹⁵ Liels daļu nozaru speciālistu skaits acimredzot liecina par J. Bisenieka centieniem sākumā nodrošināt sabiedrību ar speciālistiem un tikai pēc tam plaši pievilkt jaunus kapitālus. 1909. gadā no LLES 1958 personiskajiem biedriem jau 1730 bija māju un muižu īpašnieki vai nomnieki.¹¹⁶

Sabiedrības darbības galvenā nozare bija tirdzniecība ar lauksaimniecības precēm. 1906. g. 26. decembra LLES dibināšanas sapulcē nolēma, ka sabiedrība pirks līdz šim individuālā īpašumā esošos lauksaimniecības preču veikalus ar noteikumu, ka līdzšinējie īpašnieki ir ar mieru divas trešdaļas no preču vērtības saņemt LLES pajās, nemaksājot iestāšanās naudu — 10% no paju nominālās vērtības. Uz šādiem visai izdevīgiem noteikumiem J. Bisenieks pārdeva LLES savus piecus lauksaimniecības preču veikalus, kā arī nodeva tai laikraksta «Zemkopis» izdošanu.¹¹⁷

Uzsākusi savu darbību uz bijušo J. Bisenieka piecu veikalu pamata, LLES guva visai ievērojamus komerciālus panākumus. 1913. gadā sabiedrībai piederēja 72 veikali un tirdznieciskais apgrozījums sastādīja 3865,5 tūkst. rubļu. 1914. gadā LLES bija 8322 biedri, to skaitā 92 biedrības, un bilance bija 5236,4 tūkst. rubļu liela. Tīrā peļņa 1907. gadā sastādīja 41,6 tūkst. rubļu,¹¹⁸ 1910. gadā — jau 86,7 tūkst. rubļu,¹¹⁹ bet tas deva iespēju izmaksāt visai augstas dividendes. Lai gan dividendēm bija tendence samazināties (1907. gadā — 14%, 1909. un 1910. gadā — 12%, 1912. gadā — 10%, 1913. gadā — 9% no ieguldītā kapitāla),¹²⁰ tomēr tās bija ievērojami augstākas nekā Krievijas tirdzniecības un rūpniecības akciju sabiedrību vidējās dividendes, kas aplūkojamajā laikposmā svārstījās no 4,0 līdz 6,6%.¹²¹ Bez tam apmēram 40% no tīrās peļņas izmaksāja dividendēs tiem biedriem, kas bija iegādājušies no sabiedrības lauksaimniecības mašīnas, mākslīgos mēsļus u. c.

J. Bisenieks kļuva par sabiedrības direktoru rīkotāju ar faktiski neierobežotām pilnvarām visās paju sabiedrības tirdznieciskās, finansiālās un citās darbības nozarēs. Tādējādi akcionējot savus tirdzniecības uzņēmumus un pievelkot ar to jaunus kapi-

¹¹⁵ LCVVA, 4561. f., 1. apr., 1. l., 1. lp.

¹¹⁶ *Балевиц Л. Я.* Сельскохозяйственные общества в Лифляндской и Курляндской губерниях в начале XX века, с. 187.

¹¹⁷ LCVVA, 4561. f., 1. apr., 1. l., 3., 4. lp.

¹¹⁸ *Balevica L.* Lauksaimniecība Vidzemē un Kurzemē..., 126., 127. lpp.

¹¹⁹ LCVVA, 4561. f., 1. apr., 1. l., 25. lp.

¹²⁰ Turpat, 13., 15., 22., 25., 30., 36., 38. lp.

¹²¹ *Шепелев Л. Е.* Акционерные компании в России, с. 235.

tālus, J. Bisenieks tomēr paturēja paju sabiedrības vadību savās rokās. Turpmākajos gados paju kapitāls ievērojami pieauga. Tā, 1912. g. vidū tas bija 396,4 tūkst. rubļu. Dati par atsevišķiem akcionāriem piederošo paju kapitālu vēlākajos gados pagaidām vēl nav atrasti, tomēr liekas, ka J. Bisenieks saglabāja kontrolpaketi, jo katru gadu LLES kopsapulces atjaunoja viņa neaprobežotās pilnvaras un pilnībā atbalstīja viņa darbību.¹²² Arī spriežot pēc valdes sēžu protokoliem, nekādas nopietnas domstarpības starp J. Bisenieku un pārējiem valdes locekļiem (ar kuriem viņš bija cieši saistīts arī citos uzņēmumos) nepastāvēja.¹²³

Blakus tirdznieciskām operācijām LLES nodarbojās arī ar organizatoriskiem pasākumiem lauksaimniecības ienesīguma palielināšanai. 1908. gadā izdarītās izmaiņas statūtos atļāva par LLES biedriem kļūt arī biedrībām un iestādēm, kas nodarbojas ar lauksaimniecību.¹²⁴ Domājams, ka viens no apsvērumiem, kāpēc LLES izvērta visai plašu lauksaimniecības racionalizēšanas propagandu un veica arī virkni pasākumu lauksaimniecības ienesīguma tiešai palielināšanai, bija centieni izveidot plašāku noieta tirgu lauksaimniecības mašīnām, minerālmēsliem un citām precēm. Ne mazāka nozīme noteikti bija arī asajai konkurences cīņai ar RLC par noieta tirgu, kā arī par lauku buržuāzijas kapitālu pievilksanu. Tādējādi LLES bija tipisks kapitālistisks peļņas uzņēmums, kura šaurais vadītāju loks bija cieši saistīts ne tikai ar lauku, bet arī ar pilsētu buržuāziju un blakus savai komerciālajai darbībai nodarbojās arī ar pasākumiem lauksaimniecības ienesīguma palielināšanai.

RLC un LLES izveidošanās veicināja lauksaimniecības biedrību darbības un iespēju paplašināšanos. Pie RLC darbojās lopkopības sekcija, sugas lopu pārdošanas birojs, zemkopības sekcija, kooperācijas sekcija, zemes uzlabošanas birojs un tehniskais birojs. Arī LLES izveidoja dažādas sekcijas piensaimniecībai, lopkopībai, zemkopībai, dārzkopībai, biškopībai. Kā jau minēts, abas biedrības izvērta plašas tirdznieciskas operācijas, veica lielu darbu kredīta organizēšanā. Saimnieciskā uzplaukuma gados kooperatīvā kustība uz laukiem sevišķi paplašinājās. Centrāl-biedrību vadībā dibināja lopkopības kontroles punktus, kopmoderniecības, palielinājās lauksaimniecības mašīnu iznomāšanas punktu skaits. Biedrības izvērta arī ekonomisko zināšanu rosīgu propagandu: rikoja priekšlasījumus, izstādes, kongresus, dibināja lauksaimniecības skolas. Abas centrāl-biedrības kļuva par visplašākām lauku buržuāzijas interešu pārstāvēm. To preses izdevumi

¹²² LCVVA, 4561. f., 1. apr., 1. l., 1.—39. lp.

¹²³ Turpat, 2. l.

¹²⁴ *Balevica L.* Lauksaimniecība Vidzemē un Kurzemē ..., 126. lpp.

plaši izplatījās lauku buržuāzijas vidū. Biedrību mērķis bija veicināt buržuāzijas ienākumu palielināšanos. Kā visu kapitālistisko uzņēmumu starpā, arī starp abām centrālbiedrībām pastāvēja nīkna kapitālistiskā konkurence.¹²⁵ Spilgtu buržuāziskās kooperācijas raksturojumu devis V. I. Ļeņins: «No visiem šiem uzlabojumiem, palētinājumiem un kooperācijām (savienībām preču pārdošanai un iepirkšanai) daudz vairāk labuma tiek bagātajiem. Bagātie kļūst arvien spēcīgāki, arvien vairāk apspiež tiklab trūcīgos, kā arī vidējos zemniekus.»¹²⁶

Nostiprinot savas ekonomiskās pozīcijas, latviešu lauku buržuāzija kļuva par nopietnu konkurentu vietējai vācu muižniecībai. Arī muižniecība bija izveidojusi virkni paju sabiedrību tirdzniecībai ar lauksaimniecības precēm, piena pārstrādāšanai u. c. Vidzemes vispārņoderīgā ekonomiskā biedrība 1911. gadā apsveica muižnieku izteiktās domas par Krievijas muižnieku savienības dibināšanu savstarpējās ekonomiskās palīdzības organizēšanai. Biedrības priekšsēdētājs barons fon Etingens lika priekšā muižniekiem apvienoties ar turīgo zemniecību, lai sociālās cīņas līnija būtu novilkta tālāk no muižniecības — starp pašiem zemniekiem.¹²⁷ Tas liecina, ka muižnieki pilnībā apzinājās latviešu buržuāzijas pieaugošo ekonomisko spēku.

Apvienota savās šķiriskajās organizācijās, latviešu lauku buržuāzija bija nopietns pretinieks lauku proletariātam ne vien ekonomiskajā, bet arī politiskajā dzīvē. Komentārus neprasa Limbažu lauksaimniecības biedrības 1906. gadā sniegtais formulējums par biedrības izveidošanas mērķi: «lai sevi un īpašumu pret sociāldemokrātiem, proletāriešiem un zagļiem apsargātu, vajaga visiem, kuriem kaut kāds īpašums, sadoties ciešā organizācijā.»¹²⁸

3. Latviešu buržuāzijas īpatsvars tirdzniecībā

Pagaidām vispilnīgākās ziņas par latviešu buržuāzijas īpatsvaru tirdzniecības uzņēmumu īpašnieku vidū aplūkojamajā laikposmā sniedz jau minētie 1913. g. pilsētu iedzīvotāju statistikas materiāli (7. tab.). Tomēr arī tirdzniecības uzņēmumu īpašnieku vidū

¹²⁵ Sīkāk sk.: Очерки экономической истории Латвии (1900—1917), с. 155—173; *Balevica L.* Lauksaimniecība Vidzemē un Kurzemē..., 105.—146. lpp.

¹²⁶ *Ļeņins V. I.* Trūcīgajiem lauku ļaudīm. Paskaidrojums zemniekiem par to, ko grib sociāldemokrāti. — Raksti, 6. sēj., 339. lpp.

¹²⁷ *Balevica L.* Lauksaimniecība Vidzemē un Kurzemē..., 143., 144. lpp.

¹²⁸ Turpat, 144. lpp.

Latviešu tirgotāju īpatsvars tirdzniecības uzņēmumu īpašnieku vidū
Latvijas pilsētās (%)

Pilsētas	Uzņēmumu kategorijas				Kopā
	I	II	III	IV	
Rīga	10,83	21,38	47,73	41,60	42,18
Liepāja	1,51	8,85	33,84	27,82	24,92
Daugavpils	—	2,42	3,19	1,15	2,34
Jelgava	—	20,00	43,64	20,40	38,06
Visas Vidzemes pilsētas	10,75	27,09	49,62	44,65	44,72
Visas Kurzemes pilsētas	1,39	12,46	39,54	27,74	30,79
Visas Latgales pilsētas	—	2,31	3,66	2,87	3,10
Kopā visas Latvijas pilsētas	5,77	19,12	41,97	31,54	35,34

* Sastādīta pēc: Ozoliņa Dz. Par Latvijas pilsētu buržuāzijas nacionālo grupu ekonomiskajām pozīcijām..., 5., 6. tab., 62., 63. lpp.

bija uzskaitīti tikai Krievijas pavalstnieki, nebija arī uzskaitītas 6317 personas, kas vienlaikus maksāja valsts dzīvokļa nodokli vai arī kam piederēja nekustamie īpašumi.¹²⁹ Tirdzniecības nodokļa ievākšanas īpatnība bija tā, ka tirdzniecības uzņēmumos¹³⁰ ieskaitīja arī kredītiestādes, baņķieru kantorus, apdrošināšanas iestādes, atsevišķus transporta uzņēmumus, pirtis u. c. Tāpēc dati par tirgotāju skaitu ir tikai aptuveni.

Lai gan latviešu tirgotāji un sīktirgotāji bija vairāk nekā trešdaļa no 11 826 Latvijas tirdzniecības uzņēmumu īpašniekiem (galvenajā ekonomiskajā centrā Rīgā — pat 42,18%), tomēr, tāpat kā rūpniecībā, latviešu tirgotāju īpatsvars vislielākais bija vidējo un sīko uzņēmumu īpašnieku grupā. Pirmajā vietā pēc

¹²⁹ Ozoliņa Dz. Par Latvijas pilsētu buržuāzijas nacionālo grupu ekonomiskajām pozīcijām..., 61. lpp.

¹³⁰ I kategorijā bija ietilpināti uzņēmumi ar ieņēmumu, kas bija lielāks par 20 tūkst. rubļu gadā, II kategorijā — ar ieņēmumu zem 20 tūkst. rubļu (1. klases apdzīvotās vietās — sākot ar ieņēmumu 5 tūkst. rubļu apmērā, 2. klases — 4 tūkst. rubļu, 3. klases — 3 tūkst. rubļu un 4. klases — 2 tūkst. rubļu apmērā). III kategorijā bija ietilpināti uzņēmumi ar šādu ieņēmumu: 1. klases apdzīvotās vietās — 1000—5000 rubļu, 2. klases — 800—4000 rubļu, 3. klases — 600—3000 rubļu, 4. klases — 400—2000 rubļu. IV kategorijā ietilpa uzņēmumi ar ieņēmumu, kas bija zemāks nekā III kategorijas uzņēmumiem, bet V kategorijā ietilpināja tirdzniecību, preces iznēsājot vai izvadājot (1913. g. pilsētu iedzīvotāju statistikā V kategorija nav izdalīta) (ПСЗ, собр. 3, т. 18, отд-ние 2. Приложения, с. 211—213, 220).

īpatsvara tirdzniecībā kā kopumā (36,85% no visiem tirdzniecības uzņēmumu īpašniekiem), tā arī lielāko tirdzniecības uzņēmumu grupā (72,84% no 243 I kategorijas uzņēmumu īpašniekiem) bija ebreju buržuāzija. Vietējie vācu tirgotāji pēc kopējā īpatsvara bija trešajā vietā aiz ebreju un latviešu tirgotājiem un sīktirgotājiem, tomēr I kategorijas uzņēmumu īpašnieku grupā viņi bija otrajā vietā (16,05%). Rīgā 1910. gadā no 1863 I un II ģildes tirgotājiem latviešu tirgotāju bija tikai 289¹³¹ jeb 15,5%, bet 1913. gadā, pēc II Rīgas tirgotāju biedrības datiem, latviešu tirgotāji sastādīja Rīgā apmēram 19% no visiem ģildes tirgotājiem.¹³² Tādējādi latviešu tirgotāji tāpat kā rūpnieki lielākoties pārstāvēja vidējo buržuāziju un sīkburžuāziju.

Monopolistiskā kapitālisma apstākļos Latvijas ostu pilsētās darbojās 253 eksporta tirdzniecības uzņēmumi, bet 86,3% no visa eksporta savās rokās bija koncentrējuši 45 lielākie uzņēmumi.¹³³ Ierobežotais kapitālu apjoms bija galvenais cēlonis tam, ka lielāko Latvijas eksporta tirdzniecības firmu vidū mēs nesastopam latviešu tirdznieciskās buržuāzijas uzņēmumus. Jūtāmākos panākumus latviešu buržuāzija guva tirdzniecībā ar lauksaimniecības precēm, kura galvenokārt bija lielo lauksaimniecības kooperatīvu centru rokās. Plašākas eksporta operācijas izvērsa RLC sviesta eksporta nodaļa, kas 1913. gadā eksportēja sviestu 216,3 tūkst. rubļu, bet 1914. gadā — jau 489,2 tūkst. rubļu vērtībā.¹³⁴ Tiesa, 1913. gadā nodaļas eksportētā sviesta vērtība nepārsniedza pusprocentu no visa caur Latvijas ostām eksportētā sviesta vērtības.¹³⁵ Pat ja ņem vērā, ka no Latvijas nāca 43,3% no eksportētā sviesta, bet pārējo piegādāja no citiem Krievijas apgabaliem,¹³⁶ arī tad RLC kā sviesta eksportētājas īpatsvars būs tikai ap 1%. Ar labības un linu eksportu nodarbojās tikai atsevišķi vidēji latviešu tirdzniecības uzņēmumi, kā A. Knaģes un M. Miljona firmas un daži citi.¹³⁷ Lielākais īpatsvars labības eksportā bija ebreju buržuāzijai. Tā, Kurzemes gubernators 1912. g. atskaitē norādīja, ka no 15 Liepājas labības eksporta firmām 12 ir ebreju buržuāzijas rokās.¹³⁸

¹³¹ *Apine I.* Latvijas sociāldemokrātija un nacionālais jautājums (1893—1917). R., 1974, 16. lpp.

¹³² «Baltijas Tirgotājs», 1913, Nr. 8, 121. lpp.

¹³³ *Очерки экономической истории Латвии (1900—1917)*, с. 260.

¹³⁴ *Балевиц Л. Я.* Сельскохозяйственные общества в Лифляндской и Курляндской губерниях в начале XX века, с. 185.

¹³⁵ *Аргēķināts pēc: Очерки экономической истории Латвии (1900—1917)*, с. 218.

¹³⁶ *Бирон А. К.* Экспорт сельскохозяйственной продукции из латвийских портов в начале XX в. (1901—1913). — В кн.: *Экономические связи Прибалтики с Россией*. Рига, 1968, с. 232.

¹³⁷ «Baltijas Tirgotājs», 1913, Nr. 5, 76. lpp.

¹³⁸ ЦГИА СССР, ф. 1276, оп. 17, д. 316, л. 117.

Zināmus panākumus latviešu buržuāzija bija guvusi tirdzniecībā ar koloniāļprecēm un pārtikas produktiem. Rīgā bija apmēram 50 latviešu ģildes tirgotāju, kas nodarbojās ar koloniāļpreču tirdzniecību. 1906. gadā te izveidojās koloniāļpreču tirgotāju biedrība «Marss», kuras 44 biedru vidū lielākā daļa bija latviešu tirgotāji.¹³⁹ «Marss» nodarbojās ar vairumtirdzniecību, apgādājot savus biedrus ar precēm par biržas cenām. 1912. gadā tai piederēja preču lieltirgotava un biedrības bilance bija 739,4 tūkst. rubļu.¹⁴⁰ Ievērojams skaits latviešu tirgotāju darbojās pārtikas tirdzniecībā, tomēr tie savā pamatmasā bija siktirgotāji. Lai palielinātu savas konkurences spējas kā attiecībā uz lieltirgotājiem, tā arī uz augošo patērētāju kooperāciju, Rīgas vidējie un sīkie pārtikas tirgotāji 1907. gadā izveidoja Rīgas pārtikas preču tirgotāju biedrību. 27 tirgotāju — biedrības dibinātāju vidū lielākā daļa bija latvieši.¹⁴¹ 1913. gadā Rīgā bija apmēram 130 latviešu traktieru un viesnīcu turētāji, kas sastādīja lielo daļu no visiem traktieru un viesnīcu turētājiem pilsētā.¹⁴² 1912. gadā Rīgā darbojās 19 I kategorijas un 167 II kategorijas traktieri.¹⁴³ II kategorijas traktieri parasti bija nelieli uzņēmumi ar mazu apgrozījumu. Tā, K. Pētersona II kategorijas traktieri nodarbināja 5 strādniekus, 1 komiju, un uzņēmuma apgrozījums 1912. gadā bija 25 tūkst. rubļu, bet peļņa — 3 tūkst. rubļu.¹⁴⁴

Latviešu buržuāzijai bija jūtams īpatsvars arī tirdzniecībā ar būvmateriāliem, tai piederēja samērā liels skaits būvmateriālu noliktavu. Savas būvmateriālu noliktavas bija arī vairākiem latviešu ķieģelrūpniekiem (piemēram, J. Kaugara II kategorijas ķieģeļu tirdzniecības uzņēmums).¹⁴⁵ M. Silenieka tērauda preču un būvmateriālu tirgotavā Rīgā 1912. gadā nodarbināja 25 cilvēkus, un uzņēmuma apgrozījums sasniedza apmēram 700 tūkst. rubļu. Uzņēmums plaši nodarbojās ar vairumtirdzniecību un bija arī dažu ārzemju firmu pārstāvis Baltijā.¹⁴⁶ Kokmateriālu tirdzniecībā latviešu buržuāzijas īpatsvars gan bija visai neliels. Pēc vietējās administrācijas pārstāvju datiem, koktirdzniecībā, kas senāk lielā mērā bijusi krievu tirgotāju rokās, aplūkojamajā laika posmā noteicoša nozīme bija ebreju buržuāzijai (piemēram, Ventspilī tās rokās bija 26 no 31 kokmateriālu eksporta

¹³⁹ LCVVA, 3. f., 5. apr., 2266. l., 1. lp.

¹⁴⁰ Turpat, 77. f., 7. apr., 5169. l., 5. lp.

¹⁴¹ Rīgas pārtikas preču tirgotāju biedrības statūti. R., 1907, 24. lpp.

¹⁴² «Baltijas Tirgotājs», 1913, Nr. 8, 121. lpp.

¹⁴³ LCVVA, 4. f., 2. apr., 34111. l., 41. lp.

¹⁴⁴ Turpat, 77. f., 7. apr., 2028. l., 31., 32. lp.

¹⁴⁵ Перечень фирм г. Риги на 1913 г., с. 67.

¹⁴⁶ «Baltijas Tirgotājs», 1913, Nr. 7, 104., 105. lpp.

firmas).¹⁴⁷ Redzamāko latviešiem piederošo kokmateriālu tirdzniecības uzņēmumu vidū minama A. Baloža koka tirdzniecības firma, kas nodarbojās arī ar eksportu, vairāki kokapstrādes uzņēmumi, kuru īpašnieki arī tirgojās ar kokmateriāliem, u. c. Ebreju buržuāzijas spēcīgās konkurences priekšā latviešu tirgotāji jutās dziļi neapmierināti. Tā, ar kokmateriālu tirdzniecību cieši saistītās Rīgas koku ostas enkurnieku — uzņēmēju biedrības vadītājs M. Fūrmanis vairākkārt iesniedza iekšlietu ministram, kara ministram un citām centrālajām valsts iestādēm sūdzības par ebreju tirgotāju monopolstāvokli Latvijas kokmateriālu tirdzniecībā, operējot galvenokārt ar antisemitiskiem argumentiem.¹⁴⁸

Samērā daudz bija latviešu grāmattirgotāju, kuru lielākajai daļai gan piederēja tikai sīki grāmatu veikaliņi.¹⁴⁹ Tomēr izveidojās arī vairāki nozīmīgi latviešu grāmat tirdzniecības uzņēmumi. Apvienojot vairāku latviešu tirgotāju kapitālus, 1912. gadā tika izveidota grāmatu tirdzniecības un izdošanas sabiedrība «A. Valters, J. Rapa un komp.». Sabiedrības aktīvs 1913. g. sākumā sastādīja 217 tūkst. rubļu. Savas darbības pirmajos 7 mēnešos tā bija guvusi visai ievērojamus panākumus: 92,5 tūkst. rubļu lielais paju kapitāls bija devis 8,8 tūkst. rubļu lielu tīro peļņu, dividendes sastādīja 9,58%.¹⁵⁰ Plašs bija arī D. Golta grāmatu veikals Rīgā u. c. Vairāki lieli latviešu grāmatu tirgotāji un izdevēji, kā J. Brigaders, K. Zihmanis un daži citi, uzkrājuši ar grāmatu tirdzniecību prāvus kapitālus, ieguldīja tos citās tirdzniecības nozarēs.

1904. g. 30. septembrī 30 Rīgas, Jelgavas un dažu citu Latvijas pilsētu grāmattirgotāji un izdevēji iesniedza apstiprināšanai Latviešu grāmattirgotāju un izdevēju biedrības statūtus, kas bija sastādīti pēc Pēterburgas Krievu grāmattirgotāju un izdevēju biedrības statūtu parauga.¹⁵¹ Biedrības izveidošanas galvenais mērķis bija centieni nodrošināt augstas grāmatu pārdošanas cenas. 1905. g. 30. aprīļa sapulce, kas tikai vēl ievēlēja komiteju biedrības oficiālai izveidošanai, jau pieņēma noteikumus par pieļaujamo rabatu (cenu pazeminājumu). Jaunievēlētā komiteja nolēma, ka biedrībā nesastāvošajiem tirgotājiem (izņemot firmas, kas nodarbojās ar nelatviešu grāmatu tirdzniecību) cenu pazeminājums būs par 5% mazāks nekā biedriem.¹⁵² Latviešu grāmattirgotāju un izdevēju biedrības (LGIB) oficiālā dibināša-

¹⁴⁷ LCVVA, 6989. f., 9. apr., 33. l., 62. lp.; ЦГИА СССР, ф. 1276, оп. 17, д. 316, л. 117.

¹⁴⁸ ЦГИА СССР, ф. 1284, оп. 187, д. 108, л. 1—17.

¹⁴⁹ Karulis K. Latviešu grāmatu gadsimtu gaitā, 123. lpp.

¹⁵⁰ LCVVA, 77. f., 7. apr., 2028. l., 84., 91. lp.

¹⁵¹ ЦГИА СССР, ф. 1284, оп. 188, д. 219, л. 1.

¹⁵² LCVVA, 2309. f., 1. apr., 2. l., 1., 2. lp.

nas sapulce sanāca 1908. g. 15. martā. 1908. gadā biedrība apvienoja 23 biedrus, bet 1911. gadā — 154 biedrus, kuru vidū bija gandrīz visi lielākie latviešu grāmattirgotāji un izdevēji. Biedrības vadībā ietilpa lielie grāmattirgotāji un izdevēji D. Golts, J. Rapa, A. Valters, L. Neimanis u. c.¹⁵³

Strādnieku legālās preses izdevumi — žurnāls «Arodnieks» un laikraksts «Laika Balss» —, analizējot LGIB darbību, pamatoti nosauca to par sindikātu, norādot, ka peļņas palielināšanas nolūkā biedrība grāmatu tirdzniecībā centās izveidot monopolu, pēc iespējas likvidējot konkurenci un nosakot augstas cenas.¹⁵⁴ Cenu regulēšanas un citi noteikumi bija fiksēti biedrības «kārtības rullī» un bija obligāti visiem biedriem. «Kārtības rullī» 6. paragrāfs paredzēja, ka grāmatu tirgotāji un izdevēji var noteikt cenu pazeminājumu, tikai pārdodot grāmatas vairumā (t. i., atkalpārdošanai), turklāt Baltijā iznākušajām grāmatām pieļaujama 15%, bet citur iznākušajām — 10% atlaide; ja grāmatas pārdod uz kredītu, kas piešķirts ilgāk nekā uz 3 mēnešiem, tad atlaide jāsamazina par 5%.¹⁵⁵

Cenu regulēšanas pasākumos Latviešu grāmattirgotāju un izdevēju biedrība centās sadarboties ar attiecīgo krievu biedrību Pēterburgā un vietējo vācu grāmattirgotāju biedrību. Par cik pilnīgu sadarbību panākt neizdevās, LGIB konkurences dēļ bija spiesta manevrēt, gan pazeminot cenu atlaidi, gan atjaunojot iepriekšējo. Nopietnas pretrunas LGIB izveidojās ar Rīgas Latviešu biedrības Derīgu grāmatu nodaļu, kas savu konkurences spēju palielināšanai jebkuram pircējam pārdeva grāmatu ar to pašu cenas pazeminājumu kā tirgotājam atkalpārdevējam. Derīgu grāmatu nodaļa, neraugoties uz vairākkārtīgiem uzaicinājumiem, LGIB neiestājās un, kā norādīts LGIB valdes atskaitē par darbu 1910. gadā, «rikojās preti» Latviešu grāmattirgotāju un izdevēju biedrībai.¹⁵⁶ LGIB neizdevās likvidēt arī skolotāju konkurenci, kas pārdeva skolniekiem samērā daudz mācību grāmatu un rakstāmpiederumu. Par cik krievu un vietējās vācu firmas skolotājiem pārdeva grāmatas ar cenu pazeminājumu, to darīt bija spiesti arī LGIB biedri. 1909. g. 19. oktobrī biedrība nolēma griezties ar lūgumu pie varas iestādēm, lai tās aizliedz skolotājiem pārdot grāmatas un rakstāmpiederumus pilsētās vispār un uz laukiem — vietās, kur tuvumā ir grāmatu veikali.¹⁵⁷ Tomēr biedrībai neizdevās panākt administratīvo aizliegumu.

¹⁵³ LCVVA, 2309. f., 1. apr., 3. l., 2.—4., 19. lp.

¹⁵⁴ «Laika Balss», 1911, 10. maijā, Nr. 26.

¹⁵⁵ LCVVA, 2309. f., 1. apr., 3. l., 6. lp.

¹⁵⁶ Turpat, 2. l., 18. lp.

¹⁵⁷ Turpat, 3. l., 11. lp.

Biedrībā darbojās speciāla izmeklēšanas komisija, kas rūpīgi sekoja, kā biedri ievēro cenu regulēšanas un citus noteikumus, un pārkāpumu gadījumos noteica sodus līdz pat boikotam. Jau biedrības dibināšanas sapulcē brīdināja tirgotāju E. Eķi, kas bija pārdevis grāmatas ar 20% atlaidi.¹⁵⁸ Tirgotāju A. Raņķi, kas mēģināja apiet cenu regulēšanas noteikumus, pārdodot iesietas grāmatas par brošētu grāmatu cenu, izslēdza no biedrības. Tika nolemts, ka biedrības biedri var pārdot A. Raņķim grāmatas tikai ar 15% mazāku rabatu nekā citiem tirgotājiem, kas nav iestājušies biedrībā. Iestāties biedrībā no jauna A. Raņķim bija tiesības tikai pēc soda naudas samaksāšanas.¹⁵⁹

Tādējādi LGIB veica nopietnus pasākumus latviešu grāmatu tirdzniecības sindicēšanā. Biedrība pievērsās arī dažiem citiem pasākumiem. Tā sāka izdot latviešu grāmatu pilnu katalogu, kura sastādīšanu uzticēja izcilajam bibliogrāfam J. Mišņam, tomēr atvēlētie līdzekļi bija tik niecīgi, ka darbs ieilga. Biedrība veica arī dažus pasākumus pret lubu literatūras izdošanu, tomēr biedrības darbībā tiem bija tikai blakus nozīme.

Latviešu buržuāzijas tirdznieciskie kapitāli bija izvietoti arī citās tirdzniecības nozarēs. Tā, Rīgā apmēram 20 latviešu ģildes tirgotāji nodarbojās ar manufaktūras un modes preču tirdzniecību, apmēram 10 pārdeva lampas, traukus un juvelierizstrādājumus.¹⁶⁰ Redzamākie šo nozaru tirdzniecības uzņēmumi bija J. Lauvas manufaktūras veikals, kurā 1912. gadā nodarbināja 13 cilvēku un kura apgrozījums pārsniedza 125 tūkst. rubļu,¹⁶¹ J. Muškes lampu un trauku veikals, R. Valdmaņa juvelierizstrādājumu veikals, kurā 1912. gadā nodarbināja vairāk nekā 20 cilvēku un kura apgrozījums sasniedza 100 tūkst. rubļu; uzņēmums nodarbojās arī ar vairumtirdzniecību un bija divu lielu ārzemju pulksteņu firmu pārstāvis.¹⁶² Atsevišķi latviešu tirgotāji darbojās arī citās tirdzniecības nozarēs. Daudzi no latviešu liel-tirgotājiem vienlaikus bija lielo namu īpašnieki.

Kā zināms, provincē galvenokārt dominēja sīktirdzniecība. Tā, 1915. gadā no 89 Slokas un apkārtējo zvejnieku ciemu tirdzniecības uzņēmumiem (tajā skaitā diviem kinematografiem) tikai seši bija II kategorijas uzņēmumi, 48 bija dažādas sīkumu bodītes (no tām ap 37 piederēja latviešu tirgotājiem), 6 — gaļas veikali (puse — latviešu tirgotāju), 5 — apavu veikali (divi — latviešu tirgotāju), 4 — būvmateriālu un malkas tirdzniecības uzņēmumi (trīs — latviešu tirgotāju), bez tam bija daži maizes,

¹⁵⁸ LCVVA, 2309. f., 1. apr., 3. l., 4. lp.

¹⁵⁹ Turpat, 2. l., 22., 23. lp.

¹⁶⁰ «Baltijas Tirgotājs», 1913, Nr. 8, 121. lpp.

¹⁶¹ Turpat, Nr. 11, 163. lpp.

¹⁶² Turpat, Nr. 4, 57., 58. lpp.

drēbju u. c. veikalīņi.¹⁶³ Spriežot pēc tirdzniecības un rūpniecības uzņēmumu pārbaudes materiāliem, 1915. gadā Rīgas apriņķa 12 pagastos darbojās 31 sīktirdzniecības uzņēmums — dažādas pārtikas un sīkumu bodītes, krogi u. c., kuru īpašnieki praktiski visi bija latvieši. 1914. gadā astoņiem no šiem uzņēmumiem apgrozījums bija 300—500 rbļ. liels, vienpadsmit — 600—1000 rbļ., pieciem — 1000—1200 rbļ., pieciem — 1600—2500 rbļ. un diviem — 2800—3500 rbļ. liels.¹⁶⁴

Saimnieciskā uzplaukuma gados strauji pieauga patērētāju kooperatīvu skaits. 1912. gadā 88 Vidzemes un Kurzemes patērētāju biedrībās bija apvienoti 21,7 tūkst. biedru un biedrību kopējais preču apgrozījums pārsniedza 3247 tūkst. rubļu.¹⁶⁵ Latgalē 1911. gadā bija apmēram 15 patērētāju biedrības.¹⁶⁶

Lielākā patērētāju kooperatīvu daļa darbojās laukos. Vairums lauku patērētāju biedrību bija saimnieku rokās, un savā darbībā tās pielāgojās budžu saimniecību kapitālistiskās racionalizācijas procesam, apgādājot biedrus ne vien ar pirmās nepieciešamības precēm, bet arī ar lauksaimniecības mašīnām, minerālmēsliem u. c.¹⁶⁷ Plašu darbību lauku patērētāju biedrību apvienošanā izvērsa «Konzums».¹⁶⁸

Pilsētu patērētāju biedrības pēc sava sociālā sastāva pārstāvēja galvenokārt sīkburžuāziju un strādniekus. Latvijas pilsētās, galvenokārt Rīgā, darbojās vairāk nekā 15 patērētāju biedrību, kuru biedru pamatmasa bija strādnieki. Rīga bija viens no Krievijas strādnieku kooperatīvās kustības centriem.¹⁶⁹ Strādnieku kooperatīvu kā proletariāta cīņas palīgorganizāciju straujā izaugsmē izraisīja buržuāzijā dziļu neapmierinātību un uztraukumu, un tā centās pakļaut strādnieku kooperatīvo kustību savai ietekmei. 1907. g. novembrī 15 patērētāju biedrības (lielākoties lauku) iesniedza lūgumu atļaut izveidot kooperatīvo biedrību savienību. Tomēr ģenerālgubernators A. Mellers-Zakomeļskis tam nepiekrita, norādot, ka šāda biedrību savienība var kalpot arī biedru apvienošanai politiskā ziņā.¹⁷⁰ Pēc neveiksmīgā kooperatīvu savienības dibināšanas mēģinājuma izveidojās Rīgas kooperatoru biedrība (RKB), kuras statūti reģistrēti 1908. g. 19. decembrī, bet dibināšanas sapulce notika 1909. g. janvārī.

¹⁶³ LCVVA, 77. f., 16. apr., 357. l., 1.—3. lp.

¹⁶⁴ Turpat, 101. f., 1. apr., 2317. l., 1.—35. lp.

¹⁶⁵ Лаурсон Э. Кооперация в Латышском крае..., с. 37, 45.

¹⁶⁶ «Lidumnieka» kooperācijas raksti, 3. krāj., 64.—68. lpp.

¹⁶⁷ Brokans V. Strādnieku patērētāju biedrības — proletariāta cīņas palīgorganizācijas. R., 1972, 28. lpp.

¹⁶⁸ LCVVA, 77. f., 7. apr., 5518. l., 1., 2. lp.

¹⁶⁹ Brokans V. Strādnieku patērētāju biedrības..., 30. lpp.

¹⁷⁰ LCVVA, 6989. f., 5. apr., 80. l., 3.—5. lp.

RKB mērķis bija veicināt kooperatīvo biedrību sadarbību, apvienošanās. Sākumā RKB centās ietvert savā darbības lokā dažādas kooperatīvās biedrības, tomēr galveno vērību tā veltīja patērētāju biedrībām. Tā, 1910. gadā no RKB 35 biedriem seši bija lauksaimniecības biedrības, 10 — patērētāju biedrības un 19 — personiskie biedri.¹⁷¹ 1913. gadā RKB apvienoja 50 biedru, no tiem 30 bija dažādas, galvenokārt patērētāju, biedrības.¹⁷² Biedrības vadība bija latviešu liberālās buržuāzijas pārstāvju A. Berga, A. Frīdenberga, V. Gudžes un G. Ķempeļa rokās. Ar tirdznieciskām operācijām RKB nenodarbojās. Viens no biedrības darbības virzieniem bija dažāda veida palīdzības sniegšana kooperatīvajām biedrībām: 1910. gadā tā izdeva patērētāju biedrībām veikala grāmatas, 15 kooperatīvās biedrībās pēc to lūguma izdarīja revīzijas, 12 vietās Vidzemē un Kurzemē organizēja priekšlasījumus, kurus ilustrēja ar «miglas bildēm».¹⁷³ Lielu vērību RKB veltīja patērētāju biedrību savienības izveidošanai, un 1914. gadā pēc tās ierosmes izveidoja Rīgas apvienoto patērētāju biedrību (RAPB), kam vajadzēja kļūt par patērētāju biedrību savienību.

Jaunizveidotās RAPB vadība bija A. Frīdenberga, A. Bاندreviča, H. Enzeliņa u. c. rokās. 1914. g. 18. maija kopsapulcē apstiprinātajā darbības plānā 1914. gadam bija uzsvērts, ka biedrība stājas sākumos ar solīdākām lieltirgotāju firmām un fabrikām, lai izpildītu patērētāju biedrību preču pasūtījumus. Rudenī bija paredzēts izveidot savu noliktavu. RAPB bija veidota pēc principa, ka katra patērētāju biedrība — dalībniece maksāja savu naudu — 5 rbļ. no katra tās apgrozījuma tūkstoša.¹⁷⁴ V. I. Leņins norādīja, «...ka kooperatīviem kā tīri komerciālām un konkurences apstākļu spiediena ietekmētām iestādēm ir tendence izvirst par buržuāziskām akciju sabiedrībām...».¹⁷⁵ Rīgas apvienotajā patērētāju biedrībā bija saskatāmas tieši šādas izviršanas tendences. Blakus centieniem pārveidot strādnieku patērētāju kooperāciju par sīkburžuāziskiem uzņēmumiem RAPB izvērta asu cīņu pret strādnieku kooperatīviem kā proletariāta cīņas legālajām palīgorganizācijām.

Viena no plašākajām un ietekmīgākajām Latvijas buržuāzijas komerciālajām organizācijām bija Rīgas tirgotāju biržas sabiedrības izpildorgāns — Rīgas biržas komiteja, kas pārzināja un organizēja biržas darījumus, noteica biržas darba kārtību, tā

¹⁷¹ LCVVA, 3. f., 5. apr., 2271. 1., 1. lp.

¹⁷² «Kooperators», 1914, Nr. 4, 65. lpp.

¹⁷³ «Lidumnieka» kooperācijas raksti, 3. krāj., 55. lpp.

¹⁷⁴ «Kooperators», 1914, Nr. 6, 100.—102. lpp.

¹⁷⁵ Leņins V. J. Krievijas s.-d. delegācijas rezolūcijas projekts par kooperatīviem Kopenhāgenas kongresā. — Raksti, 16. sēj., 234. lpp.

zināmā mērā rosinot tirdzniecības, kuģniecības, rupniecības, kā arī banku darbību. Valdošās pozīcijas Rīgas biržas komitejā piederēja vietējai vācu buržuāzijai.¹⁷⁶ Par cik latviešu buržuāzijas kapitāli lieltirdzniecībā bija pārstāvēti vāji, viņu pārstāvju Rīgas biržas sabiedrības izpildorgānā nebija. 1912. gadā latviešu (visumā vidējie un sīkie) tirgotāji izveidoja komerciālu organizāciju ar nacionālu nokrāsu — II Rīgas tirgotāju biedrību. Biedrības dibinātāji kā vienu no galvenajiem tās izveidošanas cēloņiem minēja lieltirgotāju nospiedošo konkurenci.¹⁷⁷ Tomēr presē sastopamas daudzas ziņas, kas rāda, ka siktirgotāji un vidējie tirgotāji centās apvienoties arī pret pieaugošo patērētāju biedrību konkurenci, kuras izvērša plašu tirdzniecību ar pirmās nepieciešamības precēm. Par to liecina arī jau minētās Rīgas pārtikas preču tirgotāju biedrības izveidošana.

II Rīgas tirgotāju biedrībā apvienojušos biedru skaits bija samērā neliels — apmēram 50—70,¹⁷⁸ tomēr tā izvērta visai aktīvu darbību. Biedrības izdevums žurnāls «Baltijas Tirgotājs», uzsvērdams to, ka lieltirdzniecībā Latvijā galvenokārt bija pārstāvēti vietējās vācu, ebreju un krievu buržuāzijas kapitāli, aicināja latviešus pašus radīt plašu lieltirgotāju slāni. Žurnāls plaši popularizēja lielākos latviešu veikalus un aicināja neradīt tiem «nevajadzīgu» konkurenci no tautiešu vidus. Plaši tika izmantota un uzspodrināta vecā «tautisko siļķu» teorija. Tā, A. Leiše rakstā «Vai tirgotājam jābūt nacionālistam» slavināja Somijā praktizēto «nacionālo nedēļu», kad somu veikalos pirmajās vietās atradās tikai «nacionālas» preces, un, atzīmējot, ka «soms iet pirkt tikai somu veikalā», uzsvēra, ka, lai paceltu latviešu «vispārības lietu», latviešu pircējam jāiet iepirkties «pie saviem tautiešiem».¹⁷⁹ Vienu no latviešu tirdznieciski rūpnieciskās buržuāzijas kapitālu palielināšanas avotiem «Baltijas Tirgotājs» saskatīja arī latviešu rokās esošās rūpniecības paplašināšanā, lai apmierinātu lauku buržuāzijas augošo pieprasījumu pēc lauksaimniecības mašīnām, minerālmēsliem u. c. Kāds «P. P.», uzsverot Krievijas un Anglijas politisko tuvināšanos pēdējos gados, aicināja pēc iespējas izvērst plašu tirdzniecību ar Angliju un latviešu tirgotājiem uzņemties starpnieku lomu tajā, jo tad «milzīga naudas straume plūstu caur mūsu rokām».¹⁸⁰ Tomēr praktiski II Rīgas tirgotāju biedrība veica galvenokārt tirdzniecības zināšanu propagandas darbu. 1913. gadā tā organizēja tirgotāju vasaras

¹⁷⁶ Latvijas PSR Mazā enciklopēdija, 3. sēj. R., 1970, 182. lpp.

¹⁷⁷ «Baltijas Tirgotājs», 1912, Nr. 2, 21. lpp.

¹⁷⁸ «Dzimtenes Vēstnesis», 1913, 19. jūlijā, Nr. 163.

¹⁷⁹ «Baltijas Tirgotājs», 1913, Nr. 9, 138., 139. lpp.

¹⁸⁰ Turpat, Nr. 7, 101., 102. lpp.

sapulces, kurās tika nolasīti vairāki referāti par tirdzniecības jautājumiem. 1913. gadā arī Liepājā kādā tirgotāju sapulcē pieņēma lēmumu izveidot līdzīgu biedrību.¹⁸¹

Latgalē, kur latviešu tirgotāju īpatsvars bija niecīgs, 1911. gadā izveidoja Rēzeknes tirdzniecības izglītības biedrību ar N. Rancānu priekšgalā. Kapitālistu grupējums ap LLES un Tirgotāju un rūpnieku ekonomisko sabiedrību pēdējos gados bija pievērsis pastiprinātu uzmanību tirdzniecībai ar Latgali, meklējot tur jaunus peļņas avotus. Ne velti Rēzeknes tirdzniecības biedrības dibināšanā piedalījās J. Bisenieks un citi minētā grupējuma pārstāvji,¹⁸² kas centās izmantot katru gadījumu, lai aizsteigtos priekšā konkurentiem un sagrābtu tirdzniecību Latgalē savās rokās.

Tādējādi latviešu tirdznieciskajai buržuāzijai Latvijas tirdzniecībā visumā bija izteikti otršķirīga loma. Tomēr ievērojamais īpatsvars kvantitātes ziņā un atsevišķu latviešu tirdznieciskās buržuāzijas grupu ekonomisko pozīciju jūtama nostiprināšanās liecināja par latviešu tirdznieciskās buržuāzijas konkurences spēju palielināšanos.

4. Latviešu buržuāzijas izveidotās kredītiestādes

Imperiālisma laikmetā, kā zināms, ievērojami pieauga banku nozīme. V. I. Ļeņins norādīja: «Banku darbībai attīstoties un koncentrējoties nedaudzās iestādēs, bankas no peticīgiem starpniekiem pāraug visspēcīgus monopolistus, kuru ricībā atrodas gandrīz visa kapitālistu un siksaimnieku kopuma viss naudas kapitāls, kā arī lielākā daļa ražošanas līdzekļu un izejvielu avotu kā pašu zemē, tā daudzās citās zemēs.»¹⁸³ Finansu kapitāla sistēmas ietvaros, kas Krievijā izveidojās 20. gs. pašā sākumā, pieauga lielo Krievijas banku interese par ārējo tirdzniecību un rūpniecību. Tas atspoguļojās arī daudzu Krievijas centrālo banku filiāļu atvēršanā Latvijas ekonomiskajos centros.¹⁸⁴ Tā, jau 1908. gadā no septiņu Kurzemes banku, banku nodaļu un hipotēku biedrības 735,9 milj. rubļu lielā kopapgrozījuma 346,0 milj. rubļu jeb gandrīz pusi sastādīja Ziemeļu ban-

¹⁸¹ «Baltijas Tirgotājs», 1913, Nr. 3, 36. lpp.

¹⁸² «Dzimtenes Vēstnesis», 1911, 23. augustā, Nr. 192.

¹⁸³ Ļeņins V. I. Imperiālisms kā kapitālisma augstākā stadija. — Raksti, 22. sēj., 193. lpp.

¹⁸⁴ Очерки экономической истории Латвии (1900—1917), с. 106, 107.

kas nodaļas (306,0 milj. rubļu) un arī Maskavas bankas nodaļas apgrozījums.¹⁸⁵

Latvijā netrūka arī vietējo kredītiestāžu, no kurām daļa bija saistītas ar lielajiem banku monopoliem. Pēc K. Puriņa datiem, 1913. gadā Latvijā (Vidzemē un Kurzemē) darbojās Rīgas un Jelgavas komercbankas, Rīgas un Liepājas biržas bankas, Rīgas pilsētas diskonta banka, četras pilsētu bankas, četri Valsts bankas kantori un nodaļas,¹⁸⁶ 41 savstarpējā kredīta biedrība, kā arī sikkredīta iestādes. Plašas kredītēšanas operācijas veica arī hipotēku biedrībās. Lai gan latviešu bagātākā buržuāzija izmantoja vietējo banku un hipotekāro kredītu, tomēr, izņemot Jelgavas komercbanku, vietējo banku un hipotēku biedrību vadība bija vietējās vācu lielburžuāzijas rokās, kurai tas nodrošināja plašas privilēģijas kredīta saņemšanā.

Jelgavas komercbanka izveidojās 1912. gadā kā akciju banka uz Jelgavas lauksaimniecības biedrības krājaizdevu sabiedrības bāzes. Pēc Kurzemes gubernatora atzinuma, bankas izveidošanas mērķis bija Kurzemes lauksaimnieku līdzekļu akumulēšana Rīgas buržuāzijas naudas tirgum.¹⁸⁷ Bankas vadība bija lielkapitālistiskā J. Bisenieka grupējuma rokās. 1913. gada beigās Jelgavas komercbankas akciju kapitāls bija 1 milj. rubļu, bilance — 6,2 milj. rubļu, bet tīrā peļņa — 88,1 tūkst. rubļu.¹⁸⁸ Tomēr Jelgavas komercbankas darbības apjoms ievērojami atpalika no pārējo augstāk minēto vietējo kredītbanku darbības apjoma. Vienīgi Liepājas biržas bankas apgrozības līdzekļi bija mazāki par Jelgavas komercbankas apgrozības līdzekļiem, bet pārējām no šīm bankām tie bija ievērojami lielāki. Jelgavas komercbankas 4,8 milj. rubļu lielais apgrozības kapitāls sastādīja tikai ap 3,75% no visu piecu vietējo kredītbanku apgrozības līdzekļiem (128,4 milj. rubļu).¹⁸⁹ Un tomēr Jelgavas komercbankas izveidošanās atspoguļoja latviešu buržuāzijas ekonomiskā spēka pieaugumu.

Ievērojami lielāks īpatsvars latviešu buržuāzijai bija sikkredīta kooperatīvos un savstarpējā kredīta biedrībās. Pirmie latviešu buržuāzijas izveidotie sikkredīta kooperatīvi parādījās 19. gs. 70.—80. gados, un laika gaitā to skaits strauji palielinājās. So kooperatīvu veidošanos izsauca kapitālisma tālāka attīstība dziļumā, kuras rezultātā pieauga siko un vidējo kapitālistu

¹⁸⁵ Обзор Курляндской губернии за 1908 год, с. 98.

¹⁸⁶ Puriņš K. Kooperatīvais un tirdznieciskais kredīts Latvijā. R., 1920, 6. lpp.

¹⁸⁷ LCVVA, 412. f., 4. apr., 1147. l., 4. lp.

¹⁸⁸ Jelgavas komercbankas darbības pārskats par laiku no 1. novembra 1912. līdz 31. decembrim 1913. gadā. [Jelgava, 1914], 14. lpp.

¹⁸⁹ Puriņš K. Kooperatīvais un tirdznieciskais kredīts Latvijā, 37. lpp.

skaits kā pilsētās, tā uz laukiem. Toreiz darbojušos kredītiestāžu vadība bija galvenokārt vietējās vācu muižniecības un buržuāzijas rokās, tāpēc augošās latviešu buržuāzijas plašāko slāņu kredītiestāšanās iespējas bija apgrūtinātas — trūka nepieciešamo sakaru finansu aprindās, vācu un latviešu buržuāzijas starpā pastāvēja nopietna konkurences cīņa. Faktiski kredītiestāžu pakalpojumi bija pieejami vienīgi latviešu buržuāzijas pašiem augstākajiem slāņiem, bet pārējiem atlika gandrīz tikai ļoti dārgais augļotāju kredīts. Tāpēc latviešu buržuāzijas pārstāvji, it īpaši 20. gs. sākumā, pastiprināti sāka veidot kooperatīvās sikkredīta iestādes, kam bija izteikta nacionālā nokrāsa.

1913. g. beigās Vidzemē un Kurzemē pilsētās un laukos darbojās 238 sikkredīta kooperatīvi ar 103,6 tūkst. biedru. Kooperatīvos bija noguldīti 62,8 milj. rubļu, to izsniegtie aizdevumi sasniedza 64,2 milj. rubļu. Salīdzinājumā ar 1901. g. biedrību skaits bija palielinājies par 164,4%, bet izsniegto aizdevumu summa — par 439,1%.¹⁹⁰ Latgalē kooperatīvās sikkredīta iestādes bija attīstītas ievērojami vājāk, to skaits pieauga galvenokārt laikā pēc 1905.—1907. g. revolūcijas. 1913. gadā Latgalē darbojās 47 krājaizdevu kases un kredītsabiedrības, kas apvienoja 43,5 tūkst. biedru un kuru kopbilance bija 3,3 milj. rubļu.¹⁹¹ Tādējādi Latvija, it īpaši Vidzeme un Kurzeme, bija pārklāta ar kooperatīvo sikkredīta iestāžu biezu tīklu. Vidzemes un Kurzemes guberņā darbojās 6,8% no visām Krievijas impērijas krājaizdevu kasēm un sabiedrībām, bet noguldījumi tajās sastādīja 27,9% un to izsniegtie aizdevumi — 25,3% no visu Krievijas sikkredīta kooperatīvu attiecīgajiem rādītājiem.¹⁹² Lielākā kredītkooperatīvu daļa, it īpaši lauku rajonos, bija latviešu buržuāzijas un sikkburžuāzijas rokās.¹⁹³ Rīgā 1913. gadā no 14 krājaizdevu sabiedrībām ar 13,3 tūkst. biedru un 15,8 milj. rubļu lielu kopējo bilanci latviešu buržuāzijas rokās bija 8 sabiedrības ar 6,5 tūkst. biedru, bet 12,1 milj. rubļu lielu kopējo bilanci.¹⁹⁴ Liepājā 1912. gadā no 4 sikkredīta kooperatīviem trīs (ar 2,8 milj. rubļu lielu kopējo bilanci) bija latviešu, bet viens neliels (ar 75,0 tūkst. rubļu lielu bilanci) — ebreju buržuāzijas rokās.¹⁹⁵ Ventspilī

¹⁹⁰ *Balevica L.* Lauksaimniecība Vidzemē un Kurzemē..., 114., 115. lpp.

¹⁹¹ *Lapiņš P.* Latgales kredītkooperatīvi. — Grām.: Latviešu kooperatīvais kredīts. Raksti par latviešu kredītkooperācijas 60 gadu attīstību. R., 1937, 466. lpp.

¹⁹² *Balevica L.* Lauksaimniecība Vidzemē un Kurzemē..., 114. lpp.

¹⁹³ Sikkredīta kooperatīvu diezgan konsekvento nošķiršanos pēc tautībām vairākkārt atzīmējuši arī sikkredīta inspektori, kas pārraudzīja šo iestāžu darbību (LCVVA, 549. f., 1. apr., 162. l., 6. lp.).

¹⁹⁴ *Girgensons A.* Rīgas kredītkooperatīvi. — Grām.: Latviešu kooperatīvais kredīts, 15A. lpp.

¹⁹⁵ LCVVA, 549. f., 1. apr., 151. l., 3. lp.

1913. gadā no trīs sikkredīta kooperatīviem pa vienam bija vietējās vācu, ebreju un latviešu buržuāzijas rokās.¹⁹⁶ No Latgales sikkredīta kooperatīviem 25 bija latviešu, 8 — ebreju, 2 — krievu buržuāzijas un sikkburžuāzijas rokās, bet četros sikkredīta kooperatīvos bija pārstāvētas buržuāzijas dažādas nacionālās grupas.¹⁹⁷

Lai gan apmēram $\frac{2}{3}$ kredītkooperatīvu darbojās lauku rajonos, tomēr lielas krājaizdevu kases un sabiedrības ar vairāku miljonu rubļu apgrozījumu parasti darbojās pilsētās. Tā, Rīgas namīpašnieku krājaizdevu sabiedrības apgrozījums 1913. gadā bija 25,9 milj. rubļu un bilance — 3,1 milj. rubļu, Rīgas amatnieku krājaizdevu kases — attiecīgi 17,4 milj. un 3,5 milj. rubļu,¹⁹⁸ līdzīgi apgrozījumi bija arī Rīgas latviešu amatnieku palīdzības biedrības krājaizdevu kasei, V Rīgas krājaizdevu sabiedrībai u. c. Kredītkooperatīvu apgrozības līdzekļu pamatmasu veidoja sveši kapitāli, galvenokārt noguldījumi. 1913. g. beigās noguldījumi sastādīja 86,0% un aizņēmumi — 2,4% kooperatīvu apgrozības līdzekļu, bet pašu biedrību līdzekļi bija tikai niecīga to daļa (biedru paju kapitāls — 8,8% un rezerves kapitāls — 2,8%). Tajā pašā laikā visā Krievijā noguldījumi caurmērā veidoja tikai 59,1% kredītkooperatīvu apgrozības kapitāla.¹⁹⁹ Samērā lielu tā daļu sastādīja Valsts bankas aizdevumi, kamēr Latvijā vienīgi Latgales sikkredīta kooperatīvi saņēma plašākus Valsts bankas aizdevumus. Apgrozības kapitāla galvenās sastāvdaļas — noguldījumu — pamatavots bija iedzīvotāju trūcīgo slāņu niecīgie ietaupījumi, kas, akumulēti kredītkooperatīvos, veidoja visai ievērojamas summas. Raksturīgi, ka lauksaimniecības biedrību krājaizdevu kases un sabiedrības pieņēma noguldījumus, sākot ar 0,5—1 rbl.²⁰⁰ Kredītu galvenokārt saņēma tikai krājaizdevu kasu un sabiedrību biedri, par kuru sociālo sastāvu zināmā mērā var spriest pēc 8. tabulas datiem par Kurzemes kredītkooperatīviem.

Cara valdība, īstenojot savu arhaisko ekonomikas regulēšanas politiku, bija cerējusi, ka sikkredīta kooperācija spēs kļūt par šķiru pretrunu mazināšanas līdzekli, jo kooperatīvais kredīts varētu palīdzēt daļai «zemāko slāņu» uzlabot savu materiālo stāvokli. Tomēr paši valdības ierēdņi atzina, ka Latvijas sikkredīta kooperatīvi savā attīstībā gājuši pavisam citu ceļu. Sikkredīta inspektori savos ziņojumos regulāri uzsvēra vietējām krājaiz-

¹⁹⁶ LCVVA, 549. f., 1. apr., 150. l., 11. lp.

¹⁹⁷ «Līdumnieka» kooperācijas raksti, 3. krāj., 62.—66. lpp.

¹⁹⁸ LCVVA, 77. f., 7. apr., 5339. l., 3., 4. lp.; 5340. l., 9., 11. lp.

¹⁹⁹ Puriņš K. Kooperatīvais un tirdznieciskais kredīts Latvijā, 13., 14. lpp.

²⁰⁰ Balevica L. Lauksaimniecība Vidzemē un Kurzemē..., 113. lpp.

Kurzemes krājaizdevu kasu un sabiedrību biedru sociālais sastāvs 1914. gadā

Sociālās grupas	58 lauku biedrībās		32 pilsētu un miestu biedrībās**		Kopā***	
	abs. sk.	%	abs. sk.	%	abs. sk.	%
Lauksaimnieki	14 610	81,16	5 279	41,15	19 890	64,51
Rūpnieki un amatnieki	1 439	7,99	2 519	19,64	3 958	12,84
Tirgotāji	482	2,68	2 161	16,85	2 643	8,57
Lauku skolotāji un rakstveži	350	1,95	149	0,64	499	1,62
Ierēdņi	169	0,94	493	1,16	662	2,15
Garīdznieki	59	0,33	82	3,84	141	0,46
Citi	892	4,95	2 144	16,72	3 036	9,85
Kopā	18 001	100,0	12 827	100,0	30 829	100,0

* Sastādīta pēc: LCVVA, 472. f., 5. apr., 10709. l.

** 22 pilsētu sikkredīta iestāžu biedru vidū bija 1119 namīpašnieku (8,72% biedru).

*** Par pārējiem 10 Kurzemes kooperatīviem ziņas nav atrastas.

devu kasēm un sabiedrībām raksturīgo tendenci pārvērsties par kapitālistiskiem uzņēmumiem.²⁰¹ Kā liecina 8. tabulas dati, kredītkooperatīvu biedru vidū pārsvarā bija buržuāziski un sīkburžuāziski elementi, kas guva iespēju saņemt kredītu, izmantojot darbaļaužu iekrājumus. Lauku krājaizdevu kases un sabiedrības kredīteja galvenokārt saimniekus — zemes īpašniekus (1911. gadā 67,3% no visiem aizdevumu saņēmējiem²⁰²), pilsētu kases — namīpašniekus, tirgotājus, brīvo profesiju pārstāvjus.²⁰³ Kredītu lielāko daļu izsniedza pret nekustamo īpašumu nodrošinājumu, bet tas bija pieejams tikai turīgajiem slāņiem. Rīgā nekustamie īpašumi sastādīja vidēji apmēram 85% no visiem aizdevumu nodrošinājumiem.²⁰⁴ Vairākās lielākajās krājaizdevu kasēs un sabiedrībās šis procents bija vēl augstāks (9. tab.). Tāpat kā lielākā daļa citu veidu buržuāzisko kooperatīvu, arī krājaizdevu kases un sabiedrības faktiski bija kļuvušas par visai spēcīgiem kapitālistiskiem uzņēmumiem ar ievērojamu peļņu. Daudzi kredītkooperatīvi maksāja visai augstas dividendes — 6—8%, pat 10% un atsevišķos gadījumos arī vairāk.²⁰⁵

²⁰¹ LCVVA, 549. f., 1. apr., 150. l., 11. lp.; 162. l., 6. lp.

²⁰² *Balevica L.* Lauksaimniecība Vidzemē un Kurzemē..., 113. lpp.

²⁰³ *Puriņš K.* Kooperatīvais un tirdznieciskais kredīts Latvijā, 17. lpp.

²⁰⁴ Turpat, 19. lpp.

²⁰⁵ *Balevica L.* Lauksaimniecība Vidzemē un Kurzemē..., 113. lpp.

Rīgas namīpašnieku krājaizdevu kases aizdevumu nodrošinājums

Gads	Ar nekustamo īpašumu		Ar kustamo īpašumu		Ar vērtspapīriem		Ar personisku galvojumu		Kopā	
	tūkst. rbļ.	%	tūkst. rbļ.	%	tūkst. rbļ.	%	tūkst. rbļ.	%	tūkst. rbļ.	%
1910.	909,7	90,9	7,5	0,8	43,7	4,4	39,3	3,9	1000,2	100,0
1912.	1972,8	90,8	7,8	0,4	115,6	5,3	76,3	3,5	2172,5	100,0
1913.	1210,5	91,9	—	—	48,1	3,6	59,6	4,5	1318,2	100,0

* Sastādīta pēc: LCVVA, 77. f., 7. apr., 4701., 5080., 5339. l.

Tomēr buržuāziju neapmierināja vairāki ierobežojumi, ko sīkkredīta kooperācijai noteica likumdošana. Visdziļāko neapmierinātību radīja noteiktais kredīta maksimālais lielums — 300 rbļ., bet ar nekustamā īpašuma nodrošinājumu — 1000 rbļ. Rūpniecības uzplaukuma apstākļos buržuāziskie slāņi bija arvien vairāk ieinteresēti pēc iespējas plašāku kredītu iegūšanā. Jautājums par kredīta maksimālās normas palielināšanu līdz 5—6 tūkst. rubļu bija viens no centrālajiem gan 1907. g. Jelgavas, gan 1910. g. Rīgas Latvijas sīkkredīta iestāžu kongresā. Galvenās sīkkredīta pārvaldes vicedirektors A. Bereti Rīgas kongresā atzīmēja: «Jums nepatīk, ka normālstatūti neatļauj visu naudu atdot nedaudzām personām.»²⁰⁶ Lai gan oficiālu kredīta maksimālā lieluma paaugstinājumu panākt neizdevās, tomēr liela daļa sīkkredīta kooperatīvu, gan ar atsevišķu kasu statūtu izmaiņām, gan tieši pārkāpjot likuma prasības, bieži izsniedza ievērojami lielākus aizdevumus par likumā noteikto maksimumu. Buržuāzijas pārstāvji uzstājās par speciālu likumu izdošanu Baltijai, kas paplašinātu sīkkredīta kooperatīviem atļauto operāciju mērogu, pēc iespējas tuvinot tos statusa ziņā bankām. Sīkkredīta iestāžu kongresos apsprieda kredītkooperatīvu savienības vai centrālās bankas izveidošanas nepieciešamību, kas krājaizdevu kasēm un sabiedrībām ļautu palielināt un atvieglināt to plašās finansu operācijas. Lai gan savienību izveidot neizdevās, tomēr ar 1911. g. šādas savienības funkcijas daļēji sāka pildīt Rīgas lauksaimniecības centrālbiedrības izveidotā savstarpējā kredīta biedrība, kas 1913. gadā apvienoja 18 lauksaimniecības biedrības, 4 piensaimnieku sabiedrības un 28 krājaizdevu sabiedrības.²⁰⁷ Par sīkkredīta kooperatīvu tendenci pēc iespējas gūt banku statusu īpaši uzskā-

²⁰⁶ «Lidumnieka» kooperācijas raksti, 2. krāj. R., 1910, 53. lpp.

²⁰⁷ ЦГИА СССР, ф. 583, оп. 2, д. 2615, л. 9.

Latviešu buržuāzijas savstarpējā kredīta biedrību izaugsme

Savstarpējā kredīta biedrības	1908. g. beigās		
	Biedru skaits	Gada apgrozīj. tūkst. rbļ.	Bilance tūkst. rbļ.
Vidzemes	980	47 889,1	4315,8
II Vidzemes	—	—	—
IV Vidzemes	—	—	—
Latviešu	693	16 117,3	1617,8
IV Rīgas	733	14 075,5	1847,3
V Rīgas	—	—	—
Rīgas—Baltijas	—	—	—
II Rīgas—Baltijas	—	—	—
Rīgas rūpniecības	—	—	—
Rīgas tirdzniecības un rūpn.	—	—	—
Rīgas tirdzniecības	368	1 825,4	465,8
Cēsu	140	521,7	58,9
Valmieras	—	—	—
Limbažu**	—	—	—
Liepājas	—	—	—
Jelgavas***	696	3 374,4	630,2
Jaunjelgavas	—	—	—
Rīgas lauksaimn. centrāl-bas	—	—	—
Baltijas lauksaimnieku	—	—	—
Kopā	3610	83 803,4	8935,8

* Sastādīta pēc biedrību atskaitēm (LCVVA, 77. f., 7. apr., 5266., 5274., 5283., 1660, 2138, 2177, 2188, 2189, 2191, 2309, 2529, 2606, 2610, 2611, 2612, mazāki par patiesajiem.

** 1912. gadā.

*** 1909. un 1913. gadā.

tāmi liecina Jelgavas lauksaimniecības biedrības krājaizdevu sabiedrības pārvēršanās par Jelgavas komercbanku un citu finansiāli spēcīgāko sikkreditkooperatīvu pārvēršanās par savstarpējā kredīta biedrībām.

Savstarpējā kredīta biedrības pēc saviem darbības principiem ieņēma vietu starp kredītbankām un sikkredīta iestādēm, faktiski būdamas pilsētu vidējo kapitālistisko slāņu provinciālas bankas. Savstarpējā kredīta biedrības nodarbojās kā ar krājkasu, tā arī ar banku operācijām: veica vekseļu diskontu un rediskontu, atvēra tekošus rēķinus, pārdeva vērtspapīrus, izsniedza aizdevumus pret precēm, dārglietām utt. 1913. g. beigās Latvijā, kā minēts, darbojās 41 savstarpējā kredīta biedrība ar 24 686 biedriem un 79,4 milj. rubļu lielu bilanču kopsummu.²⁰⁸ Latvijas buržuā-

²⁰⁸ *Puriņš K.* Kooperatīvais un tirdznieciskais kredīts Latvijā, 24. lpp.

Tirā peļņa tūkst. rbļ.	1913. g. beigās				Tirā peļņa tūkst. rbļ.
	Biedru skaits	Gada apgrozīj. tūkst. rbļ.	Bilance tūkst. rbļ.		
71,1	1 156	87 492,1	7 366,6		85,0
—	967	18 414,1	3 474,5		30,7
—	460	582,3	114,0		...
15,2	886	33 977,2	5 370,1		59,4
31,4	1 408	49 419,5	6 174,0		43,3
—	613	17 170,1	2 846,4		24,5
—	1 204	20 980,8	2 637,5		28,9
—	657	4 733,0	796,5		14,8
—	281	2 548,2	209,3		2,8
—	467	3 165,3	510,5		...
2,0	571	39 141,1	4 505,8		63,4
0,4	348	4 340,1	634,1		5,2
—	130	...	134,6		...
—	402	1 064,5	231,3		4,8
—	443	14 326,6	1 016,6		8,0
...	1 233	...	2 142,2		...
—	64	...	24,1		...
—	393	10 328,1	912,7		9,4
—	344	15 522,1	2 391,2		...
120,1	12 027	323 205,1	41 492,0		380,2

5288. l.; 472. l., 5. apr., 9278. l.; ЦГИА СССР, ф. 583, оп. 2, дела 1606, 1624, 2615, 2928). Tā kā atsevišķus datus neizdevās atrast, tad dotie skaitļi daļēji ir

zijas izveidoto savstarpējā kredīta biedrību skaits īpaši strauji pieauga rūpniecības uzplaukuma gados. Ja līdz 1905. g. darbojās tikai viena — 1891. gadā izveidotā latviešu buržuāzijas Vidzemes savstarpējā kredīta biedrība,²⁰⁹ tad 1908. gadā šādas biedrības bija sešas, bet 1913. g. beigās latviešu buržuāzijas rokās bija puse no visām Latvijas savstarpējā kredīta biedrībām (10. tab.). Salīdzinājumā ar 1908. g. 1913. gadā latviešu buržuāzijas izveidoto savstarpējā kredīta biedrību un to biedru skaits bija palielinājies par 30,0%, gada kopapgrozījums — par 25,9%, bilances — par 21,5% un tirā peļņa — par 26,6%. Savstarpējā kredīta biedrību nelielā daļā bija pārstāvētas dažādas buržuāzijas nacionālās grupas.

²⁰⁹ Stieda E. Das livländische Bankwesen in Vergangenheit und Gegenwart. Leipzig, 1909, S. 397.

Par latviešu buržuāzijas izveidoto savstarpējā kredīta biedrību biedru sociālo sastāvu un dažādām sociālajām grupām atvērtu kredītu 1913. gadā liecina 11. tabulas (sk. ielīmi starp 96. un 97. lpp.) dati. Izņemot RLC kredītbiedrību un Baltijas lauksaimnieku savstarpējā kredīta biedrību, kas galvenokārt kredītēja lauku buržuāziju, pārējās kredīta biedrībās dominēja pilsētu buržuāzija — tirgotāji un rūpnieki, namīpašnieki. Savstarpējā kredīta biedrības kredītēja galvenokārt pilsētu vidējo buržuāziju, par ko zināmā mērā liecina arī piešķirto aizdevumu apmēri. Tā, 1912. gadā II Rīgas—Baltijas savstarpējās kredītbiedrības aizņēmēju skaits un to saņemto aizdevumu lielums procentuāli sadalījās šādi:²¹⁰

aizdevumi rubļ.	aizņēmēji	saņemtais aizdevums
zem 100	8,6	0,9
100—500	61,7	24,3
500—1000	15,8	15,3
1000—2000	8,6	18,5
2000—5000	3,1	15,2
5000—10 000	1,8	18,3
10 000 un vairāk	0,4	7,5

Arī savstarpējā kredīta biedrību apgrozības līdzekļu galveno daļu veidoja noguldījumi. 1913. gadā 35 Vidzemes un Kurzemes savstarpējā kredīta biedrībās no 64,4 milj. rubļu lielā apgrozības kapitāla 73,1% sastādīja noguldījumi, 14,9% — aizņēmumi, bet pašu biedrību līdzekļi — tikai 11,8% (pamatkapitāls jeb biedru iemaksas — 10,6% un rezerves kapitāls — 1,2%). Tomēr jāsaprot, ka savstarpējā kredīta biedrībās pašu biedru noguldījumu (apmēram $\frac{1}{3}$) bija vairāk nekā sikkredīta kooperatīvos. 1913. gadā minētajās 35 savstarpējā kredīta biedrībās aktīva operāciju apjoms bija 57,3 milj. rubļu (no 76,5 milj. rubļu lielās kopējās bilances). Vairāk par pusi (54,2%) no aktīva operācijām bija vekselu (ar diviem un vairāk parakstiem) diskonts. Aizdevumi pret ķīlām, solo vekseliem un uz speciāliem tekošiem rēķiniem sastādīja 45,8% no diskonta un aizdevumu kopsummas. Šie aizdevumi bija nodrošināti šādi: 51,1% — ar vērtspapīriem, 25,2% — ar precēm un preču dokumentiem, 15,5% — ar nekustamajiem īpašumiem, 5,7% — ar vekseliem un 2,1% — ar dārglietām. 1912. gadā minētajām savstarpējā kredīta biedrībām bija 3931,5 tūkst. rubļu bruto peļņa un 635,6 tūkst. rubļu liela tīrā peļņa, dividendes bija 5—6%.²¹¹

²¹⁰ Aprēķināts pēc: LCVVA, 4740. f., 2. apr., 968. l., 3.—14. lp.

²¹¹ *Puriņš K.* Kooperatīvais un tirdznieciskais kredīts Latvijā, 28.—32. lpp.

Samērā plaši Latvijā bija attīstītas arī apdrošināšanas iestādes, kas akumulēja visai ievērojamus kapitālus. Vislielākais īpatsvars apdrošināšanas nozarē bija Krievijas centrālo apdrošināšanas akciju sabiedrību nodaļām. Tomēr izveidojās arī virkne vietējo apdrošināšanas biedrību. Latviešu buržuāzijas rokās esošo apdrošināšanas biedrību vidū ievērojamākās bija kuģu apdrošināšanas biedrība «Laima» (1912. gadā tajā bija apdrošināti 80 kuģi par 429 tūkst. rubļu), III Rīgas savstarpējā ugunsapdrošināšanas biedrība, tāpat Latviešu savstarpējā dzīvības apdrošināšanas biedrība un Latviešu savstarpējā apdrošināšanas biedrība Jelgavā.²¹² Abu Jelgavas apdrošināšanas biedrību vadība bija J. Bisenieka lielkapitālistiskā grupējuma rokās. Latviešu savstarpējā apdrošināšanas biedrībā 1908. gadā bija apdrošināts dažāds īpašums par 5,9 milj. rubļu, biedrības bilance bija 28,7 tūkst. rubļu, 23,7 tūkst. rubļu lielais biedrības kapitāls bija noguldīts kredītiestādēs.²¹³ Visai plašs bija kooperatīvo ugunsapdrošināšanas biedrību tīkls. 1912. gadā Vidzemē darbojās 234, bet Kurzemē — 57 biedrības savstarpējai palīdzībai ugunsgrēka gadījumā.²¹⁴ Spriežot pēc 153 Vidzemes biedrību atskaitēm, 1913. gadā tās apvienoja 12,5 tūkst. biedru un to kapitāli bija 360,4 tūkst. rubļu.²¹⁵ Vairumā gadījumu šie kapitāli bija noguldīti krājaizdevu kasēs un savstarpējā kredīta biedrībās, tādējādi kalpojot par vienu no avotiem kredītiestāžu apgrozības kapitālam.

Par cik noguldījumi bija gan sikkredīta kooperatīvu, gan savstarpējā kredīta biedrību apgrozības kapitāla galvenā sastāvdaļa, ir pilnīgi saprotama buržuāzijas lielā rosība centienos pievilkt savās kredītiestādēs pēc iespējas vairāk noguldījumu. Šķaļas kļuva prasības, lai valdības iestādes atļautu pārvietot uz krājaizdevu kasēm pagastu kapitālus. Tā, laikraksts «Dzimtenes Vēstnesis» aicināja griezties pie Valsts domes vai finanšu ministra, iet ar sūdzībām līdz pat Senātam, ja zemnieku lietu komisāri neļauj pārvietot pagastu kapitālus no muižnieku kredītiestādēm uz sikkredīta kooperatīviem.²¹⁶ Sikkredīta kooperatīvu brīvie līdzekļi parasti tika noguldīti savstarpējā kredīta biedrībās, tāpēc buržuāzija nebija apmierināta ar sikkredīta kooperatīvu normālistatūtu noteikumiem, ka 5% no kases rezervēm jānogulda valsts kredītiestādēs. Cīņa par noguldījumu pievilkšanu savās kredītiestādēs blakus cīņai citās ekonomikas jomās saasināja pretrunas latviešu

²¹² Krūmiņš G. Apdrošināšanas kooperācija. — Grām.: Latvijas kooperatīvā gada grāmata, 1. sēj. R., 1923, 70. lpp.

²¹³ LCVVA, 472. f., 5. apr., 2793. l., 2. lp.

²¹⁴ Krūmiņš G. Apdrošināšanas kooperācija, 69. lpp.

²¹⁵ Aprēķināts pēc: LCVVA, 3. f., 5. apr., 2361. l., 1.—311. lp.

²¹⁶ «Dzimtenes Vēstnesis», 1910, 20. martā, Nr. 65.

un vietējās vācu buržuāzijas starpā, jo līdz plašā latviešu buržuāzijas kredītiestāžu tīkla izveidošanai iedzīvotāju noguldījumi bez valsts krājkasēm bija izvietoti galvenokārt vācu muižniecības un buržuāzijas vadītājās vietējās kredītiestādēs. Latviešu buržuāziskā prese uzticīgi pildīja buržuāzijas «sociālo pasūtījumu», izvēršot plašu kampaņu par noguldījumu pārvilkšanu latviešu buržuāzijas kredītiestādēs un kā galveno ieroci šajā kampaņā izmantojot buržuāzisko nacionālismu. Buržuāziskā prese neatlaidīgi sludināja, ka latviešu tautas «nacionālais pienākums» esot glabāt naudu latviešu buržuāzijas kredītiestādēs. Tajā pašā laikā lieli pašas latviešu buržuāzijas kapitāli bija noguldīti vietējās vācu buržuāzijas bankās, jo tas atvieglināja kredīta saņemšanu šajās bankās. Pēc pašu buržuāzisko ekonomistu ziņām, latviešu buržuāzijas noguldījumi vietējās vācu bankās un kredītiestādēs pat sastādīja visu noguldījumu lielāko daļu.²¹⁷

Sikkredīta kooperatīvi un savstarpējā kredīta biedrības ar saviem desmitiem miljonu rubļu lielajiem apgrozījumiem bija kļuvušas par ievērojamu ekonomisko faktoru, kas lielā mērā veicināja latviešu buržuāzijas ekonomiskā īpatsvara palielināšanos. Ne velti buržuāziskā prese cildināja šīs kredītiestādes kā latviešu «pilsonības» labklājības pamatu. Tomēr ne visi latviešu buržuāzijas slāņi, it īpaši pilsētās, bija vienādi apmierināti ar «nacionālo» kredītiestāžu darbību. Šīs kredītiestādes ļoti plaši kreditēja būvniecību. Tas bija izdevīgi un saistīts ar samērā zemu riska pakāpi, jo pēc jauna nama uzcelšanas to iekļāja hipotēku biedrībā un aizdevumu atmaksāja; sevišķi labprāt kreditēja lielu un dārgu namu celtniecību. Ar nekustamo īpašumu garantiju bija arī visvieglāk dabūt aizdevumus. Buržuāziskajā presē regulāri parādījās materiāli, kas liecināja, ka tirdznieciskā un rūpnieciskā buržuāzija bija neapmierināta, jo uzskatīja, ka tirdzniecība un rūpniecība tiek kreditēta nepietiekoši. So viedokli pauda daudzi raksti buržuāziskajā presē. It īpaši bija neapmierināti vidējie un sīkie tirgotāji un rūpnieki, jo, kā pilnīgi pamatoti norādīja žurnāls «Baltijas Tirgotājs», lieltirgotāji kredītu brīvi saņēma no jebkuras bankas, bet sīkie un vidējie tirgotāji, kuriem nepiederēja nekustamie īpašumi, bija ieinteresēti saņemt pēc iespējas plašāku kredītu preču iepirkšanai, nodrošinot aizņēmumu ar iepirkto precī.²¹⁸ Laikraksts «Rīgas Avīze», kas bija cieši saistīts ar daļu lielāko latviešu buržuāzijas kredītiestāžu (Vidzemes savstarpējā kredīta biedrību, Latviešu savstarpējā kredīta biedrību, Rīgas namīpašnieku krājaizdevu sabiedrību u. c.), uz tirgotāju un rūpnieku pārmetumiem atbildēja, ka naudas ieguldišana lielrūpniecībā un tirdzniecībā saistīta ar lielu risku un tāpēc latviešu kre-

²¹⁷ *Puriņš K.* Kooperatīvais un tirdznieciskais kredīts Latvijā, 39. lpp.

²¹⁸ «Baltijas Tirgotājs», 1913, Nr. 3, 36. lpp.

diestādes joprojām atbalstīs būvniecību.²¹⁹ Polemika presē, kas īpaši saasinājās rūpnieciskā uzplaukuma gados, un iekšējās nesaskaņas kredītiestādēs liecināja, ka tirdznieciskā un rūpnieciskā buržuāzija, balstoties uz savu augošo ekonomisko potenciālu, izvērsīs cīņu par kredītiestāžu tradicionālā darbības virziena maiņu savā labā, lai ar plašu kredītu palīdzību pēc iespējas ātrāk pārvērstos lielkapitalistoš. Tas tai plaši pavērtu arī visu Latvijas banku durvis.

Plašākas buržuāzijas aprindas prasīja kredīta palētināšanu, uzskatīdamas, ka aizdevumu procenti (apmēram 6—10%) ir pārāk augsti.²²⁰ Taču kredītiestāžu vadītāji nebija ieinteresēti peļņas samazināšanā, turklāt apstākļos, kad ievērojama daļa tīrās peļņas ielūda kredītiestāžu direktoru kabatās. Raksturīgs bija laikraksta «Rīgas Avīze» atzinums, ka nauda arī ir prece un tās cena atkarīga no pieprasījuma un piedāvājuma, tāpēc kredīts netikšot palētināts.²²¹

Tādējādi gan kooperatīvās sīkkredīta iestādes, gan citas latviešu buržuāzijas vadītās kredītiestādes kalpoja vienīgi buržuāzijas šauri šķiriskajām interesēm, turklāt vislielākās privilēģijas tajās baudīja paši bagātākie buržuāzijas slāņi. Pat neliela buržuāzisko kredītiestāžu darbības analīze pārliecinoši rāda, cik melīgi ir buržuāziskās historiogrāfijas apgalvojumi par latviešu buržuāzijas vadītājiem kredītiestādēm kā par visas latviešu tautas ekonomisko interešu pārstāvēm. Gan sīkkredīta kooperatīvi, gan savstarpējā kredīta biedrības bija kapitalistiski uzņēmumi ar visām tiem piemītošām pretrunām, asu konkurences cīņu. Cīņa notika ne vien starp dažādām buržuāzijas grupām par kredītēšanas virzienu, kredīta dārgumu un citiem jautājumiem, bet arī pašu kredītiestāžu starpā, kā arī to iekšienē. Kredītiestāžu direktoru amati nodrošināja ievērojamas ekonomiskas privilēģijas, deva iespēju izvērst plašu spekulatīvu darbību, dažādu mahināciju rezultātā jūtamī iedzīvoties. 1906. gadā Finanšu ministrijas kontrole III Rīgas krāšanas un aizdošanas sabiedrībā atklāja, ka lielākā aizdevumu daļa piešķirta pašiem valdes locekļiem, turklāt vairāku namu vērtība bija krietni zemāka nekā summas, kas bija aizdotas ar šo namu garantiju.²²² Rīgas namīpašnieku krāj-aizdevu sabiedrības direktors F. Beržinskis bija pārdevis par 8 tūkst. rubļu nopirkto gruntsgabalu P. Viesītim par 18,5 tūkst. rubļu, apsotot viņam no krāj-aizdevu sabiedrības kredītu 140 tūkst. rubļu apmērā nama celšanai uz šā gruntsgabala. Tā kā solījums

²¹⁹ «Rīgas Avīze», 1911, 31. janvārī, Nr. 24.

²²⁰ Laursons E. Kredītkooperatīvu saimniecība priekš pasaules kara. — Grām.: Latviešu kooperatīvais kredīts, 8. lpp.

²²¹ «Rīgas Avīze», 1911, 29. janvārī, Nr. 23.

²²² «Dzimtenes Vēstnesis», 1907, 18. decembrī, Nr. 40.

palika neizpildīts, P. Viesītis iesniedza par F. Beržinski sūdzību, un tā šī spekulācija nāca dienas gaismā.²²³ Viens no lielākajiem Rīgas latviešu tirgotājiem M. Silenieks, būdams arī V Rīgas savstarpējā kredīta biedrības direktors, dažādiem līdzekļiem centās panākt, lai kredītbiedrības biedri iegādātos attiecīgās preces tikai viņa tirgotavā.²²⁴ Kandavas tirgotājs J. Rupais nedalīti valdīja Kandavas krājaizdevu kasē, jo daudzi tās biedri bija viņa parādnieki.²²⁵ Dubultu krājaizdevu kasē vairums valdes un padomes locekļu pat bija radnieciskās attiecībās, un pilnīga rīcības brīvība biedrības lietās bez jebkādas kontroles bija valdes loceklim J. Vildneram.²²⁶ Atklāts favorītisms valdīja Ventspils latviešu krājaizdevu sabiedrībā.²²⁷ Tā tas bija arī daudzās citās kredītiestādēs. Turklāt bija vērojama tendence koncentrēt kredītiestāžu vadību pēc iespējas šaurāka loka rokās. Asa cīņa dažādu buržuāzijas grupējumu starpā izvērās Liepājas latviešu kredītiestādēs. Liepājas savstarpējā kredīta biedrībā un Liepājas krājaizdevu sabiedrībā bija nostiprinājusies ar pilsētas domi saistītā konservatīvākā latviešu buržuāzijas grupa ar T. Breikšu priekšgalā, kas liedza kredītu tai buržuāzijas daļai, kura pilsētas domes vēlēšanās atbalstīja «opozīciju». Rīgā, kā ļoti trāpīgi rakstīja J. Jansons-Brauns, kredītiestāžu sēdes bija nacionālās buržuāzijas galvenais kaujas lauks, jo te lieta gāja ap maka interesēm, tāpēc te dibināja partijas, uzpirka vēlētajus.²²⁸

Latviešu buržuāziskā prese, kā jau vairākkārt atzīmēts, izrādīja kredīta jautājumā visai lielu aktivitāti. Tā regulāri publicēja latviešu buržuāzijas kredītiestāžu darbības pārskatus, atspoguļoja to darbību, propagandēja tās pēc iespējas plašāku iedzīvotāju slāņu vidū. Ne velti buržuāziskā historiogrāfija ir atzīmējusi preses lielos nopelnus latviešu buržuāzijas kredītiestāžu popularizēšanā un līdz ar to noguldījumu pievilksnā tajās. Tajā pašā laikā buržuāziskā prese iesaistījās kredītbiedrību iekšējās cīņās, bieži vien samērā plaši atsedzot direktoru patvarības un mahinācijas — tiesa gan, konkurējošās buržuāzijas grupas kredītiestādēs. Asā polemika, kas notika buržuāziskajā presē, ļauj arī gūt zināmu ieskatu par tām buržuāzijas grupām, kas bija attiecīgā laikraksta īstie saimnieki.

J. Ņetjosins, analizējot finansu kapitāla izveidošanos Latvijā, ir norādījis, ka šis kapitāls, gan mazākā mērogā, radās arī vie-

²²³ «Dzimtenes Vēstnesis», 1912, 20. jūlijā, Nr. 166.

²²⁴ Turpat, 1910, 29. jūnijā, Nr. 145.

²²⁵ LCVVA, 549. f., 1. apr., 172. l., 4. lp.

²²⁶ Turpat, 161. l., 9. lp.

²²⁷ Turpat, 150. l., 11. lp.

²²⁸ Jansons-Brauns J. Tautiskais karogs dubļos. — Kopoti raksti, 7. sēj. R., 1928, 162. lpp.

tējo banku ietekmes sfērā.²²⁹ Finanšu kapitāla veidošanās process zināmā mērā ir izsekojams arī to kredītiestāžu lokā, kas atradās latviešu buržuāzijas rokās. Tā, J. Bisenieks, būdams Jelgavas komercbankas valdes priekšsēdētājs, kā arī Latviešu savstarpējā kredīta biedrības uzņemšanas komisijas loceklis,²³⁰ reizē ar to bija arī LLES un Tirgotāju un rūpnieku ekonomiskās sabiedrības vadītājs, viens no galvenajiem akciju sabiedrības «Cements» akcionāriem u. c. Arī daudzi citi kredītiestāžu direktori vienlaicīgi bija paju sabiedrību vadības locekļi un lielu individuālu tirdzniecības un rūpniecības uzņēmumu īpašnieki.

Pirmā pasaules kara priekšvakarā buržuāzija Latvijā bija ievērojama sociāla grupa — ar ģimenes locekļiem apmēram 22,1% no visiem iedzīvotājiem.²³¹ Kvantitatīvi dominēja latviešu buržuāzija, it īpaši uz laukiem. Plašs bija arī rūpniecības un tirdzniecības uzņēmumu un finanšu iestāžu kalpotāju un dažādu starpnieku slānis, kurā latviešiem bija jūtams īpatsvars.²³² Ievērojami bija palielināties nacionālās buržuāziskās un sīkburžuāziskās inteliģences slānis. Tomēr iedzīvotāju prāvs vairākums bija darbaļaudis. Latvija bija viens no visproletāriskākajiem Krievijas impērijas novadiem.

Aplūkojot latviešu buržuāzijas ekonomisko īpatsvaru pirmā pasaules kara priekšvakarā, jāatzīmē tā ievērojamais pieaugums, it īpaši rūpniecības uzplaukuma gados. Nacionālā buržuāzija, ko veidoja galvenokārt vidējie un sīkie kapitālisti, bija visai rosīga sava ekonomiskā stāvokļa nostiprināšanā. Lielrūpniecībā un lieltirdzniecībā Latvijā joprojām dominēja vietējās vācu un citu buržuāzijas nacionālo grupu kapitāli, tomēr intensīvi veidojās arī latviešu lielkapitālistu slānis. Norisinoties tālākai ražošanas un kapitāla koncentrācijai, šajā procesā iesaistījās arī latviešu buržuāzijas kapitāli. Ievērojamus panākumus latviešu buržuāzija, it īpaši lauku buržuāzija, guva buržuāziskās kooperācijas jomā. Straujais kredītiestāžu skaits un to apgrozījumu pieaugums pavēra tālākas iespējas buržuāzijas ekonomiskā potenciāla nostiprināšanā. Tomēr jāuzsver, ka latviešu buržuāzijas kapitālu liela daļa ieplūda neražojošā sfērā — galvenokārt pilsētu lielajos nekustamajos īpašumos, līdz ar ko latviešu pilsētu buržuāzijas vidū visai ievērojams īpatsvars bija namīpašniekiem. Latviešu buržuāzijas ekonomiskā spēka jūtamais pieaugums likumsakarīgi veicināja arī tās politiskās aktivitātes palielināšanos.

²²⁹ Очерки экономической истории Латвии (1900—1917), с. 114.

²³⁰ LCVVA, 77. f., 7. apr., 2459. l., 9. lp.

²³¹ Очерки экономической истории Латвии (1900—1917), с. 11.

²³² Ozoliņa Dz. Par Latvijas pilsētu buržuāzijas nacionālo grupu ekonomiskajām pozīcijām..., 63.—67. lpp.

II nodaļa

Latviešu buržuāzijas politiskā organizētība

1. Buržuāziskie politiskie grupējumi

Analizējot politiskās cīņas jautājumus, V. I. Ļeņins norādīja: «Pati viengabalainākā, pilnīgākā un izveidotākā šķiru politiskās cīņas izpausme ir partiju cīņa.»¹ Latvijā šķiru politiskā konsolidācija notika pēc tām pašām likumsakarībām kā visā Krievijas impērijā, kur muižnieku un buržuāzijas politiskās partijas radās 1905.—1907. g. revolūcijas laikā. To galvenais uzdevums, kas saglabājās arī turpmākajos gados, bija cīņa pret revolucionāro kustību. Tomēr Latvijā buržuāzijas politiskās organizētības pakāpe bija zemāka nekā lielākajā daļā pārējās Krievijas. It īpaši tas attiecināms uz latviešu buržuāzijas politisko organizētību: tās izveidotās politiskās partijas bija visai nenoteiktas, izplūdušas, tām bija tikai politisku grupējumu raksturs.

Analizējot Latvijas politisko partiju un grupējumu šķirisko dabu un taktiku, mēs pamatojamies uz V. I. Ļeņina izstrādāto klasifikāciju par galvenajiem Krievijas politisko partiju tipiem (pieci tipi — melnsimtnieki, oktobristi, kadeti, trudoviki, sociāldemokrāti) un politiskajām nometnēm (tris nometnes). 1911. gadā V. I. Ļeņins rakstīja: «Krievijā ir trīs galvenie politiskie spēki un tādat politiskās līnijas: melnsimtnieki (dzimtkungu muižnieku šķiriskās intereses) un «birokrātija» līdzās viņiem un pār viņiem; tālāk, liberāli monarhistiskā buržuāzija, «centrs» — kreisais (k.-d.) un labējais (oktobristi); beidzot buržuāziskā demokrātija (trudoviki, narodņiki, bezpartejiskie kreisie) un proletāriskā demokrātija.»² Šos tipus un nometnes V. I. Ļeņins tomēr neuzskatīja par nemainīgiem, it kā pārakmeņotiem veidojumiem. Šķiru

¹ Ļeņins V. I. Sociālistiskā partija un bezpartejiskais revolucionārisms. — Raksti, 10. sēj., 57. lpp.

² Ļeņins V. I. IV Valsts domes vēlēšanu kampaņa. — Raksti, 17. sēj., 318. lpp.

pretrunu tālāka attīstība un saasināšanās valstī, neizmainot politisko spēku pamatdalījumu, jūtami ietekmēja vairāku partiju nostāju, to taktiku.³ V. I. Leņins uzsvēra: «Protams, visas robežas kā dabā, tā sabiedrībā ir kustīgas, zināmā mērā nosacītas, mainīgas, bet ne sastingušas. Pārejas formas un «uz robežas» starp galvenajiem iedalījumiem stāvošo partiju un grupu svārstības nav novēršamas, bet nav šaubu, ka lietas būtību, ko radījis šķiru spēku samērs XX gadsimta sākumā Krievijā, nosaka tieši minētais «trisdalīgais» dalījums.»⁴ V. I. Leņina norādīto trīs politisko noņemtu pastāvēšanu Krievijā līdz Februāra buržuāziski demokrātiskajai revolūcijai noteica tas, ka valstī nebija atrisināti buržuāziski demokrātiskās revolūcijas uzdevumi. «Uz šā pamata ir nenovēršama sīva «birokrātijas» un muižnieku pretošanās, kā arī buržuāzijas svārstīšanās, kurai pārveidojumi ir nepieciešami, bet kura bīstas, ka tos izmantos demokrātija vispār, strādnieki it sevišķi.»⁵

Padomju vēsturnieks L. Spirins, kas veltījis Krievijas politisko partiju klasifikācijas jautājumam lielu uzmanību, sadala visas Krievijas politiskās partijas atkarībā no to šķiriskās bāzes četrās lielās grupās — proletāriskā, sīkburžuāziskā, buržuāziskā un muižnieciski monarhistiskā partijās. Buržuāzisko partiju vidū viņš atkarībā no šo partiju attieksmes pret cara valdību (tās atbalstīšana vai opozīcija tai) izšķir reakcionārās un liberālās partijas.⁶

Viena no tipiskākajām melnsimtnieciskās jeb valdības nomēnes politiskajām organizācijām bija *Krievu tautas savienība*. Tā uzskatīja, ka Krievijas politiskajai iekārtai jābalstās uz «tūkstošgadu pamata» — pareizticības un neierobežotas patvaldības. Izvirzot šovinistisko lozungu «Krievija tikai krievi», Krievu tautas savienība nostājās pret citu tautību pārstāvju pielaišanu valsts pārvaldē un likumdošanā, pieprasot neierobežotas privilēģijas krievu tautībai.⁷ Līdz ar to šī organizācija faktiski izvirzīja dzimtbūšanas laiku lozungu — «pareizticība, patvaldība, tautība». Krievu lielo zemes īpašnieku un birokrātijas intereses tā izteica arī Latvijā. Latvijas teritorijā (galvenokārt Latgalē) pastāvēja vairākas Krievu tautas savienības nodaļas. Daugavpilī un Daugavpils apriņķī darbojās nodaļa ar apmēram 1000 bied-

³ В. И. Ленин и история классов и политических партий в России. М., 1970, с. 165.

⁴ Leņins V. I. IV Valsts domes vēlēšanu kampaņa. — Raksti, 17. sēj., 318. lpp.

⁵ Leņins V. I. Politiskās partijas trešās domes 5 gados. — Raksti, 17. sēj., 433. lpp.

⁶ Spirин Л. М. Крушение помещичьих и буржуазных партий в России (начало XX в. — 1920 г.). М., 1977, с. 39, 43.

⁷ Основоположения Союза русского народа. Спб., [б. г.], с. 1—3.

riem, Rēzeknē — ar apmēram 200 biedriem, Ludzā — ar apmēram 300 biedriem; nodaļas bija arī dažās citās vietās.⁸ Ši galēji reakcionārā politiskā organizācija centās savervēt savās rindās arī dažādus sīkburžuāziskus un pat deklasētus elementus. Krievu tautas savienībai politisko mērķu ziņā radnieciskās Viskrievijas nacionālās savienības nodaļa darbojās Liepājā. 1912. gadā iesniegumā Viskrievijas nacionālās savienības padomei tā sūrojās, ka Liepājā visas «vadošās pozīcijas ir cittautiešu rokās»,⁹ un krievu ierēdņu un buržuāzijas interesēs prasīja nodrošināt tai privileģētu stāvokli.

Kā ekonomiski, tā arī politiski visprivileģētākā šķira Latvijā joprojām bija muižniecība. Lai gan 80. gadu reformas daļēji ierobežoja Baltijas vācu muižniecības privilēģijas, tomēr vietējās pašvaldības iestādes (landesštāts) joprojām bija tās rokās. Galvenā loma landesštātā piederēja šaurajiem kārtu institūtiem — korporatīvajiem landtāgiem. Baltijas vācu baroni saglabāja arī feodālās patronāta tiesības un citas viduslaiku privilēģijas. Baronu un viņu vadīto iestāžu politika bija galēji reakcionāra, to galvenais mērķis arī pēc 1905.—1907. g. revolūcijas bija uzturēt savu saimniecisko un politisko virskundzību un noslāpēt proletariāta masu kustību.¹⁰ Baltijas baronus no reakcionārās un melnsimtnieciskās Krievu tautas savienības faktiski atšķīra tikai tas, ka viņi pēc tautības lielākoties bija vācieši, bet centienos saglabāt pastāvošo iekārtu un savas feodālās privilēģijas viņi konsekventi pieslēdās valdības nometnei.

Spēcīgākā neproletāriskā politiskā partija Latvijā bija Baltijas vācu lielburžuāzijas un muižniecības 1906. gadā Rīgā nodibinātā Baltijas konstitucionālā partija. Drīz pēc nodibināšanās no partijas atšķēlās divas vietējās nodaļas, kuras izveidoja Kurzemes monarhistiski konstitucionālo partiju (ar centru Jelgavā) un Igaunijas konstitucionālo partiju. Nedaudz vēlāk Liepājā izveidojās Kurzemes liberāli konstitucionālā partija. Visu šo partiju sociālā bāze bija vietējā vācu lielburžuāzija un muižniecība; tajās darbojās arī neliels skaits citu buržuāzijas nacionālo grupu pārstāvju, tomēr viņu ietekme bija nenozīmīga.

Kurzemes monarhistiski konstitucionālā partija ar baronu M. fon Ropu, grāfu A. Keizerlingu u. c. priekšgalā bija melnsimtnieciskākā. 1907. g. sākumā tā apvienoja apmēram 1000 biedru, no kuriem daudzi bija muižnieki.¹¹ Kurzemes gubernatora ziņojumā

⁸ ЦГИА СССР, ф. 1284, оп. 187, д. 157, л. 71, 507, 514; LCVVA, 7431. f., 1. apr., 8. l., 3. lp.

⁹ LCVVA, 412. f., 7. apr., 65. l., 2. lp.

¹⁰ Sk.: Latvijas Komunistiskās partijas kongresu, konferenču un CK plēnumu rezolūcijas un lēmumi, 1. d. R., 1958, 94. lpp.

¹¹ ЦГИА СССР, ф. 1284, оп. 187, д. 157, л. 477.

iekšlietu ministram sniegtajā Kurzemes monarhistiski konstitucionālās partijas raksturojumā bija uzsvērts, ka «tā cenšas «saglabāt, cik vien tas iespējams, to ekonomiski sabiedrisko iekārtu, kas pašlaik pastāv Kurzemes guberņā»¹² Ievērojami mērenāka bija *Kurzemes liberāli konstitucionālā partija* (apmēram 400—600 biedru).¹³ Tas lielā mērā izskaidrojams ar tās sociālo sastāvu, kas pamatā bija buržuāzisks.

Baltijas konstitucionālā partija ar centru Rīgā, nodaļām Valkā, Tērbatā un citur 1907. g. sākumā apvienoja apmēram 8000 biedru, kuru lielākā daļa (ap 6700) darbojās Rīgā. 1906. g. beigās no minētās partijas biedriem tikai 189 bija krievi un 139 — latvieši, visi pārējie bija vācieši.¹⁴ Baltijas konstitucionālā partija, kas atspoguļoja Baltijas vācu lielburžuāzijas un muižniecības intereses, savās rindās bija iesaistījusi arī daudz citu slāņu pārstāvju (1906. g. beigās — apmēram 1300 ierēdņu un intelīgences pārstāvju, apmēram 1300 komiju un 2000 sīko amatnieku, kalpotāju u. c.).¹⁵ Lai gan Baltijas konstitucionālās partijas programma pēc sava satura bija oktobristiska — tā ietvēra prasības pēc konstitucionālas monarhijas, vietējo pašvaldību, nodokļu, skolu u. c. reformām, strādnieku un kapitālistu attiecību noregulēšanas likumdošanas ceļā¹⁶ —, tomēr faktiski partija savu galveno uzmanību veltīja cīņai par vietējās vācu lielburžuāzijas un muižniecības ekonomisko pozīciju nosargāšanu. Baltijas vācu lielburžuāzijas saistība ar muižniecību, pieaugošā strādnieku kustība, kā arī latviešu buržuāzijas ekonomiskā un politiskā konkurence noteica partijas reakcionāro nostāju.

Baltijas konstitucionālajā partijā izveidojās divi novirzieni. Tradicionālā melnsimtnieciskā virziena vadītāji bija laikraksta «Düna-Zeitung», vēlāk «Rigaer Tageblatt» redaktors E. Serafims, filozofijas doktors A. Stelmahers u. c., to pārstāvēja laikraksti «Düna-Zeitung», «Rigaer Tageblatt», «Rigasche Zeitung» u. c. Mērenāko spārnu, lieltirgotāja R. Erharta, ārsta L. Bornhaupta u. c. vadībā, pārstāvēja partijas oficiozs laikraksts «Rigasche Rundschau». Sā pēdējā spārna sociālā bāze galvenokārt bija Rīgas rūpnieciskā buržuāzija, kas vairāk simpatizēja oktobristam. 1907. g. 15. maija partijas sapulcē izcēlās nopietnas domstarpības abu novirzienu starpā sakarā ar pazīstamā krievu melnsimtnieka V. Puriškeviča piedāvājumu pārstāvēt Bal-

¹² LCVVA, 412. f., 2. apr., 80. l., 2. lp.

¹³ Turpat, 420. f., 1. apr., 151. l., 273. lp.; 432. l., 117. lp.

¹⁴ ЦГИА СССР, ф. 1284, оп. 187, д. 157, л. 153; Bericht über die Tätigkeit der Baltischen konstitutionellen Partei. 1906. Riga, 1907, S. 6.

¹⁵ Залевский К. Национальные партии в России. — В кн.: Общественное движение в России в начале XX-го века, т. 3, кн. 5. Спб., 1914, с. 278.

¹⁶ LCVVA, 4568. f., 8. apr., 435. l., 19. lp.

tijas vāciešu intereses Valsts domē. Ar 152 pret 100 balsīm šo piedāvājumu noraidīja. Tas izraisīja dziļu melnsimtnieciskā spārņa neapmierinātību.¹⁷ Strīdi izcēlās arī jautājumā par sadarbošanos ar Krievijas 17. oktobra savienību. Lai gan 1909. g. 2. septembra partijas sapulcē šis jautājums tika izlemts pozitīvi,¹⁸ tomēr melnsimtnieciskais spārns saglabāja Baltijas konstitucionālajā partijā lielu ietekmi.

Ar Baltijas konstitucionālo partiju un tās politiku bija cieši saistītas vairākas kultūras un izglītības biedrības — fereini (Vācu savienība, Sieviešu savienība u. c.). Plaši kurinot vācu nacionālismu, Baltijas vācu muižniecība un lielburžuāzija centās apvienot tajās visus vietējos vāciešus neatkarīgi no viņu šķiriskās piederības, lai izmantotu šīs biedrības ciņā par sava privilēģētā stāvokļa saglabāšanu. Vācu fereini izveidojās par vērā ņemamu vietējās dzīves faktoru. Vācu savienības Vidzemes nodaļas 19 vietējās organizācijas 1913. gadā apvienoja vairāk nekā 16 tūkst. biedru,¹⁹ Kurzemes nodaļā 1911. gadā bija vairāk nekā 7 tūkst. biedru.²⁰ Pie nodaļām darbojās skolas, bibliotēkas, krāj-aidzevu kases u. c. Analizējot vācu fereinu sociālo sastāvu, P. Stučka rakstīja: «Gildes tirgotāji, cunftu amatnieki ar saviem literātiem un vācu feodālo muižniecību priekšgalā, raug, vācu jaunā nacionālisma sastāvs!»²¹ Tomēr, kā sakarā ar III Valsts domes vēlēšanām norādīja P. Stučka, Baltijas vācu privilēģētājam šķirām neizdevās pilnībā īstenot savu ieceri par «visu vāciešu» apvienošanu, «Strādnieku šķiras uzstāšanās vēlēšanās no jauna nobīdījusi pie malas tautisko dalīšanos un saskalda pat tik ciešu tautisku koporganismu kā Baltijas vācietību.»²²

Izteikti melnsimtniecisks politisks grupējums bija buržuāziskā *Latviešu tautas partija*, kas politiskā virziena ziņā bija ļoti tuvu Krievu tautas savienībai. Latviešu buržuāzijas galēji labējais spārns jau 1906. gadā stājās pie «tautas» partijas izveidošanas, tomēr pirmā oficiālā partijas sapulce sanāca 1907. g. 16. septembrī.²³ Partijas dibināšanas ierosinātāji bija tādi reakcionāri sabiedriski darbinieki, bagāti kapitālisti kā F. Veinbergs, F. Beržinskis, A. Lomanis u. c. Dibinātāju grupas oficiālais sēdekļis bija Rīgas namīpašnieku biedrība. Tas vien jau raksturo tautibniekus

¹⁷ «Latvija», 1907, 16. maijā, Nr. 112.

¹⁸ «Rigasche Rundschau», 1909, 3. September, Nr. 202.

¹⁹ ЦГИА СССР, ф. 1276, оп. 3, л. 179, л. 92.

²⁰ LCVVA, 420. f., 1. apr., 433. l., 66. lp.

²¹ *Stučka P.* Tautību vai šķiru ciņa. Ekonomiski materiālistisks apcerējums. — Nacionālais jautājums un latviešu proletariāts. Darbu izlase. 1906.—1930. R., 1972, 57. lpp.

²² *Stučka P.* Tautiskā laikmeta likvidācija Latvijā. — Rakstu izlase, I. sēj. R., 1976, 354. lpp.

²³ «Rīgas Avīze», 1907, 15. septembrī, Nr. 206.

kā latviešu lielo namīpašnieku un tirgotāju šķirisko interešu paudējus. «Tautas» partijā bija pārstāvēti arī vairāku lielāko latviešu buržuāzijas kredītiestāžu direktori, ne velti tautībnieku laikraksts «Rīgas Avīze» uzstājās kā šo kredītiestāžu pārstāve kredītiestāžu savstarpējā konkurences cīņā. Maz partijā bija buržuāziskās inteligences pārstāvju. Kā norādīja P. Stučka, latviešu turīgākā buržuāzija pilsētās šajā laikā lielā mērā bija «namsaimnieki, kurus revolūcija spaidīja ar īru apcirpšanu... Tie visi gaidīja kontrrevolūcijas uzvaru...»²⁴ Lielie namīpašnieki un citi turīgākie latviešu buržuāzijas slāņi bija ieinteresēti pastāvošās iekārtas saglabāšanā un tās stabilitātē, jo tas nodrošināja arī stabilus ienākumus no lielajiem nekustamajiem īpašumiem un veikaliem. Tāpēc, saskatot galvenās briesmas pastāvošajai iekārtai darbaļaužu revolucionārajā kustībā, tautībnieki arī reakcijas gados par savu pamatuzdevumu uzskatīja «valsts kārtības sargāšanu pret revolūciju un radikālām tendencēm».²⁵ Par tautībnieku galveno ideologu un lideri kļuva galēji reakcionārais advokāts F. Veinbergs.

Tautas partijas 1907. g. septembra uzsaukumā bija uzsvērts, ka «tagadējā laika vislielākā vajadzība ir revolucionāro nemieru jeb noziedzību galīga apspiešana un drošas kārtības nodibināšana un ka tādēļ valdības rīcība šai ziņā visiem spēkiem jāpalabsta». Tā kā, pēc tautībnieku uzskatiem, revolucionāro kustību spēja apspiest vienīgi stipra monarhistiska vara, Latviešu tautas partija pilnībā orientējās uz carismu, konsekventi uzsverot, ka «latviešu tautas nākotne» esot cieši saistīta «ar stipras monarhistiskas varas uzturēšanu Krievijā».²⁶ Tautībnieki bija konstitucionālisma un politisko partiju izveidošanas pretinieki, jo tas, pēc viņu domām, mazinātu cara varu un pavērtu ceļu nevēlamai aģitācijai. Par vienīgo pozitīvo Krievijas politisko organizāciju viņi atzina Krievu tautas savienību. Vispievilcīgākā viņiem likās krievu melnsimtnieku nesamierināmā cīņa pret jebkuru daudz- maz progresīvas un pat vienkārši liberālas sabiedriskās domas izpaudumu. Tautībnieku iebildumus izraisīja tikai krievu melnsimtnieku lielvalstiskā šovinisma daži aspekti, kas aizskāra latviešu buržuāzijas intereses. Bet šajā galējā šovinizmā tautībnieki saskatīja pelnītu sodu par mazo tautu aktīvu piedalīšanos revolūcijā un «valsts izpostīšanas centienos». Latviešiem esot jāatbrīvojas no «revolūcijas kauna», ar savu padevību jāizpelnas cara žēlastība, un tad arī latvieši, t. i., latviešu buržuāzijas augstākie slāņi, tikšot pienācīgi atalgoti. Pretošanās draudzībai ar Krievu

²⁴ Stučka P. 1905. gads Latvijā. Maskava, 1926, 29. lpp.

²⁵ LCVVA, 4568. f., 8. apr., 430. l., 32. lp.

²⁶ «Rīgas Avīze», 1907, 1. septembrī, Nr. 194.

tautas savienību, kuru latviešu tautībnieki uzskatīja par Krievijas galveno politisko spēku, esot «negudra politika».²⁷

Pastāvošās iekārtas nosargāšana pret jaunas revolūcijas draudiem faktiski bija galvenais uzdevums, ko tautībnieki izvirzīja patvaldībai, kā arī galvenais atalgojums, ko tie gribēja saņemt no carisma par savu bezierunu atbalstu un pilnīgo lojalitāti. Vienīgās izmaiņas, ko prasīja tautībnieki, bija faktiski tikai latviešu buržuāzijas pielīdzināšana tiesībās citām vietējo tautību buržuāzijas grupām un muižniecībai, turklāt galvenokārt vietējās pašvaldības iestādēs. Tas plašāk pavērtu latviešu buržuāzījai ceļu uz pašvaldības iestādēm un ar tām saistītajām ekonomiskajām un politiskajām priekšrocībām. Konsekventi tikā uzsvērts, ka šādas vienlīdzības prasības nekādi «neaizskarot Krievijas vienību un nedalāmību».²⁸ 1905.—1907. g. buržuāziskā demokrātiskās revolūcijas laikā F. Veinbergs par vēlamāko pašvaldības formu uzskatīja reformētu landtāgu. Reformēšanai vajadzēja izpausties latviešu lielburžuāzijas pārstāvju iekļaušanā landtāgā un baznīcas pārvaldes nodošanā viņiem. Bet vācu baroni negribēja dalīties varā pat ar latviešu melnsimtniekiem, tāpēc no sapņiem par reformētu landtāgu nācās atteikties. Turpmākajos gados tautībnieki, tāpat kā citi latviešu buržuāzijas grupējumi, par vēlamāko pašvaldības formu uzskatīja Krievijas tipa zemstes. Tautībnieki konsekventi uzsvēra, ka vadošā loma pašvaldībās nodrošināma tikai mantīgajām šķirām.²⁹

Tautībniekus faktiski pilnībā apmierināja pastāvošie agrārie apstākļi. Apgalvodama, ka Latvijas agrārie apstākļi, salīdzinot ar Krieviju, «samērā ir zelts», «Rīgas Avīze» rakstīja, ka «latvieši, ja tie dēļ saviem agrāriem apstākļiem sacēlušī revolūciju, neko citu nepelna kā soda ekspedīcijas». Bet par cik «tādu agrāro apstākļu, kas nemaz nevarētu tikt vēl vairāk uzlaboti, pasaulē nemaz nav», tad varot uzlabot arī Latvijas agrāros apstākļus. Par vēlamu tautībnieki atzina ceļa kļaušu un nodokļu līdzīgāku noteikšanu, lētāku lauksaimniecības kredītu, dažās vietās plašāka saimnieku slāņa attīstību.³⁰ Šie nedaudzie «pārkārtojumi» bija jāveic pastāvošās agrārās iekārtas ietvaros, ne mazākā mērā neaizskarot privātīpašuma tiesības uz zemi. Tādējādi, pēc tautībnieku uzskatiem, pastāvošie ekonomiskie un politiskie apstākļi neprasija nekādas būtiskas izmaiņas.

Strādnieku jautājumam tautībnieku programmā bija veltīta miglaina frāze par strādnieku likumdošanas attīstību.³¹ Praksē

²⁷ «Rīgas Avīze», 1907, 5. jūlijā, Nr. 144; 19. jūlijā, Nr. 156.

²⁸ Turpat, 23. augustā, Nr. 186.

²⁹ Turpat, 1. septembrī, Nr. 194.

³⁰ Turpat, 1911, 5. janvārī, Nr. 3.

³¹ Turpat, 1907, 23. augustā, Nr. 186.

ši likumdošana tika tulkota kā policejiskas sistēmas izveidošana, kas novērstu jebkuras strādnieku kustības iespējas. Streiki tika pasludināti par «galīgi nederīgu līdzekli» strādnieku materiālā stāvokļa uzlabošanai, jo no tiem visvairāk ciešot paši strādnieki.³² Strādnieku stāvokli varot uzlabot vienīgi patvaldība, bet viņu stāvokļa uzlabošanas iespēja esot cieši saistīta ar buržuāzijas attīstību un iespējām un tāpēc jebkuri pasākumi tā uzlabošanai jāatliek uz ilgāku laiku; tagadējais strādnieku stāvoklis atbilstot esošajam attīstības līmenim un tāpēc esot labs. Strādnieku ekonomiskās prasības, kā 8 stundu darba diena u. c., neesot reālas un «var pastāvēt tagadējos laikos tikai uz papīra un dažu plānprātiņu iedomās».³³ Vēl vairāk, tautībnieki uzskatīja, ka vairākos gadījumos strādnieku stāvoklis esot pārāk labs, jo, piemēram, laukstrādnieku augstās algas izputinot lauku buržuāziju.³⁴ Tomēr galveno uzmanību strādnieku jautājumā tautībnieki veltīja proletariāta vienotības šķelšanas mēģinājumiem ar buržuāziskā nacionālisma palīdzību.

Faktiski noliedzot tādējādi revolucionārās kustības objektīvos cēloņus, tautībnieki darbaļaužu ekonomiskajā un politiskajā cīņā saskatīja sociāldemokrātu un citu radikāļu «musinošās agitācijas» rezultātu, turklāt par kaitīgiem tika atzīti visi politiskie virzieni, kas bija kreisāki par oktobristiem.³⁵ No tā arī izrietēja tautībnieku nesamierināmā cīņa pret sociāldemokrātiju un marksistisko ideoloģiju. Šinī cīņā viņi par iedarbīgāko ieroci uzskatīja neierobežotu patvaldības policejisko teror, atzinīgi novērtējot arī tādus cīņas līdzekļus kā centienus pakļaut tautu reliģijas ietekmei un īstenot «tautas apvienošanu» uz nacionālā pamata. «Rīgas Avīze» rakstīja, ka, spriežot pēc citu zemju pieredzes, nacionālisms un reliģija «ir spējīgākie līdzekļi pret kosmopolitisko sociāldemokrātiju».³⁶

Uzskatot reliģiju «par tautas veselīgas attīstības labāko pamatu»,³⁷ tautībnieki lielu vērību veltīja baznīcas reformēšanai, cenšoties nostiprināt tās brūkošos pamatus un atjaunot baznīcas aizvien sarūkošo ietekmi tautā. Baznīcas dzīve faktiski arī bija vienīgā joma, kurā tautībnieki patiešām centās panākt reformas. Tautas partijas rezolūcijā baznīcas jautājumā, norādot, ka 1905. g. revolūcijas laikā draudzes esot bijušas vienaldzīgas pret sociāldemokrātu «svētuma gānīšanas darbiem» baznīcās, bija uzsvērts, ka, plaisai starp tautu un baznīcu aizvien padziļinoties,

³² «Rīgas Avīze», 1907, 11. jūlijā, Nr. 149.

³³ Turpat, 1911, 15. janvāri, Nr. 11.

³⁴ Turpat, 13. janvāri, Nr. 9.

³⁵ Turpat, 1907, 22. novembrī, Nr. 258.

³⁶ Turpat, 11. septembrī, Nr. 202.

³⁷ Turpat, 1. septembrī, Nr. 194.

jāveic radikāli soļi šīs parādības novēršanai. Saskatot galvenos baznīcas trūkumus tās novecojušā pārvaldē, kas bija vācu baronu rokās, tautībnieki prasīja patronāta atcelšanu, balsstiesīgo skaita palielināšanu baznīcas draudžu pašvaldību vēlēšanās uz buržuāzijas un citu nodokļu maksātāju rēķina, baznīcas konventu, sinodes un konsistoriju reorganizēšanu, dodot iespēju piedalīties to darbībā arī latviešu buržuāzijas pārstāvjiem.³⁸ Prasības pēc baznīcas pārvaldes izteikti muižnieciskā un vāciskā rakstura ierobežošanas un plašāku iedzīvotāju slāņu iesaistīšanas baznīcas pārvaldē atspoguļoja tautībnieku centienus zināmā mērā tuvināt baznīcu tautai reliģijas ietekmes palielināšanas nolūkā. No otras puses, ne mazāk svarīgi latviešu buržuāzijai bija panākt, lai Baltijas vācu muižniecība un buržuāzija dalītos ar to materiāli tik izdevīgajā baznīcas pārvaldē, lai tiktu nodrošināta iespēja tikt pie bagātīgi apmaksātajām mācītāju vietām.

Par vēl ietekmīgāku līdzekli šķīru pretrunu samazināšanai un tautas masu pakļaušanai buržuāzijas ietekmei tautībnieki uzskatīja nacionālismu, ar kura palīdzību viņi gribēja panākt «visu latviešu apvienošanos», neraugoties uz pretrunām šķīru interesēs. Par latviešu galveno apvienotāju vajadzēja kalpot pašai Latviešu tautas partijai, kas bija iecerēta kā tāda politiska partija, kas varētu apelēt pie cara un valdības iestādēm visu latviešu vārdā. Vienlaicīgi, kā rakstīja «Rīgas Avīze», partijas mērķis bijis «latviešu tautiskās sajūtas» atjaunošana latviešu vienprātības uzturēšanas nolūkā. Dažādu sociālu un politisku mērķu izvirzīšana tikai saskaldot latviešu tautu dažādās politiskās partijās, bet tam latviešu tauta esot pārāk maza un tas apgrūtinot cīņu ar saliedētajiem vietējiem vāciešiem. Tomēr galvenais ļaunums esot sociāldemokrātijas ietekmes augšana. Tautas stāvokļa uzlabošana esot panākama vienīgi, visiem latviešiem apvienojoties un atgriežoties pie «normālas kārtības», kuru tautībnieki izprata kā tautas pilnīgu pakļaušanos «visvairāk attīstīto un spējīgāko šķīru» vadībai.³⁹ Tauta nespējot pati sevi pārvaldīt, tāpēc tai nepieciešami autoritāri vadoņi, un tie nedrīkstot pakļauties tautas ietekmei, jo tauta savas vajadzības izprotot nepareizi, kā to liecinot 1905. gads.⁴⁰ Salīdzinājumā ar pārējiem latviešu buržuāzijas grupējumiem tautībnieki «tautas vadoņus» jeb valdošo šķīru traktēja visšaurāk. Tai vajadzēja sastāvēt no latviešu lielgruņniecības — muižu īpašniekiem, par kuru izveidošanas nepieciešamību F. Veinbergs uztājās jau 19. gs. beigās sarakstītajā darbā «Politiskās domas no Latvijas», un šaura pašas bagātākās

³⁸ «Rīgas Avīze», 1908, 26. maijā, Nr. 120.

³⁹ Turpat, 1907, 1. septembrī, Nr. 194.

⁴⁰ Turpat, 19. jūnijā, Nr. 130.

latviešu buržuāzijas slāņa. Tādējādi tautibnieku aristokrātiskajā, autoritārajā uz nacionālās idejas pamata apvienotās latviešu tautas pārvaldīšanas modelī trūka vietas pat plašākām buržuāzijas apriņķiem.

Ciņā pret revolucionāro proletariātu latviešu melnsimtnieki sludināja nacionālo norobežošanu, centās kurināt naidu dažādu tautību strādnieku vidū. Dziļās bailēs no proletariāta internacionālistiskās solidaritātes tautibnieki tiecās iestāstīt latviešu strādniekiem, ka tiem neesot jāsaista savs liktenis ar vispasaules proletariāta lietu. Latviešu pārākās nacionālās īpašības ļaujot latviešu strādniekam ātrāk tikt uz augšu nekā lietuviešu, poļu, krievu un citiem strādniekiem.⁴¹ Vienlaicīgi galēji labējā nacionālā buržuāzija uzsvēra, ka valdošās šķiras nedrīkst uzskatīt par apspiedējam, jo tās esot vienmēr nepieciešamas.⁴² Turklāt latviešu buržuāzija esot latviešu strādnieku lielākais draugs. «Var rasties pretējas ekonomiskas intereses starp strādniekiem un fabrikantiem, bet starp latviešu strādniekiem un latviešu pilsonību vispāri nevar un nedrīkst būt nekādas interešu starpības,» uzsvēra F. Veinbergs. Sociāldemokrātija gribot strādniekus noturēt viņu zemajā stāvoklī, bet latviešu «pilsonība» tos gribot vilkt uz augšu, tuvāk buržuāzijai, un latviešu strādnieku pārākās īpašības atļaujot to.⁴³ Tāpēc latviešu strādniekiem esot jāapvienojas atsevišķā nacionālā organizācijā, kas kļūtu par tautas partijas nodaļu, un jāpilda partijas priekšniecības pavēles.⁴⁴ Tad tautas vadoņi slēgtu sev izdevīgus darījumus ar citām Latvijas buržuāzijas nacionālajām grupām un muizniecību. Par galveno tautiskās vienības nodrošinātāju tautibnieki uzskatīja Krievijas patvaldību un tās policejisko aparātu.

Tomēr tālu ejošie plāni par plašas partijas izveidošanu ar daudzām vietējām organizācijām palika tikai sapņi. Latviešu tautas partijas darbība aptvēra lielākoties Rīgu, un tās biedru skaits bija niecīgs — ap 100—200 cilvēku. Neliela tautibnieku grupa V. Teikmaņa un Cēsu pilsētas galvas V. Bērsona vadībā darbojās Cēsīs.⁴⁵ Ar tautibniekiem sadarbojās J. Bisenieka vadītais Kurzemes «pelēko baronu» un pilsētu lielburžuāzijas grupējums, kura tiešā ietekmē bija galēji klerikālais un konservatīvais laikraksts «Latviešu Avīzes», ar 1913. g. beigām—1914. g. sākumu — arī bijušais liberāļu laikraksts «Dzimtenes Vēstnesis». Ļoti cieši ar melnsimtniecisko buržuāzijas spārnu bija saistīta arī tā Jel-

⁴¹ «Rīgas Avīze», 1907, 11. jūlijā, Nr. 149.

⁴² Turpat, 1913, 21. septembrī, Nr. 218.

⁴³ Niedra pret Veinberģi. Latviešu tautiskās apziņas jautājums. R., 1909, 57., 58. lpp.

⁴⁴ «Rīgas Avīze», 1907, 11. septembrī, Nr. 202.

⁴⁵ Turpat, 17. septembrī, Nr. 207.

gavas latviešu lielburžuāzijas daļa, kuras rokās bija Jelgavas Latviešu biedrības vadība un kuras politisko nostāju zināmā mērā atspoguļoja J. Čakstes izdotais laikraksts «Tēvija». Šis laikraksts bija viens no dedzīgākajiem LLES lielburžuāzijas grupējuma interešu aizstāvjiem. Politiskā virziena ziņā tas svārstījās starp melnsimtniekiem un oktobristiem. Arī «Tēvijas» galvenais uzdevums bija cīņa pret revolucionāro kustību, ne velti melnsimtnieciskā «Rīgas Avīze» to uzlielija par aktīvo cīņu pret «pavedējiem uz revolūciju».⁴⁶ Galēji reakcionāra bija arī Ventspils latviešu buržuāzijas grupa ap laikrakstu «Ventspils Apskats», kuru izdeva un vadīja tirgotājs T. Antmanis. Laikraksts aicināja darbaļaudis veltīt visus spēkus «apzinīgai pienākuma izpildīšanai», atsakoties no jebkādas ekonomiskas un politiskas cīņas.⁴⁷

Latviešu tautas partijas pamatprincipi — patvaldība, reliģija, tautiskums — bija identiski melnsimtnieciskās Krievu tautas savienības postulātiem. Vienīgi pareizticības vietā tautībnieki sludināja luterticību, bet krievu «tautiskuma» vietā — latviešu. Tautībnieku galēji šovinistiskajā nacionālajā programmā jūtami izpaudās rasisma elementi. Raksturojot Latviešu tautas partiju, P. Stučka trāpīgi sacīja, ka tā gatava «...parakstīt visu, ko ikreizējā valdība liek priekšā, izņemot, ja tās projekti ir pārāk liberāli. (Tā partija stipri nemierā ar Rīgas kara tiesas *pārāk mikstajiem* spriedumiem.) Īsti latviska partija ar īstas krievu [tautas] savienības programmu, Puriškevičs — latviešu ādā!»⁴⁸ Blakus vācu baronu organizācijām tautas partija kļuva par vismelnākās reakcijas perēkli Latvijā. Tās «Rīgas Avīze» ik dienas denuncēja un apmeloja katru kaut cik progresīvāku pasākumu, tās vadītāji bija cieši saistīti ar žandarmēriju, augstākām valdības iestādēm, kurās pieprasīja represiju pastiprināšanu.

Kaut cik plašākos iedzīvotāju slāņos tautībniekiem nebija nekādas ietekmes, tie cīnījās tikai par latviešu buržuāzijas augstāko slāņu vadību. «Rīgas Avīze» bija vismazāk lasītais politiskais laikraksts Latvijā. 1907. g. rudenī tai draudēja finansiāls bankrots. Reakcijas trubadūru izglāba tikai strauja latviešu lielburžuāzijas rīcība. Latviešu reformu partijas biedra A. Krastkalna vadībā nodibināja sabiedrību, kas izpirka laikraksta tipogrāfiju, pēc tam steidzīgi izveidoja «Rīgas Avīzes» sabiedrību laikraksta izdošanas finansēšanai.⁴⁹ Ar 1907. g. 1. decembri sabiedrība, kuras dalībnieki bija A. Krastkalns, V. Teikmanis,

⁴⁶ «Rīgas Avīze», 1907. 14. septembrī, Nr. 205.

⁴⁷ «Ventspils Apskats», 1908, 2. janvārī, Nr. 1.

⁴⁸ Stučka P. 17. oktobra d[ienas] vēlēšanas Rīgā. — Rakstu izlase, 1. sēj., 324. lpp.

⁴⁹ Āronu Matiss. Fridrihs Veinbergs savā mūža darbā un savās idejās. R., 1932, 183. lpp.

J. Bēms, K. Irbe u. c., pārņēma laikraksta izdošanu. Par tā vadītāju un galveno ideologu palika F. Veinbergs.⁵⁰

Lai gan tautībniekiem nebija nekādas ietekmes kaut cik plašākos tautas slāņos, tomēr viņu pārstāvētās latviešu lielburžuāzijas ievērojamais ekonomiskais potenciāls, kā arī patvaldības atbalsts padarīja viņu partiju par latviešu darba tautas nopietnu politisku pretinieku. Latvijas Sociāldemokrātijas 4. kongress norādīja: «Latvijas Sociāldemokrātijā joprojām vedis neatlaidīgu karu pret sabiedroto cariski muižniecisko reakciju, sevišķi pret melnsimtnieciskiem policejiskiem preses orgāniem (kā «Rīgas Avīze» u. c.)...»⁵¹

Starp valdības nometni un liberāli monarhistiskās buržuāzijas nometni aplūkojamajā laikposmā svārstījās oktobristi — *Krievijas 17. oktobra savienība*. Tās sociālā bāze bija liberālie muižnieki un tirdznieciski rūpnieciskā lielburžuāzija, kas, buržuāziski demokrātiskās revolūcijas iebiedēta, tomēr prasīja dažas mērenas politiskas reformas un tiecās pēc konstitucionālās monarhijas. 17. oktobra savienība, būdama atklāti kontrrevolucionāra partija, savienībā ar carismu apkaroja revolucionāro kustību un pilnībā atbalstīja 1907. g. 3. jūnija valsts apvērsumu un Stolipina politiku. Kamēr lielburžuāzija saglabāja cerības, ka carisma bonapartiskā lavierēšanas politika spēj novērst jaunas revolūcijas draudus un radīt labvēlīgus apstākļus ekonomikas attīstībai, lielkapitālistu vairums gāja ar 17. oktobra savienību un atbalstīja carismu. Ievērojot oktobristu ciešo sadarbību ar valdību reakcijas periodā, V. I. Ļeņins šajā laikā pieskaitīja tos valdības jeb melnsimtnieciskajai nometnei. Tomēr jaunu revolucionārās kustības uzplūdu apstākļos oktobristi bailēs no jaunas revolūcijas sāka svārstīties, nosveroties uz opozīcijas pusi, un ap 1911.—1912. g. V. I. Ļeņins atzina, ka oktobristi pieslējušies liberāli monarhistiskajai nometnei.⁵²

Vairāki oktobristiski politiski grupējumi darbojās arī Latvijā. Latgalē pastāvēja trīs Krievijas 17. oktobra savienības nodaļas — Daugavpilī, Rēzeknē un Krāslavā. Oktobristu sociālā bāze te bija galvenokārt Latgales krievu buržuāzija un citi privileģētie slāņi. Daugavpils nodaļā 1907. gadā bija apmēram 400 biedru, Rēzeknes nodaļa apvienoja 123 pilsētas namīpašniekus, tirgotājus, ierēdņus un zemes īpašniekus, Krāslavas nodaļā bija 94 biedri.⁵³ Šo nodaļu biedru vidū bija arī neliels skaits latviešu buržuāzijas pārstāvju.

⁵⁰ «Rīgas Avīze», 1907, 1. decembrī, Nr. 266.

⁵¹ Latvijas Komunistiskās partijas... rezolūcijas un lēmumi, 1. d., 94. lpp.

⁵² В. И. Ленин и история классов и политических партий в России, c. 166—167.

⁵³ LCVVA, 7431. f., 1. apr., 2. l., 1., 14., 19. lp.

Rīgā darbojās ietekmīga *Krievu—Baltijas 17. oktobra savienība*, kas apvienoja apmēram 400 biedru un faktiski bija Krievijas 17. oktobra savienības nodaļa.⁵⁴ Tās līderis bija savienības neoficiālā laikraksta «Rižskij Vestņik» redaktors I. Visockis. 1909. gadā Rīgā pēc oktobristu līderu ierosmes nodibināja krievu nacionālpolitisku klubu «Russkaja beseda», kam vajadzēja kļūt par vietējās krievu buržuāzijas un citu privileģēto slāņu sabiedrisko un kultūras centru. Rīgas krievu oktobristi, balstoties uz carismu un vietējo administrāciju, no lielvalstiskā šovinisma viedokļa apkaroja citu vietējo tautību centienus pēc savu ekonomisko un politisko pozīciju nostiprināšanas. Cars, Ministru padomes priekšsēdētājs un citi augstākās birokrātijas pārstāvji visai bieži pieņēma audiencēs Rīgas krievu oktobristu pārstāvjus un uzklausiya viņu pretenzijas.⁵⁵

Latviešu buržuāzijas un tai tuvo slāņu mērenākais spārnš zināmā mērā bija norobežojies no Latviešu tautas partijas atklāti melnsimtnieciskās politikas un izveidojis oktobristiska virziena *Latviešu reformu partiju*. Reformu partijas dibināšanas ierosinātāji bija Latviešu konstitucionāli demokrātiskās partijas (par to sk. tālāk) biedru lielākā daļa, kurus, sākoties reakcijai, vairs neapmierināja kadetiska frazeoloģija. Reformu partijas statūti reģistrēti 1906. g. 22. decembrī un oficiālā darbība uzsākta 1907. g. 14. janvārī.⁵⁶ Sociālās bāzes un sastāva ziņā Latviešu reformu partija maz atšķīrās no tautas partijas. Ne velti arī reformistu oficiālais sēdeklis bija Rīgas namīpašnieku biedrības kantorī. Partijas galvenie dibinātāji un vadītāji bija Rīgas Latviešu biedrības priekšnieks F. Grosvalds un viņa vietnieks biedrībā un partijā A. Krastkalns. Reformu partijas biedru skaits gan bija visai niecīgs — ap 50—100 cilvēku. 1914. g. aprīlī partijas vadība ziņoja Vidzemes gubernatoram, ka partijā skaitoties 120 biedri, bet tā darbojoties tikai Valsts domes vēlēšanu laikā un pēc tam savu darbību beidzot līdz nākošajām vēlēšanām.⁵⁷

Reformistu programma bija visai līdzīga Krievijas oktobristu programmai, tikai ar izteikti vietēju raksturu. Statūtos bija uzsvērts, ka partijas mērķis ir latviešu tautas mierīgas attīstības veicināšana uz cāra 1905. g. 17. oktobra manifesta pamata.⁵⁸ Reformistu ideāls bija konstitucionāla monarhija, kas reformu ceļā no augšas likvidētu feodālisma paliekas un nostiprinātu buržuāzijas ekonomisko un politisko stāvokli. Reformistu ietekmē

⁵⁴ «Рижский вестник», 1910, 30 ноября, № 272.

⁵⁵ Turpat.

⁵⁶ «Latvija», 1907, 15. janvārī, Nr. 11.

⁵⁷ LCVVĀ, 3. f., 1. apr., 18097. l., 275. lp.

⁵⁸ Turpat, 4568. f., 8. apr., 430. l., 32. lp.

esošais laikraksts «Latvija» rakstīja: «Likumīgi izvestas reformas, kuras pavairoš arī latviešu (t. i., latviešu buržuāzijas. — I. R.) tiesības, dos tiem iespēju veiksmīgāk sacensties ar citiem savstarpējā dzīvē.»⁵⁹ Reformisti īpaši uzsvēra, ka ar «likumīgām reformām» ir jānovērš revolūcijas objektīvie cēloņi, tiesa, šauri buržuāziskā izpratnē. Par vispareizāko viņi uzskatīja Krievijas oktobristu darbību Valsts domē, kuri centās ar likumdošanas ceļā panāktām maznozīmīgām reformām izvairīties no revolūcijas.⁶⁰ Caru reformisti iztēloja par konstitucionālisma un tautas galveno aizstāvi kā pret melnsimtnieciskajiem muižniekiem, tā arī pret buržuāzijas galveno ienaidnieku — strādnieku šķiru un tās partiju.⁶¹

Savā programmā reformisti stingri uzsvēra Krievijas impērijas vienības un nedalāmības principu. Laikraksts «Latvija» rakstīja, ka, «dodama Baltijai reformas, valdība nevar nekad, saprotams, pieļaut šai valsts nomalei tādas tiesības, kuras vājinātu pašu valsti, kā veselu vienību.»⁶² Reformisti uzsvēra, ka viņi ir tikai par tādām reformām, kas «nekaitē Krievijas valsts interesēm, kurai Baltija ir viena no vissvarīgākām provincēm.»⁶³ Par vēlamāko vietējās pašvaldības veidu reformisti uzskatīja Krievijas tipa zemstes, prasot kārtu un tautību privilēģiju un ierobežojumu atcelšanu pašvaldībās, tiesās u. c. Līdzīgi tautībniekiem reformisti uzstājās par baznīcas pārvaldes reorganizēšanu, patronāta atcelšanu. Viņi uzskatīja, ka pašvaldības iestādēm jāpiešķir tiesības pārzināt skolu lietas, prasīja uzlabot skolu un skolotāju materiālo un tiesisko stāvokli u. c. Agrārjautājumā reformisti, tāpat kā Krievijas oktobristi, apmierinājās ar prasībām pēc lauku buržuāzijas pielīdzināšanas tiesībās muižniekiem. Noraidot zemes privātīpašuma aizskaršanu, viņi uzsvēra, ka «pilnīgi pietiktu» ar liberālām reformām, «kas uzveļ arī aristokrātijai daļu no klaušām un nodevām, kuras guļ tagad uz saimnieku pleciem.»⁶⁴ Lai mazinātu asās šķiru pretrunas, kas pastāvēja uz laukiem, reformisti uzstājās par sīku un vidēju saimniecību izveidošanas veicināšanu.⁶⁵

Strādnieku jautājumā reformistu laikraksts «Latvija» prasīja, «lai noteic stingri likumīgi darba devēju un strādnieku tuvākās attiecības», jo tas vājinātu «anarķijas nekārtību varu.»⁶⁶ Tomēr

⁵⁹ «Latvija», 1907, 16. jūnijā, Nr. 137.

⁶⁰ Turpat, 16. maijā, Nr. 112.

⁶¹ Turpat, 19. jūnijā, Nr. 139.

⁶² Turpat, 16. janvārī, Nr. 12.

⁶³ Turpat, 2. augustā, Nr. 177.

⁶⁴ Turpat, 16. maijā, Nr. 112.

⁶⁵ Turpat, 16. janvārī, Nr. 12.

⁶⁶ Turpat, 16. maijā, Nr. 112.

reformistu programma strādnieku jautājumā bija pat vēl mērenāka nekā krievu oktobristu programma.

Buržuāzisko brīvību jautājumu latviešu reformisti, tāpat kā pārējā oktobristiskā buržuāzija, traktēja visai šauri. Vispārīgās balsstiesības reformisti atzina par ļoti tālas nākotnes perspektīvu, kuras sasniegšanai tauta vēl ilgi esot politiski jāizglīto.⁶⁷ Reformistu šķirisko aprobežotību uzskatāmi atsedza laikraksts «Latvija», atzīstot, ka «aprinčas, kuras tā aizstāv pirmā vietā, ir mūsu saimnieki un latviešu pilsoņi, un tie ir vienīgie, uz kuriem vēsturīgā brīvības attīstības gājienā var noslidēt politiskais spēks no vācu muižniecības».⁶⁸ Kad «vēsturīgais brīvības gājiens» (domātas bija patvaldības veicamas buržuāziskas reformas) tomēr nesākās, reformisti faktiski atmeta cerības uz mērenām buržuāziskām reformām. Tāpat kā tautībnieki, viņi galveno vērību veltīja buržuāziskā nacionālisma sludināšanai. Par viņu darbības pamatsaturu kļuva nikna cīņa pret LSD vadīto Latvijas strādnieku kustību, kā arī cīņa par iekļūšanu siltās vietās pašvaldības iestādēs.

Reformu partijā izveidojās divi novirzieni. Vadošā grupa, kuras priekšgalā bija F. Grosvalds, A. Krastkalns, lieltirgotājs M. Miljons, būvuzņēmējs Kr. Ķergalvis u. c., faktiski pilnīgi atsakoties no jau tā ierobežotajām partijas programmas prasībām, nostājās uz atklātas savienības ceļa ar vietējo vācu lielburžuāziju, muižniecību un latviešu buržuāzijas melnsimtniecisko spārnu. Otra grupa, kas pārstāvēja rūpniecības uzplaukuma gados nostiprinājušās latviešu buržuāzijas intereses, bija vairāk ieinteresēta panākt reformas, kas stiprinātu latviešu buržuāzijas ekonomiskās un politiskās pozīcijas, un tādejā sliecās uz liberālu pusi. Reformu partijas liberālo spārnu vadīja V. Olavs, advokāts A. Strausmanis, laikraksta «Latvija» redaktors H. Rūsis u. c.

Trešā jūnija monarhijas krīzes apstākļos, kad norisinājās Krievijas buržuāzijas «pa kreisi nosvēršanās» process, jautājumā par IV Valsts domes vēlēšanu taktiku Latviešu reformu partijā notika atklāta šķelšanās. Liberālajam spārnam izdevās panākt F. Grosvalda atkāpšanos no partijas vadītāja amata. Tomēr jaunievēlētais reformistu vadītājs J. Purgalis tajā laikā atradās ārzemes, un līdz ar to vadība palika reakcionārā A. Krastkalna (partijas priekšsēdētāja vietnieks) rokās. A. Krastkalns ar jaunu biedru uzņemšanu panāca spēku samēra izmaiņu labējā spārna labā. 1912. g. 19. septembra sapulcē pie durvīm stāvēja A. Krastkalns, F. Grosvalds un Rīgas Latviešu biedrības intendants, kas

⁶⁷ «Latvija», 1907, 19. jūnijā, Nr. 139.

⁶⁸ Turpat.

neielaida sapulcē liberālā spārna jaunuzņemtos biedrus.⁶⁹ Tikmēr reformistu labējā spārna pārstāvji iekšā «urravojuši», kā rakstīja J. Jansons-Brauns, melnsimtniecisko mācītāju K. Irbi kā partijas kandidātu IV Valsts domes vēlēšanās.⁷⁰ Pēc J. Purgala atgriešanās partijā vairākumu sev tomēr nodrošināja liberālais spārns, un 1914. gadā J. Purgalis ziņoja Vidzemes gubernatoram, ka partijas mērķis tagad esot «progresistu programmas aizstāvēšana Valsts domes vēlēšanās».⁷¹ Taču tam jau vairs nebija praktiskas nozīmes, jo pēc IV Valsts domes vēlēšanām reformu partija savu darbību faktiski neatjaunoja. Liela partijas biedru daļa pievienojās tautibniekiem, un 1917. gadā A. Krastkalns kopā ar F. Veinbergu bija galvenie Latviešu tautas partijas vadītāji. Partijas liberālākie elementi pārgāja liberālās buržuāzijas nometnē.

Asas sadursmes abu Latviešu reformu partijas spārnu starpā izcēlās, nosakot laikraksta «Latvija» politisko virzienu. «Latvija» iznāca kopš 1906. g., sākumā kā latviešu kadetu partijas oficiālais izdevums. Ar 1907. g. 1. jūliju laikrakstu izdeva akciju sabiedrība, kuras locekļi bija kā reformisti, tā arī bijušās latviešu kadetu partijas biedri un arī laikraksta «Dzimtenes Vēstnesis» grupējuma pārstāvji, kas kopīgi noteica «Latvijas» politisko virzienu. Tomēr aso pretrunu dēļ ar reformistiem III Valsts domes vēlēšanu un it īpaši gaidāmo Rīgas pilsētas domes vēlēšanu jautājumos abu pēdējo minēto grupējumu pieciem pārstāvjiem ap 1908. g. beigām nācās izstāties no sabiedrības, un tie pārtrauca sakarus ar laikrakstu. Par laikraksta politiskā virziena galvenajiem noteicējiem kļuva reformisti F. Grosvalds un lieltirgotājs J. Brigaders.⁷² Līdz ar to «Latvija» politiskā virziena ziņā ievērojami tuvinājās «Rīgas Avīzei». Tiesa, vēlāk, partijā izveidojoties liberālajam spārnā, tas guva zināmu ietekmi laikrakstā, it īpaši pateicoties tam, ka «Latvijas» redaktors H. Rūsis bija viens no liberālā spārna vadītājiem. IV Valsts domes vēlēšanu laikā «Latvija» pat aģitēja pret reformu partiju, tāpēc 1912. g. decembrī H. Rūša vietā par redaktoru iecēla O. Nonācu. Tomēr arī O. Nonācs vairāk simpatizēja liberāļu nometnei. F. Grosvalda rakstam rubrikā «Balsis no publikas» par F. Veinberga «lielajiem nopelniem» latviešu tautas labā bija pievienota redakcijas piezīme, ka laikrakstam «Latvija» nav nekā kopēja ar Veinberga politiku. Tas izsauca sašutumu «Latvijas» akcionāru lielākajā daļā, un tika sasaukta speciāla sapulce O. Nonāca noso-

⁶⁹ «Dzimtenes Vēstnesis», 1912, 20. septembrī, Nr. 219.

⁷⁰ Jansons-Brauns J. Divi lēģeri. — Kopoti raksti, 7. sēj. R., 1928, 177.—178. lpp.

⁷¹ LCVVA, 3. f., 1. apr., 18097. l., 275. lp.

⁷² «Dzimtenes Vēstnesis», 1912, 7. janvārī, Nr. 5; ЦГИА СССР, ф. 776, оп. 9, л. 388, л. 9.

dišanai.⁷³ 1914. g. beigās arī viņu atlaida no atbildīgā redaktora amata. Līdz ar to laikraksta «Latvija» politiskā virziena noteikšana palika reformistu labējā spārna rokās.

Uz Latviešu reformu partiju var pilnībā attiecināt V. I. Ļeņina doto Krievijas oktobristu vērtējumu: «Vārdos, savā programmā oktobristi aizstāv «konstitūciju» un pat... brīvības! Darbos šī partija atbalstīja visus pasākumus, kas bija vērsti pret strādniekiem..., pret zemniekiem, pret patvaļas un nelikumību ierobežošanu. Oktobristi ir tāda pati valdības partija kā nacionālisti. So stāvokli nemaz negroza tas, ka laiku pa laikam — un sevišķi priekš vēlēšanām! — oktobristi teica «opozicionāras» runas.»⁷⁴ Latviešu reformisti bija vēl labējāki nekā Krievijas oktobristi. Reformistus no tautibniekiem šķīra liberālāka frazeoloģija un abu partiju līderu savstarpējā politiskā konkurence. Norādot, ka latviešu reformisti iet «vēl labu tiesu tālāk uz melnā simta pusi nekā krievu oktobristi», strādnieku laikraksts «Darba Balss» rakstīja: «... «Latvijai» nākas grūti braukt pa to pašu «Rīgas Avīzes» ceļu, bet tomēr noturēties tā, ka viņas pēdas gluži nepazustu, pilnīgi sakrīdams ar «Rīgas Avīzes» pēdām.»⁷⁵ F. Veinbergs pilnīgi pamatoti aicināja reformu partiju likvidēt savu darbību un pievienoties tautas partijai kā tuvu stāvošai radniecīgai organizācijai.⁷⁶

Tādējādi liberāli monarhistiskajai nometnei pieslējās tikai latviešu reformu partijas kreisākais grupējums, kas kopā ar Baltijas konstitucionālās partijas kreisāko grupējumu veidoja liberālisma labējo spārnu Latvijā. Liberālisma centru un kreisāko spārnu veidoja progresistiska un kadetiska virziena politiskie grupējumi. Uz liberālisma pusi ievērojami nosliecās arī vairāki sīkburžuāziski demokrātiskie grupējumi. Dziļu liberālās buržuāzijas raksturojumu ir devis V. I. Ļeņins: «Liberāli atšķiras no konservatīvajiem (melnsimtniekiem) ar to, ka pārstāv buržuāzijas intereses, kurai ir nepieciešams progress un kaut cik noregulēta tiesiskā iekārta, likumības, konstitūcijas ievērošana, zināmas politiskās brīvības nodrošināšana. Bet šī progresīvā buržuāzija baidās vairāk no demokrātijas un masu kustības nekā no reakcijas. No tā rodas liberāļu mūžīgā tiekšanās piekāpties pret veco, vienoties ar to, aizsargāt daudzus veco laiku pamatbalstus. Bet viss tas noved pie tā, ka liberālisms ir pilnīgi nespējīgs, ka viņš ir bikls, nenoteikts, mūžīgi svārstīgs.»⁷⁷

⁷³ «Lidums», 1914, 14. janvāri, Nr. 4.

⁷⁴ Ļeņins V. I. Politiskās partijas Krievijā. — Raksti, 18. sēj., 31. lpp.

⁷⁵ «Darba Balss», 1907, 7. februārī, Nr. 1.

⁷⁶ «Rīgas Avīze», 1907, 4. oktobri, Nr. 219.

⁷⁷ Ļeņins V. I. Kadeti un demokrācija. — Raksti, 18. sēj., 197.—198. lpp.

Rīgā darbojās neliela *krievu kadetu grupa* advokāta kņaza S. Mansireva vadībā. Politiskās platformas ziņā Rīgas krievu kadeti pieslējās Krievijas kadetiem, un IV Valsts domē S. Mansirevs iestājās kadetu frakcijā. Rīgas krievu kadetu grupa zināmā mērā bija saistīta ar laikrakstu «Rižskaja Mišļ», kura galvenie vadītāji bija L. Vitvickis un V. Cešihins. Laikraksts sludināja, ka tā mērķis ir kļūt par «krievu sabiedrības progresīvu orgānu» un sadarboties ar citu nacionālo grupu buržuāziju.⁷⁸ 1906. gadā izveidojās arī *Rīgas ebreju konstitucionāli demokrātiskā partija* ārsta M. Sēnfelda un advokāta P. Minca vadībā, kas apvienoja apmēram 400 biedru. Kā savu galveno prasību tā izvirzīja ebreju buržuāzijas vienlīdzības panākšanu ar citām buržuāzijas grupām.⁷⁹ Tomēr pēc II Valsts domes vēlēšanām partija savu darbību vairs neatjaunoja. Organizatoriski apvienota savās ekonomiskajās, reliģiskajās un kultūrizglītības iestādēs, ebreju buržuāzija uzstājās kā vērā ņemams faktors Valsts domes vēlēšanās. Visumā saglabājot noslieci uz kadetu pusi, tā savā politikā visai plaši izmantoja cionisma idejas.

Vāja bija *vietējā vācu liberālā buržuāzija*. Tas izskaidrojams ar Baltijas vācu buržuāzijas lielākās daļas saistību ar muižniecību un tās tradicionālo politiku un vietējās vācu vidējās buržuāzijas slāņa relatīvo šaurumu. Zināmas liberālas tendences izpaudās Liepājas laikrakstā «Libausche Zeitung». Tomēr par vietējo vācu liberāļu interešu galveno atspoguļotāju kļuva laikraksts «Rīgasche Neueste Nachrichten», kas sevi arī oficiāli dēvēja par «liberālās vācietības orgānu».⁸⁰ Laikraksts sāka iznākt 1907. g. novembrī Rīgā. Tā izdošanas iniciatores bija no Baltijas konstitucionālās partijas atšķēlusies liberāļu grupa un 1906. gadā izveidotā vācu liberālā kluba aprindas. Laikraksta izdevēji un vadītāji bija advokāts V. fon Mors, inženieris K. Zeiberlihs, titulārpadomnieks R. Rics un A. Šmits.⁸¹ Revolūcijas iebiedēti, vācu liberāļi uzstājās par buržuāzijas vienotas nometnes izveidošanu, uzsverot, ka tas ir svarīgāk par visām nacionālajām un citām pretrunām. Neapmierināti ar Baltijas konstitucionālās partijas orientāciju uz vietējās vācu muižniecības un buržuāzijas reakcionāro spārnu, viņi norādīja, ka sekos Krievijas liberālajiem spēkiem to centienos nostiprināt pastāvošo iekārtu ar buržuāzisku reformu palīdzību.⁸² Pievēršot lielu uzmanību Latvijas buržuāzijas visu nacionālo grupu sadarbības veicināšanai, vietējie vācu liberāļi uzstājās par vācu, krievu un latviešu buržuāzijas savie-

⁷⁸ «Рижская мысль», 1910, 26 ноября, № 998.

⁷⁹ ЦГИА СССР, ф. 1284, оп. 187, д. 157, л. 153.

⁸⁰ «Rīgasche Neueste Nachrichten», 1907, 22. Dezember, Nr. 12.

⁸¹ ЦГИА СССР, ф. 776, оп. 9, д. 954, л. 1, 2.

⁸² «Rīgasche Neueste Nachrichten», 1907, 18. Dezember, Nr. 4.

nību pilsētu pašvaldības iestādēs, aicināja sadarboties kultūras un citās jomās.⁸³

Vietējo vācu muižniecību un lielburžuāziju, kas turpināja tradicionālo politiku, cenšoties saglabāt savu privilēģēto stāvokli, nopietni uztrauca vācu liberāļu grupas izveidošanās. Baltijas vācu reakcionārā nometne savos preses izdevumos nikni apkaroja liberāļu laikrakstu «Rigasche Neueste Nachrichten». Izmantojot sakarus un ietekmi vietējā administrācijā, tā panāca lielu naudas sodu uzlikšanu laikrakstam, bieži par materiālu pārpublicēšanu no citiem Krievijas laikrakstiem, kuriem nekādi sodi par šo materiālu pirmspublicējumu nebija uzlikti. 1908. g. augustā tika panākta laikraksta aizliegšana. Ziņas par šīm vajāšanām parādījās arī Krievijas centrālajā presē. Tā, 1908. g. 12. augustā kadetu laikraksts «Reč» norādīja, ka vietējā administrācija Baltijā kļuvusi par ieroci baronu rokās un neatlaidīgi ar sodiem vajā laikrakstu «Rigasche Neueste Nachrichten», kas uzstājās pret baronu privilēģēto stāvokli Baltijā. Tas saistīja cariskās valdības un pat cara uzmanību. 27. augustā Ministru padomes priekšsēdētājs P. Stolipins norādīja Baltijas ģenerālgubernatoram A. Melleram-Zakomeļskim, ka šāda vajāšana neveicinot «nomierināšanos», tādēļ nepamatoti sodi jāatceļ.⁸⁴ Ar 1908. g. septembra vidu laikraksts «Rigasche Neueste Nachrichten» sāka iznākt no jauna, tomēr, neradis dziļāku atbalsi vietējā vācu sabiedrībā, tas 1911. g. augustā atkal pazuda no skatuves, šoreiz uz visiem laikiem. Kā savā atvadu runā norādīja redaktors A. Smits, laikraksts centās aizstāvēt buržuāzijas intereses pret muižniecību, bet izrādījās, ka liberālismam vācu buržuāzijā nebija ietekmes, tajā pārsvars bija «Kurzemes muižnieku reakcionārajam garam». Latviešu liberāļu prese komentēja laikraksta «Rigasche Neueste Nachrichten» izdošanas izbeigšanos kā vācu liberālisma galu un pēdējo saišu satrūkšanu starp latviešu liberālo buržuāziju un vietējo vācu buržuāziju.⁸⁵ Grāmatiespiedēju arodbiedrības izdevums «Neuer Baltischer Bucharbeiter» un strādnieku laikraksts «Jaunais Laiks» uzsvēra, ka vācu liberāļu laikraksta apstāšanās liecina, ka Baltijas vācu buržuāzijai ir svešas pat liberālisma tradīcijas un tā, ejot reakcionārās muižniecības pavadā, ir kļāji naidīga demokrātiskajiem spēkiem.⁸⁶

Daļa latviešu buržuāzijas 1905.—1907. g. revolūcijas laikā apvienojās *Latviešu konstitucionāli demokrātiskajā partijā*, latviešu kadetu prasībām pēc buržuāziski demokrātiskām brīvībām

⁸³ «Rigasche Neueste Nachrichten», 1907, 19. Dezember, Nr. 7; 1908, 1. Oktober, Nr. 230.

⁸⁴ ЦГИА СССР, ф. 776, оп. 9, л. 954, л. 27, 34, 35, 43.

⁸⁵ «Dzimtenes Vēstnesis», 1911, 1. septembrī, Nr. 200.

⁸⁶ «Jaunais Laiks», 1911, 15. septembrī, Nr. 13.

bija izteikti propagandistisks raksturs. Kā trāpīgi norādīja J. Jansons-Brauns, pēc 1905. g. 17. oktobra manifesta izdošanas latviešu buržuāzijas pilāri bija gatavi nostāties pat uz galvas, lai tikai iztēlotu sevi par konstitūcijas piekritējiem.⁸⁷ P. Stučka rakstīja, ka latviešu kadetu partija «... nepieslējās krievu partijai, kas tai bija pārāk liberāla, ja pat revolucionāra», viņi bija ļoti līdzīgi Krievijas oktobristiem.⁸⁸ Latviešu kadeti no latviešu buržuāzijas labējās spārna atšķīrās tikai ar to, ka bija par cara varas zināmu ierobežošanu, par reformām un vācu muižniecības privilēģiju atcelšanu.⁸⁹ Baltijā ierodoties soda ekspedīcijām, latviešu kadeti sniedza tām atbalstu un, lai sekmīgāk cīnītos pret revolucionāro kustību, atmēta savu kadetisko frazeoloģiju. Lielākā kadetu daļa izveidoja jau minēto Latviešu reformu partiju, jo, kā rakstīja P. Stučka, «reformas» gribot valdība pati, un, ja vārdu — reforma vēl paremdina ar nosaukumu — latviska, kas tad gan valdībai var būt pret tādu «pašaustu reformu» partiju!⁹⁰

Pēdējais mēģinājums atjaunot latviešu kadetu partiju notika 1907. gadā, III Valsts domes vēlēšanu priekšvakarā. Latviešu kadetu liberālākā spārna pārstāvji, kas nebija pievienojušies reformu partijai, sasauca Rīgā vairākas partijas sapulces, kurās gan ieradās tikai 50—60 biedru, galvenokārt buržuāziskās inteliģences pārstāvji. 1907. g. 28. augusta sapulcē par latviešu kadetu vadītājiem ievēlēja advokātus F. Albertu un V. Zāmueltu, par rakstvedi — V. Gudži, par kasieri — S. Paegli un par biedru zinātāju — V. Spundi; ievēlēja arī komisiju partijas programmas pārstrādāšanai.⁹¹ Šajās sapulcēs latviešu kadeti konsekventi uzsvēra savu pilnīgo norobežošanos no Krievijas kadetu politikas, norādot, ka reformas viņi «negrib sasniegt opozīcijas un pārdroša eksperimenta ceļā, kā dažreiz krievu kadeti, bet veicināt miera un kārtības nodibināšanu».⁹² Arī savos sludinājumos partija tagad kadetu vārdu lika iekavās, dēvējot sevi par Latviešu tautiski brīvprātīgo (konstitucionāli demokrātisko) partiju.⁹³ Latviešu kadetus spilgti raksturojis viens no viņu līderiem F. Alberts, kas vēlāk rakstīja: «Mēs, latvju kadeti, ... nebijām nekādos partijas sakaros ar krievu kadetiem, tikai nosaukums mums bija kopējs, bet, neapzinādamies parlamentārisma nozīmi, arī mēs bijām savā partijas programmā uzņēmuši noteikumus, kuri ne visi bija saskaņojami ar latvju nacionālās kustības mērķi.» Tomēr

⁸⁷ Jansons-Brauns J. Divi lēģeri, 177. lpp.

⁸⁸ Stučka P. 17. oktobra d[ienas] vēlēšanas Rīgā, 324. lpp.

⁸⁹ Apine J. Latvijas sociāldemokrātija un nacionālais jautājums (1893—1917). R., 1974, 102. lpp.

⁹⁰ Stučka P. 17. oktobra d[ienas] vēlēšanas Rīgā, 324. lpp.

⁹¹ «Rīgas Avīze», 1907, 31. augustā, Nr. 193.

⁹² «Latvija», 1907, 22. augustā, Nr. 194.

⁹³ Turpat, 18. augustā, Nr. 191.

F. Alberts uzsvēra, ka latviešu kadeti «pārlaboja savu maldīgo politisko uzskatu» un pilnībā atbalstīja carismu tā cīņā pret «revolūcijas bezprātu».⁹⁴ Latviešu kadeti izmeta no savas programmas prasības pēc valsts dzīves demokratizēšanas, baznīcas šķiršanas no valsts u. c., kas demagoģiskos nolūkos bija tajā ietvertas revolūcijas laikā. Par galveno uzdevumu viņi izvirzīja rūpes par «praktiskiem politiskiem jautājumiem», kas aptvēra tikai Latvijas lokālās vajadzības buržuāziskā izpratnē.⁹⁵ Tādējādi arī latviešu kadetu liberālākais spārns, kas nebija pievienojies reformu partijai, tomēr ļoti maz no tās atšķīrās. Domstarpības viņu vidū pastāvēja galvenokārt taktikas jomā, it īpaši Rīgas pilsētas domes vēlēšanās, un dažos citos jautājumos.

Latviešu kadeti par savu mērķi uzskatīja latviešu reformistu, kadetu un «Baltijas Vēstneša» «demokrātu» grupas apvienošanu buržuāziskā centra partijā, kas, norobežojusies gan no klaji melnsimtnieciskās Latviešu tautas partijas, gan arī no demokrātiskās nometnes, uzstātos par latviešu buržuāzijas ekonomiskā un politiskā stāvokļa nostiprināšanu. Tomēr sasniegt šo mērķi neizdevās. Pat daļa pašu latviešu kadetu prasīja partijas darbības izbeigšanu un pievienošanu reformu vai pat tautas partijai. Lai gan tika pieņemts lēmums darbību turpināt, tomēr pēc III Valsts domes vēlēšanām latviešu kadetu partija izira pilnīgi un vairs netika atjaunota.⁹⁶ Daļa kadetu pievienojās latviešu buržuāzijas labējam spārnam, daļa — «demokrātu» grupai un vēlāk darbojās Rīgas liberālajā klubā.

Latviešu buržuāzijas kreisais spārns buržuāziski demokrātiskās revolūcijas gados izveidoja kadetiska virziena *Demokrātisko partiju*, kuras uzskatus puda laikraksti «Baltijas Vēstnesis» un «Balss», un *Progresistu partiju*, kas organizējās ap laikrakstu «Mājas Viesis». Tomēr arī augstākajā revolūcijas uzplūdu posmā buržuāzijas liberālās aprindas puda centienus, kas tikai nedaudz sniedzās tālāk par 17. oktobra manifesta ietvariem.⁹⁷ Pēc 1907. g. 3. jūnija valsts apvērsuma minēto partiju biedru radikālākā daļa pievienojās sīkburžuāzisko laikrakstu «Rīgas Apskats» un (vēlāk) «Jaunā Dienas Lapa» grupējumam, bet mērenākā apvienojās ap laikraksta «Baltijas Vēstnesis» pēctečiem — «Balsi», «Vēstnesi», «Savieti», «Plēsumu», «Dzimtenes Vēstnesi». III Valsts domes vēlēšanu priekšvakarā notika mēģinājums atjaunot Demokrātisko partiju, tomēr pēc sakāves vēlēšanās «demokrāti» no šādiem mēģinājumiem atteicās.

⁹⁴ *Alberts F.* No cilts līdz nacionālai valstij. Liepāja, 1926, 48. lpp.

⁹⁵ «Rigische Rundschau», 1907, 24. August, Nr. 196.

⁹⁶ LCVVA, 3. f., 1. apr., 18097. l., 278. lp.

⁹⁷ *Apine I.* Latvijas sociāldemokrātija un nacionālais jautājums, 103. lpp.

«Demokrātu» grupējums pārstāvēja galvenokārt latviešu buržuāziskās inteligences, vidējo veikalnieku un uzņēmēju intereses.⁹⁸ «Demokrātu» redzamākais līderis bija advokāts A. Bergs. Saņēmis mantojumā no tēva, Kristapa Berga, kas bija viens no lielākajiem tālaika latviešu kapitālistiem, ievērojamu kapitālu, A. Bergs kļuva par vienu no turīgākajiem Rīgas latviešu kapitālistiem, viņš bija kredītiestāžu direktors, kā arī redzams buržuāzisks politiķis. 1907. g. oktobrī P. Stučka rakstīja: «Kas atminas latv[iešu] demokrātu celšanās vēsturi, tas vēl zinās, ka šī partija patiesībā bija saistīta ar vienu tikai vārdu. Ilgu laiku, runājot par patiesi liberālu buržuāziju un demokrātisku sīkburžuāziju, pie mums Latvijā šo jēgumu vietā lika vienu vārdu: Arveds Bergs. Un tiešām pie mūsu pelēkā politiskā apvāršņa tas bija birģeļu starpā izņēmums. Krievijā viņš ietilptu kadetu starpā, un līdz ar krievu kadetiem viņš ir arī gājis uz lab[ēj]o pusi.»⁹⁹ Arī jauno revolucionārās kustības uzplūdu posmā A. Bergs bija viens no galvenajiem latviešu liberālu līderiem. Tomēr turpinājās arī viņa, tāpat kā pārējās liberālās buržuāzijas, virzīšanās uz labējo pusi. Oktobra revolūcijas periodā A. Bergs pieslēgās labējai latviešu buržuāzijas nometnei, bet buržuāziskajā Latvijā viņš asiņaini izrēķinājās ar revolucionāro kustību un vēlāk kļuva par galēji reakcionārās, fašistiskās Nacionālās apvienības līderi.

Par «demokrātu» grupējuma apvienojošo centru lielā mērā kļuva laikraksts «Dzimtenes Vēstnesis», kura politiskā virziena noteicējs bija A. Bergs.¹⁰⁰ «Dzimtenes Vēstnesis» izveidojās par latviešu liberālās buržuāzijas galveno tribīni. Kā 1913. g. sākumā norādīja strādnieku laikraksts «Dzīves Balss», pēc III Valsts domes vēlēšanām «latviešu laiskā, inertā, liberālā buržuāzija ir piecu gadu laikā paguvusi organizēties, vismaz apvienoties ap savu orgānu «Dz[imtenes] V[ēstnesi]»».¹⁰¹ Tas kļuva par plašāko latviešu buržuāzisko laikrakstu, kam ap 1910.—1913. g. bija apmēram 40—50 tūkst. abonentu, reklāmas nolūkos 1912. gadā vairāki numuri tika izlaisti pat 100 tūkst. lielā metienā.¹⁰² Strādnieku laikraksts «Jaunais Laiks» norādīja, ka «Dzimtenes Vēstneša» akcionāri, «pulcinādami par saviem līdzstrādniekiem visu šķiru un grupu renegātus» un citas «noderīgas spalvas», ir panākuši, ka «laikraksts ir tik «vispusīgs», ka ar

⁹⁸ «Rīta Blāzma», 1907, 22. oktobrī, Nr. 25.

⁹⁹ Stučka P. 17. oktobra d[ienas] vēlēšanas Rīgā, 325., 326. lpp.

¹⁰⁰ Jau 1903. g. sākumā A. Bergs ieguva no A. Vēbera lielu daļu laikraksta «Baltijas Vēstnesis» — «Dzimtenes Vēstneša» priekšteča — izdevniecības akciju un akcionāri viņu iecēla par savu pārstāvi laikraksta redakcijā (LCVVA, 6989. f., 20. apr., 28. l., 11. lpp.).

¹⁰¹ «Dzīves Balss», 1913, 19. janvāri, Nr. 2.

¹⁰² «Lidums», 1914, 1. jūlijā, Nr. 51.

Latviešu buržuāzijas izveidoto 14 savstarpējā kredīta biedrību biedru sociālais sastāvs un dažādām sociālajām grupām atvērtais kredīts 1913. gadā

11. tabula*

Savstarpējā kredīta biedrības	Biedru skaits	Kredīta summa tūkst. rbļ.	Tirgotāji un rūpnieki				Namīpašnieki				Amatnieki				Lauksaimnieki				Ierēdņi				Brīvo profesiju pārstāvji u. c.			
			Skaits		Kredīta summa		Skaits		Kredīta summa		Skaits		Kredīta summa		Skaits		Kredīta summa		Skaits		Kredīta summa		Skaits		Kredīta summa	
			abs. sk.	%	tūkst. rbļ.	%	abs. sk.	%	tūkst. rbļ.	%	abs. sk.	%	tūkst. rbļ.	%	abs. sk.	%	tūkst. rbļ.	%	abs. sk.	%	tūkst. rbļ.	%	abs. sk.	%	tūkst. rbļ.	%
Vidzemes	1156	7 759,0	652	56,40	4 789,5	61,72	250	21,63	2280,0	29,39	23	1,99	39,6	0,51	86	7,44	279,9	3,61	16	1,38	33,0	0,43	129	11,16	337,0	4,34
II Vidzemes	967	3 209,7	235	24,30	998,1	31,10	230	23,79	1128,6	35,10	138	14,27	235,4	7,33	42	4,34	124,5	3,88	121	12,51	234,7	7,31	201	20,79	488,4	15,22
Latviešu	886	585,6	222	25,06	146,7	25,05	150	16,93	132,0	22,54	95	10,72	29,6	5,05	88	9,93	32,2	5,50	221	24,94	162,9	27,82	110	12,42	82,2	14,04
Rīgas—Baltijas	1204	2 807,8	551	45,76	1 433,4	51,05	341	28,32	805,8	28,70	152	12,63	254,3	9,05	17	1,41	47,0	1,68	56	4,65	86,2	3,07	87	7,23	181,1	6,45
II Rīgas—Baltijas	657	915,0	305	46,42	456,1	49,85	133	20,24	258,5	28,25	22	3,35	25,5	2,79	22	3,35	36,2	3,95	131	19,94	94,6	10,34	44	6,70	44,1	4,82
Rīgas rūpniecības	281	471,5	213	75,80	375,5	79,64	17	6,05	46,0	9,76	—	—	—	—	15	5,34	18,5	3,92	13	4,63	11,5	2,44	23	8,18	20,0	4,24
Rīgas tirdzniecības un rūpn.	467	610,0	274	58,67	371,5	60,90	65	13,92	92,5	15,16	69	14,78	82,0	13,44	6	1,28	10,5	1,72	37	7,92	36,5	5,99	16	3,43	17,0	2,79
Rīgas tirdzniecības	571	3 694,9	227	39,75	1 533,0	41,49	122	21,37	1585,5	42,91	32	5,60	132,6	3,59	52	9,11	128,0	3,46	39	6,83	206,6	5,59	99	17,34	109,2	2,96
Cēsu	348	458,1	99	28,45	196,4	42,87	66	18,97	39,0	8,51	43	12,36	76,4	16,68	60	17,24	61,9	13,51	32	9,19	32,7	7,14	48	13,79	51,7	11,29
Limbažu**	375	614,5	54	14,40	172,5	28,07	19	5,07	19,1	3,11	45	12,00	76,0	12,37	168	44,80	213,2	34,69	34	9,07	51,0	8,30	55	14,66	82,7	13,46
Liepājas	443	1 022,8	139	31,38	384,3	37,57	157	35,44	481,5	47,08	28	6,32	20,1	1,97	43	9,71	73,1	7,15	58	13,09	33,8	3,30	18	4,06	30,0	2,93
Jaunjelgavas	64	57,1	19	29,69	9,8	17,16	9	14,06	27,0	47,29	4	6,25	2,0	3,50	16	25,00	8,5	14,89	11	17,19	7,3	12,78	5	7,81	2,5	4,38
Rīgas lauksaimn. centrālības	393***	685,4	46	11,70	123,0	17,95	31	7,89	28,5	4,16	11	2,80	8,0	1,17	156	39,69	169,6	24,74	40	10,18	33,8	4,93	59	15,01	65,0	9,48
Baltijas lauksaimnieku	344	3 129,4	48	13,95	735,2	23,49	41	11,92	91,4	2,92	12	3,49	54,0	1,73	181	32,62	1841,3	58,84	20	5,81	132,3	4,23	42	12,21	275,2	8,79
Kopā	8156	26 020,8	3084	37,81	11 725,0	45,06	1631	20,00	7015,4	26,96	674	8,27	1035,5	3,98	952****	11,67	3044,4	11,70	829	10,16	1156,9	4,45	936	11,48	1786,1	6,86

* Sastādīta pēc biedrību atskaitēm (LCVVA, 77. f., 7. apr., 5266., 5274., 5283. l.; 472. f., 5. apr., 9278. l.; ЦГИА СССР, ф. 583, оп. 2, дела 1624, 2138, 2177, 2188, 2189, 2606, 2510, 2612, 2615, 2928).

** 1912. gadā.

*** Tajā skaitā 22 (5,60%) lauksaimniecības biedrības ar kredīta summu 575 000 rbļ. (8,40%) un 28 (7,12%) krājaizdevu sabiedrības ar kredīta summu 2 000 000 rbļ. (29,18%).

**** Tajā skaitā 105 zemes īpašnieki, kas nenodarbojas ar lauksaimniecību.

Produit	Quantité		Valeur		Unité
	1913	1912	1913	1912	
Blé	10000	12000	100000	120000	kg
Seigle	8000	9000	80000	90000	kg
Orge	15000	18000	150000	180000	kg
Avoine	20000	22000	200000	220000	kg
Maïs	5000	6000	50000	60000	kg
Haricots	3000	3500	30000	35000	kg
Soja	2000	2500	20000	25000	kg
Lin	1000	1200	10000	12000	kg
Colza	800	900	8000	9000	kg
Carottes	100000	120000	1000000	1200000	kg
Choux	50000	60000	500000	600000	kg
Salades	30000	35000	300000	350000	kg
Champignons	20000	25000	200000	250000	kg
Concomres	10000	12000	100000	120000	kg
Tomates	8000	9000	80000	90000	kg
Asperges	5000	6000	50000	60000	kg
Artichauts	3000	3500	30000	35000	kg
Choux-fleurs	2000	2500	20000	25000	kg
Navets	1000	1200	10000	12000	kg
Patates	1000000	1200000	10000000	12000000	kg
Patates sèches	50000	60000	500000	600000	kg
Patates en grains	100000	120000	1000000	1200000	kg
Patates en cubes	80000	90000	800000	900000	kg
Patates en frites	60000	70000	600000	700000	kg
Patates en purée	40000	50000	400000	500000	kg
Patates en farine	20000	25000	200000	250000	kg
Patates en semences	10000	12000	100000	120000	kg
Patates en tubercules	8000	9000	80000	90000	kg
Patates en déchets	6000	7000	60000	70000	kg
Patates en autres	4000	5000	40000	50000	kg
Patates en totales	1000000	1200000	10000000	12000000	kg
Patates en autres	80000	90000	800000	900000	kg
Patates en totales	1080000	1290000	10800000	12900000	kg
Patates en autres	60000	70000	600000	700000	kg
Patates en totales	1140000	1360000	11400000	13600000	kg
Patates en autres	40000	50000	400000	500000	kg
Patates en totales	1180000	1410000	11800000	14100000	kg
Patates en autres	20000	25000	200000	250000	kg
Patates en totales	1200000	1435000	12000000	14350000	kg
Patates en autres	10000	12000	100000	120000	kg
Patates en totales	1210000	1447000	12100000	14470000	kg
Patates en autres	8000	9000	80000	90000	kg
Patates en totales	1218000	1456000	12180000	14560000	kg
Patates en autres	6000	7000	60000	70000	kg
Patates en totales	1224000	1463000	12240000	14630000	kg
Patates en autres	4000	5000	40000	50000	kg
Patates en totales	1228000	1468000	12280000	14680000	kg
Patates en autres	2000	2500	20000	25000	kg
Patates en totales	1230000	1470500	12300000	14705000	kg
Patates en autres	1000	1200	10000	12000	kg
Patates en totales	1231000	1471700	12310000	14717000	kg
Patates en autres	800	900	8000	9000	kg
Patates en totales	1231800	1472600	12318000	14726000	kg
Patates en autres	600	700	6000	7000	kg
Patates en totales	1232400	1473300	12324000	14733000	kg
Patates en autres	400	500	4000	5000	kg
Patates en totales	1232800	1473800	12328000	14738000	kg
Patates en autres	200	250	2000	2500	kg
Patates en totales	1233000	1474050	12330000	14740500	kg
Patates en autres	100	1200	1000	12000	kg
Patates en totales	1233100	1474170	12331000	14741700	kg
Patates en autres	80	900	800	9000	kg
Patates en totales	1233180	1474260	12331800	14742600	kg
Patates en autres	60	700	600	7000	kg
Patates en totales	1233240	1474330	12332400	14743300	kg
Patates en autres	40	500	400	5000	kg
Patates en totales	1233280	1474380	12332800	14743800	kg
Patates en autres	20	250	200	2500	kg
Patates en totales	1233300	1474405	12333000	14744050	kg
Patates en autres	10	1200	100	12000	kg
Patates en totales	1233310	1474417	12333100	14744170	kg
Patates en autres	8	900	80	9000	kg
Patates en totales	1233318	1474426	12333180	14744260	kg
Patates en autres	6	700	60	7000	kg
Patates en totales	1233324	1474433	12333240	14744330	kg
Patates en autres	4	500	40	5000	kg
Patates en totales	1233328	1474438	12333280	14744380	kg
Patates en autres	2	250	20	2500	kg
Patates en totales	1233330	14744405	12333300	147444050	kg
Patates en autres	1	1200	10	12000	kg
Patates en totales	1233331	14744417	12333310	147444170	kg
Patates en autres	0,8	900	8	9000	kg
Patates en totales	12333318	14744426	123333180	147444260	kg
Patates en autres	0,6	700	6	7000	kg
Patates en totales	12333324	14744433	123333240	147444330	kg
Patates en autres	0,4	500	4	5000	kg
Patates en totales	12333328	14744438	123333280	147444380	kg
Patates en autres	0,2	250	2	2500	kg
Patates en totales	12333330	147444405	123333300	1474444050	kg
Patates en autres	0,1	1200	1	12000	kg
Patates en totales	12333331	147444417	123333310	1474444170	kg
Patates en autres	0,08	900	0,8	9000	kg
Patates en totales	123333318	147444426	1233333180	1474444260	kg
Patates en autres	0,06	700	0,6	7000	kg
Patates en totales	123333324	147444433	1233333240	1474444330	kg
Patates en autres	0,04	500	0,4	5000	kg
Patates en totales	123333328	147444438	1233333280	1474444380	kg
Patates en autres	0,02	250	0,2	2500	kg
Patates en totales	123333330	1474444405	1233333300	14744444050	kg
Patates en autres	0,01	1200	0,1	12000	kg
Patates en totales	123333331	1474444417	1233333310	14744444170	kg
Patates en autres	0,008	900	0,08	9000	kg
Patates en totales	1233333318	1474444426	12333333180	14744444260	kg
Patates en autres	0,006	700	0,06	7000	kg
Patates en totales	1233333324	1474444433	12333333240	14744444330	kg
Patates en autres	0,004	500	0,04	5000	kg
Patates en totales	1233333328	1474444438	12333333280	14744444380	kg
Patates en autres	0,002	250	0,02	2500	kg
Patates en totales	1233333330	14744444405	12333333300	147444444050	kg
Patates en autres	0,001	1200	0,01	12000	kg
Patates en totales	1233333331	14744444417	12333333310	147444444170	kg
Patates en autres	0,0008	900	0,008	9000	kg
Patates en totales	12333333318	14744444426	123333333180	147444444260	kg
Patates en autres	0,0006	700	0,006	7000	kg
Patates en totales	12333333324	14744444433	123333333240	147444444330	kg
Patates en autres	0,0004	500	0,004	5000	kg
Patates en totales	12333333328	14744444438	123333333280	147444444380	kg
Patates en autres	0,0002	250	0,002	2500	kg
Patates en totales	12333333330	147444444405	123333333300	1474444444050	kg
Patates en autres	0,0001	1200	0,001	12000	kg
Patates en totales	12333333331	147444444417	123333333310	1474444444170	kg
Patates en autres	0,00008	900	0,0008	9000	kg
Patates en totales	123333333318	147444444426	1233333333180	1474444444260	kg
Patates en autres	0,00006	700	0,0006	7000	kg
Patates en totales	123333333324	147444444433	1233333333240	1474444444330	kg
Patates en autres	0,00004	500	0,0004	5000	kg
Patates en totales	123333333328	147444444438	1233333333280	1474444444380	kg
Patates en autres	0,00002	250	0,0002	2500	kg
Patates en totales	123333333330	1474444444405	1233333333300	14744444444050	kg
Patates en autres	0,00001	1200	0,0001	12000	kg
Patates en totales	123333333331	1474444444417	1233333333310	14744444444170	kg
Patates en autres	0,000008	900	0,000008	9000	kg
Patates en totales	1233333333318	1474444444426	12333333333180	14744444444260	kg
Patates en autres	0,000006	700	0,000006	7000	kg
Patates en totales	1233333333324	1474444444433	12333333333240	14744444444330	kg
Patates en autres	0,000004	500	0,000004	5000	kg
Patates en totales	1233333333328	1474444444438	12333333333280	14744444444380	kg
Patates en autres	0,000002	250	0,000002	2500	kg
Patates en totales	1233333333330	14744444444405	12333333333300	147444444444050	kg
Patates en autres	0,000001	1200	0,000001	12000	kg
Patates en totales	1233333333331	14744444444417	12333333333310	147444444444170	kg
Patates en autres	0,0000008	900	0,0000008	9000	kg
Patates en totales	12333333333318	14744444444426	123333333333180	147444444444260	kg
Patates en autres	0,0000006	700	0,0000006	7000	kg
Patates en totales	12333333333324	14744444444433	123333333333240	147444444444330	kg
Patates en autres	0,0000004	500	0,0000004	5000	kg
Patates en totales	12333333333328	14744444444438	123333333333280	147444444444380	kg
Patates en autres	0,0000002	250	0,0000002	2500	kg
Patates en totales	12333333333330	147444444444405	123333333333300	1474444444444050	kg
Patates en autres	0,0000001	1200	0,0000001	12000	kg
Patates en totales	12333333333331	147444444444417	123333333333310	1474444444444170	kg
Patates en autres	0,00000008	900	0,00000008	9000	kg
Patates en totales	123333333333318	147444444444426	1233333333333180	1474444444444260	kg
Patates en autres	0,00000006	700	0,00000006	7000	kg
Patates en totales	123333333333324	147444444444433	1233333333333240	1474444444444330	kg
Patates en autres	0,00000004	500	0,00000004	5000	kg
Patates en totales	123333333333328	147444444444438	1233333333333280	1474444444444380	kg
Patates en autres	0,00000002	250	0,00000002	2500	kg
Patates en totales	123333333333330	1474444444444405	1233333333333300	14744444444444050	kg
Patates en autres	0,00000001	1200	0,00		

saviem tikliem velk lomu visos ūdeņos», un kā kapitālistisks uzņēmums ir arī ienesīgs peļņas avots.¹⁰³ Saasinoties pretrunām latviešu liberālās un reakcionārās buržuāzijas starpā, pēdējā centās izspiest liberāļus no «Dzimtenes Vēstneša». Šinī nolūkā J. Bisenieks, K. Graudiņš un daži citi buržuāzijas labējā spārna pārstāvji iegādājās daļu sabiedrības «B. Dirīkis un biedri» akciju (šī sabiedrība izdeva «Dzimtenes Vēstnesi»). 1912. gadā viņi jau bija tuvu mērķim, tomēr citu akcionāru pretestības dēļ, kā arī RLC aprindu spiediena rezultātā viņiem vēl neizdevās iegūt akciju lielāko daļu un līdz ar to iespēju noteikt laikraksta politisko virzienu.¹⁰⁴ Tas izdevās tikai ap 1913. g. beigām. 1914. g. februārī A. Bergu atcēla no laikraksta faktiskās vadīšanas un tā politiskā virziena noteikšanas¹⁰⁵ un viņš oficiāli paziņoja, ka vairs nav «Dzimtenes Vēstneša» politiskais vadītājs.¹⁰⁶ A. Bergam izstājoties no laikraksta akcionāru skaita, viņa akcijas ieguva tautībnieks mācītājs J. Sanders un «Dzimtenes Vēstnesis» pārvērtās par līdzinieku «Rīgas Avīzei».¹⁰⁷ Liberāļi mēģināja izdot «Jauno Baltijas Vēstnesi», tomēr iznāca tikai viens laikraksta numurs.

Tādējādi latviešu liberālā buržuāzija, ko galvenokārt pārstāvēja «demokrātu» grupējums ap laikrakstu «Dzimtenes Vēstnesis», kā arī daļa bijušo latviešu kadetu un atsevišķos laikposmos arī laikraksts «Latvija», sākoties pirmajam pasaules karam, faktiski bija palikusi bez saviem galvenajiem preses izdevumiem.

Kā jau norādīts, pat revolūcijas laikā latviešu liberāļu ideāls faktiski bija 17. oktobra manifests. Tāpat kā oktobristiskā Latviešu reformu partija, arī latviešu liberāļi gaidīja revolūcijas objektīvo ceļoņu novēršanu un buržuāzijas tiesību paplašināšanu no reformām, kas tiktu dāvātas no augšas. Tomēr liberāļi atzina par vēlamām plašākas, buržuāziskākas reformas. Būdami konstitucionālās monarhijas piekritēji, latviešu liberāļi uzskatīja, ka ievērojama loma revolucionārās kustības bremsēšanā ir buržuāziskā parlamentārisma attīstībai. Viņi uzsvēra, ka visām politiskām partijām un strāvojumiem vajag «dabūt savu kārtīgu un likumīgu izteiksmi»; ja tas tiek kavēts, tad sociālistiskās partijas noiet «noslēptībā un nelikumībā». Liberāļi norādīja, ka pilnīgi nepiekrītot sociāldemokrātu un eseru partiju uzskatiem, tomēr «var tikai vēlēties, ka viņas [Valsts] domē atrastu savu kārtīgu un likumīgu izteiksmi, jo tā tad ir darīšana ar atklātu un liecīgu opozīciju, bet nevis ar noslēptību un savvērestību, kuras ir

¹⁰³ «Jaunais Laiks», 1912, 28. janvāri, Nr. 8.

¹⁰⁴ «Baltijas Tirgotājs», 1912, Nr. 4, 51. lpp.

¹⁰⁶ «Lidums», 1914, 14. februāri, Nr. 13.

¹⁰⁸ «Dzimtenes Vēstnesis», 1914, 10. februāri, Nr. 33.

¹⁰⁷ «Jaunā Dienas Lapa», 1914, 29. augustā, Nr. 198.

daudz bīstamākas un uz kurām mūsu sociālistiskās partijas ir pilnīgi organizētas»; par paraugu te tika minēta Rietumeiropas sociāldemokrātu parlamentārā darbība.¹⁰⁸ Vienlaicīgi latviešu liberāļi savas avīzes «Dzimtenes Vēstnesis» slejās regulāri zvērēja uzticību «Troņa un Tēvijas altārim». Tā, «Dzimtenes Vēstnesis» rakstīja: «viss tas, kas latviešiem līdz šim par labu nācis... cēlies no Krievijas augstsirdīgo valdnieku reformām, pabalstītām un veicinātām no krievu brīvprātīgām aprindām.»¹⁰⁹ Liberāļi aicināja ciešā sadarbībā ar cara valdību veicināt reformu izstrādāšanu, kam vajadzēja kalpot ne jau valsts dzīves demokrātizācijai, «bet gan pastāvošās iekārtas nostiprināšanas labā, taisni vispārīga miera un labklājības labad, lai atņemtu spēku katrai rūgšanai un dumpju cēloņiem...».¹¹⁰

Liberāļi centās novirzīt strādnieku kustību mierīgā, reformistiskā gultnē, tiecās panākt strādnieku atteikšanos no politiskās cīņas un pievēršanos tikai ekonomiska rakstura jautājumiem. Nosodot «šķiru cīņas teorijas praktisku izlietošanu», liberāļi mēģināja iegalvot, ka simpatizē strādnieku prasībām pēc izmaiņām un uzskata, ka strādnieku stāvokli iespējams uzlabot, bet tikai likumdošanas ceļā,¹¹¹ tāpat ar reformu palīdzību pastāvošās iekārtas apstākļos, un ka panākams šķiru miers, strādniekiem un kapitālistiem savstarpēji vienojoties. Tomēr faktiski tālāk par strādnieku apdrošināšanu un dažiem citiem sociālās likumdošanas aspektiem latviešu liberāļu prasības nesniedzās. Atzīstot streikus par «postošiem» un nevēlamiem, liberāļi uzskatīja, ka pēc Rietumeiropas pieredzes izveidotās «samierināšanas kameras» un šķīrējtiesas palīdzēs ievadīt «mierīgā virzienā valsts ekonomisko dzīvi». Tomēr strādnieki šādai mierīgai izlīgšanai vispirms jāsaģatavo, bet to, pēc liberāļu uzskatiem, vislabāk var veikt ar arodbiedrību, kooperatīvo un citu biedrību palīdzību.¹¹² Tāpēc, atzīstot arodbiedrību brīvību, liberāļi noteikti uzsvēra, ka tām jānodarbojas tikai ar saimnieciskiem jautājumiem. Par arodbiedrību visvēlamāko formu viņi atzina Anglijas tredjūnijas. Liberāļi asi uzstājās pret jebkādu politisku darbību arodbiedrībās, nikni cīnoties ar sociāldemokrātu ietekmi tajās.¹¹³ Vārdos atzīstot, ka daļa strādnieku ekonomisko prasību neapšaubāmi ir pamatotas, latviešu liberāļi praksē tomēr kopā ar pārējo Latvijas buržuāziju izvērsa niknu cīņu gan pret strādnieku ekonomisko cīņu, gan pret arodbiedrisko kustību.

¹⁰⁸ «Vēstnesis», 1907, 12. jūnijā, Nr. 12.

¹⁰⁹ «Dzimtenes Vēstnesis», 1908, 4. aprīlī, Nr. 79.

¹¹⁰ Turpat, 26. aprīlī, Nr. 96.

¹¹¹ Turpat, 1912, 18. jūnijā, Nr. 138.

¹¹² Turpat, 1908, 13. septembrī, Nr. 213.

¹¹³ Turpat, 3. janvārī, Nr. 2.

Latviešu liberāļi bija atteikušies no 1905.—1907. g. revolūcijas laikā izvirzītajām samērā radikālajām liberālajām prasībām agrārajā jautājumā. Viņus vispirmām kārtām nodarbināja laukstrādnieku ekspluatācijas un zemnieku saimniecības intensifikācijas problēmas.¹¹⁴ Saskatot milzīgā bezzemnieku slāņa pastāvēšanā vienu no galvenajiem revolūcijas cēloņiem, liberāļi uzstājās par sīksaimniecību plašu attīstību.¹¹⁵ Tomēr atšķirībā no revolūcijas laika liberāļi tagad ne vārda neieiminējās par muižnieku zemes piespiedu pārdošanu. Viņi prasīja pārdot vienīgi kvotes un kroņa zemi, vispirmām kārtām līdzšinējiem nomniekiem. Lai uzlabotu saimnieku stāvokli, liberāļi lika priekšā pārdot muižu un mācītājmuižu nepārdoto zemnieku zemi likumā noteiktajos termiņos un pēc noteiktām cenām.¹¹⁶ Liberāļu prese ieteica baroniem pārdot arī muižu nomaļu zemi, bet pašiem saimniekot centra saimniecībā, kas muižniekiem esot vienīgais ekonomiski izdevīgais ceļš.¹¹⁷ Visai skaļi liberāļi uzstājās par muižnieku privilēģiju atcelšanu, naturālo kļaušu un nodevu nastas izlīdzināšanu.

Samērā lielu uzmanību liberālā buržuāzija veltīja vietējās pašvaldības jautājumiem. Savā anonīmi izdotajā darbā par vietējo pašvaldību Baltijā A. Bergs visai plaši analizēja tās vēsturisko attīstību un stāvokli, kā arī izklāstīja galvenās liberāļu prasības šīn jautājumā. Tā, lai palielinātu buržuāzijas lomu vietējās pašvaldības iestādēs, liberāļi prasīja likvidēt muižnieciskos landtāgus un izveidot Krievijas tipa zemstes, kas aptvertu arī pilsētas, izņemot dažus lielākos ekonomiskos centrus. Viņi prasīja divu guberņu izveidošanu Baltijā, t. i., Latvijā un Igaunijā, apvienojot Vidzemes četrus latviešu apriņķus, Kurzemi un Latgali vienā guberņā.¹¹⁸ Liberāļi izvirzīja arī prasības pēc patronāta atcelšanas, tiesu, skolu un dažām citām reformām, kam vajadzēja nostiprināt buržuāzijas stāvokli un mazināt šķiru pretrunu asumu Latvijā. Viņi uzstājās par tiesībām lietot dzimto valodu skolās, tiesās u. c.

Latviešu liberālā buržuāzija savās politiskajās prasībās bija svārstīga un glēva. Pieaugot strādnieku kustībai, tā faktiski atteicās arī no savām nenoteiktajām vispārpolitiskajām prasībām un, tāpat kā labējā latviešu buržuāzija, koncentrēja savu uzmanību uz lokāliem jautājumiem; rīkojoties savās šauri šķiriskajās interesēs un galveno vērību veltot cīņai pret revolūcionāro kustību. Ja III Valsts domes vēlēšanās liberāļu kandidāts J. Ansbergs

¹¹⁴ Киртовский И. X. Очерки латышской экономической мысли (1890—1920 гг.). Рига, 1976, с. 92.

¹¹⁵ Козин М. Экономические взгляды Ф. Гарайса (В. Земцева). — «Известия АН Латвийской ССР», 1960, № 9, с. 15.

¹¹⁶ Turpat, 12. lpp.

¹¹⁷ «Dzimtenes Vēstnesis», 1911, 9. februārī, Nr. 32.

¹¹⁸ Земское хозяйство Прибалтийского края. Слб., 1908, с. 84, 85.

visumā atradās kadetiskās pozīcijās, tad 3. jūnija sistēmas krīzes apstākļos liberāli nostājās uz progresistu platformas. Raksturodams progresistus, V. I. Leņins rakstīja: «Gan pēc sava sastāva, gan pēc savas ideoloģijas tas ir *oktobristu un kadetu maisījums.*»¹¹⁹ Lielāku vērību nekā labējā latviešu buržuāzija liberāli pievērsa darbam kultūras un izglītības laukā, kur ar buržuāziskā nacionālisma palīdzību centās pakļaut latviešu darbaļaudis buržuāzijas ietekmei. Ar buržuāzisko nacionālismu liberāli, tāpat kā pārējie latviešu buržuāzijas grupējumi, visas tautas vārdā maskēja šauri šķiriskās buržuāzijas intereses. Kā 1913. gadā rakstīja strādnieku laikraksts «Dzīves Balss», latviešu liberālā buržuāzija «ar neapslēptu sajūsmu traucas reakcionārās buržuāzijas apkampienos».¹²⁰

Pirmā pasaules kara priekšvakarā sākās arī latviešu lauku buržuāzijas patstāvīgas politiskas organizēšanās process, kas bija cieši saistīts ar RLC. J. Bisenieka vadītajai LLES, kas bija daudz vairāk atkarīga no pilsētu lielburžuāzijas, lauku buržuāzijas politiskajā konsolidācijā bija ievērojami mazāka. RLC vadītāji gan konsekventi uzsvēra, ka centrālbiedrība ir tīri ekonomiska organizācija, kas ar politiskiem jautājumiem nenodarbojas, tomēr tajā var izsekot lauku buržuāzijas patstāvīgas politiskās konsolidācijas procesam, kas uzskatāmi izpaudās politiskā laikraksta «Lidums» izdošanā. Šis process noslēdzās 1917. gadā pēc Februāra buržuāziski demokrātiskās revolūcijas ar atklāti kontrrevolucionārās Zemnieku savienības izveidošanos. Lauku buržuāzijas organizācijas kalpoja cīņai pret LSD, buržuāzijas ietekmes izplatīšanai vidējā un trūcīgā zemniecībā.

Nopietnas politiskas pretrunas radās RLC veidošanās laikā. Kontrrevolucionārā turīgo saimnieku daļa piedalījās Rīgas Latviešu biedrības lauksaimniecības nodaļas 1905. g. 21. novembrī sasauktajā lauksaimniecības biedrību delegātu sapulcē. Tā saimnieku daļa, kas 1905. g. novembrī un decembrī vēl piedalījās «...cīņā pret feodālismu un feodālo zemes renti»,¹²¹ šajā sapulcē neieradās, un pēc Kauguru lauksaimniecības biedrības un tās priekšsēdētāja H. Enzeliņa iniciatīvas dažas dienas vēlāk tika sasaukta paralēla sapulce. Sociāldemokrāts J. Asars, ko Kauguru lauksaimniecības biedrība bija izvirzījusi par delegātu 21. novembra sapulcē, paziņoja, ka paralēla sapulce sasaukta politisku apsvērumu dēļ, lai norobežotos no Rīgas Latviešu biedrības reakcionārās politikas.¹²² Kā jau minēts, pēc H. Enzeliņa

¹¹⁹ Leņins V. I. Vēlēšanu rezultāti. — Raksti, 18. sēj., 454. lpp.

¹²⁰ «Dzīves Balss», 1913, 19. janvāri, Nr. 2.

¹²¹ Stučka P. Latvija un agrārjautājums. — Rakstu izlase, 1. sēj., 298. lpp.

¹²² LCVVA, 2753. f., 1. apr., 1. l., 51., 52. lp.

atteikšanās 1906. g. decembrī no RLC priekšnieka amata par centrālbiedrības priekšnieku ievēlēja vienu no melnsimtnieciskās Latviešu tautas partijas līderiem J. Reinfeldu. Tas liecināja, ka daļa lauku buržuāzijas, revolūcijas un soda ekspedīciju iebiedēta, nostājusies uz atklātas sadarbības ceļa ar carisko valdību. To visai skaidri un nepārprotami atspoguļoja arī LLES ietekmē esošo preses izdevumu («Latviešu Avīžu» u. c.) klaji melnsimtnieciskais raksturs.

Zināma politiska nokrāsa ciņai ap RLC piemita arī turpmākajos gados. Tautībnieki un viņu «Rīgas Avīze» centās nepielaist kaut cik liberāli nőskaņotu cilvēku ievēšanu RLC valdē. 1908. gadā «Rīgas Avīze» izvērta niknu kampaņu pret valdes locekļiem P. Gailīti un A. Brēmeru, kas atbalstīja liberāļus, un panāca to atkāpšanos. Par to bija dziļi sašutuši «Dzimtenes Vēstneša» liberāļi, kas cīnījās par ietekmi RLC. Liberālā prese asi uzstājās pret tautībnieku vadošo stāvokli centrālbiedrībā. 1910. gadā «Dzimtenes Vēstnesis» vairākos numuros ievietoja plašu rakstu «Rīgas lauksaimniecības centrālbiedrība ceļa jūtīs», kurā pārmēta RLC valdei pārāk ciešo saistību ar «Rīgas Avīzi», prasīja vecās valdes pārvēlēšanu un pat izvirzīja valdes locekļu kandidātu plašu sarakstu.¹²³ Pēc RLB lauksaimniecības nodaļas izstāšanās no RLC «Rīgas Avīzes» privileģētais stāvoklis RLC izbeidzās, tomēr «Dzimtenes Vēstneša» grupējumam tās vietu ieņemt neizdevās. Lai gan «Dzimtenes Vēstneša» «demokrāti» vairāk simpatizēja RLC, tomēr, par laikraksta akcionāriem kļūstot LLES redzamiem darbiniekiem, tas nevarēja neietekmēt laikraksta virzienu, it īpaši ievērojot ļoti aso konkurences ciņu abu kooperatīvo centru starpā, kurā liela loma bija arī buržuāziskajai presei. RLC 1912. g. oktobra kopsapulce pieņēma īpašu rezolūciju, kurā «Dzimtenes Vēstnesis» tika nosodīts par to, ka tas vairāk atbalsta LLES. Laikraksta administrācija gan paziņoja, ka nolemts vienādi atbalstīt abus kooperatīvos centrus,¹²⁴ tomēr, «demokrātu» grupai no laikraksta aizejot, tas ieņēma RLC klaji nelabvēlīgu nostāju. 1914. gadā kā laikrakstus, kas simpatizē RLC, tās laikraksts «Līdums» minēja «Latviju», «Jauno Ceļu» un «Jauno Dienas Lapu».¹²⁵

«Līdums» sāka iznākt 1913. g. decembrī kā «tautsaimnieciski juridisks, sabiedriski politisks un literārs» laikraksts. Jau pirms laikraksta iznākšanas RLC oficiāli piesūtīja lauksaimniecības biedrībām un kopmoderniecībām paziņojumu, ka RLC priekšnieks

¹²³ «Dzimtenes Vēstnesis», 1910, 14. janvārī, Nr. 10; 19. janvārī, Nr. 14; 21. janvārī, Nr. 16.

¹²⁴ Turpat, 1912, 23. oktobrī, Nr. 246; 21. decembrī, Nr. 297.

¹²⁵ «Līdums», 1914, 7. martā, Nr. 19.

V. Skubiņš tuvākajā laikā sāks izdot laikrakstu «Līdums»,¹²⁶ un lūdza lauksaimniecības biedrību valdes veicināt tā izplatīšanu laukos, kā arī pieņemt parakstīšanos uz laikrakstu.¹²⁷

«Līdums» uzreiz kļuva par lauku buržuāzijas ideoloģijas pau-dēju un pirmskara laikā atspoguļoja ievērojami nostiprinājušās latviešu lauku buržuāzijas neapmierinātību ar feodālisma palie-kām laukos. Pieaugošās šķiru cīņas apstākļos «Līdums» negāja tālāk par prasībām pēc liberālām reformām, kas izlīdzinātu lauku buržuāzijas un muižniecības tiesības. Tomēr pret latviešu liberāļu grupējumiem «Līdums» izturējās visai skeptiski. Pārmetot, ka tie nav izstrādājuši kādu noteiktu sabiedrisku un politisku pro-grammu, «Līdums» rakstīja: «Nevar iedomāties neko nenoteik-tāku un principiem svešāku par latviešu liberālo pilsonību.»¹²⁸ Atzīstot laikraksta vērtējuma pamatotību, tomēr jāatzīmē, ka arī «Līdums» neizvirzīja nekādu noteiktu programmu. Arī tā prasī-bas bija visai izplūdušas un līdzīgas kritizēto grupējumu uzskatiem. Te acīmredzot lielāka nozīme bija ekonomiskajām pretru-nām lauku un pilsētu buržuāzijas starpā, jautājumam par kre-dītiestāžu kapitālu ieguldīšanas virzieniem. Tāpat kā pārejā buržuāziskā prese, arī «Līdums» izvērsa niknu cīņu ar revoluc-ionāro kustību, plaši propagandēja buržuāzisko nacionālismu.

Politiskā nogrupēšanās bija vērojama arī provinces latviešu buržuāzijas vidū. Par nozīmīgu politiskās dzīves centru kļuva Jelgava. 1905. gadā revolūcijas laikā Jelgavā izveidojās Apvie-notā konstitucionāli demokrātiskā progresīvā partija, kura atspo-guļoja ebreju un latviešu lielburžuāzijas un vidējās buržuāzijas intereses. Partijas vadītāju vidū bija arī latviešu buržuāzijas pārstāvji J. Čakste un K. Pauļuks.¹²⁹ Jau 1906. g. rudenī šī visumā oktobristiskā virziena «kadetu» partija saira. 1907. g. sākumā advokāti A. Stērste, K. Pauļuks, P. Juraševskis, namīpašnieks K. Graudiņš un D. Kānbergs mēģināja izveidot Kurzemes lat-viešu savienību. Raksturīgi, ka savienības programmā trūka vis-pārpolitisku prasību, statūtos bija tikai norādīts, ka savienība darbosies «uz likuma pamata un likuma robežās». Par savu gal-veno uzdevumu tā izvirzīja materiālās un garīgās attīstības vei-cināšanu. Programmā bija ietvertas prasības pēc latviešu bur-žuāzijas līdztiesības vietējās pašvaldības iestādēs, latviešu tirdz-niecības un rūpniecības veicināšanas, nodokļu un klausu taisnīga

¹²⁶ Ar 1914. g. aprīli laikrakstu formāli izdeva E. Bauers, bet ar decem-bri — sabiedrība «E. Bauers un biedri», kas bija faktiskā izdevēja jau kopš 1913. g.

¹²⁷ LCVVA, 2753. f., 1. apr., 3104. l., 3. lp.

¹²⁸ «Līdums», 1914, 30. maijā, Nr. 42.

¹²⁹ ЦГИА СССР, ф. 1284, оп. 187, л. 157, л. 140.

sadalījuma, skolu, bibliotēku izveidošanas u. c.¹³⁰ Savienības programma lielā mērā atspoguļoja latviešu buržuāzijas atteikšanos reakcijas laikā no vispārpolitisko jautājumu izvērzišanas, tās aprobežošanas ar prasībām, kas pauda buržuāzijas šauri šķiriskās intereses. Tomēr savienības statūtus neapstiprināja.

Pēc neveiksmīgiem politisku organizāciju izveidošanas mēģinājumiem par provinces latviešu buržuāzisko grupējumu (tie bija daudz vairāk izplūduši un nenoteikti nekā Rīgas latviešu buržuāzijas grupējumi) centriem kļuva dažādas biedrības, laikraksti. Kā jau minēts, Jelgavas latviešu buržuāzijas labējais spārns svārstījās starp melnsimtniekiem un oktobristiem. Jelgavas Latviešu biedrības aprindu mērenākais spārns, ko neapmierināja «Latviešu Avīžu» un «Tēvijas» nostāja, 1908. gadā sāka izdot laikrakstu «Sadzīve», kura politiskais virziens bija nenoteikti liberāls. Tā izdevēji bija uzņēmējs Ģ. Eilenbergs, advokāts P. Juraševskis u. c. Tomēr nopietnas domstarpības abu spārnu starpā nepastāvēja, tie ne tikai sadarbojās Jelgavas «māmuļā», bet arī vienoti uzstājās pilsētas domes vēlēšanās.

Asākas bija pretrunas Liepājas latviešu buržuāzijas grupējumu starpā. Labējo buržuāzijas spārnu veidoja turīgākā buržuāzija, kas grupējās ap Liepājas Latviešu biedrību ar T. Breikšu priekšgalā. Liepājas māmuļniekiem radās domstarpības ar konkurējošu buržuāzijas grupējumu K. Burkēvica, K. Saules-Sleiņa u. c. vadībā, kas sākumā sadarbojās ar sīkburžuāzisko laikraksta «Dzīve» grupu, bet ar 1912. g. sāka izdot «Liepājas Dienas Avīzi», kam vajadzēja kalpot kā ievērojamam atbalstam konkurences cīņā par noteicošās lomas iegūšanu Liepājas kredītiestādēs, par iekļūšanu pilsētas domē u. c. Tomēr sīkburžuāziskās laikraksta «Dzīve» grupas ietekmes pieaugšana tuvināja abus konkurējošos buržuāzijas grupējumus. Sāda latviešu buržuāzijas grupu un grupējumu savstarpēja cīņa notika Latvijas pilsētu lielākajā daļā.

Latviešu buržuāzijas politiskās konsolidācijas process vislīdzīgāk bija norisinājies Latgalē. Ievērojami zemāka kapitālisma attīstības pakāpe nekā pārējā Latvijā, carisma klaji šovinistiskā politika, lielā katoļu baznīcas ietekme kavēja šķiru politiskās konsolidācijas procesu Latgalē. No 1865. līdz 1904. g. te bija spēkā cara valdības noteiktais aizliegums izdot darbus latgaliešu dialektā un latīņu burtiem. Pirmais laikraksts latgaliešu dialektā — «Gaisma» iznāca Pēterburgā 1905. g. novembrī F. Kempa vadībā. Laikraksta redakcija paziņoja, ka tā mērķis esot aizstāvēt savu tautu un dzimto valodu, veicināt izglītību, meklēt nabadzīgiem

¹³⁰ LCVVA, 420. f., 1. apr., 30. l., 1.—4., 16. lp.

zemiekiem zemi un gaismu u.c.¹³¹ «Gaismai» raksturīgā prasība bija: «Sorgojit sovu ticeibu, tauteibu un volūdu.»¹³² Laikraksts ieņēma kontrrevolucionāru pozīciju. Rakstā «Baltijas revolūcija uzvarēta» bija uzsvērts, ka «baltišu pōrok korstu sasaceļšonu mes īraugam par oplomeibu un, vīnodamīs ar jim tautyskā un kulturaliskā dorbā, navaram vīnotis ašņa izlišonā un sovas tautas maitošānā».¹³³ Tomēr arī kontrrevolucionārais laikraksts, kam bija apgaismības raksturs, likās Latgales baznīckungiem pārāk radikāls, un ar boikota palīdzību viņi panāca «Gaismas» apstāšanos.¹³⁴ 1906. gadā iznākošā «Sēkla» bija galēji klerikāls laikraksts. Klerikāli nacionālistiska rakstura avīze bija no 1906. g. līdz 1907. g. jūnijam iznākošais «Auseklis», kurā plaši par II Valsts domi rakstīja garīdznieks F. Trasuns, kas bija ievēlēts par valsts domnieku.¹³⁵ No 1908. g. Pēterburgā iznāca baznīckunga K. Skrindas izdots un rediģētais izteikti klerikālais laikraksts «Dryva». Strādnieku laikraksts «Jaunais Laiks», pilnīgi pamatoti nosaucot «Dryvu» par «popu leiborgānu», atzīmēja, ka tas noliedz šķiru pastāvēšanu Latgalē.¹³⁶ Laicīgā inteliģence, ko neapmierināja «Dryvas» klaji klerikālais raksturs, 1912. gadā sāka izdot laikrakstu «Jaunas Zinias». Arī tā programmai piemita ļoti nenoteikts apgaismības raksturs. Par savu mērķi «Jaunas Zinias» izvirzīja tautas apgaismošanu, vietējās dzīves trūkumu atklāšanu un to novēršanas ceļu parādīšanu u. c.¹³⁷ «Jaunais Laiks» rakstīja, ka arī Latgales buržuāziskā inteliģence sāk propagandēt darbību kultūras laukā, kad «Baltijas tautiskums vairs nevelk».¹³⁸ Lai gan «Jaunas Zinias» tāpat griezās pie lasītājiem no reliģiskām pozīcijām, tomēr laikraksta pārāk «pasaulīgais» raksturs izsauca niknus garīdznieku uzbrukumus.¹³⁹

Latviešu buržuāzijas politisko grupējumu programmu analīze liecina, ka nacionālās buržuāzijas politiskā nostādne visumā bija labējāka nekā Krievijas buržuāzijai kopumā. Šis parādības galvenais cēlonis neapšaubāmi meklējams apstākļi, ka Latvijā bija vērojama «... lielāka skaidrība un noteiktība šķiru pret-runās ...».¹⁴⁰

¹³¹ «Gaisma», 1906, 8. janvārī, Nr. 3.

¹³² Turpat, 21. janvārī, Nr. 5.

¹³³ Turpat, 12. janvārī, Nr. 4.

¹³⁴ Latviešu literatūras vēsture, 4. sēj. R., 1957, 76. lpp.

¹³⁵ Turpat, 77. lpp.

¹³⁶ «Jaunais Laiks», 1911, 27. augustā, Nr. 7.

¹³⁷ «Jaunas Zinias», 1913, 3. novembrī, Nr. 1.

¹³⁸ «Jaunais Laiks», 1911, 27. augustā, Nr. 7.

¹³⁹ Latviešu literatūras vēsture, 4. sēj., 79., 80. lpp.

¹⁴⁰ Leņins V. I. «Cīņas» jubilejas numuram. — Raksti, 16. sēj., 231. lpp.

2. Sīkburžuāziskie politiskie grupējumi

Latvijā aplūkojamajā laikposmā izveidojās arī vairāki sīkburžuāziski politiski grupējumi.

Sociālā ziņā sīkburžuāzija bija ļoti neviendabīga. Tajā ietilpa vidējā un sīkā zemniecība, mazo un pavisam sīko tirdzniecības un rūpniecības uzņēmumu īpašnieki, amatnieki, inteligences ievērojama daļa u. c. Sīkburžuāzijai kā starpšķirai starp proletariātu un buržuāziju bija divējāda daba. No vienas puses, pie sīkburžuāzijas piederīgais bija privātipašnieks, kas centās iekļūt augstākos buržuāzijas slāņos, no otras puses, viņš, piedaloties ražošanas procesā, bija pakļauts kapitālistiskai ekspluatācijai. Sīkburžuāzijas kā starpšķiras stāvoklis kapitālistiskajā ražošanā ir ļoti nestabils. Kapitālisma apstākļos notiek nemitīgs sīkburžuāzijas izspiešanas process,niecīgai daļai sīkīpašnieku kļūstot par tīri buržuāziskiem uzņēmējiem, lielai daļai izputot un pievienojoties algotā darbaspēka armijai. Tomēr tas ir sarežģīts un pret-runīgs process. Izputējušo sīkīpašnieku vietā rodas jauni, tomēr tehniskā progresa attīstība, ražošanas sadārdzināšanās aizvien vairāk apgrūtina jaunu sīkuzņēmumu veidošanos. Sīkburžuāzijas divējādā daba, tās nenoteiktais stāvoklis kapitālistiskajā ražošanā noteica arī sīkburžuāzijas politisko svārstīgumu, nenoteiktību. P. Stučka, raksturodams pilsētu sīkburžuāziskos slāņus, norādīja, ka tie «... jūtas vai nu «arī strādnieki» un cīnās pret kapitālu iet kopā ar kreisajiem, jeb tie jūtas «arī uzņēmēji» un līdzīgi Austrijas kristīgo sociāļiem, vācu antisemītiem vai franču radikālsociālistiem [sveras] arvien jo vairāk uz lab[ēj]o, ja vien tikai pacelsies proletariāta organizētie spēki».¹⁴¹

Latvijā kapitālisma augstākas attīstības rezultātā sīkburžuāziskie slāņi bija ievērojami šaurāki nekā pārējā Krievijā. Asākas un noteiktākas šķiru pretrunas, spēcīga organizētā proletariāta kustība noteica Latvijas sīkburžuāzisko politisko grupējumu ietekmes relatīvo vājumu.

Viens no plašākajiem sīkburžuāziskajiem politiskajiem grupējumiem izveidojās ap laikrakstu «Jaunā Dienas Lapa» (agrāk — «Mūsu Dzīve», «Baltija», «Rīgas Apskats»). Tajā lielākoties ietilpa sairušo Demokrātiskās partijas un Progresistu partijas kreisā spārna piekritēji, daļa bijušo revolūcijas līdzskrējēju u. c. Grupējums dēvējās par *progresistiem*, arī par demokrātiem. Tā redzamākie pārstāvji bija renegāts H. Asars, grāmattirgotājs D. Golts, G. Zemgals, K. Tūters, P. Alksnis, A. Deglavs u. c. galvenokārt sīkburžuāziskās inteligences pārstāvji. Dziļu grupējuma sociālo un politisko raksturojumu savos darbos ir devuši

¹⁴¹ Stučka P. «Vidusvīra» liberālisms. — Rakstu izlase, 1. sēj., 411. lpp.

P. Stučka, J. Jansons-Brauns un citi latviešu sociāldemokrāti. Tā, sakarā ar to, ka 1909. g. maijā «Jaunajā Dienas Lapā» bija ievietots Arno (H. Asara) programmatiskais raksts «Cēla jūtis»,¹⁴² P. Stučka rakstīja, ka lielajai latviešu tautas «vadoņu» saimei piepulcējies arī Arno, kas «...griezās pie tās inteliģences, kas, turēdamās ārpus šķiru piederības, sauca sevi par neatkarīgu un liberālu, *grib*, runājot ar tautas sakāmvārdiem, «zivis ēst, negrib kājas slapināt», *grib* būt demokrāti, bet «baidās no demokrātijas», *grib* «gūt savās rokās ir saimniecisko, ir sabiedrisko varu», bet ir «tikai nedzīvs, nespēcīgs, sīks ļaužu pulciņš».¹⁴³ Grupējums atspoguļoja buržuāzijas ekonomiskās un politiskās konkurences nomāktās sīkburžuāziskās inteliģences un citu sīkburžuāzisko elementu centienus politiski konsolidēties, meklējot atbalstu plašākos tautas slāņos. Progresistus virzīja sīkburžuāzijas centieni pacelties uz augšu, kļūt par kapitālistiem, no šiem centieniem arī izauga viņu cīņa par iekļūšanu vadošās vietās kredītiestādēs (kurās, pēc progresistu vārdiem, glabājas «demokrātisko aprindu nauda», bet pie varas atrodas veinbergisti), par kādas siltas vietīņas iegūšanu pilsētas domē u. c. Kā norādīja P. Stučka, tāpēc «...pirmā kauja veinbergismam tiek pieteikta nevis politiskā vai literārā laukā, bet krājkasu pilnās sapulcēs».¹⁴⁴

Tomēr sīkburžuāzisko progresistu uzskatos atspoguļojās arī tautas masu dziļā neapmierinātība ar pastāvošo iekārtu. LSD 4. kongresa materiālos bija norādīts: «Svārstoties starp tautisko buržuāziju un proletariātu, mūsu tā saucamie «demokrāti» (kuri grupējas ap «Jauno Dienas Lapu») tomēr stājās opozīcijā pret valdošo reakciju».¹⁴⁵ Tāpēc arī progresisti savā programmā, kas gan bija visai izplūdusi un nenoteikta, ietvēra vairākas demokrātiskas prasības. Viņi uzskatīja par nepieciešamu strādnieku stāvokļa ievērojamu uzlabošanu, atbalstīja sociāldemokrāta A. Priedkalna pašvaldības reformas projektu III Valsts domē,¹⁴⁶ pievērsa lielu vērību izglītības sistēmas un kultūras demokrati-zēšanai u. c. Tomēr progresisti neatzina revolucionārās cīņas ceļu un līdz ar to noliedza nelegālu organizāciju nepieciešamību, bet izeju meklēja legālā darbībā — «apvienoties uz pašdarbību pašu vidū un uz šādas pašdarbības un demokrātiskas kultūras veicināšanu tautas masās».¹⁴⁷ Progresisti izvirzīja reformistisku

¹⁴² «Jaunā Dienas Lapa», 1909, 30. maijā, Nr. 121.

¹⁴³ Stučka P. «Vidusvīra» liberālisms, 406., 407. lpp.

¹⁴⁴ Stučka P. «Inteliģence» un vidusšķiras. — Rakstu izlase, 1. sēj., 402. lpp.

¹⁴⁵ Latvijas Komunistiskās partijas ... rezolūcijas un lēmumi, 1. d., 95. lpp.

¹⁴⁶ «Jaunā Dienas Lapa», 1912, 29. februārī, Nr. 49; 3. martā, Nr. 52.

¹⁴⁷ Turpat, 1909, 15. jūlijā, Nr. 159.

«sīko darbu» programmu, aicināja veikt sīkus praktiskus darbus legālās biedrībās darbaļaužu materiālo, kā arī kultūras vajadzību apmierināšanai.

Buržuāzijas konkurence, sīkīpašnieku samērā ierobežotais skaits Latvijā spieda sīkburžuāziju meklēt atbalstu strādnieku šķirā, lai, kā rakstīja J. Jansons-Brauns, sadabūtu abonētus savām avīzēm, apmeklētājus saviem sarīkojumiem, balsotājus kasu direktoru vietām u. c.¹⁴⁸ Lai pakļautu strādniekus savai idejiskajai ietekmei, progresisti centās izplatīt viņu vidū reformistiskas ilūzijas. Viņi uzstājās pret muižnieku privilēģijām, bet, būdami arī lauku sīkburžuāzijas ideologi, plaši propagandēja sīko un vidējo zemnieku saimniecību izveidošanu, absolutizēja un pārspilēja sīksaimniecību lomu un nozīmi lauksaimnieciskajā ražošanā. Progresisti sludināja, ka ar sīkīpašnieku slāņa pieaugšanu esot iespējams panākt šķiru mieru kapitālistiskajā iekārtā. Šķiru miera panākšanas iespējamību «Jaunās Dienas Lapas» slejās propagandēja budžu ideologs P. Lapiņš. Lai pakļautu strādniekus savai idejiskajai ietekmei, progresisti plaši kultivēja arī sīkburžuāzisko nacionālismu un, tāpat kā «Dzimtenes Vēstneša» liberāļi, aicināja visus latviešus, bez šķiru atšķirības, apvienoties kultūras darbā. Raksturojot progresistu un viņu laikraksta nenoteiktību, svārstīgumu, konsekvences trūkumu, P. Stučka rakstīja, ka «Jaunā Dienas Lapa» ir «vistipiskākais svārsteklis», kurš tāpat kā pārējie sīkburžuāziskie preses izdevumi, «cenzdamies izpatikt vienā un tanī pašā laikā i kungam, i kalpam ... vienmēr parādās kā *greizie* spoguļi, kuri ne ikreiz izsaka kungu domas, bet arī ne kalpu».¹⁴⁹

Daudz kas kopīgs ar progresistiem bija Liepājas laikraksta «Dzīve» grupējumam, Ventspils «Jaunās Avīzes» grupējumam un dažiem citiem. «Dzīves» grupējuma darbībā varbūt vienīgi vēl skaidrāk izpaudās sīkburžuāzijas «uz augšu izsišanās» tendences, kas sevišķi skaidri kļuva jaušamas Liepājas pilsētas domes vēlēšanās. Sakarā ar zemāko (salīdzinājumā ar Rīgu) vēlēšanu cenzu Liepājā sīkburžuāziskajiem elementiem pavērās lielākas darbības iespējas, ko tie arī izmantoja. Grupējuma redzamākie pārstāvji bija A. Bērziņš, P. Lejiņš, A. Kuršinskis u. c. «Dzīves» platforma bija visai līdzīga «Jaunās Dienas Lapas» platformai. Arī «Dzīve» aicināja iesaistīties kultūras darbā dažādās biedrībās, kā arī veicināt citus «pašdarbības un biedrošanās veidus» — kooperatīvos, arodbiedrībās u. c.¹⁵⁰ Tomēr vienlaikus «Dzīve»

¹⁴⁸ Jansons-Brauns J. Sīkie darbi. — Kopoti raksti, 5. sēj. R., 1927, 41. lpp.

¹⁴⁹ «Jaunais Laiks», 1911, 19. oktobrī, Nr. 25.

¹⁵⁰ «Dzīve», 1909, 8. janvārī, Nr. 3.

publicēja arī sociāldemokrātu darbus; vairākus gadus laikraksta līdzstrādnieks bija sociāldemokrāts J. Daniševskis.¹⁵¹

Latvijā darbojās arī vairākas *eseru* organizācijas, tomēr atšķirībā no pārējās Krievijas Latvijā eseru ietekme bija ievērojami vājāka. Tas lielā mērā izskaidrojams ar zemniecības dziļāku šķirisko diferenciaciju un sociāldemokrātu lielo ietekmi visplašākajās darbaļaužu masās. Reakcijas gados Krievijas revolucionāro sociālistu partija pārdzīvoja dziļu idejiski organizatorisku krīzi, ko ievērojami padziļināja arī viena no partijas izveidotāja, tās kaujas organizācijas vadītāja J. Azefa provokācija. Partijas biedru starpā nebija ideoloģiskas saskaņas. Daudzi uzskatīja, ka vienīgā izeja ir terora pastiprināšana. Eseru partijas vadība noliedza zemniecības šķirisko diferenciaciju. Neredzot Krievijā buržuāziski demokrātiskās revolūcijas spēkus, tā apgalvoja, ka revolūcijas nebūs nemaz vai arī tā būs «sociāla», t. i., sociālistiska. No šiem narodņiciskajiem uzskatiem izrietēja arī eseru taktika: Valsts domes boikots, terors, tūlītējas bruņotas sacelšanās tehniska gatavošana.¹⁵²

Arī Latvijā darbojās eseru organizācijas un grupas pārdzīvoja dziļu krīzi. Saira *Latviešu sociāldemokrātu savienība*. Tās politiskā platforma bija līdzīga Krievijas eseru nostājai, ar kuriem savienībniekiem bija arī organizatoriski sakari. Viņiem bija zināmi kontakti arī ar Poļu sociālistisko partiju (PPS), it īpaši ar tās labējo spārnu. Latviešu sociāldemokrātu savienība, plaši izmantojot sociāldemokrātisku frazeoloģiju un vienkārši demagoģiju, asi vērsās pret LSDSP un vēlāk LSD, cenšoties šķelt latviešu strādnieku kustību. Tomēr savienībai neizdevās izveidot plašāku organizāciju, tā palika neliela grupa, kurā ietilpa lielākoties inteligenti. 1906. g. rudenī arestēja gandrīz visus savienības vadītājus, un tās darbība uz ilgāku laiku faktiski izbeidzās.¹⁵³ 1907. gadā savienībnieku darbība izpaudās tikai epizodiski, iznāca daži nelegālā savienības laikraksta «Strādnieks» numuri, bet 1908. gadā — tikai viens laikraksta numurs. Savienībnieku konference 1908. gadā norādīja, ka aresti pilnīgi izjaukuši savienības darbu, plaši izplatījusies nodevība, palikušajos biedros valda vienaldzība.¹⁵⁴ 1908. gadā savienība pārtrauca savu darbību. Daļa bijušo savienībnieku saistījās ar J. Jankavu,¹⁵⁵ daļa

¹⁵¹ Egle K., Lūkina V., Brempele Ā., Jauģiets V. Latviešu periodika. Bibliogrāfisks rādītājs. 1. sēj. 1768.—1919. 2., papild. izd. R., 1977, 23. lpp.

¹⁵² История СССР с древнейших времен до наших дней. Первая серия. т. 6. Россия в период империализма. М., 1968, с. 410, 411.

¹⁵³ Endrups R., Feldmanis A. Revolucionārās cīņās kritušo piemiņas grāmata, 2. sēj. M., 1936, 250. lpp.

¹⁵⁴ ЦГАОР СССР, ф. 402, ОО, 1911 г., д. 69, л. 1.

¹⁵⁵ Нетесин Ю. Н. Рабочее движение в Риге в период столыпинской реакции. Рига, 1958, с. 78.

iesaistījās atsevišķos Krievijas eseru pulciņos, bet lielākā daļa atgāja no revolucionārās kustības, daudzi kļuva par atklātiem renegātiem. Arī Krievijas eseru Rīgas organizācija pēc 1906. g. novembra arestiem praktiski vairs neatzīrga. Ap 1907. g. sākumu eseri mēģināja atjaunot dažu pulciņu darbību, tomēr pēc 1907. g. marta arestiem viņu darbība praktiski pārtrūka. 1907. g. jūnijā esere J. Zabello vēstulē uz Odesu rakstīja: «Visi vecie darbinieki atstāj Rīgu ... Mums šeit neiet darbs, tas tikai nīkuļo.»¹⁵⁶

Stolipina reakcijas gados Latvijā epizodiski darbojās tikai atsevišķas eseru grupiņas, kuru ietekme bija pavisam niecīga. Ap 1908. g. pavasari eseru Ziemeļu apgabala komitejas pārstāvis mēģināja atjaunot eseru darbu Rīgā, tomēr viņam izdevās organizēt tikai nelielu skolnieku pulciņu.¹⁵⁷ 1909. g. sākumā eseri Rīgā bija izveidojuši ap 20 cilvēku lielu grupu, kuras locekļi lielākoties arī bija skolnieki. Grupas pieņemtā programma paredzēja plaši izvērst ekonomisko un politisko teroru, tajā bija manāmi jūtama anarhisma ietekme. 1909. g. 31. janvārī ar grupu saistītais Rīgas pilsētas vācu reālskolas 6. klases skolnieks K. Pulks izdarīja atentātu pret Rīgas pagaidu kara tiesas priekšsēdētāju ģenerālmajoru Košeļovu.¹⁵⁸ 1909. g. maijā grupu arestēja. 1910. gadā no LSD Rīgas organizācijas 1. rajona atšķēlās dažu cilvēku liela grupiņa, kas nosauca sevi par eseriem. LSD Rīgas pilsētas konference 1910. g. maijā nolēma norobežoties no šīs grupas un izlaist to atmaskojošu uzsaukumu.¹⁵⁹

Nedaudz jūtāmāka eseru ietekme bija Tērbatā. Ar Tērbatas eseru organizāciju saistīta grupa ap 1909. g. izveidojās Rūjienā.¹⁶⁰ 1907. g. rudenī dažas eseru grupiņas darbojās Ventspilī, Jelgavā, bet 1909. gadā — Liepājā un Jelgavā. Jelgavas pulciņš, kas apvienoja ap 20 locekļus, bija saistīts ar jau minēto eseru Rīgas grupu. Pēc tās sagrāves eseru darbība apsīka un izbeidzās arī Jelgavā.¹⁶¹ Visu šo grupu darbība izpaudās lielākoties aģitācijā un eseru literatūras izplatīšanā. Daži pulciņi nodarbojās ar literatūras transportu no ārzemēm.

Jauno revolucionāro uzplūdu posmā masu kustības apstākļos nedaudz atdzīvojās arī eseru partija. Ap 1911. g. savu darbību atjaunoja Latviešu sociāldemokrātu savienība. 1911. g. janvārī, pēc trīs gadu ilga pārtraukuma, ārzemēs sāka iznākt savienības darbu, jo visus pēdējos gadus nekādas savienības organizācijas

¹⁵⁶ ЦГАОП СССР, ф. 102, ОО, 1907 г., д. 29, л. 9—11, 72, 75.

¹⁵⁷ Turpat, 1909. g., 9. l., 29. d., 15.—18. lp.

¹⁵⁸ LCVVA, 4568. f., 1. apr., 2063. l., 5. lp.

¹⁵⁹ Turpat, 8. apr., 155. l., 14., 15., 18. lp.

¹⁶⁰ ЦГАОП СССР, ф. 102, ОО, 1909 г., д. 9, ч. 29, лит. А, л. 13.

¹⁶¹ Turpat, 4., 8., 21., 34., 66. lp.; 1907. g., 9. l., 25. d., lit. А, 2., 3., 6. lp.

ne ārzemēs, ne Latvijā nebija darbojušās.¹⁶² Tomēr faktiski vienīgi Liepājā 1911. gadā izveidojās neliela savienībnieku grupa. Tās izveidošanas galvenais iniciators bija K. Dzērve, kas nodibināja sakarus arī ar «Strādnieka» grupu ārzemēs.¹⁶³ Trūkstot ietekmei masās, kā arī sakarā ar biežajiem arestiem un kratišanām savienībnieku darbība Liepājā bija ļoti vāja. Ap 1911. g. aprīli bija izdevies apvienot apmēram 30 cilvēkus — pusproletāriskus elementus, Cvika kokzāģētavas un dažu citu uzņēmumu strādniekus un arī lumpenproletariāta pārstāvjus. Vietējā darba aktivitāte atkarājās no ārzemju savienībnieku instrukcijām, kuras saņēma reti un neregulāri. Visumā Liepājas grupas darbība aprobežojās ar līdzekļu vākšanu «Strādniekam». 1911. g. augustā, nomirstot galvenajam savienībnieku grupas vadītājam Liepājā K. Dzervem, grupa praktiski saira.¹⁶⁴ Daļa tās bijušo locekļu stājās ciešos sakaros ar anarhistiem un organizēja Liepājā anarhistu grupu.¹⁶⁵

1912. gadā Rīgā eseri bija izveidojuši atsevišķas nelielas grupiņas, kas lielākoties veica no ārzemēm pienākošās literatūras transportu uz Pēterburgu, Tērbatu u. c., tomēr jāsaprot, ka literatūras sūtījumi pienāca reti un bija nelieli.¹⁶⁶ Zināma eseru aktivitēšanās Latvijā bija vērojama pēc savienībnieku kongresa, kas notika 1913. g. 10. un 11. martā Briselē. No Latvijas tajā gan piedalījās tikai divi pārstāvji — J. Daņēvičs¹⁶⁷ un Z. Vilsons, pārējie bija emigranti. Raksturīgi, ka kongresa pirmās dienas darbu vadīja M. Valters.¹⁶⁸ Viens no galvenajiem savienībnieku līderiem revolūcijas gados, viņš emigrācijā strādāja par kādas lielas tirdzniecības firmas juriskonsultu Vācijā un bija noslīdējis klaji buržuāziskās pozīcijās, kļūdamas par tipisku renegātu. Šinī laikā sarakstītajos darbos viņš uzstājās kā buržuāzijas ideologs un buržuāziskā nacionālisma apoloģēts. Spriežot pēc laikraksta «Strādnieks» saturs, līdzīgās pozīcijās bija arī citi ārzemēs dzīvojošie savienībnieki, kas laikraksta slejas izmantoja vispirmām kārtām LSD apkarošanai un nacionālisma propagandai. Kongress mainīja arī partijas nosaukumu, pārdēvējot to par Latvijas revolucionāro sociālistu partiju, lai, kā rakstīja «Strādnieks», nosaukums atbilstu

¹⁶² «Strādnieks», 1911, 14. martā, Nr. 20.

¹⁶³ ЦГАОП СССР, ф. 102, ОО, 1912 г., д. 69, ч. 40, л. 2.

¹⁶⁴ Turpat, 1911. g., 69. l., 37. d., lit. Б, 1., 5., 9., 13., 20. lp.

¹⁶⁵ Turpat, 1913. g., 12. l., 40. d., 8., 9. lp.

¹⁶⁶ Turpat, 1912. g., 9. l., 40. d., lit. Б, 20., 42. lp.

¹⁶⁷ J. Daņēvičs un daži citi vēlākie eseri 1911. gadā vēl bija Latvijas anarhistu federācijas biedri (ЦГАОП СССР, ф. 102, ОО, 1912 г., д. 12, ч. 40, лит. В, л. 8). Būdam viens no latviešu eseru vadītājiem, J. Daņēvičs reizē bija provokators. Tas nozīmēja, ievērojot latviešu eseru mazo skaitu, ka viņi darbojās pilnīgā cara ohrankas uzraudzībā.

¹⁶⁸ ЦГАОП СССР, ф. 102, ОО, 1913 г., д. 9, ч. 40, лит. Б, л. 7.

partijas virzienam un tā pilnīgi norobežotos no latviešu sociāldemokrātu «dogmas».¹⁶⁹ Pēc savas darbības atjaunošanas savienībniekiem bija izveidojušies vēl ciešāki organizatoriski sakari ar Krievijas revolucionāro sociālistu partiju.

Latviešu eseri savu galveno uzmanību būtībā veltīja nacionālajam un agrārajam jautājumam. Agrārajā jautājumā viņi izvirzīja radikāli demokrātiskas prasības pēc visas tās zemes atsavināšanas un nodošanas vietējo pašvaldību pārziņā, kuras platība pārsniegtu zināmu, vietējās pašvaldības noteiktu normu.¹⁷⁰ Tomēr savā praktiskajā darbībā eseri lielā mērā kļuva par buržuāziskās kooperācijas un sīksaimniecību idealizētājiem. P. Stučka rakstīja: «Ideja par «savu namiņu, savu zemes stūrīti» vienādā mērā top sludināta no reakcionāriem «dzimteniekiem» un revolucionāriem «savienībniekiem».¹⁷¹ Tāpat kā 1905.—1907. g. revolūcijas laikā, latviešu eseri, pārstāvēdami sīkburžuāzisko nacionālismu, arī turpmākajos gados pirmajā vietā nostādīja nacionālo jautājumu. Šim jautājumam cariskajā Krievijā viņi piegāja nevis no proletariāta šķiriskām, bet no nacionālistiskām pozīcijām. Priekšplānā izvirzot nacionālās prasības, eseri traktēja tās ārpus revolūcijas interesēm. Savienībnieki sludināja Krievijas decentralizācijas un federatīvas iekārtas izveidošanas ideju,¹⁷² kas visumā atbilda Krievijas eseru partijas programmai. Viņi prasīja Kurzemes, Vidzemes un Latgales apvienošanu vienā pašvaldības apgabālā «ar pilnvarīgām pašnoteikšanās tiesībām visā iekšējā dzīvē», kuras izpaustos likumdošanas, izpildvaras un tiesas autonomijā.¹⁷³ Savienības konference 1908. gadā būtībā galveno uzmanību veltīja cīņai sludināšanai pret rusifikāciju un vācu kolonizāciju, neatsedzot šo parādību šķirisko dabu. Nacionālas autonomijas panākšanu savienībnieki faktiski uzskatīja par galveno priekšnoteikumu darbaļaužu stāvokļa uzlabošanai. Konferences debatēs tika uzsvērts, ka savienība «savā programmā izsaka latviešu kultūras un politiskās patstāvības ideālu, ar kuru saistīta latviešu darbaļaužu labklājība».¹⁷⁴ Šīs nacionālistiskās tendences

¹⁶⁹ «Strādnieks», 1913, 30. aprīlī, Nr. 23.

¹⁷⁰ Latviešu sociāldemokrātu savienības pirmais vispārējais kongress, noturēts Rīgā 29. un 30. decembrī 1905. g. [B. v. un b. g.], 12., 13. lpp.

¹⁷¹ Stučka P. Piezīmes par agrārjautājumu. — Rakstu izlase, 1. sēj., 150. lpp.

¹⁷² *Apine I.* Latvijas sociāldemokrātija un nacionālais jautājums, 115., 117. lpp.

¹⁷³ Latviešu sociāldemokrātu savienības pirmais vispārējais kongress, 6., 7. lpp.

¹⁷⁴ Konferences materiālus izdeva atsevišķā brošūrā latviešu valodā. Par cik šo izdevumu pagaidām nav izdevies atrast, izmantots policijas departamenta izdarītais tulkojums krievu valodā (ЦГАОП СССР, ф. 102, ОО, 1911 г., д. 69, л. 3).

vēl pastiprinājās pēc savienības darba atjaunošanās un eseru nosaukuma pieņemšanas.¹⁷⁵ Absolutizējot nacionālās atbrīvošanās cīņas lozungu, atraujot to no vispārrevolucionāriem uzdevumiem, latviešu eseri centās sašķelt latviešu strādnieku kustību, novirzīt to nacionālistiskā gultnē.

Pēc Briseles kongresa eseru darbībai Latvijā kļūstot relatīvi rosīgākai, 1913. g. vasaras sākumā Rīgā darbojās četri latviešu eseru pulciņi ar apmēram 40—50 locekļiem. Jūlijā eseru organizācijā skaitījās trīs rajoni ar vairākiem pulciņiem. Jūlija beigās sasauktā pilsētas konference ievēlēja Rīgas komiteju, propagandistu kolēģiju, kā arī «sarkano krustu».¹⁷⁶ Aktīvākie eseru Rīgas organizācijas biedri bija brāļi Vilsoni, J. Daņēvičs, M. Siliņš, E. Zilpaušs, A. Skopāns un daži citi. Tomēr 1913. g. 21. oktobra aresti uz laiku praktiski pārtrauca eseru darbību. Paši organizācijas biedri apvainoja Rīgas komiteju bezdarbībā, pavājinājās sakari ar krievu pulciņiem, kas centās norobežoties un kuru vidū arī bija vērojama bezdarbība un sairums.¹⁷⁷ Eseru darbība nedaudz aktivizējās ap 1914. g. pavasari. Vasarā notika Rīgas organizācijas konference, kas ievēlēja jaunu Rīgas komitejas sastāvu.¹⁷⁸ Taču 1914. g. 9. oktobrī Rīgas komitejas sēdes laikā aktīvākos eseru organizācijas locekļus apcietināja,¹⁷⁹ un pēc tam eseru Rīgas organizācija galīgi saira.

Dažus savus pulciņus Latvijas revolucionāro sociālistu partija izveidoja arī provincē. 1913.—1914. gadā neliels pulciņš, kas galvenokārt nodarbojās ar literatūras transportu, pastāvēja Liepājā. Piecu—sešu cilvēku lielu grupiņu Jelgavā bija izveidojis A. Apšenieks.¹⁸⁰ Eseru pulciņš darbojās arī Jēkabpilī un Zīlanos.¹⁸¹ Atsevišķas nelielas grupas eseriem izdevās izveidot arī uz laukiem, piemēram, Iecavas un Auces apkaimē.¹⁸² Tomēr arī šo grupu darbība bija īslaicīga un tās ātri saira. Savu darbību latviešu eseri nelielā mērā atjaunoja tikai pēc Februāra buržuāziski demokrātiskās revolūcijas uzvaras.

Arī Latvijas revolucionāro sociālistu partija savā taktikā atzina kā ekonomisko, tā politisko teroru. 1913. g. vasarā Rīgas organizācija izveidoja divus kaujinieku pulciņus,¹⁸³ pastiprināti tika mek-

¹⁷⁵ «Strādnieks», 1913, 30. aprīlī, Nr. 23.

¹⁷⁶ ЦГАОР СССР, ф. 102, ОО, 1913 г., д. 9, ч. 40, лит. Б, л. 1, 31, 33, 45, 68.

¹⁷⁷ Turpat, 1914. g., 9. l., 40. d., lit. Б, 5. lp.

¹⁷⁸ LCVVA, 4568. f., 3. apr., 24. l., 12. lp.

¹⁷⁹ Turpat, 3. f., 1. apr., 18020. l., 412. lp.

¹⁸⁰ ЦГАОР СССР, ф. 102, ОО, 1914 г., д. 9, ч. 40, лит. Б, л. 1, 3.

¹⁸¹ Turpat, 1912. g., 9. l., 12. d., lit. Б, 64. lp.

¹⁸² *Niedre O.* Vidzemes un Kurzemes strādnieki un zemnieki pirmā pasaules kara laikā. R., 1972, 170. lpp.

¹⁸³ ЦГАОР СССР, ф. 102, ОО, 1913 г., д. 9, ч. 40, лит. Б, л. 45.

lētas iespējas iegūt ieročus, izgatavot sprāgstvielas. Tomēr nekādas redzamākas akcijas eseri nepaguva paveikt. Viņu darbība lielā mērā aprobežojās ar aģitāciju un propagandu, tika noturētas dažas aģitācijas sapulces. Eseri izplatīja no ārzemēm saņemto literatūru un uzsaukumus. Rīgas organizācija izlaida arī dažus savus uzsaukumus. Tomēr Latvijas revolucionāro sociālistu partija palika šaura, neietekmīga organizācija. Viņas darbības izbeigšanās cēlonis bija ne vien policejiskas represijas, bet lielā mērā ietekmes pilnīgais trūkums kaut cik plašākās darbaļaužu masās.

Latgalē sīkburžuāzijas īpatsvars bija vislielākais, tomēr arī šeit eseri nespēja izveidot plašāku organizāciju ar jūtāmāku ietekmi masās. Latgalē darbojošos eserus organizatoriski apvienoja Krievijas revolucionāro sociālistu partijas Ziemeļrietumu apgabala komiteja, kas izveidojās ap 1904. g. rudeni. Viena no lielākajām Latgales eseru organizācijām nodibinājās Daugavpilī ap 1905. g. pavasari.¹⁸⁴ Pēc aptuvenām ziņām, 1907. g. jūlijā eseru Daugavpils organizācijā skaitījās līdz 300 biedru,¹⁸⁵ savā pamatmasā tie bija sīkburžuāziski un arī pusproletāriski elementi, lielākoties ebreji. 1907. g. vasarā Daugavpils organizācijas delegāts piedalījās eseru Ziemeļrietumu apgabala organizāciju 7. kongresā, kura rezolūcijas atspoguļoja eseriem kā sīkburžuāziskajiem revolucionāriem raksturīgo ultrakreiso frāzainību. Pieņemot lēmumu par III Valsts domes boikotu, kongress aicināja uz tūlītēju bruņotu sacelšanos, kam būtu jādod tautai «visa zeme un visa brīvība». Par galvenajiem cīņas līdzekļiem tas atzina teroru — rūpniecisko teroru pret kapitālistiem, kas izsludinājuši lokautu, agrāro teroru pret «kaitīgākajiem» muižniekiem, kā arī teroru pret valdības un policijas ierēdņiem.¹⁸⁶ Daugavpils organizācijā, tāpat kā citās eseru organizācijās, reakcijas posmā valdīja nenoteiktība, apjukums, tā strauji saira, tā ka jau ap 1907. g. rudeni tajā bija tikai daži desmiti biedru. Organizācijas darbība aprobežojās lielākoties ar eseru Ziemeļrietumu apgabala komitejas atsevišķu uzsaukumu izplatīšanu, mutvārdu aģitāciju, bija arī daži mēģinājumi izdarīt terora aktus. Sakari ar laukiem Daugavpils organizācijai bija nenozīmīgi, tā faktiski veica vienīgi ierobežotu aģitācijas darbu atsevišķu Daugavpils garnizona daļu kareivju vidū. 1907. g. decembrī eseru Ziemeļrietumu apgabala komiteja atzina Daugavpils organizācijas darbību «par ļoti vāju» un norādīja, ka, «ja tās darbība nākotnē arī būs tāda pati, tad to izslēgs no apgabala komitejas».¹⁸⁷ 1908. g. janvārī sakarā

¹⁸⁴ ЦГАОР СССР, ф. 102, ОО, 1907 г., д. 9, ч. 7, лит. X, л. 14, 18.

¹⁸⁵ Turpat, 9. l., 7. d., 151. lp.

¹⁸⁶ Turpat, 176. lp.

¹⁸⁷ Turpat, 9. l., 7. d., lit. A, 37. lp.

ar atentāta gatavošanu pret ģenerālmajoru Astaņinu daudzi Daugavpils organizācijas locekļi tika apcietināti.¹⁸⁸ Kā norādīts žandarmērijas 1909. g. 10. septembra ziņojumā, pēc šiem arestiem izkļiedītie organizācijas locekļi nekādu kaut cik aktīvu darbību vairs nebija spējuši izvērst.¹⁸⁹ Ap 1910.—1911. g. nedaudz rosīgāka kļuva eseru agitācija Daugavpils garnizona kareivju vidū, bet to pārtrauca 1911. g. maija aresti.¹⁹⁰ 1913. g. rudenī izdarītajam mēģinājumam atjaunot eseru organizāciju Daugavpilī nekādu kaut cik jaušamu panākumu nebija.¹⁹¹ 1907. gadā atsevišķas eseru grupas darbojās arī Rēzeknē, Ludzā, Krāslavā un dažās citās vietās.¹⁹² Par vēlākajiem gadiem ir atsevišķas ziņas par nelielas (5—10 cilvēki) eseru grupiņas pastāvēšanu Krāslavā. Tās darbība izpaudās galvenokārt agitācijā pilsētā iebraukušo zemnieku vidū.¹⁹³

Eseru organizācijas Latgalē nespēja radīt sev kaut cik plašāku masu bāzi, to ietekme bija visai neliela. Tāpat kā pārējā Latvijā, darbaļaužu simpātijas piederēja KSDSP un tās vietējām organizācijām. Uz sociāldemokrātu ļoti spēcīgo ietekmi un eseru katastrofālo stāvokli 1907. g. augustā savā vēstulē norādīja eseru Daugavpils komitejas locekle J. Davidova.¹⁹⁴ Trūkstot masu bāzei, bija vērojami arī atsevišķu eseru pulciņu centieni Latgalē pievienoties sīkburžuāziski nacionālistiskā Bunda vietējām nodaļām.¹⁹⁵

Tādējādi eseru idejas Latvijā kaut cik jūtamu atbalsi neguva, viņi centieni sašķelt strādnieku kustību palika bez panākumiem. Latvijas revolucionāro sociālistu partijas sīkburžuāziskais nacionālisms, tās niknā cīņa pret LSD objektīvi kalpoja buržuāzijas interesēm, jo šīs cīņas mērķis bija atraut strādnieku kustību no revolucionārās cīņas un līdz ar to arī nacionālās atbrīvošanās kustības uzdevumu atrisināšanas. Cara Krievijā darbojās arī citas līdzīgas eseriska virziena nacionālistiskas partijas, kā PPS, Gruzīņu sociālistu federālistu partija, Ebreju sociālistiskā strādnieku partija, armēņu dašnaki un dažas citas. Tās palika revolucionārās tikai tādā ziņā, ka uzstājās pret carismu, bet bija reakcionāras tādā ziņā, ka veicināja revolucionārās kustības šķelšanu pēc nacionālām pazīmēm.¹⁹⁶ Latviešu eseru nacionālisms ievēro-

¹⁸⁸ ЦГАОП СССР, ф. 102, ОО, 1908 г., д. 9, ч. 7, л. 7.

¹⁸⁹ Turpat, 1909. g., 9. l., 7. d., lit. A, 63. lp.

¹⁹⁰ Turpat, 1910. g., 9. l., 12. d., lit. Б, 3.—67. lp.; 1911. g., 9. l., 12. d., 1., 15. lp.

¹⁹¹ Turpat, 1913. g., 9. l., 12. d., lit. Б, 21., 27. lp.

¹⁹² Turpat, 1907. g., 9. l., 7. d., 151. lp.

¹⁹³ Turpat, 1912. g., 9. l., 12. d., lit. А, 7. lp.

¹⁹⁴ Turpat, 1907. g., 9. l., 7. d., 228. lp.

¹⁹⁵ Turpat, 40., 41. lp.

¹⁹⁶ История СССР... Первая серия, т. 6, с. 457.

jamā mērā tuvināja viņus liberālajai buržuāzijai. Netrūka arī gadījumū, kad eseri tieši pārgāja buržuāzijas nometnē, kļuva par revolūcijas renegātiem. Jau minēto M. Valteru viņa politiskā evolūcija pēc Februāra buržuāziski demokrātiskās revolūcijas noveda budžu Zemnieku savienībā, un viņš kļuva par vienu no tās vadītājiem.

Reakcijas gados Latvijā sāka izplatīties arī *anarhosindikālisms* — sīkburžuāzisks idejisks strāvojums, kas bija atklāti naidīgs proletariāta atbrīvošanās kustībai. Par anarhosindikālisma galveno ideologu Latvijā kļuva bijušais savienībnieks, renegāts J. Jankavs. Viņš noliedza proletariāta politiskās partijas un politiskās cīņas nepieciešamību. J. Jankavs rakstīja: «Savas atsavināšanās cīņā strādniekiem nav vajadzības pēc tādiem orgāniem, kas stāvētu ārpus viņiem, kā piemēram dažādām politiskām partijām, inteliģences grupām, priekštāvniecības parlamentā.» Pēc viņa uzskatiem, bija pilnīgi vienalga, vai valsti pastāv absolūtā vai konstitucionālā monarhija, vai demokrātiskā republika.¹⁹⁷ J. Jankavs asi vērsās pret sociāldemokrātiju, to demagoģiski dēvējot par inteliģentu kungu partiju, un prasīja arodbiedrību neitralitāti, lai tajās likvidētu strādnieku šķiras nelegālās marksistiskās partijas vadošo lomu.¹⁹⁸ Rokrakstā «Jankavisms», ko atrada anarhistu arestu laikā, bija prasīta sabiedrības dezorganizācija un sistemātiska graušana ar visiem līdzekļiem, īpašu uzmanību pievēršot varmācīgam dumpim, kas saistīts ar ekonomisko teroru, fabriku sagraušanu, mašīnu iznīcināšanu utt.¹⁹⁹ 1907. g. rudenī J. Jankavu kopā ar 11 citiem anarhosindikālistiem apcietināja.²⁰⁰ 1908. gadā pēc izklūšanas no cietuma viņš aizbrauca uz Parizi, kur izdeva žurnāliņa «Naids» vienu numuru un atsevišķus citus izdevumus. Tajos bija aicinājumi izdarīt terora aktus, ekspropriācijas un izmantot citus vardarbīgus līdzekļus. Tomēr J. Jankavs spēra vēl vienu soli «uz priekšu». Ar 1911. g. viņš sāka publicēt buržuāziskajā laikrakstā «Dzimtenes Vēstnesis» (ar pseidonīmu J. H.) plašus apmelojošus rakstus pret LSD un marksismu, izdeva arī vairākas līdzīga satura brošūras. Blakus jau minētajam renegātam M. Valteram J. Jankavs faktiski kļuva par galveno latviešu buržuāzijas «teorētiku» marksisma «apgāšanas» jautājumos. Ar savu patoloģisko naidu pret marksismu un revolucionāro kustību viņš izcēlās pat galēji reakcionārajā latviešu melnsimtnieku nometnē. Pirmā

¹⁹⁷ Olovs Z. «Jankavisms». R., 1914, 35. lpp.

¹⁹⁸ Latvijas Komunistiskās partijas vēstures apcerējumi, 1. d. R., 1961, 178. lpp.

¹⁹⁹ LCVVA, 4568. f., 1. apr., 1944. l., 2. lp.

²⁰⁰ Latviešu konversācijas vārdnīca, 7. sēj. R., 1931—1932, 13910. sl.

pasaules kara sākumā F. Veinbergs un J. Bisenieks izdabūja J. Jankavam kā nopelniem bagātam revolucionārās kustības apkarotājam atļauju atgriezties Latvijā. Viņi nodrošināja Jankavam bagātīgi apmaksātu vietu savu laikrakstu redakcijās un panāca, ka žandarmērija vairs «nepārmeta» viņam anarhistisko pagātņi.²⁰¹

1905.—1907. g. revolūcijas atplūdu periodā Rīgā izveidojās *anarhistu* grupa, kas sevi dēvēja par anarhistiem komunistiem. LSD CK pieņēma speciālu lēmumu pret to, norādot, ka šī grupa nav ne sociālistiska, ne komunistiska organizācija. Anarhisti komunisti noliedza patvaldības gāšanas nozīmi un galvenokārt centās atsavināt privātīpašumu savām personiskajām vajadzībām. Ideju par šķiru cīņu starp proletariātu un buržuāziju viņi aizstāja ar nenoteiktu jēdzienu par personu cīņu starp izsūcēju un izsūcamo. LSD CK lēmumā bija norādīts, ka anarhisti komunisti cildina anarhiju arī ražošanā, tā aizstāvot sīkburžuāziskus ideālus; uzsvērdami, ka katram pieder tas, ko viņš var paņemt, viņi nekaro pret privātīpašumu, bet ir par tā nostiprināšanu.²⁰² No 1908. līdz 1913. g. latviešu anarhisti komunisti izdeva ārzemēs žurnālu «Brīvība», no 1911. līdz 1914. g. — arī žurnālu «Melnais Karogs», sludinot šajos izdevumos anarhistiskas idejas un apmelojot LSD. Žurnālus izdeva nelielas grupiņas (viena ASV, otra — Parīzē), kuru vidū pastāvēja dziļas nesaskaņas, plēšanās. Ārzemju grupiņas centās uzturēt sakarus ar Latviju. Reizēm Latvijā ieradās arī atsevišķi to pārstāvji, lai kaut cik atdzīvinātu anarhisma kustību. Viņu darbības mērķis diezgan skaidri atsegts ārzemju anarhistu 1910. g. 9. marta vēstulē Rīgas anarhistiem, kurā bija uzsvērts, ka īpaša uzmanība jāveltī iedzīvotāju «glābšanai» no sociāldemokrātu «kaitīgās» ietekmes, kas var pastiprināties, vērstoties plašumā darbaļaužu masu kustībai un pieaugot viņu politiskajai aktivitātei.²⁰³

Tomēr ne anarhosindikālisms, ne anarhisms Latvijā jūtami neizplatījās, šeit tikai epizodiski izveidojās atsevišķas nelielas anarhistu grupiņas. 1907.—1908. gadā Rīgā darbojās apmēram 17 cilvēku liela anarhistu komunistu grupa bijušā telegrāfa ierēdņa V. Zavinska vadībā. Tajā iesaistījās kolēģijas padomnieka meita V. Semjonova, kantorists K. Melnalksnis, A. Upeņieks u. c. Grupa bija saistīta ar J. Jankavu un centās kopā ar viņu izdot anarhistisku žurnālu, tomēr galveno uzmanību tā veltīja ekspropriāciju veikšanai. 1908. g. maijā grupas locekļus ap-

²⁰¹ LCVVA, 4568. f., 1. apr., 1944. l., 21., 23. lp.

²⁰² Latvijas Komunistiskās partijas... rezolūcijas un lēmumi, 1. d., 38., 39. lpp.

²⁰³ ЦГАОР СССР, ф. 102, ОО, 1910 г., д. 12, ч. 40, лит. Б, л. 10.

cietināja.²⁰⁴ Nelielu anarhistu grupu «Atriebējs» 1909. gadā izveidoja no Anglijas un Amerikas atbraukušie anarhisti F. Rīters, J. Lapiņš, A. Dakars un daži citi, lai nodarbotos ar ekspropriācijām un individuālo teroru. Drīz arī šīs grupiņas locekļu lielāko daļu arestēja.²⁰⁵ Atsevišķi anarhisti vai nelielas to grupiņas Latvijā darbojās arī vēlākajos gados. Anarhistu vidū sevišķi plaši bija izplatījušās provokācijas. 1911. gadā provokācijas nolūkā anarhosindikālistu grupiņu izveidoja Rīgas slepenpolicijas un «Rīgas Avīzes» līdzstrādnieks P. Plaudis, informāciju par grupas organizēšanas ieviešanu «Rīgas Avīzē». Saprotams, ka grupas locekļus apcietināja.²⁰⁶ 1912. gadā anarhistiem K. Līciša, V. Krieviņa u. c. vadībā izdevās izveidot Rīgā grupu ar «lepnu» nosaukumu Latvijas anarhistu federācija. Šiem anarhistiem uz laiku izdevās ievilkt savā «federācijā» dažu sociāldemokrātu pulciņu biedrus. Pēc aptuvenām ziņām, tajā skaitījās ap 50 locekļu. Grupa izdeva divus uzsaukumus dažu desmitu eksemplāru lielā metienā — «Feniksa streiklaužiem!» (piedraudot tiem ar teroru) un «Visiem maizes cepējiem!», centās iegūt ieročus ekspropriāciju veikšanai, izdarīja atsevišķus terora aktus.²⁰⁷ Rīgas anarhisti nodibināja sakarus ar Liepāju, kur latviešu anarhistu grupa izveidojās ap 1912. g. beigām no sairusā vietējā savienību pulciņa biedriem.²⁰⁸ Liepājas grupa lielākoties nodarbojās ar anarhistu literatūras transportu, tā izlaida arī atsevišķus anarhistiskus uzsaukumus utt.²⁰⁹ Tomēr iekšējo sakaru vājuma, savstarpējo nesaskaņu, kā arī biežo arestu rezultātā abas grupas drīz saira.

Cīņa pret LSD, individuālisms, terorisms tuvināja anarhistus savienībniekiem (vēlāk — eseriem). Kā jau minēts, daudzos gadījumos latviešu eseri pārgāja anarhisma pozīcijās vai arī otrādi. LSD sekmīgais agitācijas un propagandas darbs neļāva anarhosindikālismam un anarhismam kaut cik nozīmīgi ietekmēt strādnieku kustību.

Gan buržuāzisko, gan sikburžuāzisko politisko grupējumu centieni sašķelt Latvijas strādnieku kustību praktiski palika bez rezultātiem. Darbaļaužu plašāko masu interešu vienīgā izteicēja bija Latvijas Sociāldemokrātija. 1910. gadā V. I. Ļeņins rakstīja: «Būdamā viens no Krievijas sociāldemokrātijas priekšpulkciem

²⁰⁴ LCVVA, 4568. f., 8. apr., 60. l., 1., 42., 43., 46. lp.

²⁰⁵ Turpat, 3. f., 4. apr., 43. l., 29. lp.

²⁰⁶ Turpat, 4568. f., 8. apr., 264. l., 13., 15. lp.

²⁰⁷ ЦГАОП СССР, ф. 102, ОО, 1912 г., д. 12, ч. 40, лит. Б, л. 20, 22, 28; лит. В, л. 10, 13.

²⁰⁸ ЛКР СК ПВИ РА, 35. f., 8. apr., 28. l., 14. lp.

²⁰⁹ ЦГАОП СССР, ф. 102, ОО, 1913 г., д. 12, ч. 40, лит. Б, л. 68; ч. 37, л. 4.

revolūcijas laikā, latviešu strādnieku partija izrādījās priekšgalā arī smagajā kontrevolūcijas laikmetā ... Latvijas Sociāldemokrātijā nav radies atsevišķs virziens nedz no aizraušanās ar revolucionāru frāzi (kā mūsu «otzovisti»), nedz no aizraušanās ar legālām iespējamībām (kā mūsu *likvidatori*...).»²¹⁰ LSD rindās praktiski nebija otzovistu, sekmīgi tika pārvarētas arī atsevišķas anarhistiskas tendences. Smagāka cīņa bija jāzīcina pret *labējo oportūnismu*. Latvijas Sociāldemokrātijā bija centri un preses orgāni, kas pārstāvēja pretējus viedokļus, tomēr frakcijas LSD rindās neizveidojās. Tā bija LSD attīstības īpatnība salīdzinājumā ar stāvokli KSDSP kopumā, kuras ietvaros faktiski pastāvēja divas partijas — boļševiki un meņševiki. S. Ziemeļis uzsver, ka «šādu īpatnību sekmēja specifiski vietējie apstākļi. KSDSP oportūnistiski noformēja savus grupējumus zem Sociāldemokrātijas izkārtnes, bet no LSD aizgājušos un izslēgtos oportūnistus, kuri darbojās pašā Latvijā, sīkburžuāziskais nacionālisms ātri tuvināja buržuāziskajiem nacionālistiem ... Latvijas likvidatoriem nebija pietiekamas bāzes, lai izveidotu pašā partijā savu frakciju ... Šis apstākļis arī deva Latvijas boļševikiem iespēju izvirzīt par savu uzdevumu visas Latvijas Sociāldemokrātijas atbrīvošanu no oportūnistiskās vadības, nevis organizatoriski norobežoties no kādas LSD biedru daļas.»²¹¹ Latviešu meņševiki reakcijas apstākļos aizvien vairāk nonāca buržuāziskās ideoloģijas ietekmē un faktiski centās iedragāt ticību marksistiskajai revolūcijas teorijai.²¹² Latvijas boļševiki izvērta nesamierināmu cīņu pret meņševismu, un LSD 4. kongress 1914. gadā darīja galu meņševiku pārsvaram Latvijas Sociāldemokrātijas vadībā.²¹³

V. I. Ļeņins, balstoties uz Krievijas politisko spēku analīzi, izstrādāja kreisā bloka taktiku, norādot boļševiku partijai uz zemniecību kā proletariāta sabiedroto buržuāziski demokrātiskā revolūcijā. V. I. Ļeņins uzsvēra, ka «milzīgs labums demokrātijas lietai vispār» bija Krievijas strādnieku demokrātijas pilnīga norobežošanās ne vien no liberālisma, bet arī no buržuāziskās demokrātijas.²¹⁴ Vienīgi stingri boļševistiska partija varēja uzņem-

²¹⁰ Ļeņins V. I. «Cīņas» jubilejas numuram. — Raksti, 16. sēj., 231. lpp.
²¹¹ Ziemeļis S. Ļeņinisma uzvara Latvijas strādnieku kustībā triju Krievijas revolūciju laikā. 1905—1917. R., 1977, 118., 119. lpp.

²¹² Apcerējumi par sabiedriskās un filozofiskās domas attīstību Latvijā (1900—1920). R., 1977, 133. lpp.

²¹³ Par cik latviešu meņševiku platforma un darbība analizēta «Latvijas Komunistiskās partijas vēstures apcerējumos», I. Apines, S. Ziemeļa un citu vēsturnieku un filozofu darbos, šis monogrāfijas autors tās ierobežotā apjoma dēļ ir atteicies no sīkākas šā jautājuma iztirzāšanas.

²¹⁴ Ļeņins V. I. Politiskās partijas Krievijā. — Raksti, 18. sēj., 34., 35. lpp.

ties visu demokrātisko spēku vadību. Bet, nosakot bolševiku atlieksmi pret buržuāzisko demokrātiju, V. I. Leņins tajā pašā laikā norādīja: «Palīdzēt nespēcīgajiem sīkburžuāzijas demokrātiem, izraut viņus no liberāļu ietekmes, saliedēt demokrātijas nometni pret kontrrevolucionārajiem kadetiem un ne tikai pret labējiem — tāds ir strādnieku demokrātijas uzdevums.»²¹⁵ Arī Latvijas bolševiki īstenoja kreisā bloka izveidošanas taktiku, būdami gatavi taktikas jautājumos vienoties un darboties kopā ar atsevišķiem sīkburžuāziskās demokrātijas grupējumiem. Tomēr LSD kreisā bloka taktikai bija zināmas īpatnības, kas izrietēja no Latvijas iedzīvotāju šķiriskās struktūras īpatnībām, no sīkburžuāzisko grupējumu centieniem ievērojamā mērā veidot savas organizācijas, ievilinošot tajās atsevišķus sociāldemokrātu pulciņus, un tādējādi šķelt strādnieku kustību.

* * *

Vienīgo organizatoriski noformēto politisko partiju ar patiešām plašu masu bāzi un ietekmi Latvijā bija spējis izveidot proletariāts. L. Spirins min šādas organizatoriski noformētu politisko partiju pazīmes: 1) partijai ir programma, kurā norādīti tās mērķi un nosaukti līdzekļi šo mērķu sasniegšanai; 2) partijai ir statūti, kas nosaka tās organizatorisko uzbūvi; 3) pastāv partijas centrālās vadošās instances; 4) partijai ir savi preses izdevumi; 5) izveidotas partijas vietējās organizācijas.²¹⁶ No Latvijas neproletāriskajām partijām visas šīs pazīmes saskatāmas vienīgi Baltijas konstitucionālajai partijai (kurai tomēr ne tuvu nebija tik plašas masu bāzes kā Latvijas Sociāldemokrātijai), latviešu buržuāzijas politiskie grupējumi turpretim bija visai izplūduši. Tomēr pirmā pasaules kara priekšvakarā latviešu buržuāzija savas politiskās konsolidācijas procesā jau bija guvusi jūtamus panākumus. Bija iezīmējušies jau visai manāmi sabiedriski politiskās domas virzieni, kuru pārstāvji grupējās ap preses izdevumiem, kā arī sperts noteikts solis politisko partiju izveidošanas virzienā. Par visas Latvijas buržuāzijas politiskās konsolidācijas zemo pakāpi liecina vēl visai izteiktā politisko partiju un grupējumu nacionālā nokrāsa, vienlaicīgi pastāvošot viena politiska virziena vairākiem dažādu tautību buržuāzijas politiskiem grupējumiem (tiesa, ievērojamā mērā to noteica arī taktikas apsvērumi).

Jāsaka, ka īstu, spēcīgu šķiras partiju nespēja izveidot arī Krievijas buržuāzija. Tam bija vairāki cēloņi. Pirmskapitālistisko

²¹⁵ Leņins V. I. Politiskās partijas Krievijā. — Raksti, 18. sēj., 34. lpp.

²¹⁶ Спирин Л. М. Крушение помещичьих и буржуазных партий в России (начало XX в. — 1920 г.), с. 26, 27.

un agrā kapitālisma laikposmam raksturīgo ekspluatācijas formu un metožu plaša izmantošana, kas bija savienota ar centieniem iedzīvoties no valsts kases dažādu garantiju, subsīdiju, koncepciju u. c. saņemšanas veidā, būtībā atspoguļoja lielburžuāzijas pielāgošanos muižniecības politiskajai kundzībai, feodālisma palieku saglabāšanai laukos. Tas izskaidro krievu lielburžuāzijas reakcionaritāti, to viņas īpašo raksturu, ko V. I. Leņins bija domājis, runājot par «oktobristisko kapitālu». Ar to izskaidrojams arī lielburžuāzijas inertums. Pēc 1905.—1907. g. revolūcijas sagraves Krievijas tirdznieciski rūpnieciskās buržuāzijas lielākā daļa visumā novērsās no politiskās dzīves, galveno vērību veltot savu šauri šķirisko, peļņas palielināšanas nodrošināšanai un iedarbigākai cīņai pret strādnieku kustību domāto organizāciju (Kongresu padomes, fabrikantu biedrību u. c.) veidošanai.²¹⁷ Tas apstākļi, ka revolucionārā situācija valstī saglabājās, arī ievērojami kavēja buržuāzijas politiskās noformēšanās procesu. Revolucionārā situācija veicināja pretrunu padziļināšanos muižnieku un it īpaši buržuāzijas nometnē jautājumā par stāvokļa novērtēšanu un cīņas līdzekļu izvēli pret tuvojošos jaunu revolūciju.²¹⁸

Teiktais lielā mērā attiecas arī uz latviešu buržuāziju, kaut arī tai piemita vairākas specifiskas iezīmes. J. Bērziņš-Ziemelis pamatoti saskatīja vienu no latviešu buržuāzijas reakcionārās nostājas cēloņiem tajā apstākļi, ka latviešu buržuāzija pārstāvēja galvenokārt namīpašnieku un zemes īpašnieku kapitālus.²¹⁹ Jāievēro arī tas, ka latviešu buržuāzijai piederēja lielākoties nelielle uzņēmumi, kur bieži ekspluatācija bija vēl nežēlīgāka nekā lielajos uzņēmumos. Nežēlīga ekspluatācija valdīja arī budžu saimniecībās. Salīdzinot ar pārējo Krieviju, Latvijā šķiru pretrunas bija asākas, līdz ar ko revolucionārā kustība bija sevišķi plaša. Tāpēc divkārtšā nacionālā jūga un vietējās vācu muižniecības un lielburžuāzijas konkurences apstākļos latviešu nacionālā buržuāzija nemeklēja izeju savu spēku ciešā konsolidācijā un pretrunu buržuāziskā atrisināšanā. Tautas masu revolucionārā cīņa spieda latviešu buržuāziju meklēt atbalstu pie carisma un arī pie sava galvenā sāncensā — feodālās muižniecības. Latviešu buržuāzijas tradicionālā padevība carismam, tās nespēja izvirzīt kaut cik nopietnas buržuāziskas prasības atspoguļojās arī tās zemajā politiskās konsolidācijas pakāpē.

Buržuāzijai, kuras kodolu veidoja lielās tirdznieciski rūpnieciskās buržuāzijas un finansistu aprindas, pieslēgās arī daļa zinātniski tehniskās inteligences, kas apkalpoja ražošanu, kā arī

²¹⁷ История СССР... Первая серия, т. 6, с. 168, 327.

²¹⁸ Аврех А. Я. Царизм и третьеиюньская система. М., 1966, с. 165.

²¹⁹ Apine I. Latvijas sociāldemokrātija un nacionālais jautājums, 167. lpp.

daļa tā dēvēto brīvo profesiju pārstāvju (arhitekti, advokāti, ārsti u. c.), kas bija iedzīvojušies ievērojamā bagātībā.²²⁰ Par cik esošās buržuāzijas partijas iezīmēja tikai pirmo soli plašu šķiras partiju veidošanā, buržuāzijas politiskajā apvienošanā joprojām liela nozīme bija laikrakstiem, dažādām biedrībām, kas pavēra sevišķi plašas darbības iespējas buržuāziskajai intelligenci.

Periodiskie izdevumi zināmā mērā kalpoja par attiecīgo buržuāzijas grupējumu centru. Atspoguļojot buržuāzijas politiskās intereses, tie veicināja arī tās politisko uzskatu izveidošanos, it īpaši ievērojot buržuāzijas politisko programmu nenoteiktību, frāžainību un daudzus gadījumos arī demagoģisko raksturu. P. Stučka par latviešu buržuāzijas partiju programmām 1905.—1907. g. revolūcijas laikā pamatoti teica, ka «... tās nebija nopietnas, viņas līdzinājās, tā sakot, viendienas mušām».²²¹ Tomēr jāpiebilst, ka buržuāziskā prese lielā mērā kalpoja atsevišķu buržuāzijas grupu savstarpējai konkurences cīņai, bieži atstājot novārtā buržuāzijas kā šķiras politiskās platformas izstrādāšanu. Latvijā iznākušo periodisko izdevumu skaits bija visai liels. No 1900. g. līdz Februāra buržuāziski demokrātiskajai revolūcijai iznāca apmēram 130 latviešu laikraksti un apmēram 120 žurnāli latviešu valodā (tiesa, daudzi no tiem — tikai ļoti īsu laiku).²²² To skaitā bija samērā nedaudzi nelegāli un legāli strādnieku izdevumi, kā arī dažādi speciāli izdevumi un lasāmviela laika kavēklī, bet liela daļa bija buržuāziski sabiedriski politiski un reliģiski izdevumi. Tas bija nopietns ideoloģiskās cīņas ierocis buržuāzijas rokās.

Arī dažādas biedrības bija svarīgi buržuāzijas politiskās konsolidācijas centri, tāpat tās politikas īstenošanas līdzekļi. Biedrību skaits Latvijā pēc 1905.—1907. g. revolūcijas pieauga. Pēc 1906. g. 4. marta likuma izdošanas, kas paredzēja zināmus atvieglojumus biedrību reģistrācijā, Vidzemes guberņā līdz 1909. g. bija izveidojušās 385, bet Kurzemes guberņā — 104 jaunas biedrības. Kurzemes guberņā 1909. gadā darbojās 606 biedrības, Vidzemes guberņā (gan tās latviešu, gan igauņu daļā) — 2060.²²³ Blakus dažādām ekonomiskām (lauksaimniecības biedrības, krājaizdevu kases u. c.) darbojās arī daudz saviesīgu, kultūrizglītības, reliģisku, labdarības un citu līdzīgu biedrību. 1913. gadā Rīgā vien bija 36 izglītības un bibliotēku, 64 mūzikas

²²⁰ Tālaika latviešu intelligences dziļu raksturojumu savā darbā «Intelligence» un vidusšķiras» sniedzis P. Stučka (Rakstu izlase, 1. sēj., 400.—405. lpp.).

²²¹ Stučka P. Ko vēlēt? — Nacionālais jautājums un latviešu proletariāts, Darbu izlase, 61. lpp.

²²² Latviešu literatūras vēsture, 4. sēj., 36. lpp.

²²³ LCVVA, 6989. f., 12. apr., 16. l., 42. lp.

un dziedāšanas, 35 zinātnes un mākslas, 16 atturības, 48 sporta biedrības.²²⁴ Biedrības bija izveidojuši visi Latvijas iedzīvotāju nacionālo grupu pārstāvji. Pēc aptuvenām preses ziņām, 1912. gadā Latvijā pastāvēja 1874 latviešu biedrības, no tām 133 labdarības, 78 izglītības, 42 zinātniskas un mākslas, 25 atturības u. c.²²⁵ Daļa no tām bija strādnieku legālās biedrības, kas veica savu darbu LSD vadībā, daļa pārstāvēja citu demokrātisko slāņu intereses. Ievērojama daļa darbojās buržuāzijas šauri šķiriskajās interesēs un kalpoja buržuāziskās ideoloģijas izplatīšanai.

Latviešu vecākā biedrība — Rīgas Latviešu biedrība (RLB) jeb tā dēvētā «māmuļa» — bija nozīmīgs latviešu buržuāzijas organizatoriskais centrs. Kopš savas izveidošanās laika RLB bija pārdzīvojuši ievērojamu evolūciju un kļuvusi par atklāti reakcionāru organizāciju. Ilgu laiku RLB bija galvenā latviešu buržuāzijas sabiedriskā organizācija, visas nacionālās buržuāzijas reprezentante attiecībās ar carisko administrāciju, bet, saasinoties pretrunām dažādu latviešu buržuāzijas grupējumu vidū, RLB pamazām savu monopolstāvokli zaudēja. 1908. gadā RLB apvienoja 556 biedrus,²²⁶ bet 1913. gadā — 1070 biedru, kuri pēc sava sociālā stāvokļa sadalījās šādi: ierēdņi — 22,9%, brīvo profesiju pārstāvji — 20,5%, tirgotāji — 18,6%, namīpašnieki — 12,2%, rūpnieki un amatnieki — 9,4%, pārējie — 16,4%.²²⁷ RLB biedri pārstāvēja latviešu buržuāzijas un buržuāziskās inteliģences augstākos slāņus, plašākos tautas slāņos tai ietekmes nebija. Biedrības amatvīru vēlēšanas sniedza zināmu ieskatu par turīgās latviešu buržuāzijas politiskajām simpātijām. Lai gan liberāļi neatlaidīgi cīnījās par vadošo lomu biedrībā, tomēr tās vadība palika tautībnieku un reformistu F. Grosvalda, F. Veinberga, A. Krastkalna u. c. rokās.

Latvijas provinču pilsētu «māmuļas» pēc sava rakstura un politiskajām simpātijām bija līdzīgas RLB. Provincēs buržuāzijas aprindās ietekmīgākās bija Jelgavas un Liepājas latviešu biedrības. Latgalē uz latviešu buržuāzijas sabiedriskā centra lomu pretendēja Rēzeknes saviesīgā latviešu biedrība, kuras dibinātāji izvirzīja sev tādus pašus uzdevumus kā RLB pārejā Latvijā.²²⁸

²²⁴ *Greitjāne R.* Par strādnieku legālo kultūras un izglītības biedrību darbību Rīgā (1900.—1914.). — «Latvijas PSR ZA Vēstis», 1971, Nr. 10, 51. lpp.

²²⁵ «Dzimītenes Vēstnesis», 1912, 5. maijā, Nr. 102.

²²⁶ 40. gada pārskats par Rīgas Latv. biedrības darbošanos un rēķiniem 1908. gadā, savienots ar biedru sarakstu. R., [1909], 7. lpp.

²²⁷ 45. gada pārskats par Rīgas Latv. biedrības darbošanos un rēķiniem 1913. gadā. R., [1914], 58.—66. lpp.

²²⁸ *Kemps F.* Latgalieši. Kultūrvēsturiska skice. R., 1910, 83. lpp.

Cīnoties par savas ietekmes palielināšanu, arī liberālās buržuāzijas un sīkburžuāziskās demokrātijas pārstāvji izveidoja plašas biedrības, kas pretendēja uz latviešu tautas sabiedriskās dzīves vadību un zināmā mērā arī kalpoja par buržuāzijas grupējumu organizatoriskajiem centriem. Redzamākās no šīm biedrībām bija liberāļu Latviešu izglītības biedrība, Latviešu skolu un izglītības biedrība Jelgavā, sīkburžuāzisko demokrātu Skatuves biedrība un dažas citas.

Tādējādi, lai gan latviešu buržuāzija politiskās konsolidācijas virzienā bija spērusi tikai pirmos soļus, tomēr, izmantojot savus aizvien pieaugošos materiālos resursus, tā izdeva daudzus politiskus laikrakstus, bija izveidojusi dažādu biedrību, tajā skaitā kultūrizglītības biedrību, plašu tīklu. Balstoties uz savām spēcīgajām ekonomiskajām un sabiedriskajām organizācijām, latviešu buržuāzija bija jūtami konsolidējusies arī politiski un uzstājās kā nesamierināms Latvijas proletariāta šķiras pretinieks. Šis pretinieks bija īpaši bīstams tāpēc, ka, balstoties uz savu piederību pie vienas nācijas ar Latvijas proletariāta pamatdaļu, plaši izmantoja buržuāzisko nacionālismu centienos pakļaut latviešu proletariātu savai ietekmei.

III nodaļa

**Latviešu buržuāzijas cīņā
pret jaunas revolūcijas draudiem
un par savu pozīciju
tālāku nostiprināšanu**

1. Latviešu buržuāzija — carisma uzticama sabiedrotā

Nežēlīgi apspiedis pirmo Krievijas buržuāziski demokrātisko revolūciju, carisms centās novērst jaunas revolūcijas draudus ne vien ar atklātu teroru, bet arī ar reformām no augšas. Revolūcijas triecieni piespieda carismu noslēgt tiešu un atklātu savienību ar lielburžuāziju. Impērijas politiskai pārveidošanai carisms radīja tā dēvēto 3. jūnija sistēmu, kuras pastāvēšanas sākumu iezīmēja patvaldības izdarītais valsts apvērsums.

Pārkāpjot 1906. g. 23. aprīļa pamatlikumus, kas paredzēja jaunu likumu izdošanu tikai ar Valsts padomes un Valsts domes piekrišanu, 1907. g. 3. jūnijā cars atcēla esošo Valsts domes vēlēšanu likumu un izdeva jaunu. II Valsts dome tika atlaista, 22 sociāldemokrātu frakcijas deputāti apcietināti. Jaunais vēlēšanu likums uz demokrātisko slāņu rēķina būtiski izmainīja vēletāju skaitu muižniecības un lielburžuāzijas labā. Strādnieku—vēletāju tagad bija gandrīz uz pusi, bet zemnieku — vairāk nekā uz pusi mazāk.¹ Jaunais vēlēšanu likums paredzēja arī daudz dažādu ierobežojumu.² Tas samazināja arī latviešu buržuāzijas izredzes un iespējas nosūtīt uz Valsts domi domnieku līdzšinējo skaitu. Tomēr, tautas masu plašās revolucionārās kustības iebiedēta, latviešu buržuāzija pilnībā atbalstīja 3. jūnija valsts apvērsumu, kas iezīmēja kontrrevolūcijas pagaidu uzvaru un smagā reakcijas perioda sākumu, un tādējādi turpināja savu tradicionālo carisma atbalstīšanas politiku.

Latviešu labējā buržuāzija uzņēma 3. jūnija notikumus ar atklātu triumfu. Melnsimtnieciskā «Rīgas Avīze» jau sen bija prasījusi pārāk «radikālās» II Valsts domes atļaušanu. Vēl 2. jūnijā

¹ История СССР с древнейших времен до наших дней. Первая серия, т. 6. Россия в период империализма. М., 1968, с. 344.

² Sīkāk sk.: Калинычев Ф. И. Государственная дума в России. М., 1957, с. 341, 342.

avīze rakstīja, ka nepieciešama «enerģiskākas» Ministru padomes izveidošana, kas «atnestu mums valdības stingrāku uzstāšanos pret tagadējās domes pārgalvībām un pret revolūciju», un ka šādas valdības pirmajam solim būtu jābūt Valsts domes atlaišanai.³ Novērtējot jauno vēlēšanu likumu, «Rīgas Avīze» uzsvēra, ka galvenā nozīme nav pašam vēlēšanu likumam — tanī var būt arī trūkumi —, bet galvenā nozīme ir apstāklim, ka tas «*ticis izdots pilnīgi caur ķeizarisko varu bez Valsts domes prasišanas*».⁴ Tautībnieki atbalstīja muižnieku un lielburžuāzijas vairākuma nodrošināšanu Valsts domē, jo pārējās šķiras I un II Valsts domē esot pierādījušas savu nespēju nodarboties ar valsts lietām.⁵

Oktobristiskā virziena «Latvija», kurā 1907. g. pirmajā pusē vēl visai plaši darbojās līdz arī kadeti, novērtējot II Valsts domes atlaišanu, uzsvēra, ka tās galvenais cēlonis esot bijis sociālistu deputātu veiktā «musināšana uz dumpi», vispirmām kārtām norādot uz Rīgas darbaļaužu deputātu sociāldemokrātu J. Ozolu.⁶ Atspoguļojot latviešu buržuāzijas atbalstu carismam tā cīņā pret revolūciju, «Latvija» rakstīja, ka tas, vai jaunais vēlēšanu likums «radīts konstitucionālā ceļā jeb ne, ... pazaudē savu nozīmi tagadējā vēsturiskā brīdī, jo tas bij jārada, un atliek tikai ko priecāties, ka Krievijā pavisam vēl ir vara, kam bij autoritāte to radīt, citādi valsts varēja krist galīgā anarķijā».⁷

Lai gan liberāli simpatizēja II Valsts domes kadetiskajai daļai, tomēr arī viņi pēc 3. jūnija uzsvēra, ka 1906. g. vēlēšanu likums pavēris pārāk plašas iespējas iekļūt Domē galēji kreisajiem elementiem. Liberāļu laikraksts «Savietis» rakstīja: «Novērtot agrākā vēlēšanu likuma pārmērības, jaunais vēlēšanu likums apsola Valsts domi, kuras sastāvā pārsvarā būs tādi iedzīvotāju aizstāvji, ... kuri tiecas uz mierīgu darbu.»⁸

Vienīgi sīkburžuāziskais «Jaunās Dienas Lapas» grupējums reaģēja uz valsts apvērsumu visai atturīgi, būtībā aprobežojoties ar faktu konstatāciju, ka jaunais vēlēšanu likums nodrošina vairākumu Valsts domē muižniekiem un lielburžuāzijai. Tiesa, ar zināmu rūgtumu laikraksts piebilda, ka «nemantīgo aizstāvji» Domē var būt labākajā gadījumā kādi četrpadsmit,⁹ tomēr nostāties atklātā opozīcijā pret apvērsumu sīkburžuāziskie demokrāti neuzdrošinājās. Vēl vairāk, viņi pat apgalvoja, ka Baltija drīz

³ «Rīgas Avīze», 1907, 2. jūnijā, Nr. 121.

⁴ Turpat, 8. jūnijā, Nr. 123.

⁵ Turpat, 9. jūnijā, Nr. 124.

⁶ «Latvija», 1907, 5. jūnijā, Nr. 128.

⁷ Turpat, 6. jūnijā, Nr. 129.

⁸ «Savietis», 1907, 4. jūnijā, Nr. 1.

⁹ «Jaunā Dienas Lapa», 1907, 8. jūnijā, Nr. 16.

sagaidiņot reformas, un uzsvēra, ka tāpēc esot nepieciešams «nopietns un apzinīgs sagatavošanas darbs pie iedzīvotājiem». «Rīgas Apskats» šo darbu saskatīja «iedzīvotāju kulturālā pacelšanās, izglītībā un zinātnes izplatīšanā», bet «nekad nenogriežoties no stingras likumības robežām».¹⁰

Akceptējusi carisma rīcību, latviešu buržuāzija, tāpat kā citu Latvijas nacionālo grupu buržuāzija, sāka rosīgi gatavoties III Valsts domes vēlēšanu kampaņai. Šis vēlēšanas bija svarīgs posms latviešu buržuāzijas politikā. Nosūtīt deputātus uz Valsts domi, latviešu buržuāzija centās stiprināt savienību ar carismu un tieši iesaistīties 3. jūnija politiskajā sistēmā. Savus deputātus Valsts domē centās iedabūt visi buržuāzijas grupējumi, tomēr to nostājā pret Domes uzdevumiem bija arī dažas nianšes. Melnsimtnieciskie tautibnieki jaunās revolūcijas draudu novēršanu un latviešu buržuāzijas stāvokļa nostiprināšanu gaidīja no neierobežotās patvaldības, nevis no «Domes eksperimentiem». Par savu galveno uzdevumu viņi tāpēc uzskatīja nepieļaut tāda deputāta ievēlēšanu no Latvijas, kas būtu kreisāks par oktobristu, jo, lūk, «visa opozīcija, no kadetiem (! — I. R.) sākot, ir atklāti uzstājusies priekš ķeizara troņa apgāšanas, un kas pie šīm partijām turpmāk turas, paliek līdz par dumpinieku un nodevēju».¹¹ Toties latviešu reformisti un liberāļi to pašu uzdevumu atrisinājumu gaidīja no Valsts domes «radošās» darbības. Tādējādi, neraugoties uz dažādām savstarpējām pretrunām, latviešu (tāpat kā visa Latvijas) buržuāzija par savu galveno uzdevumu uzskatīja novērst iespēju, ka no Latvijas Domē varētu iekļūt sociāldemokrāts. Tāpēc visasākā vēlēšanu cīņa izraisījās Rīgā, kas bija vienīgā vieta Latvijā, kur arī pēc reakcionārā 3. jūnija vēlēšanu likuma izdošanas strādniekiem arvien vēl palika izredzes ievēlēt savu deputātu.¹²

Uz latviešu buržuāzijas augšējo slāņu vadību Domes vēlēšanās pretendēja gan tautas, gan reformu partija. Abu partiju vēlēšanu platformas praktiski neatšķīrās — to mērķis bija nepieļaut sociāldemokrāta A. Priedkalna ievēlēšanu no Rīgas 2. kūrijas. Savas prasības pēc mērenajām reformām reformisti īpaši neuzsvēra. Tautas partija 16. septembra sapulcē pieņēma lēmumu cēsties panākt visu latviešu vēlētajū apvienošanos uz nacionālā pamata; pēc tam tautibnieki bloķētos vēlēšanās ar citu tautību

¹⁰ «Rīgas Apskats», 1907, 15. decembrī, Nr. 1.

¹¹ «Rīgas Avīze», 1907, 9. jūnijā, Nr. 124.

¹² Vēlēšanu cenzs deva strādniekiem kā dzīvokļu īrniekiem (ja atsevišķs dzīvoklis bija turēts ne mazāk par gadu) un kā pilsētas nomaļu mazo namiņu īpašniekiem iespēju piedalīties vēlēšanās Rīgas 2. kūrijā kopā ar sīkburžuāziju un inteligenci (*Rīpa J. IV Valsts domes vēlēšanu kampaņa Latvijā.* — «P. Stučkas Latvijas Valsts universitātes zinātniskie raksti», 1961, 40. sēj., 118. lpp.).

buržuāziskajām partijām pret sociāldemokrātu kandidātu.¹³ Arī reformisti aicināja apvienoties, lai 2. kūrījā novērstu «briesmas» no kreisās puses.¹⁴ Bez saziņas ar tautas partiju, ko viņi uzskatīja par pārāk klaji reakcionāru, reformisti patstāvīgi noslēdza vēlēšanu līgumu ar vācu Baltijas konstitucionālo partiju par šīs reakcionārās partijas priekšsēdētāja E. Morica kandidatūras izvirzīšanu 1. kūrījā un reformistu līdera F. Grosvalda kandidatūras — 2. kūrījā. Tautas partijas priekšniecības 5. oktobra sēdē nosodīja reformistu rīcību kā mēģinājumu laupīt tautas partijai vēlēšanu vadību, kas tai pienāktos kā skaitliski lielākajai. Norādot, ka vēlēšanu bloka izveidošana bez Latviešu tautas partijas esot vienošanās uz politiskā, nevis uz «tautiskā» pamata, tautas partija paziņoja par savu atturēšanos no vēlēšanām, biedriem atstājot rīcības brīvību. Tomēr, lai ne mazākā mērā nevājinātu buržuāzijas labējo nometni, tautas partija uzsvēra, ka saviem biedriem iesaka no liberāļu kandidāta un F. Grosvalda noteikti izvēlēties pēdējo.¹⁵ «Rīgas Avīze» turpināja plašu kampaņu pret A. Priedkalna kandidatūru. Reformisti un tautībnieki aicināja latviešu buržuāzijas pārstāvjus pārrakstīties 2. kūrījā, lai palielinātu tajā buržuāzijas spēkus cīņai pret sociāldemokrātu kandidātu. LSD priekšvēlēšanu uzsaukums norādīja, ka melnsimtnieki mobilizē visus savus spēkus cīņai pret strādnieku atbrīvošanās kustību, F. Grosvalds iet roku rokā ar zilajiem baroniem un pārdo tautas intereses par Jūdasa grašiem.¹⁶

Latviešu liberāli atšķirībā no melnsimtniekiem izvirzīja kandidātus abās kūrījās: 1. kūrījā — «demokrātu» grupējuma līderi A. Bergu, 2. kūrījā — kadetu J. Ansergu. Savā vēlēšanu programmā liberāli ietvēra mikstinātas kadetu prasības, galveno vērību veltot vietējās pašvaldības jautājumiem.¹⁷ Vēlēšanu cīņā liberāli cīkstējās uz divām pusēm — pret labējās buržuāzijas bloku un pret sociāldemokrātiem, tomēr galvenais cīņas spars bija vērsts pret sociāldemokrātu kandidātu. «Demokrātu» līderis A. Bergs pārrakstījās no 1. uz 2. kūrīju, lai gan 1. kūrījā viņš varēja būt nopietns pretkandidāts melnsimtnieku kandidātam E. Moricam. Tikai tad, kad varas orgāni anulēja A. Berga manevru, viņš izvirzīja savu kandidatūru 1. kūrījā.¹⁸ Tomēr Rīgas liberālajai buržuāzijai neizdevās izveidot vienotu bloku. Daļa latviešu kadetu pieslēgās reformistiem, bet ebreju un krievu kadetu grupas izvirzīja skolotāja F. Ērna kandidatūru.

¹³ «Rīgas Avīze», 1907, 17. septembrī, Nr. 207.

¹⁴ «Latvija», 1907, 14. jūlijā, Nr. 161.

¹⁵ «Rīgas Avīze», 1907, 6. oktobrī, Nr. 221; 15. oktobrī, Nr. 228.

¹⁶ LCVVA, 4568. f., 4. apr., 63. l., 7. lp.

¹⁷ «Rīta Blāzma», 1907, 17. oktobrī, Nr. 22.

¹⁸ «Jaunais Laiks», 1912, 18. februārī, Nr. 12.

Tādējādi Rīgas buržuāzija, lai gan sašķēlusies, par savu kopējo uzdevumu tomēr uzskatīja cīņu pret sociāldemokrātu kandidātu A. Priedkalnu. Vēlēšanās 1. kūrījā pārliecinošu uzvaru izcīnīja vācu un latviešu buržuāzijas melnsimtmnieciski oktobristiskais bloks: E. Morics guva 1824 balsis, bet A. Bergs — 756 balsis un Rīgas krievu oktobristu kandidāts P. Semjonovs — 74 balsis.¹⁹ 2. kūrījā 17. oktobra vēlēšanās neviens no kandidātiem neguva likumā paredzēto balsu vairākumu. F. Grosvalds saņēma 5482 balsis, A. Priedkalns — 4757, J. Ansbergs — 1376, F. Ernš — 1048 balsis.²⁰ Situācijā, kad visam bija jāizšķiras pārvēlēšanās, buržuāzija centās apvienot savus spēkus pret sociāldemokrātu kandidātu. Lielu atbalstu buržuāzijai sniedza arī vietējā administrācija. Pēc Rīgas ohrankas nodaļas rīkojuma A. Priedkalns vēl pirms 17. oktobra vēlēšanām tika apcietināts; viņu atbrīvoja tikai 22. oktobrī, pašā otrreizējo vēlēšanu priekšvakarā.²¹ «Demokrātu» līderu sapulce nolēma J. Ansberga kandidatūru noņemt un, «izvēloties no diviem ļaunumiem mazāko», balsot par F. Grosvalda kandidatūru.²²

Tomēr LSD, veiksmīgi īstenojot kreisā bloka taktiku — vienojoties ar sīkburžuāziskajiem progresistiem (nelielās savienībunieku un anarhistu grupiņas vēlēšanas boikotēja), panāca A. Priedkalna uzvaru. Otrreizējās vēlēšanās viņš saņēma 6360 balsis no nodotajām 12378 balsīm.²³ A. Priedkalnu pārvēlēšanās atbalstīja arī daļa kadetu,²⁴ galvenokārt no ebreju un arī krievu kadetu grupas. Tā, pateicoties Latvijas Sociāldemokrātijas izvērstajam plašajam aģitācijas darbam un masu lielajai aktivitātei, no Rīgas pilsētas 2. kūrījas III Valsts domē ievēlēja darbaļaužu pārstāvi, sociāldemokrātu.

Drīzumā sakarā ar Valsts domes deputāta E. Morica nāvi nācās rīkot jaunas vēlēšanas Rīgas 1. kūrījā. Tās notika 1907. g. decembrī. Liberālais «demokrātu» grupējums gribēja bloķēt vēlēšanās pret Baltijas konstitucionālo partiju ar tautībniekiem, reformistiem un latviešu kadetiem, izvirzot «tautiskās apvienošanās» lozungu, un pēc tam pievilkt blokam arī krievu un ebreju buržuāziju. Lai noskaidrotu, kuras partijas biedru izvirzīt par kandidātu, «demokrāti» piedāvāja reformu partijai sarīkot vēlēšanu vidū plebiscitu. Beigās viņi pat bija ar mieru izvirzīt kan-

¹⁹ LCVVA, 3. f., 4. apr., 133. l., 38. lp.; «Rīgas Avīze», 1907, 19. oktobrī, Nr. 231.

²⁰ *Stučka P.* Tautību vai šķiru cīņa. Ekonomiski materiālistisks apcerējums. — Nacionālais jautājums un latviešu proletariāts. Darbu izlase. R., 1972, 58., 59. lpp.

²¹ LCVVA, 3. f., 4. apr., 133. l., 42. lp.

²² «Rīta Blāzma», 1907, 22. oktobrī, Nr. 25.

²³ LCVVA, 3. f., 4. apr., 133. l., 36. lp.

²⁴ *Stučka P.* Tautību vai šķiru cīņa, 59. lpp.

didātu izlozes ceļā.²⁵ Tomēr melnsimtnieciskie tautībnieki un oktobristiskie reformisti palika uzticīgi savienībai ar Baltijas konstitucionālo partiju. P. Stučka norādīja: «...latviešu reformisti savā partijas sapulcē nolēmuši izteikties uz stingrāko pret latvieti Bergu, bet balsošanu par vācieti Erhartu atstāt katra reformista paša ziņā... aiz kulisēm ir noslēgts jauns ligums starp vācu un latviešu birģelibām, zīmējoties uz tālāko nākotni.»²⁶ «Demokrāti» no jauna izvirzīja A. Berga kandidatūru. Vēlēšanās uzvaru guva melnsimtnieciski oktobristiskais bloks, arī latviešu reformisti un tautībnieki balsoja par Baltijas konstitucionālās partijas vicepriekšsēdētāju tirgotāju R. Erhartu, kas kopā saņēma 1650 balsis,²⁷ kamēr A. Bergs no jauna cieta smagu sakāvi, iegūstot tikai 799 balsis (vēlētāju aktivitāte praktiski nemainījās — tā bija 68% oktobrī un 64% decembrī).²⁸

Atšķirībā no Rīgas, kur vēlēšanas bija tiešas, pārējā Latvijā notika vairākpakāpju vēlēšanas. 3. jūnija vēlēšanu likuma noteiktais Vidzemes guberņas elektorū (balsotāju) skaits un sociālais sastāvs atspoguļots 12. tabulā.

12. tabula*

Vidzemes guberņas kūrīju elektorū skaits

Guberņas daļa	Lielgruntnieku kūrīja	Zemnieku kūrīja	Pilsētu kūrījas		Strādnieku kūrīja	Pavisam
			1.	2.		
Latviešu daļa	20	7	4	4	—	35
Visa guberņa	43	12	10	10	3	78

* «Лифляндские губернские ведомости», 1907, 15 июня, № 62.

Tabulā sniegtie skaitļi rāda, ka Vidzemes guberņā noteicošais balsu pārsvars bija nodrošināts lielgruntnieku kūrījai. Šī kūrīja, kas pamatā sastāvēja no muižniekiem, varēja izvēlēties sev vēlamāko kandidātu. Tikai gadījumā, ja zemnieku kūrījas vai pilsētu kūrīju elektorū izvirzītu savā kūrījā vienu vienīgu domnieka kandidātu, pēc vēlēšanu likuma noteikumiem tas skaitītos ievēlēts neatkarīgi no nodoto balsu skaita. Par cik buržuāzija uz šādu vienprātību vairāk varēja cerēt zemnieku kūrījā, tad tur arī norisinājās galvenās vēlēšanu cīņas.

²⁵ «Dzimtenes Vēstnesis», 1907, 22. novembrī, Nr. 19; 28. novembrī, Nr. 24.

²⁶ Stučka P. Tautiskā laikmeta likvidācija Latvijā. — Rakstu izlase, 1. sēj. R., 1976, 352. lpp.

²⁷ LCVVA, 3. f., 4. apr., 133. l., 66. lp.

²⁸ «Dzimtenes Vēstnesis», 1907, 15. decembrī, Nr. 38.

Zemnieku kūrijas elektoru ievēlēšana notika divās pakāpēs. Vispirms katra pagasta sapulce ievēlēja pilnvarotos, kas savukārt ievēlēja 12 elektorus uz Vidzemes guberņas sapulci. Kā pilnvaroto, tā elektoru vēlēšanas norisinājās samērā aktīvi. Tautībnieki visādi centās nepieļaut neviena «sarkanā» ievēlēšanu. «Rīgas Avīze» apkaroja pat katru liberālāk noskaņotu kandidātu. Ar tautībniekiem roku rokā gāja reformisti, Jelgavas laikraksta «Tēvija» grupējums u. c. Pēc reakcionārā 3. jūnija vēlēšanu likuma izdošanas izredzes ievēlēt demokrātiski noskaņotus pilnvarotos bija vēl vairāk samazinājušās. Par pilnvarotajiem un elektoriem varēja ievēlēt tikai saimniekus vai nomniekus. No Vidzemes guberņas latviešu daļas zemnieku kūrijas 7 elektoriem četri (K. Blaus, P. Cīrulis, P. Krastiņš un P. Siecenieks) paziņoja, ka pēc politiskās pārliecības esot mēreni, nacionāli noskaņoti, ierēdnis un dzejnieks, bijušais II Valsts domes deputāts E. Treimanis (Zvārgulis) atzina sevi par kadetu, Kauguru lauksaimniecības biedrības priekšsēdētājs H. Enzeliņš, kas pārstāvēja liberālo virzienu, apzīmēja sevi par bezpartejisko, bet par Rīgas apriņķa elektoru K. Gailīti administrācija norādīja, ka tas esot «kreisais», kas kūdod zemniekus pret muižniekiem.²⁹ Elektori lielākoties bija turīgi saimnieki, lauku buržuāzijas pārstāvji. Tautībnieki izvērta plašu agitācijas un tiešu denunciaciju kampaņu, lai nodrošinātu, ka par domnieka kandidātu netiks izvirzīts neviens kaut cik liberāli noskaņots elektors. Rīgas lauksaimniecības biedrības priekšsēdētājs tautībnieks J. Reinfelds nosūtīja labēji noskaņotam Valmieras apriņķa elektoram P. Krastiņam rakstisku lūgumu uzņemties domnieka pienākumus.³⁰ «Demokrātu» grupējums par vēlamāko domnieka kandidātu savukārt uzskatīja H. Enzeliņu. Tomēr 20 latviešu un igauņu zemnieku un pilsētu kūriju elektoru kopējā sapulcē 13. oktobrī, H. Enzeliņam atsakoties, par deputāta kandidātu izvirzīja igauņu buržuāzijas pārstāvi M. Sulcenbergu.³¹

No pilsētu 1. un 2. kūrijas 20 elektoriem Vidzemes guberņas latviešu daļā ievēlēja astoņus. Pēc sociālā stāvokļa 2 bija tirgotāji, 4 — namīpašnieki (divi no viņiem — pilsētu galvas) un 2 — brīvo profesiju pārstāvji, pēc nacionālās piederības 5 bija latvieši, 2 — igauņi, 1 — vācietis. Pēc politiskās piederības apmēram puse elektoru bija labējie (3 Baltijas konstitucionālās partijas biedri), pārējie simpatizēja nenoteiktam liberālismam. No pieciem pie latviešu buržuāzijas piederīgajiem elektoriem

²⁹ LCVVA, 37. f., 4. apr., 7. l., 76.—269. lp.

³⁰ «Rīta Blāzma», 1907, 27. oktobrī, Nr. 30.

³¹ Turpat, 19. oktobrī, Nr. 23. M. Sulcenbergam Tērbatas apriņķī piederēja divas lielas saimniecības; viņš bija kadetiskā virziena Igaunu demokrātiski progresīvās partijas biedrs (LCVVA, 3. f., 4. apr., 133. l., 45. lp).

namīpašnieks J. Amatnieks un G. Baumanis bija Baltijas konstitucionālās partijas biedri. Valmieras pilsētas galva un namīpašnieks (nams 15 tūkst. rubļu vērtībā) G. Apings un divu lauku māju īpašnieks E. Kalacs pieskaitīja sevi pie «progresīvi» domājošiem (nenoteikta, izplūduša liberālisma nozīmē), advokāts M. Līcis atzina sevi par bezpartejisko.³² Tātad tie bija tīri buržuāziski elementi ar labējiem vai, labākajā gadījumā, mēreniem politiskajiem uzskatiem.

Par III Valsts domes deputātiem no Vidzemes guberņas ievēlēja vācu muižniecības un buržuāzijas pārstāvjus — baronus A. Meijendorfu un H. Rozenu un Pērnavas pilsētas galvu O. Brakmani. Igaunņu un latviešu lauku buržuāzijas intereses pārstāvēja jau minētais M. Sulcenbergs.

Kurzemes guberņā lielgruntnieku kūrijas elektoriem nebija noteicošā pārsvara. No 62 elektoriem muižnieku kūrijai bija 24 elektori, zemnieku kūrijai — 11, pilsētu 1. un 2. kūrijai — 25, bet strādnieku kūrijai — tikai 2 elektori.³³ Tāpēc Kurzemē buržuāzijai paverās lielākas manevrēšanas iespējas nekā Vidzemē.

Pēc aptuvenām preses ziņām, no 440 Kurzemes pagastu pilnvarotajiem tikai vienam bija 24 desetīnu liela saimniecība, pārējo saimniecību lielums svārstījās no 40 līdz 100 desetīnām. Astoņpadsmit no pilnvarotajiem bija lokomobiļu, gateru un ķieģeļcepļu īpašnieki, 50 — krājaizdevu kasu un citu biedrību vadītāji.³⁴ Par pilnvaroto politisko nostāju varam spriest pēc datiem par Dobeles, Tukuma un Ventspils apriņķa 168 pagastu pilnvarotajiem. Viņu lojalitāti pret pastāvošo iekārtu apliecina jau tas vien, ka apmēram viena ceturtdaļa no viņiem ieņēma administratīvus amatus: 19 bija pagastu vecākie, 12 — to palīgi un 12 — pagastu tiesu priekšsēdētāji. Pēc politiskās pārliecības 11 pilnvarotie pieslēgās tautas partijai un 26 — reformu partijai, 24 — liberāļiem (9 — kadeti) un 10 — sīkburžuāziskajiem latviešu progresistiem; lielākā daļa (97) atzina sevi par bezpartejiskiem. No bezpartejiskajiem septiņi abonēja melnsimtnieciskos laikrakstus («Rīgas Avīzi», «Latviešu Avīzes»), 29 — oktobristiskā virziena («Latviju», «Tēviju»), 7 — liberāļu un 1 — progresistu virziena laikrakstu. Tomēr daudzi pilnvarotie pat nesaprata, ko nozīmē partija un politika. Tādi bija Popes pagasta pilnvarotais A. Jope, Ozolmuižas pagasta pilnvarotais E. Katlacs, tāpat P. Saulītis, K. Rukše u. c.³⁵ Tāpēc ievēlētie

³² LCVVA, 37. f., 4. apr., 7. l., 60., 126.—304. lp.

³³ «Savietis», 1907, 7. jūnijā, Nr. 4.

³⁴ «Liepājas Atbalss», 1907, 29. septembri, Nr. 39.

³⁵ LCVVA, 426. f., 1. apr., 48., 59., 61. l.

zemnieku kūrijas elektori pēc savas politiskās pārliecības bija mēreni liberāļi vai arī konservatīvi.

Kurzemes buržuāzija pilsētu kūriju elektoru vēlēšanās pamatā izveidoja divus vēlēšanu blokus. Vienoti uzstājās Kurzemes monarhistiski konstitucionālā un Kurzemes liberāli konstitucionālā partija. Latviešu buržuāzija vairumā gadījumu noslēdza vēlēšanu bloku ar visumā liberālo ebreju buržuāziju. Visasākā vēlēšanu cīņa norisinājās Liepājas 2. kūrijā, kur izveidojās trīs vēlēšanu centri: 1) vācu Kurzemes liberāli konstitucionālā partija, 2) latviešu, ebreju, poļu, lietuviešu visumā liberāla virziena vēlēšanu komiteja, 3) sīkburžuāziskā «apvienoto progresīvo vēlētāju grupa».³⁶ Liepājas buržuāzija nikni apkaroja demokrātisko sīkburžuāzijas grupu. Visumā vēlēšanās uzvarēja apvienotais latviešu un ebreju buržuāzijas bloks, Liepājā — abās kūrijās. Pēc nacionālās piederības vislielākais īpatsvars Kurzemes pilsētu abu kūriju elektoru vidū bija ebreju buržuāzijai.³⁷

Kurzemes guberņas vēlēšanu sapulcē par III Valsts domes deputātu no pilsētu kūrijas ievēlēja latviešu un ebreju buržuāzijas bloka kandidātu L. Niseloviču un no lielgruntnieku kūrijas — baronu H. Felkerzāmu. Zemnieku kūrijā vācu muižnieki un buržuāzija centās nepieļaut latviešu lauku buržuāzijas pārstāvja J. Goldmaņa ievēlēšanu, kas pēc saviem uzskatiem pieslējās liberāļiem. Lai gan J. Goldmanis dabūja balsu vairākumu, tomēr sapulces vadītājs — muižniecības maršals, balstoties uz formālu ieganstu, vēlēšanas atcēla.³⁸ Vācu muižniekiem izdevās panākt E. Karlsberga ievēlēšanu. Sā labēji noskaņota atvaļināta apakšpulkveža, 54 desetin lielas saimniecības īpašnieka, pēc tautības latvieša,³⁹ ievēlēšanu ar sajūsmu apsveica latviešu melnsimtnieciskā buržuāzija.

Latgalē pēc jaunā vēlēšanu likuma izdošanas latviešu buržuāzijai nebija cerību ievēlēt Domē savu deputātu. Kā norādīja Vitebskas guberņas gubernators savā atskaitē, lai gan «cittautībnieki» izvērta plašu aģitāciju, tomēr visi ievēlētie deputāti bija krievu muižniecības un buržuāzijas pārstāvji.⁴⁰

Trešā jūnija valsts apvērsums nodrošināja pāreju no Valsts domes ar kadetisku «centru» uz domi ar oktobristisku «centru», vienotajā muižniecības un lielburžuāzijas kontrrevolucionārajā blokā izveidojot tā dēvētos divus vairākumus (melnsimtnieciski oktobristisko un oktobristiski kadetisko). Tas atspoguļoja 3. jūnija

³⁶ «Liepājas Atbalss», 1907, 2. oktobrī, Nr. 40.

³⁷ Turpat, 27. septembrī, Nr. 38; 2. oktobrī, Nr. 40; 6. oktobrī, Nr. 42.

³⁸ «Dzimtenes Vēstnesis», 1907, 14. decembrī, Nr. 37.

³⁹ Государственная дума. Третий созыв. Сессия первая. 1907—1908 гг. Указатель к стенографическим отчетам (ч. 1—3). Спб., 1908, с. 148.

⁴⁰ ЦГИА СССР, ф. 1284, оп. 194, д. 54, л. 7.

monarhijas nozīmīgu īpatnību — carisma tieksmi uz bonapartismu: lavierējot starp muižniecību un buržuāziju, izmantojot to savstarpējās pretrunas, carisms palika par stāvokļa noteicēju.⁴¹ V. I. Ļeņins, novērtējot dzimtbūšanas atcelšanu Krievijā 1861. gadā kā pirmo soli ceļā uz tīri dzimtbūnieciskās patvaldības pārvēršanos par buržuāzisku monarhiju, norādīja: «Trešā Dome un Stolipina agrārā politika ir otra buržuāziskā reforma, ko realizē dzimtkungi... 1908.—1910. gada laikmets rāda mums otru un nopietnāku soli *pa to pašu ceļu.*»⁴² Trešā jūnija politiskās sistēmas galvenais uzdevums bija ar reformām no augšas nodrošināt valsts buržuāzisku evolūciju un novērst revolūcijas objektīvos cēloņus. Šīs sistēmas buržuāziskais pamats bija oktobristi, kas, izveidojoties 3. jūnija monarhijai, atradās valdības nometnē, un viņu sabiedrotie kadeti, kas revolūcijas rezultātā bija kļuvuši ievērojami labējāki un pārvērtušies par ciešamu opozīciju.⁴³ Arī Latvijā izveidojās pārējai Krievijai līdzīgs politisko spēku samērs, par ko liecināja III Valsts domes vēlēšanu rezultāti.

Valdības nometnes galēji labējo spārnu Latvijā veidoja vietējā birokrātija un vācu muižniecība, kam bija cieši sakari ar cara galma aprindām. Blakus Krievu tautas savienības nodaļām šajā nometnē ietilpa arī Latviešu tautas partija. Par melnsimtnieciskā spārna visai jūtamo iespaidu latviešu buržuāzijas vidū zināmā mērā liecināja arī apstākļi, ka liberāļiem neizdevās atņemt tam vadību Rīgas Latviešu biedrībā, latviešu buržuāzijas galvenajā sabiedriskajā organizācijā. Bailēs no revolūcijas melnsimtnieku idejisko vadību atzina arī daudzi agrākie liberāļi. P. Vitoliņš, viens no «Rīgas Avīzes» līdzstrādniekiem, vēlāk atcerējās, ka reakcijas posmā «Rīgas Avīzes» kantorī atnācis agrākais Progresistu partijas līderis un «Mājas Viesa» redaktors P. Zālīte un teicis: «Re, kā laiki pārgrozās! Agrākam pretiniekam jāatzīst, ka Veinbergam taisnība, un jāabonē «Rīgas Avīze.»»⁴⁴ Tautībnieku līdera F. Veinberga darbību vēlāk atklāti slavināja arī F. Alberts, viens no toreizējiem latviešu kadetu vadoņiem. Viņš rakstīja: «Vispāri Veinberga cienītāju un piekritēju skaits pēc āreji likvidētās revolūcijas auga augdams. 1910. gadā Veinberga garīgā vadībā tika Rīgā nosvinēti pat

⁴¹ История СССР... Первая серия, т. 6, с. 345, 346.

⁴² Ļeņins V. I. «Zemnieku reforma» un proletāriski zemnieciskā revolūcija. — Raksti, 17. sēj., 95. lpp.

⁴³ История Коммунистической партии Советского Союза. Т. 2. Партия большевиков в борьбе за свержение царизма. 1904 — февраль 1917 года. М., 1967, с. 244.

⁴⁴ Aronu Matiss. Fridrihs Veinbergs savā mūža darbā un savās idejās. R., 1932, 253. lpp.

diženi nacionālo latvju dziesmu svētki.»⁴⁵ Tautibnieki aktīvi piedalījās arī buržuāzijai tik svarīgo Rīgas pilsētas domes vēlēšanu vadīšanā, daudzos gadījumos uzstājās kā visas latviešu buržuāzijas reprezentanti un veda konkurences cīņu ar nedaudz mērenāko reformu partiju par latviešu lielburžuāzijas un tai tuvu slāņu politisko vadību.

Izveidojoties 3. jūnija sistēmai, valdības nometnei atklāti pieslējās arī Latviešu reformu partija un daļa latviešu kadetu. Reformisti atsacījās no vispārpolitisko jautājumu risināšanas un nostājās labējo oktobristu pozīcijās. Viņi tāpat kā tautibnieki sadarbojās ar Baltijas konstitucionālo partiju, stājoties atklātā savienībā ar vietējo vācu muižniecību un lielburžuāziju. Latviešu buržuāzijas lielākā un ietekmīgākā daļa pilnībā atbalstīja melnsimtnieciski oktobristisko bloku, par ko uzskatāmi liecināja vēlēšanu rezultāti Rīgas 1. kūrījā, it īpaši pārvēlēšanas pēc E. Morica nāves.

Ja 1905.—1907. g. revolūcijas laikā daļai kreisāko latviešu liberāļu bija zināmi kontakti ar sociāldemokrātiem,⁴⁶ tad III Valsts domes vēlēšanas liecināja, ka liberāļi bija kļuvuši ievērojami labējāki un, tāpat kā buržuāzijas labējais spārns, galveno savas cīņas smaili vērta pret LSD. Aizmirstot savus «programmatiskos uzskatus» par sociāldemokrātu pārstāvniecības vēlamību parlamentā, viņi izvērsa visplašāko kampaņu pret darbaļaužu pārstāvja sociāldemokrāta A. Priedkalna kandidatūru. Tomēr, neraugoties uz liberāļu ievērojamo novirzīšanos uz labējo pusi, vēlēšanu rezultāti liecināja, ka revolūcijas iebiedētā latviešu buržuāzija visumā noraida liberāļu piedāvāto «likumīgo opozīciju» (kas būtībā nozīmēja tikai nedaudz buržuāziskāku reformu prasības). Liberāļu smagā sakāve Rīgas 1. kūrījas vēlēšanās parādīja, ka Rīgas (arī latviešu) buržuāzijā viņiem bija pavisam niecīga ietekme. Savukārt vēlēšanu rezultāti Rīgas 2. kūrījā skaidri apliecināja, ka liberāļiem nebija nekādas ietekmes arī kaut cik plašākos tautas slāņos. Lielāka ietekme liberāļiem bija provinces un lauku buržuāzijas vidū, kas jau pēc sava sociālā sastāva visumā bija ievērojami tālāk no lielburžuāzijas nekā Rīgas latviešu buržuāzija un kuras ekonomiskās pretrunas ar vietējo vācu muižniecību un lielburžuāziju bija asākas. Jāievēro arī tas, ka provincē lielāks īpatsvars bija sīkburžuāziskajiem vēletājiem, kuru vidū atklāti melnsimtnieciskai programmai būtu mazāki panākumi. Tomēr jāsaprot, ka liberāļu kandidāta L. Niseloviča uzvara Kurzemes pilsētu apvienotajā kūrījā lielā mērā izskaidrojama ar ebreju buržuāzijas visumā liberālajām pozīcijām.

⁴⁵ *Alberts F.* No cilts līdz nacionālai valstij. Liepāja, 1926, 50. lpp.

⁴⁶ *Stučka P.* Tautību vai šķiru cīņa, 58. lpp.

L. Niseloviča un M. Šulcemberga ievēlēšana deva iespēju arī liberāļiem iesaistīties 3. jūnija sistēmā, nosūtot savus deputātus uz III Valsts domi ar «radoša darba» programmu. Tomēr visumā Domes vēlēšanas liecināja, ka buržuāziskais liberālisms Latvijā pārdzīvoja dziļu krīzi. P. Stučka rakstīja, ka «...vēlēšanas pierādījušas... latviešu demokrātu, ebreju un kadetu grupu ļoti niecīgos spēkus, kamēr taisni demokrāti dižojās ar savu lielo piekritēju skaitu».⁴⁷ Rīgas pilsētas 2. kūrījā, kur balsstiesības bija plašākiem iedzīvotāju slāņiem, uzvaru izcīnīja sociāldemokrāts A. Priedkalns. Tas liecināja par LSD lielo ietekmi visos iedzīvotāju demokrātiskajos slāņos.

Nosūtot savus pārstāvjus uz Valsts domi, Latvijas muižnieki un buržuāzija izveidoja ciešu savienību ar carismu, kuras galvenais saturs bija nesaudzīga cīņa ar revolucionāro kustību. Lai gan buržuāzijas politiskie grupējumi vēlēšanu cīņā visplašākā veidā izmantoja nacionālistiskus lozungus (šajā ziņā īpaši izcēlās latviešu buržuāzija), tomēr, kā pamatoti norādīja P. Stučka, vēlēšanu blokus veidoja ne pēc nacionālās, bet pēc šķiriskās piederības.⁴⁸ Visai uzskatāmi to demonstrēja reformisti, noraidot «tautiešu» — «demokrātu» grupējuma piedāvājumu izveidot kopēju vēlēšanu bloku pret vācu Baltijas konstitucionālo partiju, jo «demokrāti», kā uzsvēra laikraksts «Latvija», gājuši «pārāk pa kreisi».⁴⁹

IV Valsts domes vēlēšanas 1912. gadā notika 3. jūnija monarhijas krīzes apstākļos. Trešā jūnija sistēma nespēja novērst pretrunas starp muižnieku kundzību un Krievijas buržuāzisko attīstību. Melsimtnieciski oktobristiskā lauku pārveidošanas programma cieta neveiksmi. Valsts ekonomiskā un politiskā attīstība objektīvi noveda pie revolucionārās kustības tālāka pieauguma Krievijā.⁵⁰ Sākās 3. jūnija politiskās sistēmas sairums, kas noslēdzās pirmā pasaules kara gados. Pirmskara gados sistēmas krīzi raksturoja zināma buržuāzijas «nosvēšanās pa kreisi», ko «...rada tieši tas *objektīvais* fakts, ka, neraugoties uz stolinisko carisma atsvaidzināšanu, buržuāziskās evolūcijas nodrošinājums tomēr *neiznāk*».⁵¹ Rūpniecības kāpinājuma periodā savu ekonomisko potenciālu ievērojami bija nostiprinājuši arī Latvijas buržuāzija, sevišķi strauji bija pieaudzis latviešu buržuāzijas ekonomiskais īpatsvars. Izmaiņas latviešu buržuāzijas politiskajā nostājā 3. jūnija politiskās sistēmas krīzes apstākļos

⁴⁷ Stučka P. Tautību vai šķiru cīņa, 59. lpp.

⁴⁸ Turpat, 60. lpp.

⁴⁹ «Latvija», 1907, 27. jūnijā, Nr. 146.

⁵⁰ История Коммунистической партии Советского Союза, т. 2, с. 327, 330.

⁵¹ Лењинс V. I. Buržuāzijas «nosvēšanās pa kreisi» un proletariāta uzdevumi. — Raksti, 15. sēj., 354. lpp.

visai uzskatāmi parādīja IV Valsts domes deputātu vēlēšanas Latvijā, kurām bija visai nozīmīga vieta nacionālās buržuāzijas politiskajā darbībā.

Bija notikusi latviešu buržuāzijas politisko grupējumu tālāka polarizācija. Reformu partijas labējais spārns bija ievērojami tuvinājies tautas partijai, un abi grupējumi izveidoja vienotu Latviešu vēlēšanu komiteju, kuras vadība bija F. Veinberga, F. Grosvalda, A. Krastkalna, J. Reinfelds u. c. rokās. Atklātā savienība ar tautībniekiem, kā jau minēts, izsauca šķelšanos Latviešu reformu partijā. Pret tautībnieku un reformistu labējā spārna kopīgo vēlēšanu taktiku vērsās arī reformistu laikraksts «Latvija», aicinot atbalstīt liberāļu kandidātus. Ši pretošanās F. Grosvaldam, vienam no galvenajiem laikraksta politiskā virziena noteicējiem, maksāja ievērojamu cenu: reformistu liberālā spārna pārstāvim H. Rūsim bija jāatstāj laikraksta atbildīgā redaktora vieta. Tādējādi tautībnieku un reformistu III Valsts domes vēlēšanu laikā noslēgtā maskētā savienība bija pārvērtusies par atklātu — gan ar to atšķirību, ka IV Valsts domes vēlēšanu laikā latviešu buržuāzijas labējā spārna vadību uzņēmas ne vairs oktobristiskie reformisti, bet gan melnsimtnieciskie tautībnieki.

Tāpat kā III Valsts domes vēlēšanās, arī tagad latviešu buržuāzijas labējais spārns savu galveno uzdevumu saskatīja cīņā pret sociāldemokrātu kandidātu. Izejot no savas melnsimtnieciskās platformas pamattēzes par neierobežotas patvaldības priekšrocībām, tautībnieki atklāti paziņoja, ka Valsts domes vēlēšanām jākalpo tikai uzticamības pierādīšanai cara valdībai un ka, neatlaidīgi cīnoties pret sociāldemokrātu kandidātu Rīgas 2. kūrījā, jānomazgā 1905. g. «kauna traips».⁵² Sadarbībai starp latviešu un vietējo vācu lielburžuāziju kļūstot aizvien ciešākai un tālāk saasinoties pretrunām ar plašākiem buržuāzijas slāņiem, reakcionārā Latviešu vēlēšanu komiteja pat nopietni nemēģināja panākt vienošanos ar liberāļiem. Tā bloķējās ar Baltijas konstitucionālo partiju, izvirzot par deputāta kandidātu Rīgas 1. kūrījā vācu buržuāzijas pārstāvi E. Sticinski, bet 2. kūrījā — tautībnieku — mācītāju un Maldoņa sieviešu ģimnāzijas direktoru K. Irbi. Atkārtojot savas vecās prasības par visas latviešu tautas apvienošanos uz nacionālā pamata, nesaistīšanos ne ar kādām politiskām partijām, tautībnieki sludināja nesamierināmu cīņu pret sociāldemokrātu kandidātu A. Priedkalnu. Tomēr, lai pievilktu kaut cik plašākus vēlēšanu slāņus, K. Irbe vēlēšanu visbiežākai muļķošanai izvirzīja «plašu programmu», kas būtībā bija izplūdis, nenoteikts maisījums no nacionālistiskām frāzēm

⁵² «Rīgas Avīze», 1912, 25. augustā, Nr. 197.

un elementiem no Baltijas konstitucionālās partijas un pat liberāļu prasībām.⁵³ Blakus galvenajam uzdevumam — cīņai pret LSD — tautibnieki un reformistu labējais spārns IV Valsts domes vēlēšanās izvirzīja arī otru uzdevumu. Stiprinot savienību ar Baltijas konstitucionālo partiju, tie gatavoja ceļu jaunam latviešu lielburžuāzijas «kompromisam» ar vietējo vācu lielburžuāziju 1913. g. Rīgas pilsētas domes vēlēšanās. Blakus tīri politiskām pretrunām tas zināmā mērā izskaidro Latviešu vēlēšanu komitejas nikno cīņu pret liberāļiem, kuri tāpat par savu galveno uzdevumu vēlēšanās uzskatīja LSD apkarošanu. Labējais spārns cīnā pret liberāļiem pat centās izmantot policijas palīdzību: F. Grosvalds prasīja aizliegt 14. oktobrī sasaukamo liberāļu Rīgas I. kūrījas vēlēšanu sapulci, jo no tās celšoties tikai nekārtības.⁵⁴ Liberāļi par šo «neslavas» celšanu bija dziļi sašutuši un savos preses izdevumos ar lielu sparū vērās arī pret labējiem, nosaucot to bloķēšanos vēlēšanās ar Baltijas konstitucionālo partiju par «kauna traipu».⁵⁵

Liberāļi lielā mērā atspoguļoja augošo, rūpniecības uzplaukuma gados nostiprinājušos nacionālās buržuāzijas plašāko slāņu intereses, zināmu to politiskās pašapziņas pieaugumu. Norādot uz latviešu buržuāzijas «saimniecisko spēku» ievērojamu palielināšanos, «Dzimtenes Vēstnesis» 1910. gadā uzsvēra, ka tāpēc pie tās piederīgie jūtas kā pilntiesīgi Krievijas pilsoņi, kuru labklājība kalpo visas Krievijas interesēm, un prasa pēc reformām «kā pēc savas tiesības».⁵⁶ Liberāļi neatmeta cerības izveidot vienotu latviešu buržuāzijas nometni, lai sekmīgāk cīnītos pret kopīgo «kreiso ienaidnieku», par savas ietekmes palielināšanu tautas masās. Viņi uzsvēra, ka «bēdīgā» pieredze ar sociāldemokrātu J. Ozola un A. Priedkalna ievēšanu par Valsts domes deputātiem ir «loti zīmīgs fakts, no kura pilsonība varētu daudz ko mācīties».⁵⁷ Otru svarīgu uzdevumu liberāļi saskatīja latviešu buržuāzijas pieaugušajam ekonomiskajam potenciālam atbilstošas vietas izkarošanā pilsētu pašvaldībās, savu pārstāvju nosūtīšanā uz Valsts domi u. c. Tāpēc liberāļi cīnā pret nacionālās buržuāzijas galveno ekonomisko un politisko konkurentu — vietējo

⁵³ «Jaunā Dienas Lapa», 1912, 2. oktobrī, Nr. 229.

⁵⁴ Turpat, 9. oktobrī, Nr. 235.

⁵⁵ Pēc IV Valsts domes vēlēšanām F. Grosvalds pat iesūdzēja tiesā «Jaunās Dienas Lapas» redaktoru E. Pipiņu par rakstu «Kauna kompromiss», kur F. Grosvalds bija apvainots latviešu tautas interešu pārdošanā. Lai gan Valsts domes vēlēšanās liberāļi bija naidīgi «Jaunās Dienas Lapas» sīkburžuāziskajam grupējumam, tomēr tiesas sēdē viņi pilnībā atbalstīja «Jaunās Dienas Lapas» izvirzīto apvainojumu pret F. Grosvaldu («Dzimtenes Vēstnesis», 1913, 27. februārī, Nr. 48).

⁵⁶ «Dzimtenes Vēstnesis», 1910, 7. augustā, Nr. 179.

⁵⁷ Turpat, 1909, 23. februārī, Nr. 43.

vācu muižniecību un lielburžuāziju plaši izvērta pretvācu kampaņu. Tomēr nopietnās ekonomiskās un politiskās pretrunas starp latviešu lielburžuāziju un plašākiem vidējās buržuāzijas slāņiem turpināja saasināties. Tas uzskatāmi izpaudās III Valsts domes, bet it īpaši 1909. gadā Rīgas pilsētas domes vēlēšanās. Šādos apstākļos latviešu liberāļi darija visu iespējamu, lai apvienotu dažādu tautību liberālās buržuāzijas grupējumus konkurences cīņā par vācu muižniecības, kā arī lielburžuāzijas ekonomisko un politisko pozīciju novājināšanu.

Latviešu liberāļi bija vieni no galvenajiem 1908. gadā dibinātās Rīgas literārās un mākslas biedrības izveidošanas ierosinātājiem. Biedrība apvienoja dažādu tautību liberāļu grupas, tajā darbojās arī «Jaunās Dienas Lapas» progresisti. Lai veicinātu liberālās preses ciešāku sadarbību, ar biedrību saistītās liberāļu aprindas sasauca vairākus Baltijas žurnālistu kongresus. 1909. gadā notikušā 1. kongresa dienas kārtībā kā galvenie bija uzņemti jautājumi par vietējo žurnālistu un literātu savstarpējo tuvināšanos, to materiālā stāvokļa uzlabošanu, par starpnacionālās tuvināšanās jautājumiem Baltijas presē u. c.⁵⁸ Žurnālistu kongresī iemantoja zināmu popularitāti. 2. Baltijas žurnālistu kongresā 1910. gadā piedalījās 45 žurnālisti no 20 Latvijas un Igaunijas preses izdevumiem (19 latviešu, 9 krievi, 9 igauņi un 8 vācieši). Par kongresa politisko virzienu zināmā mērā liecināja tā prezidija sastāvs, kurā bija iekļauties liberālo preses izdevumu pārstāvji. Kongresa priekšsēdētājs bija «demokrātu» grupējuma līderis A. Bergs, bet vicepriekšsēdētājs no latviešu preses izdevumiem — «Zemes» redaktors H. Enzeliņš, no igauņu izdevumiem — «Päevaleht» redaktors G. Luīga, no krievu izdevumiem — «Rižskaja Mišļ» redaktors L. Vitvickis un no vācu preses izdevumiem — «Libausche Zeitung» pārstāvis fon Dēkens.⁵⁹ Kongresa sasaukšanas galvenais mērķis būtībā bija liberāļu grupējumu tālāka politiskā konsolidācija.

Nozīmīga liberālās buržuāzijas politiskā organizācija bija reakcijas periodā izveidojies Rīgas liberālais klubs, kas 1910. gadā apvienoja apmēram 60—70 biedru.⁶⁰ Tajā darbojās Rīgas krievu kadetu grupa ar kņazu S. Mansirevu priekšgalā, vācu liberāļu grupa laikraksta «Rigasche Neueste Nachrichten» redaktora A. Šmita, E. Gilberta u. c. vadībā, ebreju liberālās buržuāzijas grupa, daži poļu liberāļu pārstāvji. Tomēr pārsvarā klubā bija latviešu liberālā buržuāzija — «demokrātu» grupējums, daļa bijušo kadetu — A. Bergs, V. Zāmuels, J. Ansbergs, A. Fridenbergs,

⁵⁸ LCVVA, 6989. f., 12. apr., 20. l., 1., 2. lp.

⁵⁹ «Dzīmtenes Vēstnesis», 1910, 28. maijā, Nr. 120.

⁶⁰ Turpat, 8. maijā, Nr. 104.

V. Gudže, J. Stumbergs, J. Zālītis u. c. Kluba biedru lielākā daļa bija advokāti, buržuāzisko laikrakstu līdzstrādnieki un citi buržuāziskās inteliģences pārstāvji. Tā priekšsēdētājs bija S. Mansirevs, viņa vietnieks — V. Zāmuels.⁶¹ Rīgas liberālajā klubā, latviešu buržuāzijas pārstāvjiem aktīvi piedaloties, apsprieda jaūtājumus par vietējo pašvaldības iestāžu, agrāro, tiesu, skolu u. c. reformu nepieciešamību. Pieņemtos lēmumus publicēja ar klubu saistītie preses izdevumi, daļu lēmumu kā priekšlikumus nosūtīja Valsts domei. Klubam bija nozīmīga loma IV Valsts domes vēlēšanās Rīgā un Rīgas pilsētas domes vēlēšanās.

Laikus gatavojoties 1913. g. Rīgas pilsētas domes vēlēšanām, liberāļi mēģināja uzņemt visas latviešu buržuāzijas vadību jau IV Valsts domes vēlēšanās. Tāpēc viņi centās izveidot vēlēšanu bloku ar Baltijas konstitucionālo partiju, izvirzot tās kandidātu Rīgas 1. kūrījā, bet savu kandidātu A. Frīdenbergu — 2. kūrījā. Sarunās ar Baltijas konstitucionālās partijas pārstāvjiem noskaidrojās, ka tā jau sākusī sarunas ar tautibniekiem un reformistiem par sadarbību kā Valsts domes, tā gaidāmās Rīgas pilsētas domes vēlēšanās un ka tāpēc ir ar mieru noslēgt vēlēšanu bloku tikai ar reformistu un to līdera F. Grosvalda obligātu piedalīšanos.⁶² Reformistu labējam spārnam izveidojot savienību ar tautibniekiem un izvirzot 2. kūrījā K. Irbes kandidatūru, liberāļu mēģinājumi vienoties ar Baltijas konstitucionālo partiju un latviešu buržuāzijas labējo spārnā cieta neveiksmi. Tāpēc latviešu liberāļi ievērojami aktivizēja savu darbību, kuras nolūks bija saliedēt visu Rīgas liberālo buržuāziju.

«Dzimtenes Vēstneša» liberāļi, apvienojušies ar reformistu liberālo spārnā un Rīgas liberālā kluba aprindām, izveidoja tā dēvēto «progresīvo bloku» V. Olava, A. Berga u. c. vadībā. «Progresīvajam blokam» pievienojās arī krievu kadetu grupa, ebreju, poļu un lietuviešu buržuāzijas grupas. Par bloka kandidātu Rīgas 1. kūrījā izvirzīja J. Zālīti, bet 2. kūrījā — krievu kadetu grupas līderi S. Mansirevu.⁶³ J. Zālīša vēlēšanu platforma bija nenoteikti liberāla, pats viņš sevi pieskaitīja kreisajiem oktobristiem.⁶⁴ Intervijā «Dzimtenes Vēstnesim» J. Zālītis norādīja, ka esot progresists un atzīstot progressa nepieciešamību visās dzīves nozarēs. Tomēr viņa vēlēšanu programma bija tikpat nenoteikta.

⁶¹ «Dzimtenes Vēstnesis», 1910, 15. maijā, Nr. 110.

⁶² Turpat, 1912, 14. septembrī, Nr. 214; 19. septembrī, Nr. 218.

⁶³ J. Zālītis bija advokāts, viņam piederēja nekustamais īpašums apmēram 10 tūkst. rubļu vērtībā. J. Zālītis darbojās arī Rīgas Latviešu biedrībā, bija viens no kontrrevolucionārās latviešu buržuāzijas līderiem tās cīņā pret Lielo Oktobra sociālistisko revolūciju. Valsts padomnieks kņazs S. Mansirevs arī nodarbojās ar advokāta praksi, bija muižu īpašnieks Talsu apriņķī un Tambovas guberņā.

⁶⁴ LCVVA, 37. f., 4. apr., 27. l., 31. lp.

teikta un mērena kā jau aplūkotā latviešu liberāļu platforma.⁶⁵ Maz no J. Zāliša vēlēšanu programmas atšķirās arī S. Mansireva programma, kurā viņš galveno vērību veltīja vietējo jautājumu risināšanai plašāku buržuāzijas slāņu interesēs⁶⁶ (šajā sakarā jāatzīmē, ka Rīgas krievu oktobristi sacēla šovinistisku kņadu pret tāda krievu kandidāta izvirzīšanu kā S. Mansirevs, kas varētu aizstāvēt cittautibnieku intereses).⁶⁷ Tāpat kā melnsimtnieki, arī liberāļi plaši izmantoja nacionālistiskas frāzes par latviešu apvienošanās nepieciešamību latviešu ievēlēšanai, tikai ar to atšķirību, ka liberāļi mēģināja «...iet vidusceļu un pielikt «tautietim» birģelim progresīvu etiķeti».⁶⁸ Tomēr «progresīvo» liberāļu «tautiskums» un «brīvprātība» tiem nebūt netraucēja cīnīties pret latviešu darba tautas pārstāvi A. Priedkalnu, izvirzot krievu kņaza S. Mansireva pretkandidatūru.

Arī «progresīvā bloka» galvenais uzdevums bija cīņa pret sociāldemokrātu kandidātu. «Cīņa» rakstīja, ka liberālā buržuāzija pilnībā atsegusi savu īsto seju, «Dzimtenes Vēstnesis» cenšas apvienot visu buržuāziju no Rīgas liberālā kluba līdz «Rīgas Avīzei» un vācu reakcionāriem.⁶⁹ «Dzimtenes Vēstneša» liberāļi skaidri formulēja savu galveno uzdevumu: IV Valsts domes «vēlēšanu parole Rīgas otrā kūrijā skan: pilsonība pret sociāldemokrātiju!».⁷⁰

Ja Latvijas buržuāzijas politiskie grupējumi savu galveno uzdevumu saskatīja nesamierināmā cīņā pret LSD, tad sīkburžuāziskajā noietnē valdīja svārstības un nenoteiktība. Nenoziņīgās anarhistu un eseru grupiņas arī IV Valsts domes vēlēšanu laikā centās iepotēt strādniekiem domu par Valsts domes boikotu. Arzēmēs iespiesto anarhistu uzsaukumu «Biedri strādnieki!» sūtīja vēstulēs uz Rīgu privātām personām.⁷¹ Tajā, apmelojot sociāldemokrātu parlamentāro taktiku, anarhisti aicināja pilnībā boikotēt Domes vēlēšanas. Tomēr šo uzsaukumu Rīgā praktiski ignorēja.⁷² Latviešu eseri izvērta plašāku priekšvēlēšanu aģitāciju, tāpat cenšoties atturēt strādniekus no piedalīšanās vēlēšanās un tā šķelt strādnieku vienību vēlēšanu cīņās.⁷³ LSD arī IV Valsts domes vēlēšanās īstenoja «kreisā bloka»

⁶⁵ «Dzimtenes Vēstnesis», 1912, 29. oktobrī, Nr. 251.

⁶⁶ Turpat, 1. oktobrī, Nr. 228.

⁶⁷ Ripa J. IV Valsts domes vēlēšanu kampaņa Latvijā, 134. lpp.

⁶⁸ Stučka P. Ko vēlēt? — Nacionālais jautājums un latviešu proletariāts.

Darbu izlase, 64. lpp.

⁶⁹ «Cīņa», 1912, 3. oktobrī, Nr. 124.

⁷⁰ «Dzimtenes Vēstnesis», 1912, 14. jūlijā, Nr. 161.

⁷¹ Ripa J. IV Valsts domes vēlēšanu kampaņa Latvijā, 119. lpp.

⁷² ЦГАОП СССР, ф. 102, ОО, 1912 г., д. 12, ч. 40, лит. Г, л. 1—3.

⁷³ «Strādnieks», 1912, maijā, Nr. 22.

taktiku, vienojoties ar sīkburžuāziski demokrātiskajiem «Jaunās Dienas Lapas» progresistiem.

Zināmas grūtības cīņā par strādnieku, visu darbaļaužu kandidāta ievēšanu IV Valsts domē radīja meņševiku ietekme LSD. Latvijas boļševiki cīnījās pret LSD CK oportūnistisko taktiku, asi kritizēja LSD 7. konferences pieņemto vēlēšanu platformu. LSD Rīgas konference 1912. g. septembrī vienbalsīgi noraidīja šo platformu. Rezultātā LSD CK bija spiesta uzsaukuma veidā izdot papildinātu vēlēšanu platformu, kurā bija ietvertas arī prasības pēc 8 stundu darba dienas un strādnieku apdrošināšanas.⁷⁴

Revolucionārajiem Latvijas sociāldemokrātiem vēlēšanās bija jācīnās ne vien pret apvienoto buržuāzijas uzbrukumu un oportūnistisku pašu partijas iekšienē, bet arī pret atklātām cara varas orgānu represijām. Rīgā notika masveida aresti, strādniekiem neizsniedza vēlēšanu apliecības. Pilnīgi nepamatoti vēlēšanu tiesības nepiešķīra apmēram 2000 Bieriņu un citu Rīgas nomaļu ģimenes mājiņu īpašniekiem un īrniekiem.⁷⁵ Vairāk nekā 100 cilvēku parakstītā sūdzībā bija norādīts, ka Vidzemes gubernators, policija un Rīgas pilsētas valde nelikumīgi atņēma šiem iedzīvotājiem vēlēšanu tiesības, lika nemitīgus šķēršļus šo tiesību atjaunošanai un atstāja visas sūdzības bez ievērības. Senāts daudziem Rīgas nomaļu iedzīvotājiem vēlēšanu tiesības atjaunoja, bet tas notika jau pēc vēlēšanām.⁷⁶ Cara valdības un Rīgas «pilsētas tēvu» nelikumīgo rīcību atbalstīja arī nacionālās buržuāzijas prese. Strādnieki uz šo apvienoto carisma un buržuāzijas uzbrukumu atbildēja ar protesta streikiem.

1912. g. 18. oktobrī notika vēlēšanas Rīgas 1. kūrījā. J. Zāliņi ievēlēja ar 1362 balsīm, E. Sticinskis saņēma 1266 balsis.⁷⁷ 20. oktobrī vēlēšanās Rīgas 2. kūrījā galvenā cīņa norisinājās starp A. Priedkalnu un liberāļu kandidātu S. Mansirevu, kā arī melnsimtnieku kandidātu K. Irbi. Krievu oktrobristu izvirzītais kandidāts — infantērijas ģenerālis O. Bertelss, kas vēlēšanās uzstājās ar melnsimtniecisku programmu, nebija nopietns konkurents. Balsu absolūto vairākumu neieguva neviens no kandidātiem, tomēr visvairāk balsu saņēma A. Priedkalns. Tas stipri satrauca buržuāziju. Lai izšķirīgajā brīdī nesašķeltu buržuāzijas spēkus, K. Irbe pārvēlēšanās savu kandidatūru noņēma. Baltijas konstitucionālajā partijā pēc K. Irbes atteikšanās balotēties valdīja zināms apjukums, tomēr tā nolēma atbalstīt S. Mansi-

⁷⁴ Latvijas Komunistiskās partijas vēstures apcerējumi, 1. d. R., 1961, 220. lpp.

⁷⁵ *Ripa J.* IV Valsts domes vēlēšanu kampaņa Latvijā, 126., 127. lpp.

⁷⁶ ЦГИА СССР, ф. 4278, оп. 8, л. 68, л. 15—18.

⁷⁷ Turpat, 3. lp.

revu.⁷⁸ Melnsimtnieku un liberāļu vienotā bloka izveidošanas un carisma represiju rezultāts bija tas, ka A. Priedkalns pārvēlēšanās cieta neveiksmi (13. tab.).

Pārejās Vidzemes pilsētās, kā arī laukos IV Valsts domes vēlēšanas noritēja mierīgāk. Tur darbaļaudīm nebija izredzes ievēlēt savu deputātu. Tomēr arī šeit vēlēšanas notika varas orgānu tiešā uzraudzībā. Vidzemes gubernators deva norādījumu zemnieku lietu komisāriem rūpīgi pārbaudīt ievēlēto pilnvarnieku tiesības, īpaši to, kas administrācijai nelikās pilnīgi uzticami, lai ar kādu formālu ieganstu viņu ievēlēšanu atceltu.⁷⁹

Vēlēšanu aktivitāte zemnieku kūrijā bija visai zema. Pagastu pilnvaroto vēlēšanās Valkas apriņķī 14 pagastos (no 49) pagastu sapulces nesasnāca vai arī tajās ieradās pārāk maz cilvēku; tā paša iemesla dēļ vēlēšanas nenotika arī Cēsu apriņķa 17 pagastos. Valkas apriņķa pirmajā zemnieku lietu komisāra iecirknī no 2483 balsstiesīgajiem vēlētajiem pilnvaroto vēlēšanās piedalījās tikai 1065 jeb 42,8%.⁸⁰ No vairāk nekā 30 Valkas apriņķa pagastu pilnvarotajiem (to skaitā bija 13 pagastu vecākie) tikai trīs tika apzīmēti par politiski neuzticamiem. Cēsu apriņķī par politiski neuzticamiem tika atzīti ap 10 pilnvaroto — sociāldemokrāti vai arī personas, kas lielākā vai mazākā mērā bija saistītas ar 1905.—1907. g. revolūcionāro kustību. Pēc administrācijas vērtējuma, no 174 Cēsu apriņķa un Valmieras apriņķa pagastu pilnvarotajiem apmēram 26,5% bija labējie, 27,0% — liberāļi, 14,3% pieslējās kreisajiem, bet apmēram 32,2% bija bez kādām noteiktām politiskām simpātijām; pieci Cēsu apriņķa pilnvarotie tika apzīmēti par sociāldemokrātiem.⁸¹ No Vidzemes zemnieku kūrijas 12 elektoriem 7 bija latvieši un 5 — igauņi. Visi viņi bija saimnieki vai nomnieki (viņu saimniecības bija 23, 80, 86, 106 utt. desetīnu lielas); viens no elektoriem bija pagasta skolas skolotājs un 37 desetīnu lielas saimniecības īpašnieks.⁸² Pēc savām politiskajām simpātijām viņi bija galvenokārt labējie un liberāļi.

Vidzemes pilsētās elektorū vēlēšanas noritēja samērā kūtri. Tā, Valmierā no 1. kūrijas 204 vēlētajiem priekšvēlēšanu sapulcē piedalījās tikai ap 20. Nekāda kaut cik jūtama vēlēšanu aģitācija Valmierā nenotika.⁸³ Līdzīgs stāvoklis bija Cēsis, kur arī vēlēšanu vadība atradās labējās buržuāzijas rokās. Asāka vēlēšanu cīņa bija vienīgi Valkā. Valkas latviešu «māmuļnieki» noslēdza vienošanos ar Baltijas konstitucionālo partiju, tomēr cieta sakāvi:

⁷⁸ «Dzimtenes Vēstnesis», 1912, 27. oktobrī, Nr. 250.

⁷⁹ LCVVA, 13. f., 1. apr., 9183. l., 4. lp.

⁸⁰ Turpat, 37. f., 4. apr., 26. l., 25., 33., 48. lp.

⁸¹ Turpat, 33., 36.—51. lp.

⁸² Turpat, 25. l., 77.—94. lp.

⁸³ Turpat, 4568. f., 8. apr., 312. l., 178., 186. lp.

IV Valsts domes deputātu vēlēšanas Rīgas 2. kūrijā

Vēlēšanu iecirkņi	Nodoto balsu			
	A. Priedkalnam		S. Mansirevam	
	vēlē- šanās	pārvēlē- šanās	vēlē- šanās	pārvēlē- šanās
I (Iekšpilsēta)	221	232	781	1371
II (Pēterburgas priekšpilsēta)	1404	1427	1033	1736
III (Maskavas priekšpilsēta)	1700	1655	1437	1614
IV (Jelgavas priekšpilsēta)	1258	1256	503	796
Kopā	4583	4570	3754	5517

* ЦГИА СССР, ф. 1278, оп. 8, д. 68, л. 6, 7, 10, 11.

2. kūrijā apvienotās latviešu un vācu buržuāzijas kandidāts saņēma 124 balsis, bet igauņu buržuāzijas pārstāvis H. Hel-lats — 169 balsis,⁸⁴ arī 1. kūrijā ievēlēja igauņu buržuāzijas pārstāvi — Valkas pilsētas galvu J. Mertsonu. No Vidzemes latviešu daļas pilsētu abu kūriju 8 elektoriem 1 bija fabrikas direktors, 1 — tirgotājs, 4 — brīvo profesiju pārstāvji un 2 — ierēdņi (četri no viņiem bija arī namīpašnieki); pēc nacionālās piederības 5 bija latvieši, 2 — igauņi un 1 — vācietis.⁸⁵

Vidzemes guberņas vēlēšanu sapulcē no 78 elektoriem tikai 3 bija strādnieki, pārējie bija muižnieki un buržuāzijas pārstāvji. Vācu muižniecību un buržuāziju pārstāvēja 49 elektori (43 — no lielgruntnieku kūrijas un 6 — no pilsētu kūrijām), latviešu buržuāziju un sīkburžuāziju — 12 (7 — no zemnieku kūrijas un 5 — no pilsētu kūrijām), bet igauņu buržuāziju un sīkburžuāziju pārstāvēja 13 elektori (5 — no zemnieku un 8 — no pilsētu kūrijām). Tādējādi nospiedošais pārsvars bija vācu muižniecībai, kam pieslējās arī vācu buržuāzijas elektori. Tas arī atspoguļojās vēlēšanu rezultātos (14. tab.). No Vidzēmē ievēlētajiem IV Valsts domes deputātiem J. Ramots (igauņi) pieslējās kade-tiem, barons A. Meijendorfs — oktobristiem, bet baroni N. Volfs un O. Engelhart — labējiem.⁸⁶

⁸⁴ «Jaunā Dienas Lapa», 1912, 5. oktobrī, Nr. 232.

⁸⁵ LCVVA, 37. f., 4. apr., 25. l., 214., 220., 223., 229., 252., 257., 260., 265. lp.

⁸⁶ Turpat, 27. l., 47., 49. lp.

skaits					
K. Irbem		O. Bertelsam		citiem	
vēlēšanās	pārvēlēšanās	vēlēšanās	pārvēlēšanās	vēlēšanās	pārvēlēšanās
1148	2	81	3	2	—
1333	2	100	3	1	2
577	5	72	8	—	—
611	3	9	1	1	4
3669	12	262	15	4	6

Cetru Valsts domes deputātu vēlēšanas Vidzemes guberņas vēlēšanu sapulcē

Nodotās balsis	No zemnieku kūrijas J. Ramots	No lielgruntnieku kūrijas barons N. Volfs	No pilsētu 1. un 2. kūrijas		No elektoru kopējā sastāva	
			barons O. Engel-harts	G. Lī-pings	barons A. Meijen-dorfs	N. Va-sijkovs
Par	40	50	49	28	51	28
Pret	30	26	27	46	26	49

* ЦГИА СССР, ф. 1278, оп. 8, л. 42, л. 2, 3.

Vēlēšanu cīņa Kurzemē, it īpaši trijās lielākajās pilsētās — Liepājā, Jelgavā un Ventspilī, bija aktīvāka nekā Vidzemē. Kurzemes pilsētu kūrijas elektoru vēlēšanās latviešu buržuāzija cīnījās pret demokrātisko grupu kandidātiem, kā arī pret Kurzemes liberāli konstitucionālo partiju un monarhistiski konstitucionālo partiju; bija arī pieaugušas līdzšinējo sabiedroto latviešu un ebreju buržuāzijas grupējumu pretrunas. Jelgavas un Liepājas «māmuļnieciskā» buržuāzija izvirzīja prasību pēc sava pārstāvja nosūtīšanas uz IV Valsts domi no Kurzemes pilsētu kūrījām, ebreju buržuāzija savukārt no jauna centās nodrošināt

šo deputāta vietu savam pārstāvim, uzsverot, ka Kurzeme ir viens no retajiem Krievijas impērijas apgabaliem, kur ir izredzes panākt ebreju buržuāzijas pārstāvja ievēšanu. Bauskā, Kuldīgā un dažās citās vietās šis pretrunas jau izpaudās atklātā savstarpējā cīņā, tomēr vairumā Kurzemes pilsētu latviešu buržuāzija izveidoja tradicionālos vēlēšanu blokus ar ebreju buržuāziju. Vēlētāju aktivitāte abās pilsētu kūrījās bija relatīvi augsta: elektoru vēlēšanās piedalījās apmēram 50—70% vēlētāju.⁸⁷

Visasākā vēlēšanu cīņa bija Liepājā, kur latviešu buržuāzijai izveidojās visai labvēlīga situācija. Kurzemes liberāli konstitucionālā partija nebija apmierināta ar monarhistiski konstitucionālās partijas izvirzīto deputāta kandidātu no pilsētu kūrījas — neslēpto reakcionāru Jelgavas pilsētas valdes sekretāra palīgu P. Harfu, lai gan, nevēloties šķelt vācu muižniecības un buržuāzijas nometni, atklāti pret viņa kandidatūru neuzstājās.⁸⁸ Latviešu buržuāzijas tā dēvētās «opozīcijas» labējais spārns ar K. Burkēvicu priekšgalā pārnāca Liepājas «māmuļnieku» nometnē, un abi šie grupējumi izveidoja Liepājas apvienoto Valsts domes latviešu vēlētāju komiteju, kuras galvenā cīņas smaile tika vērsta pret sīkburžuāziski demokrātisko laikraksta «Dzīve» grupu. Apvienotā komiteja noslēdza vēlēšanu vienošanos ar ebreju buržuāziju, kam pievienojās arī poļu un lietuviešu buržuāzija.⁸⁹ Liepājas «māmuļnieki» savu priekšvēlēšanu agitāciju veica netraucēti, Liepājas Latviešu biedrība un Liepājas latviešu labdarības biedrība bija atvērtas ik dienas, lai sniegtu paskaidrojumus vēlētājiem.⁹⁰ Toties «Dzīves» sīkburžuāziskās grupas agitācijas pasākumus jūtami ierobežoja administrācija. Te gan jāsaka, ka arī «Dzīves» grupa īsti nesaprata demokrātiska laikraksta uzdevumus vēlēšanu cīņā un savu galveno uzbrukumu vērsa tikai pret atsevišķām personām.⁹¹ Apvienotā buržuāzijas bloka kandidāti uzvarēja abās kūrījās: 1. kūrījā — «māmuļnieki» provizors, kredītiestādes direktors G. Seskovs, mērenais progresists, un Liepājas pilsētas valdes ierēdnis K. Saule-Sleinis, kadets, kā arī ebreju buržuāzijas pārstāvis ārsts J. Frīdbergs, kadets; 2. kūrījā — «māmuļnieku» kandidāts advokāts A. Šimānis un ebreju tirgotājs D. Solomonovičs, abi — bezpartejiskie.⁹² No apmēram 3,2 tūkst. vēlētāju vēlēšanās piedalījās 51,3%. Pēc laikrakstu «Dzīve» un «Jaunā Dienas Lapa» līdzstrādnieku aprēķiniem,

⁸⁷ ЦГИА СССР, ф. 1327, оп. 1, д. 26, л. 188.

⁸⁸ «Dzimtenes Vēstnesis», 1912, 19. septembrī, Nr. 218.

⁸⁹ «Liepājas Atbalss», 1912, 26. septembrī, Nr. 222.

⁹⁰ LCVVA, 4569. f., 7. apr., 255. l., 761. lp.

⁹¹ Jansons-Brauns J. Valsts Domes vēlēšanas Baltijā. — Kopoti raksti, 7. sēj. R., 1928, 108. lpp.

⁹² ЦГИА СССР, ф. 1327, оп. 1, д. 26, л. 187, 215.

«māmuļnieku» izvirzītie elektoru kandidāti Liepājā uzvarēja, galvenokārt pateicoties pilsētas ebreju buržuāzijas un sīkburžuāzijas atbalstam.⁹³

Otra Kurzemes pilsēta, kur strādnieki un demokrātiskā sīkburžuāzija patstāvīgi piedalījās vēlēšanās, bija Ventspils.⁹⁴ Reakcionārā laikraksta «Ventspils Apskats» grupējuma vadībā Ventspils latviešu buržuāzija izveidoja vēlēšanu komiteju ar T. Antmani, A. Blauu, F. Kārkliņu, M. Paegli u. c. priekšgalā. Ventspils latviešu un ebreju buržuāzijas grupējumi vēlēšanās uzstājās vienoti, galveno uzmanību veltot cīņai pret laikraksta «Jaunās Avīzes» demokrātisko aprindu kandidātu M. Paži 2. kūrījā. «Ventspils Apskats» denuncēja M. Paži par sakariem ar sociāldemokrātiem, publicēja dažādus viltojumus un apmelojumus. Ventspils buržuāzijas kandidāti uzvarēja abās kūrījās. 1. kūrījā par elektoriem ievēlēja vienu no pilsētas latviešu buržuāzijas līderiem, ārstu, personisko muižnieku A. Blauu, konservatīvo, un ebreju tirgotāju N. Hercbergu, kadetiski noskaņotu. 2. kūrījā ar 201 balsi uzvarēja Ventspils augstākās zemnieku tiesas priekšsēdētājs M. Paegle, kas apzīmēts par progresistu.⁹⁵

Jelgavas «māmuļnieki», vēlēšanu cīņā darbojoties apvienoti ar liberālākām laikraksta «Sadzīve» un Jelgavas skolu un izglītības biedrības aprindām, izveidoja 10 cilvēku vēlēšanu komiteju, kurā ietilpa E. Feldmanis, K. Pauļuks, A. Štegmanis u. c. Noformēta buržuāziski demokrātiska grupējuma Jelgavā nebija, tāpēc latviešu buržuāzijas galvenais konkurents vēlēšanu cīņā bija Kurzemes monarhistiski konstitucionālā partija. Jelgavas latviešu buržuāzijas vēlēšanu komiteja atteicās no līdz šim tradicionālās savienības ar ebreju buržuāziju, jo pēdējā katrā ziņā gribēja iedabūt IV Valsts domē deputātu no sava vidus. Atsakoties no šīs savienības, 1. kūrīja tika atdota vācu muižniecības Kurzemes monarhistiski konstitucionālajai partijai, jo bez ebreju buržuāzijas atbalsta cerēt uz uzvaru pār šīs partijas kandidātiem Jelgavas 1. kūrījā nevarēja. Latviešu buržuāzijas vēlēšanu komiteja gan noslēdza savienību ar krievu, poļu un lietuviešu buržuāzijas grupām,⁹⁶ bet tam bija nozīme tikai 2. kūrijas vēlēšanās. Kā jau bija gaidāms, 1. kūrījā latviešu buržuāzijas kandidāti P. Strautzelis un A. Štegmanis cieta neveiksmi. Par elektoriem ievēlēja Kurzemes monarhistiski konstitucionālās partijas biedrus — jau minēto P. Harfu un tirgotāju un rūpnieku, Jelgavas pilsētas valdes locekli E. Ulmanu. Vienīgi 2. kūrījā uzvarēja

⁹³ «Jaunā Dienas Lapa», 1912, 2. oktobrī, Nr. 229.

⁹⁴ *Rīpa J.* IV Valsts domes vēlēšanu kampaņa Latvijā, 130. lpp.

⁹⁵ ЦГИА СССР, ф. 1327, оп. 1, л. 26, л. 186, 214; LCVVA, 426. f., 1. apr.,

15. 1., 6. lp.

⁹⁶ «Dzimtenes Vēstnesis», 1912, 26. septembrī, Nr. 224.

latviešu buržuāzijas pārstāvis veikala līdzīpašnieks un advokāta palīgs E. Feldmanis, par kuru norādīts, ka viņš simpatizējo katetiēm.⁹⁷

Kurzemes monarhistiski konstitucionālā partija, liberāli konstitucionālajai partijai no piedalīšanās vēlēšanās visumā atturoties, pilsētu kūrījas vēlēšanās guva visai vājus panākumus. Bez jau minētajiem elektoriem no Jelgavas 1. kūrījas monarhistiski konstitucionālā partija ar ebreju buržuāzijas atbalstu panāca sava kandidāta — Kuldīgas pilsētas galvas muižnieka A. fon Krauzes uzvaru vēlēšanās Kuldīgas 1. kūrījā. Latviešu buržuāzijas un sīkburžuāzijas pārstāvji pilsētu kūrījās bija ieguvuši 11 elektoru vietu. Bez jau minētajiem 6 buržuāzijas pārstāvjiem divi no viņiem bija skolotāji, pa vienam — mežrūpnieks, komercskolas direktors un ierēdnis. Par šo elektoru politiskajiem uzskatiem bija norādīts, ka divi ir konservatīvie, pa vienam — progresists, kadets un kreisais (mežrūpnieks), acīmredzot arī kadeta vai sīkburžuāziskā demokrāta izpratnē. No 10 ebreju buržuāzijas elektoriem 6 bija tirgotāji, 3 — ārsti un 1 — mežrūpnieks; par viņu politisko piederību norādīts, ka 3 esot kadeti, 5 — kreisie un 2 — bezpartejiskie.⁹⁸ Ilūkstes 1. kūrījas elektors atvaļinātais pulkvedis S. Karpovičs, pēc tautības baltkrievs, bija bezpartejiskais.⁹⁹

Visi 24 lielgruntnieku kūrījas elektori Kurzemē bija muižnieki, Kurzemes monarhistiski konstitucionālās partijas biedri, to skaitā 3 grāfi un 12 baronu. Zemnieku kūrījas 11 elektori visi bija saimnieki (viens no viņiem — pagasta vecākais, 2 — pagasta tiesas priekšsēdētāji). Par viņu politisko pārliecību norādīts, ka 3 bija labējie, 1 — oktobrists, 1 — progresists, 4 — kreisie un 2 — bezpartejiskie.¹⁰⁰ Tikai 2 elektori Kurzemes guberņas sapulcē pārstāvēja strādniekus. Viņi, tāpat kā pārējie Baltijas strādnieku ievēlētie pilnvarotie pārstāvji, «bij apzinīgi sociāldemokrātijas piekritēji».¹⁰¹

Tādējādi pārsvars Kurzemes guberņas sapulcē bija lauku un pilsētu buržuāzijas un sīkburžuāzijas pārstāvjiem. Tomēr latviešu un ebreju buržuāzijas grupējumi nespēja vienoties savā starpā par deputāta kandidatūru no pilsētu kūrījas. Jelgavas un Liepājas «māmuļnieki», kas faktiski bija uzņēmušies latviešu buržuāzijas elektoru vadību, visiem spēkiem centās panākt sava

⁹⁷ ЦГИА СССР, ф. 1327, оп. 1, л. 26, л. 187, 215, 216.

⁹⁸ Tomēr jāsaaka, ka administrācijas dotais elektoru politiskās piederības vērtējums ir visai nosacīts. Tā, nākošais deputāts E. Gurevičs tika apzīmēts par «galēji kreiso», bet Valsts domē viņš pieslēgās kadetu frakcijai.

⁹⁹ ЦГИА СССР, ф. 1327, оп. 1, л. 26, л. 186—188, 214—216, 226.

¹⁰⁰ Turpat, 180.—181., 197.—202. lpp.

¹⁰¹ Jansons-Brauns J. Valsts domes vēlēšanas Baltijā, 105. lpp.

pārstāvja Ē. Feldmaņa ievēšanu. Cariskā administrācija aiz antisemitiskiem apsvērumiem ar formālu ieganstu bija atcēlusi vēlēšanas Tukuma 1. kūrījā, kur par elektoru bija ievēlēts advokāts S. Kalmanovičs, Kurzemes ebreju buržuāzijas galvenais Valsts domes deputāta kandidāts. Kā norādīja laikraksts «Liepājas Atbalss», tā rezultātā vismaz Liepājas un Ventspils ebreju buržuāzijas grupas bija jau samierinājušās ar Ē. Feldmaņa kandidatūru. Tomēr Jelgavā ieradušies Rīgas ebreju buržuāzijas vēlēšanu komitejas pārstāvji paziņoja, ka Rīgas «progresīvā bloka» līderi par J. Zāliša atbalstīšanu Rīgas 1. kūrījā apsolijuši veicināt ebreju buržuāzijas kandidāta ievēšanu Kurzēmē. «Progresīvā bloka» pārstāvji J. Stumbergs un V. Zāmuels tāpēc devās agitācijas braucienā pa Kurzemi.¹⁰² 23. oktobrī V. Zāmuels un ebreju buržuāzijas vēlēšanu komitejas locekļi šinī sakarībā veda sarunas ar Jelgavas latviešu buržuāzijas vēlēšanu komitejas vadītāju K. Pauļuku, tomēr neveiksmīgi. Tad ebreju buržuāzija vienojās ar vācu Kurzemes monarhistiski konstitucionālo partiju un ar tās elektoru atbalstu panāca sava kandidāta E. Gureviča ievēšanu.¹⁰³ Ebreju buržuāzija savukārt balsoja pret zemnieku kūrījas kandidātu. Tomēr, atkārtotajās vēlēšanās zemnieku kūrījai izvirzot tikai J. Goldmani¹⁰⁴ un pārējiem kandidātiem atsakoties, viņš skaitījās ievēlēts ar 25 balsīm par un 37 balsīm pret.¹⁰⁵ Lielgruntnieku kūrījas deputātu vēlēšanās ebreju buržuāzijas elektori pārkāpa vienošanos ar Kurzemes monarhistiski konstitucionālo partiju, balsojot pret barona H. Felkerzāma kandidatūru. Bet, tā kā lielgruntnieku kūrījā cits kandidāts izvirzīts netika, H. Felkerzāms skaitījās ievēlēts.¹⁰⁶

Latgalē latviešu buržuāzijai neizdevās nosūtīt savu deputātu arī uz IV Valsts domi. Tā kā Latgales pilsētās latviešu buržuāzijas un sikburžuāzijas īpatsvars bija niecīgs, tad elektoru vēlēšanās 1. un 2. kūrījā tā nevarēja pretendēt uz panākumiem. No Daugavpils, Rēzeknes un Ludzas 1. un 2. kūrījas 8 elektoriem 6 bija ebreji, 1 — krievs un 1 — vācietis; četri no viņiem bija tirgotāji un pa vienam — muižnieks, sīkpilsonis, ārsts un advokāts. Par elektoru politisko pārliecību bija norādīts, ka 3 ir

¹⁰² «Liepājas Atbalss», 1912, 30. oktobrī, Nr. 251.

¹⁰³ «Dzīmtenes Vēstnesis», 1912, 8. novembrī, Nr. 260; LCVVA, 412. f., 4. apr., 60. l., 26. lp.

¹⁰⁴ J. Goldmanis bija Bauskas apriņķa saimnieks (viņam piederēja arī zemes īpašums Mogiļovas guberņā) ar 4 klašu izglītību, kā arī krājaizdevu kases direktors un savstarpējā kredīta biedrības padomes loceklis, pagasta tiesas priekšsēdētājs, lauksaimniecības biedrības priekšsēdētājs. Vēlākajos gados aktīvi cīnījās pret sociālistisko revolūciju un padomju varu, buržuāzijas kundzības laikā Latvijā atkārtoti bija ministrs.

¹⁰⁵ ЦГИА СССР, ф. 1278, оп. 8, л. 39, л. 4.

¹⁰⁶ LCVVA, 412. f., 4. apr., 60. l., 26. lp.

kadeti, 3 — kreisie un 2 — labējie.¹⁰⁷ Latviešu buržuāzijai un sīkburžuāzijai lielāka nozīme bija vienīgi zemnieku kūrijas elektoru vēlēšanās. Vēlēšanu cīņā tā daudzās vietās gāja kopā ar krievu buržuāziju un sīkburžuāziju.¹⁰⁸

No 106 Vitebskas guberņas sapulces elektoriem lielgruntnieku kūrījai bija 47 elektori — 29 muižnieki, 12 garīdznieki un 5 liellezemes īpašnieki, kas nebija muižnieki (pēc tautības — 38 krievi, 7 poļi un 2 vācieši). No zemnieku kūrijas 31 elektora 29 bija krievi un 2 — latvieši. Pilsētu I. kūrījā elektoru vidū bija 7 tirgotāji, 4 advokāti, pa vienam fabrikantam, ierēdnim un sīkpilsonim, 2. kūrījā — 2 tirgotāji, 5 muižnieki, 5 brīvo profesiju pārstāvji un 1 ierēdnis. Par Vitebskas guberņas elektoru politiskajām simpātijām norādīts, ka 76 bija labējie, 10 — liberāļi, 12 — kreisie un 8 — bezpartejiskie.¹⁰⁹ Visi Vitebskas guberņas 6 deputāti Valsts domē pieslējās labējām frakcijām.

IV Valsts domes vēlēšanas Latvijā liecināja par latviešu buržuāzijas dažādu politisko grupējumu spēku samēra jūtamām izmaiņām. Lai gan latviešu buržuāzijas galēji labējais spārns, labējiem reformistiem apvienojoties ar tautībniekiem un turpinot sadarbību ar vācu muižniecības un buržuāzijas Baltijas konstitucionālo partiju, bija manāmi konsolidējies, tomēr līdz ar jauno revolucionāro uzplūdu sākumu tautībnieku un viņu līdera F. Veinberga popularitāte plašākos latviešu buržuāzijas slāņos bija ievērojami kritusi. Tas lielā mērā atspoguļojās arī IV Valsts domes vēlēšanās, kad tautībnieku kandidāts K. Īrbe cieta neveiksmi arī buržuāzijas kandidātu vidū un tīri buržuāziskajā Rīgas I. kūrījā uzvarēja J. Zālītis. Tautībnieku ietekmes jūtamam samazināšanos apliecināja arī F. Veinberga 70 gadu jubilejas svinības. Lai gan labējā prese sacēla ap šo notikumu skaļu kņadu, bet Rīgas Latviešu biedrība F. Grosvalda un A. Krastkalna vadībā sarīkoja jubilejas svinības un iecēla Veinbergu par savu goda biedru,¹¹⁰ tomēr melnsimtnieku līdera apsveicēju rindas bija visai šauras. No avīžniekiem F. Veinbergu bija sveikuši vienīgi «Rīgas Avīzes», «Tēvijas», «Latviešu Avīžu» un atsevišķu citu preses izdevumu pārstāvji.¹¹¹ IV Valsts domes vēlēšanas parādīja, ka latviešu buržuāzijas plašāku slāņu vadību bija uzņēmušies liberāļi. Vēl uzskatāmāk tas izpaudās Rīgas pilsētas domes vēlēšanās 1913. gadā. Latviešu buržuāzijas virzišanās uz liberālisma pusi atspoguļoja visas Krievijas buržuāzijai raksturīgo no-

¹⁰⁷ ЦГИА СССР, ф. 1327, оп. 1, д. 236, л. 108—112, 120—136.

¹⁰⁸ «Jaunā Dienas Lapa», 1912, 4. septembri, Nr. 205.

¹⁰⁹ ЦГИА СССР, ф. 1327, оп. 1, д. 236, л. 106—136.

¹¹⁰ LCVA, 2798. l., 1. apr., 3. l., 13., 14. pl.

¹¹¹ «Lūdums», 1914, 14. martā, Nr. 21.

svēršanos «pa kreisi». I. Apine, kas detalizēti pētījusi šo jautājumu, norāda, ka galēji labējie elementi zaudēja savu ietekmi plašās latviešu buržuāzijas un sīkpilsonības aprindās, vadībā iekļuva veiklāki politiķi, kas prata uztvert laika vēsmas un manipulēt ar liberālām frāzēm.¹¹² Jaunajiem revolucionārajiem uzplūdiem vēstijot par 3. jūnija politiskās sistēmas neveiksmi, mantīgo šķiru dažādu politisko grupējumu starpā saasinājās pretrunas jautājumā par cīņas ceļiem pret revolucionāro kustību. Visumā Latvijas buržuāzija, izņemot atsevišķas provinces pilsētas, deva priekšroku liberālu cīņas programmai pret revolucionāro kustību un LSD. Otrs nozīmīgs cēlonis, kas saasināja pretrunas muižniecības un buržuāzijas, kā arī lielburžuāzijas un vidējās buržuāzijas starpā, bija pieaugošā ekonomiskā konkurence buržuāzijas plašāko slāņu ekonomiskā potenciāla ievērojama pieauguma rezultātā rūpniecības uzplaukuma gados.

Baltijas vācu muižniecība un lielburžuāzija centās konsolidēt savus spēkus kā pret revolucionāro kustību, tā arī pret latviešu (un igauņu) buržuāzijas augošo konkurenci. Šīs vācu valdošās šķiras tagad veica pāreju no līdzšinējās «kārtu» politikas uz «nacionālo» politiku, cenšoties radīt sev sociālo bāzi visos Baltijas vācu tautības iedzīvotājos. Ar fereīnu un citu vācu organizāciju un plašas nacionālistiskas kampaņas palīdzību tās cerēja apvienot un pakļaut savai ietekmei visus vietējos vāciešus, tās tiecās arī pieaicināt un noietināt Baltijā, it īpaši Kurzemē, vācu zemniekus kolonistus.¹¹³ Sai politikai, kas aizskāra latviešu buržuāzijas šķiriskās intereses, sekas bija latviešu buržuāzijas plaša nacionālistiska kampaņa pret vietējiem vāciešiem, kurā aktīvi piedalījās arī sīkburžuāziskā «Jaunās Dienas Lapas» grupa un latviešu eseri. Saasinājās pretrunas arī latviešu un ebreju buržuāzijas starpā. Sastopoties ar ebreju tirgotāju konkurenci Latviešu lauksaimnieku ekonomiskās sabiedrības plašajām tirdznieciskajām operācijām, LLES faktiski izdotās «Latviešu Avīzes» izvērša plašu antisemitisku kampaņu. Šī pretrunu saasināšanās izpaudās arī vēlēšanu laikā Kurzemē.

Latviešu buržuāzijai pēdējos gados pirms pirmā pasaules kara visumā nosveroties «pa kreisi», tās labējais spārns tomēr labprātīgi negribēja atkāpties liberālu priekšā. Izmantojot savu ekonomisko varenību, tas kara priekšvakarā izspieda liberālus no to galvenajiem preses orgāniem. Saasinājās savstarpējā cīņa

¹¹² *Apine I.* Latvijas sociāldemokrātija un nacionālais jautājums (1893—1917). R., 1974, 170. lpp.

¹¹³ *Апине И. К., Крупников П. Я.* Новое в политике прибалтийского дворянства после революции 1905—1907 гг. — «Уч. зап. Латв. гос. ун-та им. П. Стучки», 1972. т. 159, с. 75.

kreditiestādēs, namīpašnieku un citās biedrībās. Pretrunas sasniedza kulmināciju pēc liberāliem neveiksmīgajām 1913. g. Rīgas pilsētas domes vēlēšanām. Kādreizējā tautībnieku citadele, Rīgas namīpašnieku biedrība, atņēma F. Veinbergam agrāk viņam dāvāto namu Inženieru ielā, jo dāvinātājs izrādījies nepatecību.¹¹⁴ Rīgas Latviešu biedrībā liberāļi 1913. un 1914. gadā izvērsa plašu kampaņu, lai izspiestu buržuāzijas labējā spārna pārstāvjus no biedrības vadības. Šīs kampaņas visai mazie panākumi tomēr liecināja par melnsimtnieciskā spārna jūtamas ietekmes saglabāšanos daļā latviešu buržuāzijas augstāko slāņu. Izpaudās arī pretrunas starp Kurzemes latviešu buržuāzijas augstākajiem slāņiem un Rīgas liberāļiem. Pēdējiem tika pārņemta «morālā līdzvainība» E. Feldmaņa neveiksmē IV Valsts domes vēlēšanās.

Neraugoties uz pretrunām dažādu buržuāzijas grupējumu starpā, tie vienoti vērsās pret sociāldemokrātu kandidātu A. Priedkalnu, turklāt līderu lomu šajā cīņā uzņēmoties liberāļiem. V. I. Ļeņins, raksturodams vēlēšanu cīņu lielākajās Krievijas pilsētās, to skaitā arī Rīgā, rakstīja, ka «...visās 4 lielajās pilsētās s.-d. cīnās pret kadetiem, pie kam 1 gadījumā k.-d. uzvar pārbalsošanā ar *oktobristu palīdzību* (pieskaitot viņiem «Baltijas konstitucionālās partijas» kandidātu). ... Izrādījās, ka kadeti ir tieši melno sabiedrotie pret s.-d. Priedkalnu, pret s.-d. Pokrovski!»¹¹⁵ Latvijas buržuāzijas atbalsts patvaldībai vēlēšanu viltosānā, ja tā skāra demokrātisko aprindu vai arī konkurējošo grupējumu pārstāvju intereses, sevišķi uzskatāmi izpaudās vēlēšanu tiesību nelikumīgajā atņemšanā Rīgas nomaļu sīkajiem mājīpašniekiem un īrniekiem.

Visumā arī 3. jūnija monarhijas krīzes apstākļos latviešu buržuāzija palika labējāka nekā pārējā Krievijas buržuāzija. Par to liecināja melnsimtnieku konsolidēšanās, kā arī latviešu liberāļu nostāšanās uz progresistu platformas. Arī J. Zālītis un J. Goldmanis IV Valsts domē iestājās progresistu frakcijā. V. I. Ļeņins rakstīja: «Progresistu straujā augšana Krievijas liberālisma politisko pārstāvju vidū un rakstu krājuma «Vehi» panākumi «sabiedrībā», tās ir vienas medaļas divas puses. Progresisti praktiskajā politikā realizēja to, ko teorijā sludināja krājums «Vehi», apspļaudīdams revolūciju, atteikdamies no demokrātijas, slavīnādams buržuāzijas netiro bagātības iegūšanu kā dieva darbu zemes virsū utt., u. tml.»¹¹⁶ Arī opozicionaritātes tendences latviešu buržuāzijā bija vēl vājākas nekā pārējā Krievijas buržuā-

¹¹⁴ *Ozoliņa Dz.* Rīgas «pilsētas tēvi» un viņu komunālā politika. 1877—1913. R., 1976, 105. lpp.

¹¹⁵ *Ļeņins V. I.* Vēlēšanu rezultāti. — Raksti, 18. sēj., 462.—463. lpp.

¹¹⁶ Turpat, 454.—455. lpp.

zijā, tā savā politiskajā darbībā uzstājās kā carisma sabiedrotā. Sai latviešu buržuāzijas labējākai politiskai nostājai galvenais cēlonis bija šķiru ciņas lielākais asums Latvijā. LSD ievērojamā ietekme visplašākajās darbaļaužu masās. Svarīga nozīme bija arī konkurences cīņai pret Baltijas vācu muižniecības un lielburžuāzijas privilēģijām un valdošo stāvokli Latvijas ekonomiskajā un politiskajā dzīvē, jo šajā cīņā latviešu buržuāzija tradicionāli meklēja carisma atbalstu.

Tādējādi Latvijas buržuāzija, izņemot atsevišķus sīkburžuāziskos politiskos grupējumus, bija monarhistiska. Tā necīnījās pret muižniecības ekonomisko un politisko kundzību revolucionārā ceļā, bet centās nostiprināt savu stāvokli mierīgā reformistiskā ceļā, ar cara patvaldības palīdzību. 1905.—1907. g. revolūcija ievērojami tuvināja buržuāziju muižniecībai un carismam, tā iesaistījās 3. jūnija politiskajā sistēmā. Tomēr atsevišķu buržuāzijas slāņu un carisma savienības ciešuma pakāpe bija zināmā mērā atšķirīga.

Trešā jūnija monarhija iezīmēja atklātas carisma savienības noformēšanos tieši ar lielburžuāziju, un tas guva atspoguļojumu arī Latvijā. Tomēr joprojām carisma galvenā sabiedrotā šeit palika vācu muižniecība, kas Baltijā bija stiprākais patvaldības balsts. Tiesa, carismam piekopjot šovinisma politiku, radās arī zināmas pretrunas tā un Baltijas vācu muižniecības starpā, kuras izpaudās, piemēram, cara valdības nostājā pret vācu zemnieku—kolonistu ievēšanu Latvijā, tomēr būtiskākas šīs pretrunas kļuva tikai pirmā pasaules kara laikā. Cara administrācija atbalstīja muižnieku landtāgu un citu muižnieku organizāciju darbību, novilcināja zemstu reformas Latvijā. Savās atskaitēs vietējie gubernatori augstu vērtēja Baltijas muižniecības uzticību un padevību patvaldībai. Tā, Kurzemes gubernators savā 1907. g. atskaitē caram uzsvēra, ka nav ne mazākā iemesla šaubīties par Kurzemes muižnieku lojalitāti.¹¹⁷ Vidzemes gubernatora 1908. g. atskaitē pat izteikta nožēla, ka valdības 19. gs. otrajā pusē veikto reformu rezultātā Baltijā samazinājusies muižniecības un garīdzniecības «kulturālā» ietekme un «tautas audzināšana» tikusi nodota nemākulīgajās ierēdņu rokās.¹¹⁸ Kurzemes gubernators S. Nabokovs savā 1912. g. atskaitē rakstīja, ka Kurzemes muižnieki «paliek arī turpmāk Krievijas valsts svētāko pamatu varens cietoksnis».¹¹⁹ Vietējā administrācija un gubernatori pilnībā atbalstīja muižniecības centienus, cieši ar to sadarbojās. Līdzīgas attiecības ar varas orgāniem bija arī Baltijas vācu lielburžuāzijai.

¹¹⁷ ЦГИА СССР, ф. 1276, оп. 17, л. 94, л. 189.

¹¹⁸ Turpat, 1284. f., 194. apr., 94. l., 2. lp.

¹¹⁹ Turpat, 1276. f., 17. apr., 316. l., 120. lp.

Tās Rīgas biržas komiteja, Fabrikantu komiteja, Rīgas pilsētas valde un citas organizācijas darbojās roku rokā ar vietējo administrāciju un saņēma plašu tās atbalstu. 1912. gadā Vidzemes gubernators ar dziļu nožēlu konstatēja, ka ar katru gadu pavājinās konservatīvā vācu elementa ietekme Vidzemes pilsētu pašvaldībā, kas pamazām pāriet vietējo tautu buržuāzijas rokās.¹²⁰ Daudzi Baltijas vācu muižniecības un lielburžuāzijas pārstāvji ieņēma nozīmīgus amatus vietējā administratīvajā aparātā, bija arī saistīti ar cara valdību un galma aprindām. Pēc pirmā pasaules kara sākuma, kad Krievijai vēlās pāri pretvācu šovinisma vilnis, pret Kurzemes gubernatora S. Nabokova un Vidzemes gubernatora N. Zveginceva vācu baroniem labvēlīgo politiku izraisījās plaša kampaņa, kurā sevišķi izcēlās latviešu buržuāzijas pārstāvji. 1914. g. otrajā pusē žandarmu atsevišķā korpusa pavēlnieks ģenerālmajors V. Džunkovskis ziņojumā iekšlietu ministram norādīja, ka N. Zveginceva darbībai bija «neapslēpts Vidzemes guberņas vācu iedzīvotāju daļas atbalstišanas raksturs». Ziņojumā bija norādīts arī uz S. Nabokova neapšaubāmajām simpātijām pret vāciešiem, t. i., pret Kurzemes vācu muižniecību un lielburžuāziju, ar kuriem viņš esot visai cieši saistīts.¹²¹

Cieši kontakti ar vietējo administrāciju un cara valdību bija arī tautībniekiem ar F. Veinbergu priekšgalā. F. Veinbergs griezās pie Ministru padomes priekšsēdētājiem P. Stolipina un V. Kokocova ar vairākiem iesniegumiem, kuros prasīja nežēlīgu izrēķināšanos ar revolucionāro un katru demokrātisku kustību.¹²² Prasot Valsts domes un Valsts padomes atļaušanu, F. Veinbergs nostājās opozīcijā pret 3. jūnija sistēmu no galēji labējās puses, uzstājoties kā neslēpts melnsimtnieks. Ar valdības iestādēm cieši sakari bija arī latviešu buržuāzijas augstāko slāņu interešu paudējas — RLB citiem līderiem.

Sarežģītāk veidojās latviešu liberālās buržuāzijas attiecības ar carismu. Reakcijas periodā, kad Latvijā, vietējās vācu muižniecības uz viskarstāko atbalstīts, plosījās neaprobežots terors, cieta arī atsevišķi latviešu buržuāzijas pārstāvji, it īpaši uz laukiem. Represijas zināmā mērā nācās izbaudīt arī atsevišķiem liberāļu līderiem, kuri faktiski tālāk par cara 17. oktobra manifesta idejām nebija gājuši pat revolūcijas augstāko uzplūdu periodā, bet kuros muižniecība saskatīja savu pozīciju apdraudētājus. A. Berga, J. Čakstes un V. Olava īslaicīgs arests vai izsūtīšana vai-

¹²⁰ ЦГИА СССР, ф. 1284, оп. 194, л. 85, л. 5.

¹²¹ Turpat, 1276. l., 3. apr., 179. l., 96. lp.

¹²² V. Kokocovs atzinīgi novērtēja F. Veinberga pūliņus, uzdāvinot viņam savu ģimetni ar pašrocīgu parakstu (*Āronu Matiss*). Fridrihs Veinbergs savā mūža darbā un savās idejās, 158., 159. lpp.).

rāk atspoguļoja vietējās vācu muižniecības centienus izrēķināties ar saviem ekonomiskajiem un politiskajiem konkurentiem. Lai kompromitētu latviešu buržuāziju patvaldības acīs, baroni (it īpaši A. Tranzē-Rozeneks savā anonīmi izdotajā darbā «Latviešu revolūcija») piedēvēja tai tieksmes uz revolūciju un separātismu. Baronus būtībā atbalstīja arī latviešu reakcionārā buržuāzija, vispirmām kārtām tās «Rīgas Avīze», kas latviešu liberāļus, it īpaši A. Bergu, nekautrējās iztēlot gandrīz vai par «revolucionāro bandu» galvenajiem vadoņiem. Raksturīga šīnī ziņā ir A. Berga «lieta», ko pilnībā bija safabricējusi melnsimtnieciskā prese. 1907. g. jūnijā viņu pa karastāvokļa laiku izsūtīja no Baltijas — ne vairāk un ne mazāk kā par piederību pie sociāldemokrātiem —, slēdzot viņa rediģētos preses izdevumus. Pret A. Bergu izvirzītie apvainojumi īsumā bija šādi: 1) viņš ... izsaucis revolūciju Latvijā, 2) viņš esot bijis īstais valdnieks Rīgā 1905. g. ziemā (it kā būdams ... Rīgas Federatīvās komitejas vadītājs), 3) viņš darbojies tikai sociāldemokrātu interesēs, 4) viņš pēc sava rakstura esot slimīgi pašpārliecināts un godkārigs, utt. Lai gan žandarmērija izdarīja visrūpīgāko izmeklēšanu, nekādus apstiprinājumus šim A. Berga nopelnu sarakstam (izņemot pēdējo punktu, par kurā minētajiem «noziegumiem» gan nebija paredzēts sods nevienā kriminālkodeksā) neizdevās atrast.¹²³ 1908. g. septembrī, lūdzot atļauju atgriezties Latvijā, A. Bergs savā iesniegumā iekšlietu ministram pilnīgi pamatoti norādīja uz šeit minēto apvainojumu aplamību, uzsverot, ka viņa rediģētais laikraksts «Balss» turējies pie kadetu virziena, novirzoties no tā tikai uz labo pusi, un viņa uzskati esot pilnīgi pretēji sociāldemokrātu uzskatiem.¹²⁴ Pēc atgriešanās Latvijā A. Bergs savas lojalitātes apliecināšanai ilgāku laiku atturējās no politiskas darbības. Savā 1908. g. 29. decembra iesniegumā Baltijas ģenerālgubernatoram A. Bergs, uztraukts par F. Veinberga «Rīgas Avīzes» jauniem uzbrukumiem, rakstīja: «Sakarā ar to, ka šīs baumas un mājieni var aiziet līdz Jūsu augstlabdzimtibai un izsaukt man jaunas nepatīkšanas, es steigos tās noliegt pašā kategoriskākajā veidā. Nekādus avižu rakstus es neesmu rakstījis un iedvesmojis ... politiskajā dzīvē es pilnīgi nepiedalos.»¹²⁵ Šāda padevības un lojalitātes caurstrāvota reakcija uz nepamatotajām represijām bija arī pārējiem liberāļu līderiem.

Liberāļu politiskā inertuma dziļākos cēloņus atsedzis V. I. Leņins. Viņš norādīja, ka «... *istenībā* liberālisms cenšas nevis pēc vecā *privilēģiju* (ekonomisko, politisko utt.) iznīcināšanas,

¹²³ LCVVA, 6989. f., 20. apr., 28. l., 11.—13., 19.—20. lp.

¹²⁴ Turpat, 45., 46. lp.

¹²⁵ Turpat, 48. lp.

bet *pēc* to *sadališanas* starp (īsi runājot) muižniekiem un buržuāziju. No tautas, demokrātijas masu kustības liberālisms baidās vairāk nekā no reakcijas: lūk, kur rodas pārsteidzošais — no kapitāla ekonomiskā spēka viedokļa — liberālisma *nepēks* politikā.»¹²⁶ Šis raksturojums pilnā mērā attiecas arī uz latviešu liberāļiem, kas visiem spēkiem mēģināja panākt vienošanos ar Baltijas konstitucionālo partiju, tautībniekiem un reformistu labējo spārnu. Labējās nometnes pilnīga nepiekāpība gan spieda liberāļus uzstāties atsevišķi, tomēr viņi neatteicās no mēģinājumiem panākt vienošanos ar to. Liberāļu lojalitāte, to niknā cīņa pret LSD ievērojami mazināja cara administrācijas aizspriedumus pret viņiem. Sākoties pirmajam pasaules karam, liberāļi bija vieni no galvenajiem spēkiem Latvijā, kas īstenoja latviešu buržuāzijas un carisma savienību.

Latviešu buržuāzija saglabāja savu monarhistisko nostāju līdz pat carisma gāšanai. Spēcīgais ekonomiskais konkurents vietējās vācu muižniecības un buržuāzijas personā, bet, galvenais, proletariāta organizētā cīņa bija tie divi pamatfaktori, kas noteica latviešu buržuāzijas padevību carismam, republikānisma un valstiskās patstāvības ideju pilnīgu trūkumu tās nākotnes iecerēs. Centienos pēc lielākas ekonomiskās un politiskās patstāvības latviešu buržuāzija visas cerības lika uz patvaldības atbalstu. Savā konkurences cīņā ar vācu muižniecību un buržuāziju par carisma uzticamākās sabiedrotās lomu Baltijā latviešu buržuāzija centās izmantot katru iespēju savas pilnīgas lojalitātes un uzticamības apliecināšanai. Sevišķi izdevīgs gadījums izcelties šajā jomā latviešu buržuāzijai radās sakarā ar svinībām 1910. gadā, kas bija veltītas 200. gadadienai kopš Vidzemes pievienošanas Krievijai. Caram viesojoties Rīgā, latviešu buržuāziskie laikraksti sacentās savā starpā verdziskas padevības apliecinājumos.¹²⁷ Rīgas Latviešu biedrības šīnī laikā sarīkotajiem V dziesmu svētkiem arī vajadzēja kalpot par lojalitātes apliecinājumu carismam. Svētku idejiskais vadonis F. Veinbergs sludināja, ka ar tiem jānomazgā «revolūcijas kauns» no visas latviešu tautas. Dziesmu svētkus plaši atbalstīja arī liberāļi, tikai «Jaunās Dienas Lapas» grupas nostāja pret tiem bija noraidoša. Tomēr, kā vēlāk bija jāatzīst «Dzimtenes Vēstnesim», valdības aprindas nepiešķīra V dziesmu svētkiem to «grēku izpirkšanas» nozīmi, kādu bija gaidījuši svētku rīkotāji; tas spieda «Dzimtenes Vēstneša» skribentus galīgā izmisumā jautāt, kas tad būtu vēl jādara latviešiem, lai atbrīvotos no «kauna traipa».¹²⁸ Vēl plašāku verdziskās pa-

¹²⁶ *Lejins V. I.* Vēlēšanu rezultāti. — Raksti, 18. sēj., 457. lpp.

¹²⁷ *Apine I.* Latvijas sociāldemokrātija un nacionālais jautājums, 164. lpp.

¹²⁸ «Dzimtenes Vēstnesis», 1910, 16. jūlijā, Nr. 160.

devības kampaņu latviešu buržuāzija izvērša Romanovu dinastijas 300 gadu jubilejas svinībās 1913. gadā.¹²⁹ «Tautisko» darboņu centība nepalika nepamanīta. To apliecina kaut vai jau minētā V. Džunkovska augstais vērtējums par latviešu buržuāzijas lojalitāti un uzticamību tronim.¹³⁰

Atšķirībā no buržuāzijas politiskajiem grupējumiem sīkburžuāziskā demokrātija nostājās opozīcijā pret carismu. Tomēr «Jaunās Dienas Lapas» progresistu opozīcija bija nenoteikta un nedroša, tie netiecās uz revolūciju. Revolucionāro ceļu gan sludināja latviešu eseri un anarhisti, bet, cenšoties šķelt strādnieku kustības vienību, viņi objektīvi bremsēja revolucionārā procesa attīstību.

Vienīgie darbaļaužu masu interešu īstie pārstāvji Latvijā — revolucionārie sociāldemokrāti — savā politikā noteikti, bez atrunām uzstājās gan pret carismu, gan pret buržuāziju, tajā skaitā un vispirmām kārtām «savējo». Nelegālā sociāldemokrātiskā prese ik uz soļa atmaskoja kā carismu, tā arī latviešu buržuāzijas monarhismu, revolucionāri carisma jubilejas dienas atzīmēja ar sarkanu karogu uzvilksanu un proklamāciju izplatīšanu. Sakarā ar Romanovu dinastijas 300 gadu jubileju izlaidtajā LSD Liepājas organizācijas uzsaukumā bija teikts: «Lai slepkavu dzimtas jubilejas dienā skan mūsu skaļie un drošie aicinājumi: Nost patvaldību un tirānus! Lai dzīvo demokrātiskā republikat! Lai dzīvo sociālisms!»¹³¹

2. Latviešu buržuāzijas reformistiskie centieni un cīņa par vadošo vietu vietējās pašvaldības iestādēs

Latviešu buržuāzijai pilnībā atbalstot 3. jūnija monarhijas centienus ar reformām no augšas panākt valsts buržuāzisko evolūciju un novērst revolūcijas objektīvos cēloņus, kā latviešu oktobristiskā, tā liberālā buržuāzija un arī sīkburžuāziskie reformisti plaši propagandēja reformistiskas un konstitucionālas ilūzijas, valsts mierīgas evolūcijas iespējamību. Buržuāzijas deputātu kandidāti Valsts domes vēlēšanu kampaņu laikā solījās cīnīties par «visplašākajām» reformām. Tomēr, aplūkojot tuvāk latviešu buržuāzijas darbību reformu izstrādāšanas laukā, redzams, ka praktiskajā rīcībā tā aizmirsā plašos solījumus un centās izkaulēt no patvaldības tikai nedaudzas reformas savās šauri šķiriskajās interesēs.

¹²⁹ *Apine I.* Latvijas sociāldemokrātija un nacionālais jautājums, 164., 165. lpp.

¹³⁰ ЦГИА СССР, ф. 1276, оп. 3, д. 179, л. 99.

¹³¹ *Apine I.* Latvijas sociāldemokrātija un nacionālais jautājums, 165. lpp.

Strādnieku jautājumā latviešu buržuāzijas deputāti neiesniedza Valsts domē nevienu pieprasījumu vai priekšlikumu. Velti būtu meklēt viņu parakstus arī IV Valsts domes sociāldemokrātu frakcijas pieprasījumā par policijas patvaļu Rīgas fabrikas «Provodņik» strādnieku streika laikā 1914. gadā vai arī pieprasījumā par strādnieku laikraksta «Jaunā Balss» vajāšanu, lai gan pēdējo pieprasījumu propagandas nolūkos bija parakstījuši arī igauņu buržuāzijas deputāti un S. Mansirevs.¹³² Istenojot III Valsts domes izstrādātos ierobežotos strādnieku apdrošināšanas likumus, Latvijas buržuāzija apdrošināšanas kampaņas laikā vienoti uzstājās pret strādniekiem.

Tālākas ekonomiskās nostiprināšanās panākšanā sevišķi rosiģs bija plašākais latviešu buržuāzijas slānis — lauku buržuāzija. Feodālo attiecību paliekas jūtami kavēja kapitālisma attīstību Latvijas laukos, tāpēc lauku buržuāzija tiecās pēc to likvidācijas. 1905.—1907. g. revolūcijas laikā latviešu buržuāzijas deputāti I un II Valsts domē samērā aktīvi uzstājās par feodālisma palieku iznīdēšanu laukos, tiesa, tikai savās šauri šķiriskajās interesēs. V. I. Leņins, piemēram, norādīja: «No Baltijas novada II Domē runāja Juraševskis (Kurzemes gub.), prasīdams atcelt lielo zemesīpašnieku feodālās privilēģijas... un atsavināt to muižnieku zemi, kas pārsniedz noteikto normu.»¹³³ Pēcrevolūcijas gados, cīņā pret darbaļaužu masu kustību zināmā mērā tuvinoties muižniecībai, buržuāzija daudzas savas prasības mīkstināja. Latviešu buržuāzijas kā carisma uzticamas sabiedrotās cīņa pret feodālisma paliekām aprobežojās ar propagandu presē un piedalīšanos reformu projektu izstrādāšanā. Cietusi neveiksmi Baltijas ģenerālgubernatora sevišķajā apspriedē,¹³⁴ latviešu buržuāzija cerēja uz III un IV Valsts domes likumdošanas darbību.

Vienu no plašākajām reformām patvaldība bija iecerējusi agrārā jautājumā. Stolipina agrārā reforma, neskarot muižnieku zemes īpašumu un privilēģijas, paredzēja paplašināt carisma sociālo bāzi uz laukiem, radot kulaku slāni. No Latvijas daļām reforma tieši skāra Latgali, kas pēc agrārājiem apstākļiem neat-

¹³² ЦГИА СССР, ф. 1278, оп. 5, д. 980, л. 2; д. 1010, л. 3.

¹³³ Leņins V. I. Sociāldemokrātijas agrārā programma Krievijas pirmajā revolūcijā 1905.—1907. gadā. — Raksti, 13. sēj., 355. lpp.

¹³⁴ Sevišķo apspriedi pie Baltijas pagaidu ģenerālgubernatora nodibināja 1905. g. 28. novembrī. Patvaldībai visiem spēkiem mēģinot ievirzīt masu kustību mierīgā gultnē, cara valdība apsoliya izstrādāt agrāro attiecību, vietējās pašvaldības, skolu u. c. reformas, un apspriedes uzdevums bija pieņemt gubernu komisiju izstrādātos reformu priekšlikumus. Tomēr pie projektu galīgā varianta pieņemšanas apspriede stājās tikai 1907. g. jūlijā—septembrī, t. i., pēc 3. jūnija valsts apvērsuma, kad reakcijas spēki bija guvuši pagaidu uzvaru. Apspriedes dalībnieku sastāvs nodrošināja pārsvaru tajā Baltijas vācu muižniekiem un buržuāzijai.

šķirās no Iekšskrievijas apgabaliem. No 1907. līdz 1912. g. Latgalē no sādžām viensētās izdalījās vairāk nekā 7000 saimniecību jeb 14% no saimniecību kopskaita.¹³⁵ Izdalīšanās viensētās veicināja šķirisko diferenciaciju. Daudzi nabadzīgie vai izputējušie zemnieki, carisma pārceļošanas politikas mudināti, devās uz Sibīriju. 1907. gadā izceļoja 22,5 tūkst., bet no 1909. līdz 1914. g. — 39,6 tūkst. Vitebskas guberņas zemnieku. Ievērojama daļa izceļotāju, pilnīgi izputējuši, atgriezās mājās. Tā, 1910. gadā atgriezās 33,2%, 1911. gadā — 29,8% un 1913. gadā — 39,6% no šajos gados izceļojušo zemnieku skaita.¹³⁶ Kā Latgales, tā arī pārējās Latvijas buržuāzija aicināja Latgales bezzemniekus neizceļot uz Krieviju, bet doties uz Vidzemi un Kurzemi, kur lauku buržuāzija tos izmantoja kā lētu darbaspēku.

Viena no galvenajām Latvijas lauku buržuāzijas prasībām bija muižu privilēģiju atcelšana. Šī prasība bija izvirzīta jau 1905.—1907. g. revolūcijas laikā, un lauku buržuāzijas pārstāvji to aizstāvēja arī ģenerālgubernatora sevišķajā apspriedē.¹³⁷ III Valsts domē Baltijas deputātu A. Terrasa, M. Sulcemberga, E. Karlsberga un krievu kadetu iesniegtais likumprojekts par Baltijas guberņu muižu privilēģiju atcelšanu paredzēja atcelt degvīna un alus izgatavošanas un alus un ēdamvielu pārdošanas, krogu turēšanas, gadatirgu noturēšanas, fabriku dibināšanas, zvejas un medību privilēģijas.¹³⁸ IV Valsts domē līdzīga satūra likumprojektu iesniedza «progresīvā» bloka pārstāvji J. Zālītis un J. Goldmanis, tiesa, tikai 1915. gadā,¹³⁹ kad pretvācu kampaņas apstākļos valdība pati gatavoja Baltijas vācu baronu privilēģiju atcelšanu. Latviešu buržuāzijas cīņa par muižu privilēģiju atcelšanu būtībā bija cīņa par šo privilēģiju attiecināšanu arī uz «pelēkajiem baroniem». Pēc muižu privilēģiju atcelšanas 1916. gadā P. Stučka rakstīja, ka notikusi nevis šo privilēģiju atcelšana, bet pārceļšana uz visiem zemes īpašniekiem, turpretim «... bezzemniekiem, t. i., ļaudīm, kuriem nav sava īpašuma, savas «tēvu zemes», likums nekā nesniedz. Ja tādi uz svešas zemes nošaus putnu vai pat «noķers zvēru»... tie joprojām dabūs sodu!».¹⁴⁰

Pret galveno feodālisma palieku laukos — lielajām muižnieku latifundijām — latviešu buržuāzija nevērsās. Tā bija atmetusi revolūcijas gados izvirzītās prasības pēc muižu zemes apmēru

¹³⁵ Latvijas PSR mazā enciklopēdija, 3. sēj. R., 1970, 422. lpp.

¹³⁶ Очерки экономической истории Латвии (1900—1917). Рига, 1968, с. 156, 157.

¹³⁷ LCVVA, 6989. f., 14. apr., 20. l., 1. lp.

¹³⁸ ЦГИА СССР, ф. 1282, оп. 2, л. 281, л. 1—5.

¹³⁹ Turpat, 31. lp.

¹⁴⁰ P. S. Baltijas muižnieku privilēģiju atcelšana. — «Jaunais Vārds», 1916, 12. augustā, Nr. 184.

ierobežošanas. Zemes jautājumu latviešu buržuāzija galvenokārt centās risināt, panākot kvotes zemes pārskaitīšanu zemnieku zemes kategorijā, tāpat valsts zemju pārdošanu un arī izmantojot Zemnieku zemes bankas starpniecību.

Jautājums par kvotes zemi Vidzemē visu aplūkojamo laikposmu bija latviešu buržuāzijas uzmanības centrā. No juridiskā viedokļa kvotes zemei vajadzēja būt zemnieku rīcībā, bet līdz 1918. g. no tās bija iepirkts tikai 28,7%.¹⁴¹ Spriežot pēc Vidzemes gubernatora 1913. g. 22. aprīļa ziņojuma, toreiz nepārdotas bija ap 187 tūkst. desetīnu kvotes zemes, no tām 35,8 tūkst. (ieskaitot 6,6 tūkst. desetīnu meža) bija saplūdušas ar muižu saimniecību, 6,1 tūkst. atradās muižu saimniecību pārvaldē kā atsevišķi lauksaimniecības vai rūpniecības uzņēmumi, muižas kalpu atalgošanai izmantoja 13,0 tūkst. desetīnu, mežsargu un lauksargu — 4,3 tūkst. desetīnu, pusgraudniekiem bija iedalīts 4,7 tūkst. desetīnu un iznomāts bija 122,8 tūkst. desetīnu.¹⁴² Baltijas ģenerālgubernatora sevišķajā apspriedē lauku buržuāzijas pārstāvji vērsās pret muižnieku izstrādāto likumprojektu, kas paredzēja kvotes zemju brīvu pārdošanu un muižnieku rīcības brīvību ar muižas saimniecībā izmantojamo kvotes zemi.¹⁴³ Līdzīgu likumprojektu vācu baroni iesniedza arī III Valsts domē.¹⁴⁴ Baltijas buržuāzijas deputāti III un IV Valsts domē iesniedza savus likumprojektus kvotes zemes jautājuma atrisināšanai, kuri bija sastādīti lauku buržuāzijas interesēs. 1909. gadā III Valsts domē M. Sulcemberga, A. Terrasa un E. Karlsberga iesniegto likumprojektu atbalstīja visi latviešu buržuāzijas politiskie grupējumi — no tautībniekiem līdz «Jaunās Dienas Lapas» «progresistiem». Projekta raksturīgākā iezīme bija tā šķiriskā aprobežotība. Lauku buržuāzija, tāpat kā muižnieki, «aizmirsā» kvotes zemju izveidošanas sākotnējo mērķi — to piešķiršanu muižu kalpiem. Tikpat izteikti šķirisks raksturs bija arī J. Zāliša, J. Goldmaņa u. c. iesniegtajam likumprojektam.¹⁴⁵ Tajā bija prasīts pārskaitīt nepārdoto kvotes zemi zemnieku zemes kategorijā (pārdotās kvotes zemes pārskaitīšana netika prasīta, lai neaizskartu pircēju privātīpašuma tiesības). Kas attiecas uz zemi, ko izmantoja muižu saimniecībā, latviešu buržuāzija nostājās uz kompromisa ceļa: lai «nesatricinātu pastāvošo saimniecisko iekārtu», likumprojekts paredzēja

¹⁴¹ *Balevica L.* Lauksaimniecība Vidzemē un Kurzemē pirmā pasaules kara priekšvakarā. R., 1970, 67. lpp.

¹⁴² LCVVA, 13. f., 1. apr., 15. l., 81.—84. lp.

¹⁴³ Труды Особого совещания при вр. Прибалтийском генерал-губернаторе, утвержденного высочайшим указом 28 ноября 1905 г. Ревель, [б. г.], с. 289.

¹⁴⁴ ЦГИА СССР, ф. 1276, оп. 5, д. 405, л. 3.

¹⁴⁵ Turpat, 1278. f., 5. apr., 712. l., 2.—16. lp.

atļaut muižu saimniecībā izmantojamo kvotes zemi trīs gadu laikā apmainīt pret līdzvērtīgu zemi. Iznomāto zemi likumprojekts paredzēja pārdot tās līdzšinējiem nomniekiem, nesamazinot nomājamā zemes gabala lielumu. Tas arī visai uzskatāmi atsedza projekta šķirisko raksturu. Pārdošanai bezzemniekiem paredzēja tikai neiznomāto kvotes zemi, t. i., tās mazāko daļu, 15—20 desetīnu lielos gabalos. LSD uzsvēra šo buržuāzijas projektu šķirisko ierobežotību. Sociāldemokrāts A. Priedkalns III Valsts domē prasīja izlietot kvotes zemi atbilstoši likumā noteiktajiem mērķiem un nodot to kalpiem, nevis pārdot lauku buržuāzijai.¹⁴⁶

Pacēlās arī jautājums par mežsargu tiesībām uz viņu izmantojamo zemi kroņa muižās. Latviešu buržuāzijas pārstāvji visai rosīgi iesaistījās tā risināšanā. Advokāts F. Alberts 1909. gadā griezās pie Ministru padomes priekšsēdētāja Stolipina ar lūgumu atzīt kroņa muižu mežsargu privātīpašuma tiesības uz viņu izmantotajām saimniecībām.¹⁴⁷ Pēc sūdzībām Senātā un citās instancēs valdības iestādes šīs tiesības atzina, tomēr, kā IV Valsts domē norādīja J. Goldmanis, bieži novilcināja saimniecību regulēšanu. Tāpēc J. Goldmanis uzstājās par regulēšanas paātrināšanu un līdz ar to saimniecību ātrāku piešķiršanu mežsargiem privātīpašumā.¹⁴⁸

Viens no galvenajiem Stolipina agrārās politikas instrumentiem bija Zemnieku zemes banka, kuras svarīgākie uzdevumi bija zemnieku kredīšana, muižnieku zemju uzpirkšana un to pārdošana zemniekiem un valdības izstrādātās pārceļošanas politikas īstenošanas veicināšana. Plašu darbību izvērša Zemnieku zemes bankas nodaļa Vitebskas guberņā. Vidzemes un Kurzemes guberņā bankas nodaļas sāka darboties 1907. gadā. Līdz 1915. g. tās izsniedza 3183 aizdevumus, par kuriem tika nopirkts 95,7 tūkst. desetīnu zemes. No 1910. līdz 1915. g. abās nodaļās pārdošanai ienāca 44,8 tūkst. desetīnu zemes, tomēr precīzu ziņu par pārdotās zemes daudzumu trūkst.¹⁴⁹ Cara valdības agrārās politikas mērķus savā 1907. g. atskaitē caram visai skaidri atsedza Kurzemes gubernators. Viņš atzina, ka Baltijā zemes jautājums pieder pie asiem vietējās dzīves jautājumiem un ka valdība nekādi nav atbalstījusi zemniekus zemes izpirkšanā; tikai pēdējā laikā atvērta Zemnieku zemes bankas nodaļa, kas izsniedz aizdevumus zemes izpirkšanai. Par cik bezzemnieki, rakstīja gubernators, ir ļoti laba augsne «pretvalstiskām mācībām», tad, lai mazinātu šķiru pretrunas, viņiem pārdod valsts zemi apmēram

¹⁴⁶ «Vārpas», 1909, 23. maijā, Nr. 1.

¹⁴⁷ ЦГИА СССР, ф. 1276, оп. 5, д. 396, л. 1, 2.

¹⁴⁸ Государственная дума. Четвертый созыв. Стенографические отчеты. 1914 г. Сессия 2, ч. 5. Слб., 1914, с. 98—105.

¹⁴⁹ Очерки экономической истории Латвии (1900—1917), с. 157, 158.

10 desetīnu lielos gabalos; pēdējā pusotra gada laikā Kurzemē izveidotas ap 1500 šādu saimniecību.¹⁵⁰ Zemnieku zemes banka uzskatīja par pārdodamo zemes gabalu normālu lielumu 19 desetīnu lielu saimniecību Kurzemē un 28 desetīnu lielu — Vidzemē un Igaunijā. Tomēr samērā daudzos gadījumos zemi pārdeva 40 desetīnu un lielākos gabalos.¹⁵¹

Tādējādi carisma veikto pasākumu nolūks bija mazināt šķiru pretrunu asumu Latvijas laukos, kā arī nostiprināt budžu zemes īpašumu. Latvijas buržuāzija šos pasākumus visumā uzņēma atzinīgi. Buržuāziskā prese popularizēja sīksaimniecību dibināšanu uz valsts zemes, saskatot tajās lielas darbaspēka rezerves. Tomēr latviešu buržuāzijai nebija pa prātam atsevišķas tendences carisma agrārā politikā. Tā, buržuāziskā prese kritizēja Zemnieku zemes banku par pārāk augsto pārdodamās zemes cenu u. tml.¹⁵² Sevišķu latviešu buržuāzijas neapmierinātību izsauca kolonizācija. Viena no carisma piekoptās rusifikācijas politikas izpausmēm bija krievu tautības iedzīvotāju skaita palielināšanas veicināšana Baltijā ar Zemnieku bankas starpniecību, kā arī sadalot valsts zemes krievu zemniekiem. Valdošās aprindas īpašu uzmanību Latvijā tam visam pievērsa ar 1908. g.¹⁵³ Sie valdības pasākumi, par cik tie tieši skāra latviešu buržuāzijas ekonomiskās intereses, stipri uztrauca to. J. Goldmanis no Valsts domes tribīnes pat biedēja valdību, ka, vietējiem bezzemniekiem atņemot pēdējās cerības iegūt zemi, var izcelties jauni agrārie nemieri.¹⁵⁴ Praksē krievu zemnieku—kolonistu noņemšana Baltijā gan kaut cik plaši neizvērsās. Finanšu ministrijas 1910. g. ziņojumā Stolipinam bija norādīts, ka bankas zemju lielākā daļa nevar tikt izmantota kolonizācijai, jo tās pieder pie zemju kategorijas, kuru pirkšanā likums paredz priekšroku šo zemju līdzšinējiem nomniekiem; krievu zemniekiem tāpēc pārdota vai paredzēta pārdošanai tikai atsevišķu bankas rokās esošo muižu zeme.¹⁵⁵ Daudz maz vērā ņemamos apmēros kolonizācija tika īstenota uz valsts zemēm. P. Stučka šajā sakarā norādīja: «Cik tālu te runa par kroņa muižu izdošanu no valdības puses vienīgi krievu zemniekiem, pret to jāuzstājas itin vienkārši ikkuram demokrātam, tikai ne latviešu nacionālisma vārdā, bet pret reakciju vispār un krievu nacionālistisko reakciju sevišķi.»¹⁵⁶ Tas liecināja, ka latviešu revo-

¹⁵⁰ ЦГИА СССР, ф. 1276, оп. 17, д. 94, л. 180—184.

¹⁵¹ Turpat, 6. apr., 690. l., 100., 101. lp.

¹⁵² «Dzimtenes Vēstnesis», 1909, 5. septembrī, Nr. 204.

¹⁵³ LCVVA, 6989. f., 9. apr., 9. l., 19.—23. lp.

¹⁵⁴ Государственная дума. Четвертый созыв... Сессия 2, ч. 4, с. 1908.

¹⁵⁵ ЦГИА СССР, ф. 1276, оп. 6, д. 690, л. 203.

¹⁵⁶ Stučka P. Tautisko centienu nākotne un nākotnes tautiskie centieni. — Nacionālais jautājums un latviešu proletariāts. Darbu izlase, 107. lpp.

lucionārie sociāldemokrāti piegāja kolonizācijas jautājumam no internacionālisma pozīcijām, nesaudzīgi atmaskojot gan patvaldības šovinistisko politiku, gan «savas» buržuāzijas klajo nacionālismu. Ipašu vērību latviešu boļševiki veltīja cīņai pret sīkburžuāziski nacionālistiskajiem uzskatiem kā šajā, tā citos jautājumos (piemēram, pret meņševika M. Skujenieka «teorijām»).

Baltijas lauku kolonizācijas plānus pēc 1905.—1907. g. revolūcijas centās realizēt arī vietējie vācu muižnieki, cerēdami aizstāt revolucionāri noskaņotos vietējos laukstrādniekus ar vācu tautības zemniekiem no Krievijas iekšējām gubernām. Kolonizācija bija svarīga sastāvdaļa vācu baronu jaunajā «nacionālajā» politikā, kuras nolūks bija radīt Baltijas vācu muižniecībai uzticamu sociālo bāzi. Muižnieki centās pakļaut kolonistus savai ietekmei ar šovinisma palīdzību.¹⁵⁷ Tomēr vācu kolonizācijas apmēri bija visai ierobežoti. 1909. g. sākumā Kurzemē bija 4177 vācu kolonisti, 1909. gadā ieceļoja vēl 894, bet 1910. gadā — tikai 243 cilvēki; Vidzemē 1909. g. sākumā bija 619 vācu kolonistu.¹⁵⁸ Pa lielākajai daļai vācu kolonistus izmantoja kā laukstrādniekus: 1915. g. sākumā no 1235 vācu kolonistu ģimenēm tikai 171 ģimene bija zemes īpašnieki, pārējās — kalpi.¹⁵⁹ Valdība uzņēma vācu kolonizāciju nelabvēlīgi, un tas neapšaubāmi ietekmēja kolonizācijas apjomu. Latviešu buržuāzija uz vācu kolonizāciju atbildēja ar pretvācu aģitācijas pastiprināšanu, buržuāziskā un sīkburžuāziskā prese izvērsa plašu nacionālistisku kampaņu, kurināja nacionālo naidu pret vāciešiem. Latviešu buržuāzijas deputāti J. Goldmanis, J. Zālītis un arī nacionālā buržuāzija kopumā pilnībā atbalstīja S. Mansireva runu IV Valsts domē, kurā viņš no šovinistiskām pretvācu pozīcijām aplūkoja arī vācu kolonizācijas jautājumu Baltijā. Vienīgi latviešu sociāldemokrāti atsedza kolonizācijas galveno mērķi, parādot, ka tā veikta kā revolūcijas sakņu likvidācijas mēģinājums Latvijā. Latviešu sociāldemokrāti aicināja vietējos laukstrādniekus neuzņemt iebraukušos vācu laukstrādniekus naidīgi, bet pārvērst viņus par saviem cīņas biedriem.¹⁶⁰ Raksturīgi, ka pati latviešu buržuāzija plaši praktizēja laukstrādnieku ievešanu Kurzemē un Vidzemē no Latgales un citām vietām, lai nosīstu laukstrādnieku algas. Lielā mērā ar

¹⁵⁷ *Апине И. К., Крупников П. Я.* Новое в политике прибалтийского дворянства . . . , с. 90—93.

¹⁵⁸ *Balevica L.* Lauksaimniecība Vidzemē un Kurzemē . . . , 150. lpp. Ja arī pieņem, ka oficiālie dati ir zināmā mērā samazināti, tad viena no kolonizācijas iniciatoriem barona Manteifela minētie dati — 16 tūkst. vācu kolonistu Kurzemē (*Апине И. К., Крупников П. Я.* Новое в политике прибалтийского дворянства . . . , с. 91) — liekas pārspilēti.

¹⁵⁹ ЦГАОР СССР, ф. 102, 4-е делопр-во, 1915 г., д. 165, л. 10.

¹⁶⁰ *Апине И.* Latvijas sociāldemokrātija un nacionālais jautājums, 178.—182. lpp.

bažām par darbaspēka trūkumu izskaidrojama arī latviešu buržuāzijas negatīvā nostāja pret zemnieku izeļošanu. Buržuāziskā prese sāka cilāt arī jautājumu par «latviskā» elementa nostiprināšanu Latgalē un tāpat Latvijai kaimiņos esošo guberņu robežapriņķos, šīni sakarībā aicinot arī latviešu pilsētu buržuāziju neatstāt novārtā spekulācijas ar zemi, jo tas neesot mazāk izdevīgs spekulācijas veids kā spekulācija ar namiem. Kā pozitīvs piemērs tika minēta kādas latviešu kapitālistu grupas darbība Latgalē. Šī grupa bija nopirkusi apmēram 1 tūkst. desetīnu lielu muižu un pārdevusi zemi zemniekiem par 100—150 rbļ. desetīnā, kaut pati bija maksājusi 65—70 rbļ.¹⁶¹

Latviešu buržuāziju neapmierināja arī vietējo nodokļu un naturālo kļaušu sadalījums starp muižu un zemniekiem. 1913. gadā latviešu un igauņu buržuāzijas u. c. deputātu IV Valsts domē iesniegtajā likumprojektā bija uzsverts, ka ceļu kļaušas, kas ir vissmagākās naturālās kļaušas, par 95—99% gulstas uz saimnieku pleciem.¹⁶² Likumprojekta apspriešanas gaitā 1914. g. februārī J. Goldmanis veltīja ceļu kļaušu jautājumam plašu runu Valsts domē. Viņš kritizēja arī ceļu revīzijas, ko veica vietējā policija, kura bieži uzlika saimniekiem lielus sodus par nepietiekamā biežumā uzbūrtu grants slāni vai nelielas bedres vai akmens atrašanu uz ceļa. Pēc J. Goldmaņa savāktajiem materiāliem, tikai piecos Kurzemes pagastos vien sakarā ar ceļu kļaušu noteikumu neievērošanu saimnieki tikuši sodīti par vairāk nekā 30 tūkst. rubļu.¹⁶³ Likumprojektā bija prasīts iesaistīt ceļu kļaušu pildīšanā visu aprindu iedzīvotājus, kas vairāk vai mazāk izmanto ceļus. Naturālās kļaušas bija paredzētas visiem par 3 desetīnām lielākas zemes īpašniekiem. Zirgu un mehānisko transporta līdzekļu īpašniekus, kā arī rūpniecības un tirdzniecības uzņēmumus prasīja aplikēt ar nodevām par labu ceļu kapitālam. Par ceļu kapitāla līdzekļiem bija paredzēts veikt darbus, kas prasa speciālas tehniskas zināšanas, kā arī iegādāties ceļu labošanai nepieciešamos materiālus. Likumprojekts, aizstāvēdams lauku buržuāzijas intereses, prasīja atcelt atsevišķu zemnieku saimniecību pirkšanas līgumos ietvertos punktus par to, ka saimnieki uzņemas pildīt ceļu kļaušas muižu vietā. Prasīja arī aizstāt kriminālatbildību par ceļu kļaušu nepildīšanu ar civilatbildību.¹⁶⁴ Likumprojektu apspriežot, Baltijas buržuāzijas deputāti atbalstīja Kauņas guberņas deputāta M. Iča iesniegto labojumu par naturālo kļaušu pārvēršanu naudas nodoklī.¹⁶⁵

¹⁶¹ «Dzimtenes Vēstnesis», 1911, 13. septembrī, Nr. 210.

¹⁶² ЦГИА СССР, ф. 1288, оп. 5, л. 720, л. 2.

¹⁶³ Государственная дума. Четвертый созыв... Сессия 2, ч. 2, с. 567—571.

¹⁶⁴ ЦГИА СССР, ф. 1288, оп. 5, л. 720, л. 11, 12.

¹⁶⁵ Государственная дума. Четвертый созыв... Сессия 2, ч. 2, с. 585.

Lai gan līdz pirmā pasaules kara sākumam Baltijas muižnieku privilēģijas kaut cik būtiski netika ierobežotas, tomēr cārisms, nostiprinādams savienību ar vietējo lauku buržuāziju, atļāva tai nodibināt kooperatīvos centrus, kurus pabalstīja arī materiāli. Tie palīdzēja lauku buržuāzijai izveidot rentablas kapitālistiskās saimniecības, kā arī palielināt savu lomu darba sabiedriskajā organizācijā.¹⁶⁶ Kā jau minēts, latviešu lauku buržuāzija ievērojami nostiprināja savu ekonomisko potenciālu un kļuva par ļoti nopietnu konkurentu muižniekiem. Raksturīgs ir Kurzemes gubernatora Nabokova atzinums 1912. g. atskaitē, ka latviešu lauku buržuāzijas saimnieciskās augšupejas rezultātā muižniekiem izvirzās jauns uzdevums, kura pamatsaturs ir cīņa par savas kārtas pastāvēšanu.¹⁶⁷ Muižniecība cīnījās ne vien par savu privilēģiju, bet arī par savu zemes īpašumu saglabāšanu. Kurzemes muižniecības landtāga 1912. g. 6. marta lēmumā bija uzsvērts: «Mēs apzināmies, ka viens no galvenajiem kā vietējās muižniecības, tā arī atsevišķu tās locekļu pienākumiem ir muižnieku zemes veseluma saglabāšana. Tāpēc nevienam muižniekam nav tiesības patvaļīgi pārdot savu zemi ļaudīm, kam nav nekā kopīga ar mums...»¹⁶⁸ Neizvīrztos kaut cik nozīmīgas prasības agrārajā jautājumā, bet kapitālisma attīstības veicināšanai aprobežojoties ar atsevišķu reformu prasībām šauri šķiriskajās lauku buržuāzijas interesēs, latviešu buržuāzija būtībā atbalstīja kapitālisma attīstību uz laukiem pa prūšu ceļu. Revolūcijas iebiedētā lauku buržuāzija samierinājās ar muižnieku lielo zemes īpašumu saglabāšanos un konkurences cīņu ar muižniecību izcīnīja pastāvošās agrārās iekārtas apstākļos, kā galveno balstu izmantojot plaši attīstīto buržuāziskās kooperācijas tīklu.

Pieaugot latviešu buržuāzijas ekonomiskajam potenciālam, tā arvien noteiktāk uzstājās par vietējās pašvaldības reformēšanu atbilstoši buržuāzijas šķiriskajām interesēm. Latvijas galvenie pašvaldības orgāni joprojām bija landtāgi, kas pilnībā atradās vācu baronu rokās. Lai gan 19. gs. 80. gadu reformas daļu landtāgu funkciju nodeva vietējam birokrātiskajam aparātam, tomēr tie arī 20. gs. sākumā apsprieda dažādus vietējās nozīmes jautājumus, pārzināja baznīcu, izstrādāja likumprojektus, kas attiecās uz vietējo dzīvi, apsprieda cara valdības sagatavotos likumprojektus un izdarīja labojumus tajos. Landtāgu lēmumi tika pieņemti vienīgi vācu baronu interesēs. Joprojām saglabājās baronu lielā ietekme Baltijas administratīvajā aparātā, ar viņiem cieši sadarbojās arī gubernatori.¹⁶⁹ Tomēr lielākā daļa vietējo

¹⁶⁶ Balevica L. Lauksaimniecība Vidzemē un Kurzemē..., 142., 143. lpp.

¹⁶⁷ ЦГИА СССР, ф. 1276, оп. 17, д. 36, л. 120.

¹⁶⁸ LCVVA, 412. f., 4. apr., 616. l., 25. lp.

¹⁶⁹ Krastiņš J. 1905. gada revolūcija Latvijā. R., 1975, 39., 40. lpp.

izdevumu — pagasta valžu, tiesu, skolu, darba nespējīgo uzturēšanai gūlās uz pagasta, galvenokārt uz lauku iedzīvotāju plašākā slāņa — bezzemnieku pleciem. Vietējo nodokļu lielāko daļu maksāja zemnieki; tā, no Vidzemes guberņas un pagastu nodokļiem (ieskaitot naudā pārrēķinātās naturālās kļaušas) muižnieki maksāja tikai 8,3%, bet zemnieki — 91,7%.¹⁷⁰ Neraugoties uz to, augstākajās pašvaldības iestādēs, Vidzemes landtāgā un birokrātiskajā Kurzemes rīcības komitejā,¹⁷¹ zemniekiem (arī lauku buržuāzijai) nekādas ietekmes nebija.

Tiecoties pēc vietējās pašvaldības reformas, 1905.—1907. g. revolūcijas laikā daļa saimnieku atbalstīja uz laukiem izveidotās pagastu rīcības komitejas, bet 3. jūnija monarhijas apstākļos lauku buržuāzija, meklējot carisma atbalstu kā revolucionārās kustības apkaršanā, tā arī ciņā pret muižniecības privilēģēto stāvokli, vēlamās izmaiņas centās panākt tikai ar «likumīgām» reformām. Taču vācu baroni, kas uzstājās pret katru reformas prasību, kurā saskatīja kaut ko sev nepatīkamu, ar lielu neatlaidību aizstāvēja savas privilēģijas arī pašvaldības laukā. IV Valsts domē Kurzemes muižnieku deputāts barons H. Felkerzāms centās pierādīt, ka Vidzemes landtāgs nav vienīgi muižnieku kārtas iestāde. Vienlaicīgi, atsedzot vācu muižniecības centienus pašvaldības jomā, viņš norādīja, ka muižniecība principā nav pret zemsti, jautājums ir tikai tas, kādai jaunajai zemstei jābūt un kam tai jākalpo,¹⁷² t. i., muižniecība bija ar mieru, nemainot pašvaldības būtību, izmainīt, atjaunināt tās formu, bet ne vairāk.

Raksturīgs šajā sakarā bija Baltijas ģenerālgubernatora sevišķās apspriedes pieņemtais Baltijas zemstu likumprojekts, ko bija izstrādājuši muižniecības pārstāvji. Likumprojekts kā augstāko zemstes orgānu paredzēja guberņas zemsti un kā zemāko — apriņķa zemsti. Guberņu zemstu sapulcēs vajadzēja ievēlēt vienu pārstāvi no 50 tūkst. iedzīvotājiem (Rīgā — no 40 tūkst., bet mazākajās pilsētās — no 20 tūkst.), apriņķu zemstu sapulcēs — vienu pārstāvi no 2—4 tūkst. iedzīvotājiem. Apriņķu sapulces ievēlētu pārstāvjus uz guberņas sapulci. Lai nodrošinātu zemstēs noteicošo lomu muižniekiem un bagātākajiem buržuāzijas slāņiem, vēlēšanu tiesības ierobežotu augsts mantas cenzs, kā arī

¹⁷⁰ Очерки экономической истории Латвии (1900—1917), с. 51, 52.

¹⁷¹ Kurzemes landtāgam, kas bija vēl arhaiskāks par Vidzemes un Igaunijas landtāgiem, pašvaldības lietās bija mazāka nozīme. Augstākais pašvaldības orgāns Kurzēmē faktiski bija minētā komiteja, kurā ietilpa guberņas muižniecības maršals, kamerālvaldes pārvaldnieks, valdības nozīmēts pārstāvis, guberņas galvenās pilsētas galva un kura darbojās gubernatora vadībā (Земское хозяйство Прибалтийского края. Спб., 1908, с. 10).

¹⁷² Государственная дума. Четвертый созыв... Сессия 2, ч. 3, с. 1810—1812.

vairāpkapāpju vēlēšanu sistēma. Pilsētās vēlēšanu tiesības bija paredzētas tikai tirdzniecības un rūpniecības nodokļa maksātājiem un namīpašniekiem, turklāt Rīgā — tikai pirmajiem. Apriņķu zemstu sapulču vēletājus bija nodomāts iedalīt trīs kūrijās,¹⁷³ 1. kūrijai nodrošinot vienādu sapulces locekļu skaitu ar 3. kūriju, bet 2. kūrijas ievēlēto sapulces locekļu skaitu padarot atkarīgu no maksājamo zemstes nodokļu lieluma (katrā ziņā šis skaits nevarēja būt lielāks par vienu trešdaļu sapulces locekļu). Kā zemstu izpildorgāni bija iecerētas apriņķu zemstu valdes un guberņas zemstu komiteja un valde.¹⁷⁴ Pagasti no zemstu sistēmas faktiski tika izslēgti. P. Stučka norādīja, ka muižnieku projektā pagasti apieti ar klusēšanu. «Un tikai tur, kur vajag uzsvērt, ka viena vai otra nasta paliek vienīgi vai gandrīz vienīgi uz pagastu kamiešiem (tautskolas, nabagu uzturs utt.), mēs redzam žēlīgi minam pagasta nosaukumu.»¹⁷⁵

Latviešu buržuāzija negribēja samierināties ar tai ierādīto otršķirīgo vietu projektējamajās zemstu iestādēs. Zemnieku pārstāvji iesniedza priekšlikumu par izmaiņām pieņemtajā likumprojektā; šis priekšlikums visumā atspoguļoja nacionālās buržuāzijas centienus šajā jautājumā. Buržuāzijas pārstāvji prasīja, lai par zemstu sistēmas zemāko vienību būtu pagasts un lai apriņķu zemstēs tiktu iekļautas arī pilsētas. Nolūkā palielināt buržuāzijas īpatsvaru zemstēs tika prasīta zemes īpašuma cenza samazināšana 1. kūrijā līdz 100 desetinām (tas dotu «pelēkajiem baroniem» iespēju iekļūt lielgruntnieku kūrijā), kā arī 2. kūrijas paplašināšana, ietverot tajā tirdzniecisko un rūpniecisko sīkburžuāziju. Lai samazinātu muižniecības pārstāvju īpatsvaru apriņķu zemstu sapulcēs, latviešu buržuāzija izvirzīja ideju par mandātu proporcionālu sadali kūriju starpā pēc maksāto nodokļu lieluma. Buržuāzijas proponētās izmaiņas paredzēja arī bezzemnieku kā

¹⁷³ Pirmajā kūrijā paredzēja iedalīt visus muižu īpašniekus un zemes īpašniekus, kuru īpašums nebija mazāks par 200 desetinām un tā vērtība — ne mazāka par 15 tūkst. rubļu. Otrajā bija iedalāmi: 1) personas, kuru nekustamā īpašuma (ne lauksaimniecībā izmantojamās zemes) vērtība nav mazāka par 750 rbļ.; 2) 1. un 2. kategorijas tirdzniecības uzņēmumu īpašnieki; 3) 1.—5. kategorijas rūpniecības uzņēmumu īpašnieki. Lai vēl vairāk paaugstinātu mantas cenu, projekta 13. paragrāfs paredzēja otro kūriju sadalīt divās daļās: pirmajā ietilptu tie, kuru nekustamā īpašuma vērtība nav mazāka par 1500 rbļ., un 1. un 2. kategorijas tirdzniecības un 1.—5. kategorijas rūpniecības uzņēmumu īpašnieki; otrajā — pārējie, kas iepriekšējā sapulcē ievēlēti pilnvarotos, pa vienam no visu kūrijā ietilpstošo īpašuma vienkopus saskaitītas vērtības ik 1500 rbļ. Trešajā kūrijā bija paredzēts ieskaitīt pārējos zemes īpašniekus, kas neietilpa 1. kūrijā, un nepārdoto zemnieku saimniecību nomniekus.

¹⁷⁴ «Лифляндские губернские ведомости», 1907, 20 августа, № 86.

¹⁷⁵ Stučka P. Pagastu pašvaldības robežas. — Rakstu izlase, 1. sēj., 398. lpp.

zemstes nodokļu maksātāju formālu pielaišanu aprīņķu zemstu sapulču vēlēšanās, iedalot viņus 2. kūrijā vai arī izveidojot viņiem īpašu 4. kūriju. Sajā sakarā gluži vaļsirdīgi bija teikts: «Ja mēs viņus (t. i., bezzemniekus. — I. R.) varētu izstumt no sabiedrības, tad lieta būtu skaidra un vienkārša...», bet, tā kā tas nav iespējams, tad «pašas pastāvošās iekārtas interesēs nepieciešams pašvaldībai pievilkt visus iedzīvotāju slāņus»; lai gan «iedzīvotāju trūcīgā šķira būs pats opozicionārākais elements pašvaldību iestādēs», tomēr tur «tās opozīcija norisināsies likumīgās robežās un tiks vesta kulturāliem līdzekļiem».¹⁷⁶ Tādējādi buržuāzijas pārstāvju iesniegtie labojumi būtībā atspoguļoja tās tieksmi palielināt savu īpatsvaru pašvaldības iestādēs, kā arī centienus ievirzīt lauku darbaļaužu revolucionāro kustību mierīgā reformistiskā gultnē.

Latviešu buržuāziju neapmierināja arī toreizējais pagastu ekonomiskais un juridiskais stāvoklis. Uz pagastu pleciem gulās smagākie vietējie nodokļi un pienākumi, kamēr muižas maksāja vietējo nodokļu mazāko daļu. Tās nepiederēja pie pagasta teritorijas, bet būtībā bija eksteritoriālas. Muižas īpašnieks nebija pagasta sabiedrības loceklis, un muižas zeme bija brīva no pagasta nodokļiem un klaušām.¹⁷⁷ 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā daudzi bezzemnieki aizplūda uz pilsētām (to aiziešanu vēl atviegloja 1906. g. pasu likums), tomēr aizgājušie joprojām skaitījās

15. tabula*

Pagastā un ārpus pagasta dzīvojošo bezzemnieku skaits Vidzemes guberņas latviešu daļā 1912. gadā

Zemnieku komisāra iecirknis	Pagastu skaits	Pagastā pierakstītie	No tiem dzīvo			
			pagastā		ārpus pagasta	
			abs. sk.	%	abs. sk.	%
Rīgas I	24	28 669	8 225	28,70	20 444	71,30
Rīgas II	26	30 351	11 719	38,62	18 632	61,38
Cēsu I	31	37 681	12 534	33,27	25 147	66,73
Cēsu II	31	36 319	15 702	43,23	20 617	56,77
Valmieras I	31	28 197	7 644	27,11	20 553	72,89
Valmieras II	25	38 648	12 451	32,22	26 197	67,78
Valkas I	24	29 385	11 601	39,48	17 784	60,52
Valkas II	25	17 333	7 176	41,40	10 157	58,60
Kopā	217	246 583	87 052	35,30	159 531	64,70

* Sastādīta pēc: LCVVA, 13. f., 1. apr., 2527. l., 57.—70. lp.

¹⁷⁶ Труды Особого совещания..., с. 236—246.

¹⁷⁷ Sk.: *Stučka P.* Pagastu pašvaldības robežas, 395. lpp.

pagasta locekļi (15. tab.), un, nosakot pagasta nodokļus, uzskaitīja arī viņus. Bet, tā kā no lielas daļas aizgājušo nebija iespējams panākt nodokļu samaksu, tad līdz ar to pagasta iedzīvotāju nodokļu slogs palielinājās. Lauku buržuāzijas pārstāvji plaši želojās presē, ka viss nodokļu smagums gulstoties uz saimnieku kamiešiem, bet praktiski tas gūlās uz lauku iedzīvotāju vairākuma — bezzemnieku pleciem.¹⁷⁸ Lauku buržuāziju stipri uztrauca bezzemnieku pārstāvju lielais skaits pagastu sapulcēs. Lai gan 10 bezzemniekiem bija tikai viena balss, tomēr pie pagasta bija pierakstīts tik daudz bezzemnieku (arī uz pilsētu aizgājušo), ka bieži vien bezzemnieku pārstāvji pagasta sapulcēs izrādījās vairākumā,¹⁷⁹ lai gan Vidzemes latviešu daļā kopumā pagastu sapulcēs (16. tab.) pārsvarā bija saimnieki un nomnieki (56,8%). Rīgas apriņķa pirmajā zemnieku lietu komisāra iecirknī bezzemnieki bija vairākumā 13 no 24 pagastiem, otrajā iecirknī — 5 pagastos no 26, Cēsu apriņķa pirmajā iecirknī — 4 no 31, otrajā — nevienā, Valmieras apriņķa pirmajā iecirknī — 21 no

16. tabula*

Vidzemes guberņas latviešu daļas pagastu sapulču sociālais sastāvs 1912. gadā

Zemnieku komisāra iecirknis	Sapulču dalībnieku balsu kopskaits	No tiem		
		saimnieku un nomnieku	muižu un saimnieku kalpu	pārējo
Rīgas I	2 965	1 322	169	1474
Rīgas II	3 043	1 725	246	1072
Cēsu I	4 041	2 587	446	1008
Cēsu II	4 402	3 058	521	823
Valmieras I	2 330	1 007	325	998
Valmieras II	2 371	1 093	361	917
Valkas I	2 578	1 328	446	804
Valkas II	3 682	2 312	443	927
Kopā	25 412	14 432	2957	8023

* Sastādīta pēc: LCVVA, 13. f., 1. apr., 2527. l., 4.—20. lp.

¹⁷⁸ Tā, 19. gs. beigās Vidzemes guberņas latviešu daļā saimnieki maksāja pagastu nodokļus par 13,2 tūkst. rubļu, nomnieki — par 6,0 tūkst. rubļu, saimnieku kalpi — par 37,4 tūkst. rubļu, muižu kalpi — par 12,2 tūkst. rubļu un pārējie — par 74,1 tūkst. rubļu (*Skujenieks M.* Vietējā pašvaldība Baltijā. Maskava, 1916, 107. lpp.).

¹⁷⁹ Tomēr jāatzīmē, ka bezzemnieku sastāvs, kuri piedalījās pagastu sapulcēs, bija ļoti raibs. Bez saimnieku un muižu kalpiem bezzemnieku skaitā ietilpa arī sīki nomnieki, graudnieki, skolotāji, skrīveri, lauku amatnieki, saimnieku un muižu zemes nomnieku dēli vai tēvi u. c. (*Niedre O.* Vidzemes un Kurzemes strādnieki un zemnieki pirmā pasaules kara laikā. R., 1972, 162. lpp.).

31, otrajā — 20 no 25, Valkas apriņķa pirmajā iecirknī — 9 no 24, otrajā — 2 no 25 pagastiem.¹⁸⁰

Šādā situācijā lauku buržuāzija pagastu reformēšanu uzskatīja par vienu no pašiem neatliekamākajiem uzdevumiem. Baltijas ģenerālgubernatora sevišķajā apspriedē zemnieku pārstāvji izstrādāja un iesniedza atsevišķu likumprojektu par pagasta reformām. Lauku buržuāzija centās panākt pagasta kārtu rakstura likvidēšanu, pārvēršot to par teritoriālu vienību, kura aptvertu visu kategoriju zemes (kas būtu vienādi apliktas ar vietējiem nodokļiem) un kurā būtu pierakstītas tikai patiešām tur dzīvojošās personas. Šajā sakarā lauku buržuāzija asi vērsās pret muižnieku likumprojektā paredzēto muižu rajonu izdalīšanu. Šāda pasākuma nevēlamību lauku buržuāzijas pārstāvji pamatoja ar apsvērumiem, ka muižu zemes izmētātas starp pagastu zemēm, ka nav garantijas, ka muižu īpašnieki izpildīs uzliktos pienākumus, bez tam pasliktināsies pagastu materiālais stāvoklis, palielināsies kā iedzīvotāju, tā valsts ģermanizācijas draudi u. c. Tomēr galvenais lauku buržuāzijas likumprojekta mērķis bija nodrošināt tai noteicošo lomu pagastā. Sinī nolūkā visus nodokļu maksātājus bija nodomāts iedalīt divās vēletāju kūrijās. Pirmajā kūrijā ietilptu zemes īpašnieki un nomnieki, kuriem piederošās zemes vērtība nav mazāka par 900 rbļ., un rūpnieki un tirgotāji, kuri maksā tikpat lielus nodokļus kā no zemes īpašuma 900 rbļ. vērtībā, otrajā kūrijā — pārējie nodokļu maksātāji. Lauku buržuāzijas projekta 19. paragrāfs paredzēja, ka balsu skaits pagasta sapulcē tiks noteikts pēc nodokļu lieluma, ko maksā katra kūrija; bet arī tad, ja otrā kūrija maksātu lielākus nodokļus nekā pirmā, tā nevarētu ievēlēt vairāk pilnvarnieku nekā pirmā kūrija.¹⁸¹ Tādējādi latviešu lauku buržuāzija uzskatāmi pierādīja, ka tās aicinājums pēc visu iedzīvotāju vienlīdzības, ko tā izmantoja cīņai pret muižnieku privilēģijām, palika tikai tukšas frāzes, ja tika skartas lauku buržuāzijas un proletariāta attiecības. Nacionālā lauku buržuāzija nebūt nebija pret šķiriskām privilēģijām, ja vien šīs privilēģijas kalpoja tai.

Zemstu reformas atbalstīja arī vietējā administrācija. 1907. g. atskaitē Kurzemes gubernators atzina šādu reformu vēlamību, jo tas varot mazināt revolucionāro noskaņojumu.¹⁸² Baltijas ģenerālgubernators A. Mellers-Zakomelskis centās panākt muižnieku zemstu likumprojekta pieņemšanu, apejot Valsts domi.¹⁸³ Tomēr reakcijas pagaidu uzvaras apstākļos interese par reformām kā

¹⁸⁰ LCVVA, 13. f., 1. apr., 2527. l., 4.—20. lp.

¹⁸¹ Труды Особого совещания..., с. 268—287.

¹⁸² ЦГИА СССР, ф. 1276, оп. 17, д. 94, л. 184, 485.

¹⁸³ Государственная дума. Четвертый созыв... Сессия 2, ч. 3, с. 1780.

masu nomierināšanas līdzekli zuda, un arī Baltijas zemstu reformas tika bezgalīgi novilcinātas.

Trešā jūnija politiskās sistēmas apstākļos pastiprinājies lielvalstiskā šovinisma uzbrukums sarežģīja arī pašvaldības reformu jautājumu Latvijā. 1908. g. sākumā laikrakstā «Okrajini Rossiji» (Nr. 5) publicētajai šovinistiskajai korespondencei par apstākļiem Baltijā uzmanību pievērta cārs, kas deva P. Stolipinam norādījumu pastiprināt pasākumu īstenošanu Baltijas rusifikācijai. P. Stolipins vairākos apkārtrakstos prasīja ģenerālgubernatoram Melleram-Zakomeļskim palielināt krievu iedzīvotāju skaitu Baltijā, iecelt vietējās iestādēs augstākajos un arī zemākajos amatos tikai krievu ierēdņus, veikt plašus pasākumus «krievu valstiskuma» stiprināšanai.¹⁸⁴ Tomēr Mellers-Zakomeļskis, atspoguļodams vietējās administrācijas ciešo sadarbību ar Baltijas vācu muižniekiem, aizstāvēja viņus pret «Okrajini Rossiji» korespondenta izvirzītajiem apvainojumiem separātismā, norādot, ka viņi ir vislojalākie patvaldības pavalstnieki; ģenerālgubernators gan piebilda, ka jauna revolūcija varētu piespiest vietējos vācu muižniekus pieslieties Vācijai, kur valda stingra kārtība.¹⁸⁵ Lielvalstiskā šovinisma uzbrukums atspoguļojās arī likumdošanā. Tā, Latgali skāra 1911. g. likums par nacionālo kūriju ieviešanu sešās rietumu guberņās, kas bija arī carisma bonapartisma politikas paraugs. Šo sešu guberņu zemstēs bez kārtu barjeras, kam vajadzēja nodrošināt muižnieku pārsvaru, tika izveidota arī nacionālā barjera, kam atbilstoši valdības šovinistiskajai politikai bija jānodrošina pārsvars krievu tautības iedzīvotājiem. 1911. g. likums liecināja, ka nav izslēgta zemstu ar nacionālām kūrijām ieviešana arī Baltijā.

Vietējās krievu birokrātiskās aprindas pilnīgi atbalstīja ideju par zemsti ar nacionālām kūrijām.¹⁸⁶ Tās šo ideju bija izvirzījušas vēl krietni agrāk. Atsaucoties carisma nacionālistiskajiem pasākumiem, «Rižskij Vestņik» redaktors I. Visockis 1908. g. novembrī iesniedza Rīgas ohrankas priekšniekam projektu par pasākumiem «krievu ietekmes nostiprināšanai un atbalstīšanai Baltijā». Tajā, starp citu, bija prasīta krievu iedzīvotāju augstas pārstāvniecības normas nodrošināšana pašvaldības iestādēs likumdošanas ceļā. Pilsētās, kurās krievu iedzīvotāju bija ne mazāk par 10%, Visockis lika priekšā piešķirt viņiem 25% domnieku vietu. Arī dibināšanai paredzētās zemstēs tika prasīta līdzīgas pārstāvniecības nodrošināšana.¹⁸⁷ Baltijas baroni pret zemsti

¹⁸⁴ LCVVA, 6989. f., 9. apr., 9. l., 13., 19.—23. lp.

¹⁸⁵ Turpat, l.—11. lp.

¹⁸⁶ *Apīne I.* Latvijas sociāldemokrātija un nacionālais jautājums, 160. lpp.

¹⁸⁷ ЦГАОП СССР, ф. 102, ОО, 1908 г., д. 20, ч. 41, л. 5, 11.

ar nacionālām kūrijām visumā izturējās noraidoši, jo bija norūpējušies par sava privileģētā stāvokļa saglabāšanu pašvaldības iestādēs. Latviešu buržuāzijas galēji labējais spārns uzskatīja nacionālo kūriju ieviešanu par carisma labdarību. Oktobristiskā virziena latviešu buržuāzija ideju par nacionālajām kūrijām pilnībā gan neatbalstīja, tomēr cerēja izmantot šīs kūrijas cīņai pret vācu muižniecības visuvarenību pašvaldībā, cerot saņemt arī krievu ierēdņu atbalstu. Liberāļi nacionālo kūriju ideju noraidīja, baidoties no birokrātijas pārstāvju pārsvara zemstēs. Sikburžuāziskie «Jaunās Dienas Lapas» reformisti nosodīja cara politiku malienēs un uzstājās pret nacionālajām kūrijām, tomēr viņi izplatīja reformistiskas ilūzijas, it kā ar zemstes ieviešanu varētu tikt likvidētas muižnieku privilēģijas.¹⁸⁸

Vienīgo demokrātisko likumprojektu Baltijas zemstu jautājumā III Valsts domē kopā ar citiem sociāldemokrātu deputātiem iesniedza A. Priedkalns. Tajā bija prasītas vispārējas un vienlīdzīgas vēlēšanu tiesības, vietējās pašvaldības sistēmas radikālas izmaiņas. Projektā bija ietverts ierosinājums izveidot vienotu autonomu Latviju. Latviešu buržuāziskā prese sākumā projektu noklusēja, bet vēlāk tam pārmeta radikālismu.¹⁸⁹ Latviešu buržuāzijas ideāls bija Krievijas tipa zemstes. IV Valsts domes 1914. g. 3. maija sēdē J. Goldmanis izteica nožēlu, ka zemstu reformas arvien vēl nav realizētas. Būtībā latviešu buržuāzija jau bija samierinājusies ar jebkuru zemstes formu, bet valdības iestādes aprobežojās tikai ar zemstu reformu solījumiem. Tomēr tālāk par dažiem miglainiem pārmetumiem Iekšlietu ministrijai par reformu bezgalīgo novilcināšanu latviešu buržuāzijas deputāta opozicionaritāte nesniedzās.¹⁹⁰

Lai gan latviešu liberālā buržuāzija savos izdevumos izvirzīja jautājumu par divu guberņu izveidošanu Baltijā un līdz ar to arī par Latgales pievienošanu pārējiem latviešu apdzīvotajiem apgabaliem, tomēr ne III, ne IV Valsts domē latviešu buržuāzijas pārstāvji šādu priekšlikumu oficiāli neiesniedza. Bet vienlaikus latviešu buržuāzija pievērsa Latgalei pieaugošu uzmanību, saredzot tur lauku izdevīgiem kapitālu ieguldījumiem, kā arī lēta darbaspēka avotu. Latviešu buržuāzijas ideologi norādīja uz Latgalē dzīvojošo latviešu pārpoļošanas un pārkrievošanas nevēlamību. Kā galvenos tuvinašanās ceļus starp Latgales un pārējiem latviešiem buržuāzijas pārstāvji minēja, no vienas puses, Vidze-

¹⁸⁸ *Apine I.* Latvijas sociāldemokrātija un nacionālais jautājums, 160., 161. lpp.

¹⁸⁹ Turpat, 161. lpp.

¹⁹⁰ Государственная дума. Четвертый созыв... Сессия 2, ч. 3, с. 1778—1784.

mes un Kurzemes («Baltijas») inteliģences došanos uz Latgali, no otras puses, Latgales zemnieku došanos nevis peļņā uz Iekš-krievijas guberņām, bet gan par laukstrādniekiem uz Vidzemi un Kurzemi. Praksē šī buržuāzijas iecerētā «tuvināšanās» izvērtās par Latgales zemnieku neslēptu ekspluatāciju kā no Latgalē ieceļojušo «baltiešu» puses, kas savā vairumā tur nodarbojās ar tirdzniecību, kroģēšanu u. c., tā arī no Vidzemes un Kurzemes saimnieku puses, kas nežēlīgi ekspluatēja no Latgales iebraukušos laukstrādniekus. Tādējādi nacionālistiskā buržuāzija ar savu rīcību praktiski kavēja «Baltijas» apvienošanos ar Latgali, ar alkatīgo ekspluatāciju sējot Latgalē neuzticību pret Vidzemes un Kurzemes latviešiem. Vienīgi LSD uzstājās par pārējo Latvijas daļu patiesu tuvināšanos Latgalei un apvienošanos ar to.¹⁹¹

Latviešu buržuāzijas politiskās nostiprināšanās atspoguļojums bija arī centieni pēc tiesu, baznīcas, kā arī izglītības sistēmas pārveidošanas atbilstoši tās šķiriskajām interesēm.

1914. g. 18. aprīlī Baltijas buržuāzijas u. c. deputāti iesniedza likumprojektu, kas prasīja izveidot Baltijas tiesās zvērināto piesēdētāju institūtu. Projekta autori atgādināja, ka, valdībai 1889. gadā nosakot, ka šis institūts Baltijai neesot piemērots, to pamatoja ar iedzīvotāju slikto krievu valodas prasmi un ekonomiskajām un sociālajām pretrunām starp vācu muižniekiem un latviešu zemniekiem. Bet tagad, uzsvēra projekta autori, krievu valodas prasība ievērojami paplašinājusies un tās nezināšana vairs nevar būt par šķērslī reformas pilnīgai īstenošanai. Attiecībā uz pretrunām ar vācu muižniecību projektā bija norādīts, ka goda tiesneši lielākoties ir vācu muižnieki un tas pretrunas paasina, toties zvērināto piesēdētāju ieviešana varot šīs pretrunas mazināt.¹⁹² Lai atvieglotu pagastu finansiālo stāvokli, kā arī nodrošinātu augstāko zemnieku tiesu priekšsēdētāju stāvokli, Baltijas buržuāzijas deputāti iesniedza IV Valsts domē likumprojektu par šo tiesu uzturēšanas pārņemšanu valsts rokās un prasīja piešķirt zemnieku tiesu priekšsēdētājiem valsts ierēdņu tiesības.¹⁹³

Lielu vērību latviešu buržuāzija veltīja baznīcas jautājumam. Baznīca bija nozīmīgs ierocis valdošo šķiru rokās, turklāt tās lielie zemes īpašumi vilināja arī no ekonomiskā viedokļa. Bet saskaņā ar patronāta tiesībām baznīcas pārvalde bija muižniecības rokās, lai gan galvenās nodevas un klaušas, kas pienācās baznīcai, gūlās uz zemnieku pleciem. Latviešu buržuāzija centās

¹⁹¹ *Apine 1.* Latvijas sociāldemokrātija un nacionālais jautājums, 182.—186. lpp.

¹⁹² ЦГИА СССР, ф. 1278, оп. 5, д. 788, л. 1—2.

¹⁹³ Государственная дума. Четвертый созыв... Сессия 2, ч. 2, с. 1837.

pati tikt pie baznīcas vadības un tāpēc prasīja patronāta atcelšanu, draudžu reformu un mācītāju nacionālo kadru sagatavošanas atvieglošanu. Buržuāziju uztrauca arvien pieaugošā tautas atbrīvošanās no reliģijas valģiem, un tā uzskatīja, ka mācītāju—vāciešu aizstāšana ar latviešiem kavēs šo procesu. Baznīcas reformu nepieciešamību atzina arī valdības iestādes. Garīgo lietu departaments norādīja uz novecojušos baznīcas pārvaldi Baltijā kā ekonomisku un reliģiski politisku sadursmju pastāvīgu avotu.¹⁹⁴ Tomēr gatavojamās baznīcas pārvaldes reformas paredzēja patronāta atcelšanu tikai Vidzemē un Igaunijā, bet ne Kurzemē. Latviešu buržuāzija pret patronāta saglabāšanu Kurzemē izvērsa plašu kampaņu savā presē. 1913. gadā J. Goldmanis no IV Valsts domes tribīnes uzsvēra, ka patronāta tiesību atcelšanu Kurzemē prasa valsts intereses, un pamatoja baznīcas pārvaldes reformu nepieciešamību ar to, ka iedzīvotāji kļūst aizvien vienaldzīgāki reliģiskajā ziņā.¹⁹⁵ Latviešu buržuāzija bija ieinteresēta arī zināmā baznīcas palētināšanā. Buržuāzijai vēlāmās izmaiņas baznīcu draudzēs bija norādītas zemnieku pārstāvju iesniegtajos labojumos ģenerālgubernatora sevišķajā apspriedē pieņemtajam draudžu reformas projektam. Labojumos bija izteiktas prasības pēc baznīcu regulatīvu un naturālo kļaušu atcelšanas un vispārēja baznīcas nodokļa ieviešanas, baznīcas zemju pārdošanas, nosakot mācītāja zemes maksimumu 20 desetīnu apmērā, mācītāju algošanas no guberņas kapitāla u. c.¹⁹⁶ Lai plašāk sagatavotu nacionālos mācītāju kadrus, latviešu buržuāzija prasīja nodibināt latviešu un igauņu profesūru Tērbatas universitātes praktiskās teoloģijas fakultātē. Arī valdības iestādes atzina šīs prasības pamatotību. Jau 1906. gadā Tautas izglītības ministrija savā ziņojumā Ministru padomei atzīmēja, ka stāvoklis luterāņu mācītāju kadru sagatavošanā neesot normāls, jo apmēram 80% no visiem Krievijas luterāņiem esot latvieši un igauņi, bet mācītāju kadri tiekot gatavoti vienīgi vācu valodā; ministriju visvairāk uztrauca apstākļi, ka mācītāju sliktā vietējo valodu prašana ievērojami atsvešinot tos no draudzes.¹⁹⁷ Tomēr Tērbatas universitātes teoloģijas fakultātes noraidītais nostājas dēļ minēto profesūru ieviešana tika bezgalīgi novilcināta.

Nozīmīgu vietu latviešu buržuāzijas politikā ieņēma izglītības jautājums. Lai nostiprinātos kā saimnieciski, tā politiski, buržuāzijai bija nepieciešami izglītoti kadri, it īpaši sakarā ar plašo buržuāziskās kooperācijas attīstību u. c. Ne mazāk svarīgi bur-

¹⁹⁴ ЦГИА СССР, ф. 1276, оп. 7, д. 608, л. 19.

¹⁹⁵ Государственная дума. Четвертый созыв... Сессия 1, ч. 2, с. 1921.

¹⁹⁶ Труды Особого совещания... с. 320, 321.

¹⁹⁷ ЦГИА СССР, ф. 1276, оп. 2, д. 511, л. 2.

žuāzijai bija panākt konsekventi šķiriskas izglītības īstenošanu, lai pakļautu pēc iespējas plašākas tautas masas savai ideoloģiskajai ietekmei. Latviešu buržuāzijas pārstāvji ģenerālgubernatora sevišķajā apspriedē izvirzīja virkni prasību tautskolu uzlabošanas jautājumā, no kurām būtiskākās bija šādas: pagarināt mācību ilgumu, izmainīt un papildināt saskaņā ar laikmeta prasībām skolu programmas, uzlabot tautskolotāju stāvokli, galvenos mācību priekšmetus pasniegt mātes valodā.¹⁹⁸ Tomēr savā praktiskajā darbībā buržuāzija vairāk rūpējās tikai par savām šauri šķiriskajām interesēm. Tālaika presē bieži sastopamas ziņas, ka pagastu valdes maz interesējās par skolām un tautskolotājiem, jo turīgo saimnieku bērni parasti mācījās pilsētu skolās. Toties buržuāzija lielu uzmanību veltīja skolnieku audzināšanai reliģiskā garā.

Valdības nacionālistiskās politikas aktivizēšanās tieši skāra arī Latvijas tautskolu. LSD 4. kongresa lēmumos norādīts: «Pārkrievošanas centieni viskrasāk izpaudušies pēdējā laikā valdības uzbrukumos — ar cirkulāru palīdzību laupīt iespēju pasniegt Latvijas skolās mācību mātes valodā un tādā kārtā iznīcināt jau tā apspiestās tautas valodas tiesības. Šie carisma uzbrukumi nav atraduši stingru atsparu ne no nacionālistisko-liberālo, ne no demokrātisko aprindu puses.»¹⁹⁹ 1906. g. 9. oktobrī Rīgas mācību apgabala kurators D. Ļevšins izdeva apkārtrakstu, ar kuru atļāva pirmmācību skolā pirmajos divos gados par mācību valodu izmantot dzimto valodu. Latviešu buržuāzija tāpēc Ļevšinu pacēla turpat vai nacionāla varoņa godā, Latviešu izglītības biedrība nosauca viņa vārdā vienu no savām skolām. Tomēr 1913. gadā pēc Tautas izglītības ministrijas norādījuma kurators Ščerbakovs šo noteikumu atcēla. Tas izsauca latviešu buržuāzijas neapmierinātību, kas atspoguļojās dažādu tās grupējumu presē. Pret Ščerbakova apkārtrakstu uzstājās arī Baltijas muižniecības un buržuāzijas deputāti IV Valsts domē. Neprasot skolu vispārēju demokratizāciju, bet galveno vērību veltot tikai valodas jautājumam, latviešu buržuāzija centās ievirzīt tautskolas jautājuma risināšanu buržuāziski nacionālistiskā gultnē. I. Apine pilnīgi pamatoti raksta, ka latviešu buržuāzijas un Latvijas proletariāta politika tautskolas jautājumā bija krasi pretēja. Latviešu buržuāzija aprobežojās ar padevēgiem lūgumiem pašiem rusifikatoriem atteikties no rusifikācijas. Vienīgo reālo ceļu tautskolas jautājuma atrisināšanai norādīja revolucionārā sociāldemokrātija.²⁰⁰ LSD 4. kongresa lēmumos uzsvērts:

¹⁹⁸ Труды Особого совещания... с. 56—67.

¹⁹⁹ Latvijas Komunistiskās partijas kongresu, konferenču un CK plēnumu rezolūcijas un lēmumi, 1. d. R., 1958, 94. lpp.

²⁰⁰ Apine I. Latvijas sociāldemokrātija un nacionālais jautājums, 188. lpp.

«Latvijas Sociāldemokrātijas IV kongress uzaicina Latvijas apziņīgo proletariātu, visus patiesi demokrātiskos elementus, it sevišķi vietējās pašvaldības iestādes un pašus skolotājus, karot pret carisma melnsimtnieciski nacionālistisko politiku, aizstāvēt tautas valodas tiesības un cīnīties par brīvu, demokrātisku skolu, kas svabada no baznīcas un administrācijas aizbildnības.»²⁰¹

Nepanākusi zemstu reformas, latviešu buržuāzija galveno vērību veltīja savas ietekmes nostiprināšanai pagastos un cīņai par noteicošās vietas iegūšanu pilsētu pašvaldībās. Revolucionārais proletariāts šajā kaujā centās dot tai pienācīgu pretsparu. LSD 4. kongresa lēmumos bija norādīts, «ka tagadējās pašvaldības iestādēs (sevišķi uz laukiem), cik nedemokrātiskas viņas arī nebūtu, proletariātam dažos gadījumos tomēr ir iespējams darīt savu iespaidu uz šo iestāžu darbību un, nelūkojot uz viņu nepilnīgumu, izmantot tās savas šķiras interešu aizstāvēšanai, kā arī vispārējai demokrātijas cīņai pret reakciju».²⁰² Latvijas Sociāldemokrātijā aktīvi piedalījās pagastu pašvaldības orgānu vēlēšanās, izmantoja pagastu vēlēšanu sapulces aģitācijai, apspriežot tur sasāpējušos lauku dzīves jautājumus. Vēlēšanās sociāldemokrātiem kopā ar bezzemniekiem sekoja arī daļa vidējo zemnieku.²⁰³ Pateicoties LSD aģitācijai un izmantojot jau minēto apstākli, ka samērā daudzās pagastu sapulcēs vairākums bija bezzemniekiem, vairākos gadījumos ievēlēja demokrātiskus kandidātus kā pagastu vietnieku pulkos, tā arī par balsotājiem valsts domju vēlēšanām. 1912. gadā demokrātiskus kandidātus pagastu vietnieku pulkos, piemēram, par spīti lauku buržuāzijas pretestībai ievēlēja Adulienas, Durbes, Galgauskas, Grostonas, Ķoņu, Ļaudonas, Saikavas, Salas, Tadaīķu, Vecsalacas u. c. pagastos.²⁰⁴

Pagastu pašvaldības iestāžu vēlēšanas notika asas šķiru cīņas apstākļos. Vietējā administrācija atbalstīja latviešu buržuāzijas prasību, lai bezzemniekiem piešķirtu vienu balsi nevis no 10 pagastā pierakstītajiem, bet no 10 sapulcē klātesošajiem bezzemniekiem. Šis izmaiņas nepieciešamību savā 1912. g. atskaitē uzsvēra Vidzemes gubernators, norādot uz nelabvēlīgo politisko iespaidu, ko pagastu sapulcēs rada lielais bezzemnieku skaits.²⁰⁵ Tomēr formālu iemeslu dēļ šādu izmaiņu panākt neizdevās.²⁰⁶ Latviešu buržuāziskā prese prasīja arī «saimnieku kārtas» vēlēšanu tiesību atņemšanu sīkzemniekiem, jo tie sadarbojoties ar

²⁰¹ Latvijas Komunistiskās partijas... rezolūcijas un lēmumi, 1. d., 94. lpp.

²⁰² Turpat, 93. lpp.

²⁰³ Latvijas Komunistiskās partijas vēstures apcerējumi, 1. d., 192. lpp.

²⁰⁴ «Jaunā Dienas Lapa», 1912, 21. septembrī, Nr. 220.

²⁰⁵ ЦГИА СССР, ф. 1284, оп. 194, д. 85, л. 3.

²⁰⁶ LCVA, 13. f., 1. apr., 2527. l., 91. lp.

laukstrādniekiem.²⁰⁷ Cīņai pret lauku darbaļaužu kandidātiem pagastu pašvaldību vēlēšanās latviešu buržuāzija izmantoja visus iespējamus paņēmienus, sākot ar vēlētāju piedzirdīšanu līdz denunciācijām zemnieku lietu komisāriem. Lauku lielsaimniekus cīņā pret demokrātisku kandidātu ievēšanu atbalstīja valdības iestādes. Pagastu vecākie ar zemnieku lietu komisāru palīdzību vairākos gadījumos nepielaida sev nevēlamu kandidātu ievēšanu.²⁰⁸ Kurzemes gubernators 1910. g. 12. oktobra slepenā apkārtrakstā pieprasīja gādāt, lai pašvaldībā neievēlētu LSD biedrus vai to piekritējus.²⁰⁹ Zemnieku lietu komisāri samērā plaši praktizēja demokrātiski noskaņotu pagasta amatpersonu un runasvīru atcelšanu. Tā, 1909. gadā Platones pagastā atcēla runasvīru E. Frišmaņa un J. Eliasa ievēšanu, jo viņi uzskatīti par politiski neuzticamiem. Tā paša iemesla dēļ dažus gadus vēlāk atcēla divu runasvīru ievēšanu Skujenē utt.²¹⁰ Cīņā pret nevēlamiem kandidātiem pagastu pašvaldībās vietējā administrācija nerēķinājās arī ar likuma normām. 1912. g. 27. jūnijā, nepilnus trīs mēnešus pēc Senāta 1912. g. 7. aprīļa rīkojuma, kuru izdeva sakarā ar atcelto runasvīru E. Frišmaņa un J. Eliasa sūdzību Senātā un kurā bija norādīts, ka pagasta vietnieku pulka locekļi nepieder pie amatpersonām, kuru ievēšana jāapstiprina, un ka atcelt tos var vienīgi gadījumā, ja tie pienākuma izpildīšanas laikā izdara kādas ļaunprātības,²¹¹ zemnieku lietu komisija pēc Ventspils zemnieku lietu komisāra pieprasījuma atcēla Zūru pagasta runasvīru K. Veidemani. Atcelšanu pamatoja ar K. Veidemaņa piedalīšanos 1905. g. revolūcijā.²¹²

Asas sadursmes pagastu vietnieku pulku sapulcēs izcēlās jautājumā par pagastu nodokļu sadalīšanu. Bezzemnieki un sīkzemnieki centās panākt pagastu nodokļu un sabiedrisko klaušu taisnīgāku sadali. «Rīgas Avīze» un «Tēvija» tāpēc viņus dēvēja par dumpiniekiem.²¹³ Bagātie saimnieki uzstājās par nodokļu sadalīšanu uz galviņām, ko daudzos pagastos arī praktizēja. Tomēr pagastos, kur vairākumā bija demokrātiski noskaņoti vietnieku pulka locekļi, nodokļus sadalīja atkarībā no ienākumiem. Šādos gadījumos lielsaimnieki, bieži ar panākumiem, meklēja administrācijas atbalstu, lai jauno nodokļu sadalījumu atceltu.²¹⁴ Tajā

²⁰⁷ Latvijas Komunistiskās partijas vēstures apcerējumi, 1. d., 192. lpp.

²⁰⁸ «Dzīve», 1914, 4. martā, Nr. 51.

²⁰⁹ *Balevica L.* Lauksaimniecība Vidzemē un Kurzemē..., 151. lpp.

²¹⁰ *Liventāls T.* Pagasta amatu vīru apstiprināšana. — Grām.: Juridiski raksti, 1. sēj. R., 1914, 118.—123. lpp.

²¹¹ LCVVA, 13. f., 1. apr., 15. l., 41. lp.

²¹² Turpat, 43., 44. lp.

²¹³ *Balevica L.* Lauksaimniecība Vidzemē un Kurzemē..., 152. lpp.

²¹⁴ «Jaunā Dienas Lapa», 1909, 29. jūlijā, Nr. 171.

pašā laikā saimnieki zināmā mērā arī izmantoja pagastu pašvaldības cīņai pret muižu un muižnieku ietekmi augstākajos pārvaldes orgānos.²¹⁵

Tādējādi, lai gan carisms novilcināja vietējo pašvaldību reformas, tas tomēr atbalstīja lauku buržuāziju cīņā pret lauku darbaļu ietekmes pieaugšanu pagastu pašvaldībā.

Svarīga Latvijas pilsētu buržuāzijas politiskās darbības sastāvdaļa bija cīņa par pilsētu pašvaldības iestādēm. Vadošās vietas iegūšana komunālajās pašvaldībās nodrošināja visai ievērojamas saimnieciskas priekšrocības. Tāpēc pilsētu domju vēlēšanu laikā iedegās asa cīņa starp dažādiem buržuāzijas grupējumiem (izņemot ebreju buržuāziju, kurai pilsētu domju vēlēšanās vēlēšanu tiesību nebija). Vēlēšanu cenzs bija visai augsts, tā ka Rīgas pilsētas pašvaldības vēlēšanās varēja piedalīties tikai nepilns 1% Rīgas iedzīvotāju.²¹⁶ Mazākajās pilsētās vēlēšanu īpatsvars bija visai līdzīgs Rīgā esošajam, tomēr sakarā ar zemāko cenzu tajās bija vairāk sīkburžuāzisko vēlēšanu. Pilsētu domju vēlēšanu aplūkojamajā laikposmā Latvijas pilsētu lielākajā daļā notika 1909.—1910. un 1913.—1914. gadā.

Sevišķi asa vēlēšanu cīņa bija Rīgā. Pēc 1905.—1907. g. revolūcijas iezīmējusies latviešu un vācu lielburžuāzijas ievērojama tuvināšanās rada atspulgu arī Rīgas pilsētas domes vēlēšanās. Pilsētas latviešu lielburžuāzijas un tai tuvo slāņu intereses vēlēšanu cīņās pārstāvēja Rīgas namīpašnieku biedrība, kuras vadība bija tautībnieku un reformistu rokās. 1908. g. 27. novembrī Rīgas namīpašnieku biedrības sasauktajā vēlēšanu sapulcē ievēlēja Latviešu vēlēšanu komiteju. Jāatzīmē, ka, lai nodrošinātu vēlamo komitejas sastāvu, sapulcē ielaida tikai vēlētajus ar namīpašnieku biedrības pavēstēm, bet tādu bija tikai apmēram trešā daļa no visiem latviešu vēlētajiem. Vēlēšanu komitejas vadību saņēma savās rokās F. Veinbergs, F. Grosvalds un A. Krastkalns. No 41 komitejas locekļa 26,8% bija tirgotāji, 26,8% — kredītiestāžu direktori, 24,4% — ierēdņi un brīvo profesiju pārstāvji, 17,1% — rūpnieki, 4,9% — namīpašnieki; gan drīz visiem piederēja lieli nekustamie īpašumi.²¹⁷ Sākumā komitejā iegāja arī «Jaunās Dienas Lapas» progresistu pārstāvji (J. Alksnis, P. Bisenieks, D. Golts, G. Zemgals), tomēr vēlāk viņi no tās izstājās.²¹⁸ Tautībnieki un reformisti, tāpat kā III Valsts domes vēlēšanu laikā, noslēdza vienošanos ar vietējo vācu lielburžuāziju. Reformistu laikraksts «Latvija» ar sajūsmu rakstīja, ka sabiedrotās latviešu,

²¹⁵ *Niedre O.* Vidzemes un Kurzemes strādnieki un zemnieki..., 163. lpp.

²¹⁶ *Ozoliņa Dz.* Rīgas «pilsētas tēvi»..., 76. lpp.

²¹⁷ «Dzimtenes Vēstnesis», 1908, 28. novembrī, Nr. 277.

²¹⁸ «Rīgas Avīze», 1909, 12. janvārī, Nr. 8.

krievu un vācu vēlēšanu komitejas, noslēdzot kompromisu, panākušas vienprātību jautājumā par Rīgas saimniecisko attīstību un tāpēc tagad varēs kopīgiem spēkiem turpināt «karu pret visām postošām revolucionārām tendencēm».²¹⁹ Sie zīmīgie vārdi skaidri liecināja, ka viens no lielburžuāzijas dažādu nacionālo grupu tuvināšanās cēloņiem bija bailes no revolucionārās kustības. Panāktais kompromiss paredzēja latviešu buržuāzijas pārstāvjiem 26 domnieku vietas, krievu — 12, bet vācu buržuāzijas pārstāvjiem — 42 vietas, tātad saglabājot to vairākumu. Kompromisa būtība faktiski bija līdzšinējās pilsētas pārvaldes darbības atzišana, latviešu buržuāzijas labējo aprindu atteikšanās no cīņas par noteicošās vietas iekarošanu Rīgas pilsētas pašvaldībā.

Plašākos buržuāzijas slāņus neapmierināja līdzšinējās Rīgas pilsētas pašpārvaldes noslēgtais raksturs, kas neļāva tiem piedalīties komunālā pīrāga dalīšanā. «Dzimtenes Vēstneša» «demokrātu» vadībā izveidojās opozīcijas vēlēšanu komiteja. 1909. g. 8. februārī vēlētāju sapulcē tā izvirzīja savu vēlēšanu programmu. Norādot, ka pilsētas valde saimnieko iedzīvotāju mazākuma interesēs, liberāļi prasīja vairāk rūpēties par nomaļu attīstību, uzlabot skolu stāvokli, nesadārdzināt pārtikas preces, vairāk ievērot latviešu buržuāzijas intereses u. c.²²⁰ Tomēr prasību lielākajai daļai visumā bija aģitācijas raksturs. Arī liberāļi izvirzīja nacionālistiskus vēlēšanu lozungus. Galvenais mērķis bija nodrošināt latviešu buržuāzijai pārsvaru pilsētas domē. Tāpēc opozīcijas komiteja no 96 domnieku un domnieku kandidātu vietām latviešu buržuāzijai paredzēja atvēlēt 48 vietas, krievu — 22, vācu — 20, lietuviešu — 3, poļu — 2, igauņu — 1 vietu. Liberāļu izvirzīto 48 latviešu kandidātu vidū lielākā daļa bija brīvo profesiju pārstāvji, tirgotāji, namīpašnieki, kredītiestāžu direktori, fabrikanti u. c. buržuāzijas pārstāvji.²²¹

Vēlēšanās ar lielu pārsvaru uzvarēja Rīgas lielburžuāzijas apvienotais bloks. Opozīcija tika pilnīgi sakauta — tā saņēma tikai 23% balsu.²²²

1913. g. Rīgas pilsētas domes vēlēšanās skaidri izpaudās 3. jūnija monarhijas krīzes apstākļos vērojamā buržuāzijas nosvēršanās «pa kreisi». Latviešu labējās buržuāzijas grupējumi zaudēja savu ietekmi plašākos buržuāzijas slāņos. Blakus vispārpolitiskiem cēloņiem un latviešu buržuāzijas plašāko slāņu ekonomiskā potenciāla pieaugumam šo norisi lielā mērā noteica 1909. g. kompromisa neveiksme. Vācu buržuāzija neizpildīja vai-

²¹⁹ «Latvija», 1909, 12. martā, Nr. 58.

²²⁰ «Dzimtenes Vēstnesis», 1909, 9. februārī, Nr. 32.

²²¹ Turpat, 14. martā, Nr. 60.

²²² *Ozoliņa Dz. Rīgas «pilsētas tēvi»...*, 92. lpp.

rākus savus solījumus, tā negribēja dalīties ar latviešu buržuāziju pilsētas pašvaldības vadībā un no tās izrietošajās priekšrocībās. To redzot, latviešu buržuāzija iedegās svētās dusmās. Pat «Rīgas Avīze» sūrojās, «ka nacionālā kompromisa ideja no vācu puses Rīgā vēl nav varējusi iesakņoties. Šī ideja prasa, ka notiek zināma dalīšanās pilsētas pašvaldības varā. Bez tādas dalīšanās kompromiss nav uzturams... vāci to neuzskata par tik ļoti vajadzīgu un steidzamu.»²²³ 1913. g. vēlēšanās, izmantojot sekmīgo IV Valsts domes vēlēšanu kampaņas pieredzi, liberāļi centās apvienot latviešu buržuāziju, lai izspiestu no komunālās pašvaldības savu spēcīgāko konkurentu — vietējo vācu buržuāziju. Plašu darbību izvērsa speciāli vēlēšanu cīņām izveidotā Rīgas latviešu namīpašnieku un rūpnieku biedrība. Bez tam 1912. g. beigās nodibinājās Apvienotā latviešu vēlēšanu komiteja, kas pārstāvēja «progresīvā bloka» aprindas un «Jaunās Dienas Lapas» progresistus. Kā tautībnieki, tā reformistu labējais spārns bija spiesti atteikties no vēlēšanu cīņas vadības. Apvienotā komiteja ārkārtīgi plaši piekopa nacionālistisku propagandu, aicinot apvienot latviešu buržuāzijas spēkus «vēsturiskā» uzdevuma veikšanai. Kā vācu, tā latviešu buržuāzija dažādu mahināciju ceļā pavairoja vēlēšanu skaitu, fiktīvi dalot nekustamos īpašumus vairākās daļās utt. Kredītiestādes izsniedza aizdevumus namīpašniekiem komunālo nodokļu samaksai (parādnieki no vēlēšanu sarakstiem bija svitrojami). Abas nometnes meklēja sabiedrotos un slēdza vēlēšanu blokus. Vēlēšanās vācu buržuāzijas saraksts uzvarēja ar apmēram 700 balsu pārsvaru, pateicoties krievu labējās buržuāzijas, kā arī labējās latviešu buržuāzijas atbalstam.²²⁴ Savstarpējās pretrunas dažādu latviešu buržuāzijas grupējumu starpā jau bija saasinājušās tik tālu, ka pat izredzes sagrābt savās rokās vilinošo Rīgas komunālo pašvaldību nespēja šos grupējumus pilnīgi apvienot.

Arī 1910. g. Liepājas pilsētas pašvaldības vēlēšanās latviešu buržuāzija bija sašķēlusies un izveidojusi vēlēšanu blokus atkarībā no savām grupu interesēm. Lielie latviešu namīpašnieki, tirgotāji un rūpnieki, kas grupējās ap Liepājas Latviešu biedrību un Liepājas namīpašnieku biedrību, bija guvuši jūtamu ietekmi Liepājas pilsētas pašvaldībā, tāpēc par galveno uzdevumu uzskatīja savu pozīciju saglabāšanu. 1910. g. 15. februārī Liepājas māmuļnieciskās buržuāzijas sasauktajā sapulcē ievēlēja vēlēšanu komiteju T. Breikša vadībā, kura pilnībā atbalstīja līdzšinējās pilsētās domes politiku.²²⁵ Šī komiteja noslēdza vēlēšanu bloku

²²³ Ozoliņa Dz. Rīgas «pilsētas tēvi»..., 93. lpp.

²²⁴ Turpat, 94.—112. lpp.

²²⁵ «Dzimtenes Vēstnesis», 1910, 17. februārī, Nr. 39.

ar vācu buržuāziju, kas sev vēlēšanu cīņā izvirzīja līdzīgus uzdevumus. Liepājas māmuļnieciskā buržuāzija savā presē izvērsa niknu cīņu pret pilsētā izveidoto latviešu opozīcijas komiteju, nosaucot tās vēlēšanu programmu par pilnīgi nereālu.²²⁶

Opozīcijas komiteja apvienoja lielākoties Liepājas latviešu sīkburžuāzisko vēletāju daļu. Tās labējo spārnu veidoja buržuāzijas grupa K. Burkēvica vadībā, bet kreiso — laikraksta «Dzīve» sīkburžuāziskā grupa. Opozīcijas komitejas 82 locekļu vidū lielākā daļa bija namīpašnieki (galvenokārt sīkie), bija arī vairāki tirgotāji, amatnieki u. c.,²²⁷ komitejas vadītājs bija visai veikls politiķis un mahinators Andrejs Bērziņš. Opozīcijas vēlēšanu programma ietvēra prasības pēc vēlēšanu tiesību piešķiršanas visiem nodokļu maksātājiem, pilsētas saimniecības pārvaldes demokratizācijas u. c.²²⁸ Tomēr opozīcijas komitejas diezgan ciešie kontakti priekšvēlēšanu cīņā ar reakcionārajām krievu un vācu buržuāzijas aprindām liecināja, ka tās programmai lielā mērā piemita tikai aģitācijas raksturs un opozīcijas galvenais uzdevums bija panākt savu kandidātu ievēlēšanu, lai ar komunālās pašvaldības palīdzību nostiprinātu savu ekonomisko stāvokli.

Vēlēšanās Liepājā uzvarēja apvienotais vācu buržuāzijas un latviešu māmuļnieciskās buržuāzijas bloks, kuru atbalstīja arī vairāki citi nacionālie buržuāzijas grupējumi. Latviešu buržuāzija ieguva 20 domnieku vietu, vācu — 26, krievu — 4, poļu un lietuviešu — 5 domnieku vietas; 5 ebreju buržuāzijas domniekus iecēla vietējie cara varas orgāni.²²⁹ Vietējā administrācija norādīja, ka jaunievēlētais domes sastāvs ar pilsētas galvu V. Dreijersdorfu un tā biedru T. Breikšu priekšgalā ir pilnīgi uzticams un tā attieksme pret valdību ir tāda, ka nevar vēlēties neko labāku.²³⁰

Atšķirībā no vēlēšanām Rīgā un Jelgavā (par pēdējo sk. tālāk), kā arī 1910. g. vēlēšanām Liepājā, kad kompromisus slēdza latviešu un vācu buržuāzijas augstākie slāņi, 1914. gadā Liepājas pilsētas domes vēlēšanu laikā vācu buržuāzija izdarīja veiklu manevru un noslēdza kompromisu ar latviešu sīkburžuāziju.²³¹ Liepājas «māmuļnieki» tāpat kā IV Valsts domes vēlēšanās apvienojās ar opozīcijas labējo spārnu un izveidoja vienotu vēletāju komiteju T. Breikša, G. Seskova u. c. vadībā. To

²²⁶ «Liepājas Atbalss», 1910, 9. februārī, Nr. 32.

²²⁷ LCVVA, 4569. f., 7. apr., 349. l., 68.—69. lp.

²²⁸ Turpat, 51.—53. lp. Programma bija nosaukta par «Latviešu opozīcijas partijas programmu».

²²⁹ ЦГИА СССР, ф. 1288, оп. 5, д. 36, л. 22—43.

²³⁰ Turpat, 2. lp.

²³¹ «Jaunā Balss», 1914, 15. aprīlī, Nr. 18.

laikraksti «Liepājas Atbalss» un «Liepājas Dienas Avīze» aktīvi iesaistījās priekšvēlēšanu cīņā. Sākumā «māmuļnieki» mēģināja vienoties ar opozīciju, kuru šoreiz pārstāvēja laikraksta «Dzīve» sīkburžuāziskā grupa. Opozīcijai tika izvirzītas vairākas prasības — atteikties no vēlēšanu bloka ar vācu buržuāziju, opozīcijas vēlēšanu komitejai pievienoties «māmuļnieku» komitejai un piedalīties vēlēšanās ar kopīgu platformu, domnieku kandidātus izvirzot apvienotā vēletāju sapulcē. Opozīcija sarunām piekrita, tomēr prasīja savam piekritēju skaitam atbilstošu domnieku skaitu.²³² Nepanākusi vienošanās ar latviešu māmuļnieciskās buržuāzijas komiteju, opozīcijas komiteja uzstājās vēlēšanās kopā ar vācu buržuāziju. Strādnieku laikraksts «Jaunā Balss» norādīja, ka, tirgojoties par domnieku vietām, Liepājas sīkburžuāzija ir aizmirsusi demokrātijas uzdevumus un pabalsta vienu konservatīvu grupu tās cīņā pret otru konservatīvu grupu, lai ar vācu lielburžuāzijas palīdzību siltās vietās iekļūtu atsevišķi sīkburžuāzijas pārstāvji.²³³ Liepājas sīkburžuāzija guva uzvaru pār māmuļniekiem, bet pilsētas saimniecībā nekas nemainījās, jo lielākais īpatsvars domē bija konservatīvās vācu lielburžuāzijas pārstāvjiem. Laikraksta «Dzīve» grupas darbība skaidri atsedza sīkburžuāziskās demokrātijas istos mērķus pilsētu pašvaldību vēlēšanās — jebkuriem līdzekļiem iesēties mikstajos domnieku krēslos.

Jelgavā pilsētas domes vēlēšanas noritēja mierīgāk nekā Rīgā un Liepājā. Vietējā latviešu lielburžuāzija un tai tuvie slāņi, kas grupējās ap Jelgavas Latviešu biedrību, vietējām kredītiestādēm u. c., turpināja tradicionālo sadarbības politiku ar vācu buržuāziju pilsētas pašvaldībā. 1909. g. septembrī no priekšvēlēšanu sapulces 80 dalībniekiem tikai ap 10 izteicās pret kompromisu ar vācu buržuāziju.²³⁴ Kompromiss nodrošināja latviešu buržuāzijai tikai 16 (26,7%) domnieku vietas, atstājot vācu buržuāzijai 38 (63,3%) domnieku vietas un līdz ar to vadošo lomu Jelgavas komunālajā pašvaldībā.²³⁵ Arī 1913. gadā tika noslēgts līdzīgs kompromiss. Neraugoties uz to, ka šoreiz vācu buržuāzija latviešiem piedāvāja tikai 15 domnieku vietas, 1913. g. 27. novembra priekšvēlēšanu sapulcē pret kompromisu izskanēja tikai atsevišķas balsis.²³⁶ Rīgas liberāļu avīzes aicināja Jelgavas latviešu buržuāziju panākt tai cienīgāku stāvokli pilsētas pašvaldībā. Uz to Jelgavas «Tēvija» atbildēja ar aizrādījumu Rīgas

²³² «Dzīve», 1914, 9. aprīlī, Nr. 78.

²³³ «Jaunā Balss», 1914, 15. aprīlī, Nr. 18.

²³⁴ «Latvija», 1909, 18. septembrī, Nr. 215.

²³⁵ ЦГИА СССР, ф. 1288, оп. 5, д. 36, л. 1.

²³⁶ «Jaunais Ceļš», 1913, 30. novembrī, Nr. 2.

buržuāzijai nejaukties Jelgavas buržuāzijas lietās, kuru būtībā apmierināja esošās pilsētas domes komunālā politika.²³⁷ Par domnieku kandidātiem latviešu buržuāzija izvirzīja lielākoties līdzinējos latviešu domniekus. Tie bija lielu namu īpašnieki, bagāti tirgotāji, fabrikanti un advokāti, kā E. Eilenbergs, J. Frišmanis, K. Graudiņš, K. Pauļuks, Ē. Feldmanis u. c. Daudzi no domniekiem bija cieši saistīti ar J. Bisenieka vadītajiem lielkapitālistiskajiem uzņēmumiem.

Izņemot Latgali, kur latviešu buržuāzijas īpatsvars pilsētu pašvaldībā bija niecīgs, latviešu buržuāzija bija izspiedusi savus konkurentus no lielākās daļas provinču pilsētu pašvaldības. Vācu buržuāzija savas vadošās pozīcijas bija saglabājusi tikai atsevišķās provinces pilsētās, kā Kuldīgā, Ventspilī un dažās citās. Tomēr Ventspilī notika ļoti asa latviešu un vācu buržuāzijas cīņa par pašvaldības sagrābšanu savās rokās, vietējai administrācijai atklāti atbalstot vācu buržuāziju. 1907. gadā noslēgtais kompromiss latviešu un vācu buržuāzijas starpā izjuka,²³⁸ jo pēdējā negribēja samierināties ar latviešu buržuāzijas pārsvaru domē un panāca, ka gubernators vēlēšanas atcēla. Atcēla arī 1909. g. oktobrī un tad atkal decembrī notikušās vēlēšanas, kurās uzvaru bija izcīnījusi latviešu buržuāzija. 1910. g. vēlēšanu iznākums bija labvēlīgs vācu buržuāzijai, un šīs vēlēšanas neatcēla. Tomēr 1912. g. vēlēšanās latviešu buržuāzija konservatīvo T. Antmaņa un A. Blaua vadībā atkal uzvarēja, iegūstot 33 no 40 domnieku vietām. Tad iejaucās Kurzemes gubernators, kas neapstiprināja par pilsētas galvu latviešu buržuāzijas pārstāvjus A. Blauu un pēc tam J. Turauski, bet nozīmēja šajā amatā vācu buržuāzijas pārstāvi, agrāko pilsētas valdes locekli E. Reinekī.²³⁹

Valkā galvenie konkurenti pilsētas domes vēlēšanās bija igauņu un latviešu buržuāzija. Latviešu buržuāzija šeit cieši sadarbojās ar vietējo vācu buržuāziju. Latviešu un vācu buržuāzijas nekustamie īpašumi bija izvietoti lielākoties pilsētas lejas daļā, kur bija izveidojies arī Valkas sabiedriskais un ekonomiskais centrs — atradās tirgus, labākie veikali, pilsētas valde, baznīca u. c. Igauņu buržuāzijai iegūstot pārsvaru pilsētas domē, tā sāka pārvietot tirgus laukumu, iebraucamās vietas u. c. uz pilsētas augšējo daļu, kur bija izvietoti galvenokārt tās nekustamie īpašumi. Valkas centram veidojoties jaunā vietā, nekustamo īpašumu vērtība pilsētas lejas daļā kritās.²⁴⁰ Tas arī veicināja vācu un latviešu buržuāzijas apvienošanos un cīņu pret igauņu

²³⁷ «Tēvija», 1913, 3. decembrī, Nr. 139.

²³⁸ «Latvija», 1907, 21. augustā, Nr. 193.

²³⁹ ЦГИА СССР, ф. 1288, оп. 5, л. 36, л. 3, 219.

²⁴⁰ Turpat, 77. l., 66. lp.

buržuāzijas pārsvaru Valkas komunālajā pašvaldībā. Tomēr igauņu buržuāzijai izdevās saglabāt te savas vadošās pozīcijas. 1910. gadā tā no 40 domnieku vietām ieguva 27, bet latviešu buržuāzija — tikai 10. 1914. gadā igauņu buržuāzija faktiski pavisam izspieda no pilsētas domes visus savus konkurentus, iegūstot 36 domnieku vietas.²⁴¹

Daudzās mazpilsētās, kuru pašvaldības iestādes bija latviešu buržuāzijas rokās, vēlēšanu cīņa risinājās starp turīgākajām latviešu buržuāzijas aprindām un sikburžuāziju. Raksturīgs piemērs bija Valmiera. Ja 1910. gadā vēlēšanas noritēja mierīgi, tad 1914. gadā vēlēšanu cīņa risinājās starp pilsētas centra lielākajiem latviešu namīpašniekiem un tirgotājiem un nomaļu rajonu nelielo māju īpašniekiem.²⁴² Ekonomiskā ietekmīguma un labākas organizētības dēļ uzvarēja turīgākās aprindas. Līdzīgi vēlēšanu cīņa 1914. gadā noritēja Limbažos, kur nomaļu nelielo māju īpašnieki arī cieta neveiksmi.²⁴³ Viens no galvenajiem līdzekļiem vēlēšanu cīņā mazpilsētās bija kredītiestādes: nostāšanās opozīcijā pret bagātāko latviešu buržuāziju bieži bija līdzvērtīga kredīta zaudēšanai. Tukuma domes vēlēšanu laikā 1911. gadā pilsētas domnieku aprindas, piemēram, izmantoja savu vadošo stāvokli krājaizdevu kasē pie Tukuma Latviešu biedrības, lai ietekmētu opozicionāros vēlētajus.²⁴⁴

Pašvaldības iestāžu vēlēšanās latviešu buržuāzija, tāpat kā pārējo nacionālo grupu buržuāzija, solījās aizstāvēt visu iedzīvotāju slāņu intereses, tomēr praksē tā plēsonībā bieži vien pat pārspēja vācu buržuāziju. J. Jansons-Brauns rakstīja: «Gadiem smilgstējuši tautiskie pilsoņi, tikko klāt tikuši pie pilsētas ienesīgām vietām, nemaz nelieto vairs dakšiņas, bet grābj tieši ar visiem pirkstiem bļodā...» Liepājā latviešu buržuāzija saimnieko «tā savā labā, ka demokrātiskiem iedzīvotāju slāņiem atliekas tikai nopūsties pēc veciem vācu birģeļu laikiem pilsētas domē».²⁴⁵ Sociāldemokrātiem pilsētu vēlēšanu likums nedeva nekādas iespējas ievēlēt pilsētas domē darbaļaužu pārstāvjus. Tomēr viņi izmantoja vēlēšanu kampaņu, lai politiski izglītotu masas, atmaskotu latviešu un vācu buržuāzijas savtīgumu. LSD komunālā programma bija patiesi demokrātiska un internacionāla, pieņemama visiem Latvijas darbaļaudīm neatkarīgi no tautības.²⁴⁶

Lai gan latviešu buržuāzija neieguva daudzas prasītās refor-

²⁴¹ ЦГИА СССР, ф. 1288, оп. 5, д. 77, л. 66, 299—302.

²⁴² LCVVA, 26. f., 1. apr., 410. l., 15., 73. lp.

²⁴³ ЦГИА СССР, ф. 1288, оп. 5, д. 77, л. 200.

²⁴⁴ Turpat, 36. l., 180. lp.

²⁴⁵ Jansons-Brauns J. Mūsu tautiskā pilsonība. — Kopoti raksti, 7. sēj., 198. lpp.

²⁴⁶ *Apine I.* Latvijas sociāldemokrātija un nacionālais jautājums, 175. lpp.

mas, tomēr vairākos jautājumos carisms sniedza tai jūtamam atbalstu. Jauno revolucionāru uzplūdu apstākļos pieauga arī zināma carisma interese par dažām reformām Latvijā. Vidzemes gubernatora 1912. g. atskaitē cars bija pasvītrotis gubernatora norādījumus par vairākām nepieciešamām izmaiņām, kuras lielā mērā atbilda latviešu buržuāzijas interesēm. Pasvītrotas bija prasības pēc ceļu klaušu aizstāšanas ar naudas nodokli, baznīcu nodokļu nokārtošanas, patronāta atcelšanas, konservatīvas zemstes ieviešanas, kā arī norādījums par bezzemnieku «netaisnīgi» lielo pārstāvniecību pagastu sapulcēs u. c. Ministru padome, apspriežot šo atskaiti un ievērojot cara pasvītrotumus, nosūtīja attiecīgajām instancēm norādījumus par minēto izmaiņu vēlamību.²⁴⁷

Izmantojot sava ekonomiskā potenciāla pieaugumu, latviešu buržuāzija bija guvusi arī noteiktus panākumus vietējās pašvaldības iestādēs. Tomēr kā pilsētu pašvaldības, tā arī latviešu buržuāzijas prasītās Krievijas tipa zemstes bija izteikti saimnieciska rakstura organizācijas, kuru tiesības bija visai šauras. Tas liecina, ka nacionālajā jautājumā latviešu buržuāzija faktiski aprobežojās ar ekonomiskām prasībām savās šauri šķiriskajās interesēs. Latviešu buržuāzija negāja tālāk par liberālu izvirzīto prasību pēc latviešu apdzīvoto apgabalu apvienošanas vienā guberņā, ne oficiāli, ne arī savos preses izdevumos tā pat neizvirzīja autonomijas jautājumu, ko šajā laikā pacēla dažu citu nomauļu tautu buržuāzija. Latviešu buržuāzija pat nedomāja risināt tautas nacionālās atbrīvošanās uzdevumus, tā palika uzticīga Krievijas impērijas pavalstniece, jo bez carisma atbalsta jutās vāja blakus spēcīgajam konkurentam — vācu muižniekiem un buržuāzijai, kā arī konfrontācijā ar revolucionāro proletariātu.²⁴⁸

Jautājums par latviešu buržuāzijas centieniem pēc neatkarīgas valsts šajā laikā pacēlās tikai sakarā ar jau minētajām Baltijas vācu muižnieku nepamatotajām denūciācijām par latviešu buržuāzijas «separātistiskajām tendencēm» Krievijas pirmās buržuāziski demokrātiskās revolūcijas laikā. Pilnīga lojalitāte patvaldībai un Krievijas impērijai bija viens no latviešu buržuāzijas politisko programmu svarīgākajiem punktiem. Vienīgi necīgā latviešu eseru grupiņa izvirzīja Latvijas politiskās autonomijas ideju, taču latviešu buržuāzijas attieksme arī pret eseru sīkburžuāzisko revolucionārismu bija pilnīgi noraidoša. Latviešu buržuāzija centās izmantot katru izdevīgu gadījumu, lai apliecinātu savu pilnīgo padevību cariskajai Krievijai. 1915. gadā iesniegumā valdības iestādēm F. Veinbergs, raksturojot politiskos virzienus

²⁴⁷ LCVVA, 3. f., 4. apr., 375. l., 65. lp.

²⁴⁸ *Apine I.* Latvijas sociāldemokrātija un nacionālais jautājums, 111., 163. lpp.

latviešu vidū, norādīja uz diviem galvenajiem strāvojumiem — nacionālistisko un revolucionāro sociāldemokrātisko, kuru starpā notiek asa cīņa. Buržuāzijas reakcionārā spārna līderis uzsvēra: «Vairākus gadu desmitus latviešu nacionālā kustība vērsa latviešu skatus uz cara varu, mācīja viņus, ka tikai no šīs varas atkārtīga viņu nākotne, un iedvesa viņiem dziļas lojālas uzticības jūtas (глубокие чувства верноподданнической преданности).»²⁴⁹ Tāds pats bija arī liberālās buržuāzijas viedoklis. «Progresīvā bloka» deputāts J. Zālītis 1912. gadā no IV Valsts domes tribīnes uzsvēra, ka «latvieši un igauņi vienmēr atzinuši, atzīst un atzīs Krieviju par savu dzimteni. Viņiem nekad nav bijuši un nav centieni norobežoties no Krievijas.»²⁵⁰ Varētu minēt vēl ļoti daudzus šādus un līdzīgus citātus, jo latviešu buržuāzija savu padevības jūtu apliecinājumos bija ārkārtīgi daiļrunīga.

Latviešu buržuāzijai 20. gs. sākumā pievēršot ļoti lielu vērību savu ekonomisko un politisko pozīciju tālākai nostiprināšanai, vēl jo svarīgāka tās politikas sastāvdaļa bija cīņa pret LSD vadīto Latvijas darbaļaužu kustību visās tās izpausmēs, cīņa pret jaunās revolūcijas draudiem.

3. Latviešu buržuāzijas uzbrukums proletariāta organizētajai cīņai

Ar 3. jūnija apvērsumu sākoties ārkārtīgi smagajam reakcijas periodam, kas tieši saistīts ar Krievijas impērijas jaunās valdības galvas P. Stolipina vārdu, pret strādniekiem un zemniekiem

²⁴⁹ Pret latviešu buržuāziju vērstos apvainojumus separātismā un «centienos radīt kādu tur «lielo latviju» (tā tekstā — ar mazo burtu!) F. Veinbergs tālāk novērtēja šādi: «Saprotams, ka tas ir tikai izsmieklis. Patiesi: kas tā par inteliģenci, kas taisās no divu miljonu tautas izveidot «lielu» valsti! Bet latviešu nacionālisti ne ar ko šo izsmieklu nav nopelnījuši. Viņu «lielā» dzimtene vienmēr bijusi *Krievija*. Ja apvainojumu sacerētāji tiešām ticēja, ka latviešu nacionālisti saredzējuši savu lielo dzimteni kādā tur «lielajā latvijā», tad viņi latviešu inteliģenci novērtējuši pārāk zemu» (Докладная записка редактора латышской газеты «Рига Авизе» Ф. И. Вейнберга по вопросу о политическом направлении латышей. Пр., 1915, с. 10).

²⁵⁰ Raksturodams latviešu un igauņu buržuāzijas pilnīgo lojalitāti carismam un Krievijas impērijai, J. Zālītis teica, ka ne latviešiem, ne igauņiem «nav slavenas vēsturiskās pagātnes, nav bijušas atsevišķas valstis, un tāpēc, kā arī sava mazā skaita dēļ viņiem nav nekāda pamata censties pēc norobežošanās tagad... Visus spriedelējumus, baumas, apvainojumus par latviešu un igauņu separātismu palaiduši dzīvē cilvēki, kas neizprot Baltijas guberņu dzīves apstākļus, vai mūsu bijušie kungi, kuri 600 gadus turēja mūs verdzībā un kuri tagad, kad šī verdzība beigusies, kad pateicoties krievu valdnieku augstsirdībai mēs izslidējām no mūsu apspiedēju nagiem, joprojām grib saglabāt pār mums savu ietekmi un cenšas nostādīt mūs valdības acīs par separātistiem» (Государственная дума. Четвертый созыв... Сессия I, ч. I, с. 878).

tika vērstas neredzēti nežēlīgas represijas, kuru mērķis bija iznīcināt visu, kas atgādināja revolūciju. Tūkstošiem strādnieku un zemnieku nomocīja, nošāva, pakāra, vēl vairāk ieslodzīja cietumos, izsūtīja trimdā. Ar īpašu niknumu reakcija plosījās Latvijā, kur revolūcijas vilnis bija uzbangojis sevišķi augstu. Pēc aptuveniem datiem, kontrrevolūcijas terora upuru skaits Latvijā pārsniedza 10 tūkst., nogalināto vien bija ap 3 tūkst.²⁵¹ Līdz 1908. g. septembrim Latvijā pastāvēja karastāvoklis, bet līdz 1913. g. septembrim — pastiprinātās apsardzības stāvoklis, līdz 1911. g. vidum te darbojās karatiesas. Lai sekmētu cīņu pret revolucionāro kustību, augstākā vara Baltijā bija koncentrēta ģenerālgubernatora A. Mellera-Zakomeļska rokās.²⁵²

Smagajos reakcijas gados, kad Latvijā ievāca savu asiņaino ražu soda ekspedīcijas un karatiesas, latviešu buržuāzija sniedza tiešu atbalstu carismam tā cīņā pret revolucionāro kustību. Progresīvais laikraksts «Vārpas» rakstīja, ka, «tikko reakcija ņēma pārsvaru, tad tautiskā inteliģence pasteidzās savu tautu aizliegt un uzveda īstu raganu deju. «Rīg[as] Avīzē» melnie sauca: «Sītiēt krustā!» Latv[iešu] kadeti un liberāļi no Zāmuēlu, Albertu un Stumbergu sugas pielūdza bruņoto kulaku un sludināja: «Spieģojiet, spieģojiet, Latvijas dēli.» Savus kājas spērienus izdalīja arī nēlaiķes «Balss» jeb tagadējā «Dz[imtenes] V[ēstneša]» demokrāti.»²⁵³ Latviešu buržuāzijas attieksmi pret soda ekspedīcijām visai skaidri atspoguļoja tās nostāja pret III Valsts domē iesniegto LSD sagatavoto pieprasījumu par soda ekspedīciju darbību Baltijā.²⁵⁴ Galēji labējo buržuāzijas aprindu laikraksts «Rīgas Avīze», kas jau no pirmajām soda ekspedīciju ierašanās dienām bija tās atbalstītājs, gandrīz vai pārmēta soda ekspedīcijām pārāk humānu rīcību.²⁵⁵ Tautībnieki būtībā solidarizējās ar Baltijas vācu muižniecību, kas centās LSD iesniegumā minētos asiņainās patvaļas faktus noliegt un savu rīcību atzina par pilnīgi pareizu. Tas izrietēja no tautībnieku uzskata, ka labākais cīņas veids pret revolucionāro kustību ir neaprobežotas patvaldības

²⁵¹ Latvijas Komunistiskās partijas vēstures apcerējumi, 1. d., 161. lpp.

²⁵² Baltijas pagaidu ģenerālgubernatora posteni likvidēja 1909. g. martā sakarā ar karastāvokļa atcelšanu.

²⁵³ «Vārpas», 1909, 20. jūnijā, Nr. 9.

²⁵⁴ II Valsts domē neizskatīto LSD sagatavoto pieprasījumu par soda ekspedīciju darbību Baltijā A. Priedkalns pēc papildināšanas 1908. g. maijā iesniedza III Valsts domē. Pieprasījumu bija parakstījuši sociāldemokrātu un trudoviku deputāti. Tomēr pieprasījumu komisija tikai 1910. gadā sagatavoja par šo interpelāciju pieticīgu ziņojumu Valsts domei (*Salda V.* Kontrrevolucionārais terors Latvijā un tā atskaņas Valsts domē. — Grām.: Latvijas Komunistiskās partijas stratēģija un taktika. 1905.—1907. gada revolūcija. Republikas augstskolu zinātnisko rakstu krājums. R., 1976, 97., 98. lpp.).

²⁵⁵ «Rīgas Avīze», 1911, 4. janvārī, Nr. 2.

pastāvēšana un nežēlīgas represijas. «Rīgas Avīze» rakstīja, ka želošanās par soda ekspedīciju un vācu muižnieku nežēlību esot pilnīga muļķība, jo šo bardzību izsaukusi revolūcija; visas dusmas tādēļ vajagot vērst «pret tiem nežēlīgiem viltņiem un mānītājiem, kuri ļaudis paveduši uz dumpja un revolūcijas ceļu».²⁵⁶ «Rīgas Avīze» pievienojās baronu preses korim arī jautājumā par karastāvokli, pierādot, ka tā atcelšana Latvijā nebūtu vēlama.

Oktobristiskā un liberālā virziena latviešu buržuāzijas nostāja zināmā mērā atšķīrās no klaji melnsimtniecisko buržuāzijas aprindu viedokļa. I Valsts domē latviešu buržuāzijas deputāti bija iesnieguši interpelāciju par soda ekspedīciju nelikumīgo darbību Baltijā, jo, revolūcijai turpinoties, viņi neuzdrošinājās noklusēt šo jautājumu. Tomēr iesnieguma galvenais nolūks nebija vis pasargāt tautu no soda ekspedīciju zvērībām, bet gan ieteikt iedarbīgāku rīcības veidu revolūcijas sekmīgākai apspiešanai un gūt vietējās buržuāzijas tiesību paplašināšanu.²⁵⁷ Līdz ar revolūcijas atplūdiem latviešu buržuāzijas pozīcija kļuva izteiktāk kontrrevolucionāra. Oktobristiskā latviešu buržuāzija faktiski attaisnoja soda ekspedīciju darbību un atzina to par pareizu. «Pret ieročiem darbojas ar ieročiem,» rakstīja «Tēvija», iesakot pagastiem izpildīt savu «pienākumu», nežēlot un neslēpt revolucionārus; «jo drīzāk un pilnīgāk tie atsvabināsies no bīstamākiem elementiem, jo ātrāk un pilnīgāk nodibināsies kārtība un miers».²⁵⁸ Liberāļus, kas tāpat uzskatīja, ka revolūcijai jādara gals, bet tomēr atzina, ka šis «svētigais darbs» veicams, daudz maz ievērojot juridiskās normas, neapšaubāmi neapmierināja arī tas, ka par patvaldības galveno sabiedroto revolūcijas apspiešanā bija kļuvusi vācu muižniecība. «Dzimtenes Vēstnesis» sakarā ar karastāvokļa atcelšanu rakstīja: «Normālākiem apstākļiem iestājoties, taisni pašas sabiedrības un avīžniecības pienākums būs — apkārot visas nelikumības, no kurās puses tās arī nenāktu.»²⁵⁹ Lai gan Baltijas deputāti M. Šulcbergs un L. Niselovičs LSD interpelācijas apspriešanas gaitā minēja vairākus soda ekspedīciju nelikumīgās darbības faktus un norādīja uz vācu muižniecības nepievilcīgo lomu soda ekspedīciju vadīšanā, tomēr galvenokārt viņi centās pierādīt buržuāzijas lojalitāti carismam un nosodīja revolucionārus.²⁶⁰ «Dzimtenes Vēstneša» nostāja pret interpelāciju bija noraidoša: liberāļu laikraksts rakstīja, ka sociāldemokrāti,

²⁵⁶ «Rīgas Avīze», 1907, 7. augustā, Nr. 172.

²⁵⁷ *Salda V.* Kontrrevolucionārais terors Latvijā..., 88., 89. lpp.

²⁵⁸ *Krastiņš J.* 1905. gada revolūcija Latvijā, 278. lpp.

²⁵⁹ «Dzimtenes Vēstnesis», 1908, 1. septembrī, Nr. 202.

²⁶⁰ *Salda V.* Kontrrevolucionārais terors Latvijā..., 100. lpp.

iesniedzot to, netiecās pēc vēsturiskās patiesības noskaidrošanas, bet tikai gribēja radīt iespaidu, ka valdība ir asinskārīga.²⁶¹ Atbalstot carismu, liberāļi faktiski visas soda ekspedīciju zvērības centās pierakstīt vienīgi vācu muižniekiem. Sevišķi asi liberāļi vērsās pret muižniecības centieniem apvainot visus latviešus (t. i., arī buržuāziju) revolucionārisma un separātisma. «Dzimtenes Vēstnesis» sašutis rakstīja, ka vainot sociāldemokrātu «negēlībās» visus latviešus esot pilnīgs ārprāts. Laikraksts uzsvēra, ka latviešu tauta esot Krievijas impērijai visuzticamākais elements iespējamā karā ar Vāciju, un apgalvoja, ka tikai ar to esot izskaidrojams vietējās vācu muižniecības aklais naidis pret latviešiem.²⁶²

Kontrevolūcijas uzbrukuma laikā pilsētu buržuāzijai pieslējās arī budži — «pelēkie baroni». Agrāk revolūcijai simpatizējošie turīgie saimnieki novērsās no tās, daudzi budži sniedza tiešu palīdzību soda ekspedīcijām.²⁶³ Zīmīgi, ka soda ekspedīciju vadītāji daudziem «pelēkajiem baroniem» atļāva turēt ieročus.²⁶⁴

Tādējādi lielākā vai mazākā mērā visa latviešu buržuāzija atbalstīja carisma un vācu muižniecības atklāto teroru un asiņaino izrēķināšanos ar revolucionāriem. Raksturīga buržuāzijas politiskās darbības sastāvdaļa bija tieksme izkropļot un apmelot 1905.—1907. g. revolūciju. Propagandējot revolucionārā sabiedrības attīstības ceļa «nepamatotību» un «bezprātību», buržuāzijas ideologi visiem spēkiem centās izdzēst no latviešu tautas atmiņas tās neseno varonīgo revolucionāro pagātņi. Nenoteikta bija sīkburžuāziskās «Jaunās Dienas Lapas» pozīcija. Tā gan izturējās noraidoši pret soda ekspedīciju darbību, tomēr aprobežojās ar Valsts domes sežu stenogrammu publicēšanu par augšminētās interpelācijas apspriešanu, bet «...citādi tā nesniedza nekādu atskatu uz... neseno pārdzīvoto pagātņi, nemēģināja nemaz atspēkot latviešu junkuru nežēlīgos melus, ne arī vispār apgaismot interpelācijas jautājumu».²⁶⁵

Strādnieku šķiras smago stāvokli vēl paasināja kapitalistu uzbrukums strādnieku ekonomiskajiem iekarojumiem. Izmantojot rūpnieciskās ražošanas samazināšanos, fabrikanti masveidīgi atlaida revolucionāri noskaņotos strādniekus. Rīgas fabrikantu biedrība bija viena no aktīvākajām un nesamierināmākajām rūpnieciskās buržuāzijas organizācijām Krievijā. Tūlīt pēc savas izveidošanās tā griezās pie valdības ar kategorisku prasību likvi-

²⁶¹ «Dzimtenes Vēstnesis», 1911, 3. februārī, Nr. 27.

²⁶² Turpat, 1910, 29. decembrī, Nr. 300.

²⁶³ *Krastiņš J.* 1905. gada revolūcija Latvijā, 280. lpp.

²⁶⁴ LCVVA, 412. t., 4. apr., 607. l., 8. lp.

²⁶⁵ *Jansons-Brauns J.* Baltijas soda ekspedīciju interpelācija. — Kopoti raksti, 7. sēj., 42., 43. lpp.

dēt visus streikus. Rīgas fabrikantu biedrība bija viena no pirmajām rūpnieku savienībām, kas nopietni piedraudēja strādniekiem ar vispārēju lokautu. Savā 1906. g. 21. jūnija lēmumā biedrība izvirzīja lozungu — nekādu piekāpšanos strādniekiem.²⁶⁶ Tika pilnveidota melno sarakstu sistēma. Rīgas fabrikantu biedrības darbaspēka līgšanas koordinācijas birojs un pilsētas darba uzrādīšanas kantoris rūpīgi pārbaudīja strādniekus, iekārtoja speciālu kartotēku, kur bija norādīti strādnieku atļaišanas cēloņi, u. c. Liepājā par fabrikantu līdzekļiem izveidoja īpašu policiju revolucionāri noskaņoto strādnieku noteikšanai. Notika plašs uzbrukums strādnieku dzīves līmenim, gan pazeminot darba algu, gan pagarinot darba dienu. Fabrikanti izmantoja zinātniskas darba organizācijas metodes, lai palielinātu darba intensitāti.²⁶⁷ Sevišķi smags bija strādnieku stāvoklis sīkajos uzņēmumos, kur darba alga parasti bija zemāka nekā lielajos uzņēmumos, bet darba apstākļi — daudz sliktāki. Un tieši sīko un vidējo uzņēmumu grupā latviešu buržuāzijai bija vislielākais īpatsvars. Tālaika presē sastopamas daudzas ziņas par strādnieku smago stāvokli latviešu buržuāzijas uzņēmumos. Galīgi antisantāri apstākļi valdīja, piemēram, Dobeles aprīņķa ķieģelrūpniecības uzņēmumu lielākajā daļā. J. Zommera uzņēmumā trūka jebkādi elementāri sanitāri mezgli, dzeramais ūdens, medikamenti u. c. Tādos pašos apstākļos strādāja celtniecības strādnieki, kas bija nodarbināti J. Kaugara ķieģelniecības būvē, un vairāku citu uzņēmumu strādnieki.²⁶⁸ Savā uzbrukumā strādniekiem fabrikanti aizgāja tik tālu, ka pat Vidzemes guberņas žandarmērijas priekšnieks 1909. g. septembrī bija spiests ziņot gubernatoram, ka, pēc aģentūras ziņām, «fabriku administrācija patvaļīgi ievēd tādu kārtību, izturas pret strādniekiem tik augstprātīgi un maksā tādu darba algu, ka strādnieku vidū parādījusies galēja neapmierinātība un nīknums».²⁶⁹

Fabrikanti, cenšoties uzpirkt strādnieku nelielu daļu, mēģināja izveidot strādnieku aristokrātiju. Šī uzpirkšana cieši savijās ar teroru fabrikās un dažādu strādniekus verdzinošu noteikumu sistēmas ieviešanu. Vietējā strādnieku presē šo specifisko sistēmu nīcinoši nosauca par «kulaku—starpnieku sistēmu».²⁷⁰ Daži fabrikanti gan centās ar atsevišķiem filantropiskiem pasākumiem darba apstākļu u. c. uzlabošanā mazināt šķiru cīņas asumu savos uzņēmumos un ar to izvairīties no streikiem, kā arī palielināt

²⁶⁶ *Ерманский А.* Крупная буржуазия. — В кн.: Общественное движение в России в начале XX-го века, т. 2, ч. 2. Спб., 1910, с. 72, 84, 85.

²⁶⁷ Очерки экономической истории Латвии (1900—1917), с. 124—128.

²⁶⁸ LCVVA, 412. f., 4. apr., 793. l., 2. lp.; 794. l., 2. lp.

²⁶⁹ Turpat, 3. f., 4. apr., 140. l., 1. lp.

²⁷⁰ Очерки экономической истории Латвии (1900—1917), с. 126.

strādnieku darba intensitāti. Viens no šādiem uzņēmējiem bija A. Dombrovskis, kas bija tolaik arī pazīstams literatūras un mākslas mecenāts. Tomēr šiem atsevišķajiem pasākumiem patiesībā bija reklāmas raksturs un tie kaut cik jūtami strādnieku stāvokli neuzlaboja. Vairāk nekā 300 strādnieku ekspluatācija A. Dombrovska kokzāģētavā bija tikpat nežēlīga kā citos uzņēmumos.²⁷¹ Strādnieku laikraksts «Jaunais Laiks» rakstīja: «Mēs redzam, ka nevar būt strādniekiem un kungiem, kaut arī «liberāliem», nekas kopējs, ne arī var paļauties uz viņu «filantropiju», bet mums pašiem jābūt nomodā par savu labklājību.»²⁷²

Rūpniecības uzplaukums zināmā mērā samazināja proletariāta rezerves armijas — bezdarbnieku skaitu. Strādnieki uzsāka neatlaidīgu cīņu par sava ekonomiskā stāvokļa uzlabošanu. Tomēr jau no paša sākuma streiku kustība uzdūrās uz organizētu pretsparu. Svarīgākajās rūpniecības nozarēs pret Latvijas strādniekiem uzstājās spēcīgās Rīgas fabrikantu biedrības, vietējo un Viskrievijas monopolu bloks, kā arī vietējais administratīvi policijiskais aparāts.²⁷³ Savā cīņā pret strādnieku kustību buržuāzija plaši izmantoja atklāta terora metodes. Rīgas biržas komiteja un Rīgas pilsētas valde panāca, ka arī 1907. gadā «industrijas interesēs» Rīgā atstāja kavalērijas vienības. Biržas komiteja asīgnēja to uzturēšanai 20 tūkst. rubļu. Savā 1907. g. 23. janvāra kopsapulcē arī Rīgas fabrikantu biedrība nolēma finansēt kavalērijas uzturēšanu.²⁷⁴

Cīņā pret strādnieku kustību Latvijas fabrikanti uzstājās vienoti ar visas Krievijas rūpniekiem. Ļoti cieši sakari Rīgas fabrikantu biedrībai izveidojās ar Rūpniecības un tirdzniecības pārstāvju kongresu padomi, Pēterburgas un Maskavas rūpnieku un fabrikantu biedrībām un citām Krievijas kapitālistu centrālajām organizācijām. Šīs organizācijas uzturēja savstarpējus sakarus, apmainījās ar informāciju. 1913. g. 9. augustā kongresu padome, norādot Rīgas fabrikantu biedrībai, ka pēdējā laikā streiku apjoms kļuvis draudošs un «visiem streikiem piemīt noteikta organizētības pakāpe», tāpēc aicināja fabrikantus organizēties visas Krievijas mērogā cīņai pret streiku kustību.²⁷⁵ Atsaucoties šim aicinājumam, Rīgas fabrikantu biedrība izvirzīja veselu programmu par veicamajiem pasākumiem, kura liecināja, ka biedrība joprojām ir par galēju cīņas līdzekļu izmantošanu pret strādnieku kustību. Rīgas fabrikantu biedrība atbalstīja kongresu

²⁷¹ «Laika Balss», 1911, 12. aprīlī, Nr. 14.

²⁷² «Jaunais Laiks», 1911, 24. decembrī, Nr. 39.

²⁷³ Очерки экономической истории Латвии (1900—1917), с. 129—130.

²⁷⁴ LCVVA, 3143. f., 1. apr., 1462. l., 13. lp.

²⁷⁵ Turpat, 30. lp.

padomes viedokli par centralizētas Viskrievijas organizācijas izveidošanu cīņai pret streikiem, prasīja likumdošanas ceļā ievērojami ierobežot strādnieku tiesības, t. i., faktiski likvidēt jau tā niecīgās likumā noteiktās strādnieku tiesības. Biedrība lika priekšā noteikt likumdošanas ceļā, ka darba jebkura patvaļīga atstāšana ir līguma pārkāpšana, kā arī prasīja laikposmu starp darba izteikšanu strādniekiem un to atlaišanu samazināt no divām nedēļām līdz trīs dienām, tāpat atcelt strādniekiem atzītās tiesības trīs dienas atrasties rūpnīcā, ja tie nestrādā, jo tas kavēnot streiklaužu iesaistīšanu darbā. Tika arī prasīts obligāti ieviest darba grāmatiņas, kur būtu ziņas par strādnieku pieņemšanu darbā un atlaišanu, un juridiski legalizēt «melnos sarakstus», noteikt daudz stingrākus sodus par aicinājumiem uzsākt streikus un par piedalīšanos streikos, kā arī par vēšanos pret streiklaužiem, nodrošināt tādu stāvokli, lai slimokasēm nebūtu ne mazāko iespēju pabalstīt streikojošos strādniekus, u. c. Lielu nozīmi Rīgas fabrikantu biedrība piešķīra rūpnieku organizāciju tālākai pilnveidošanai un nostiprināšanai. Biedrība uzsvēra, ka visiem rūpniekiem jāapvienojas solidarās savienībās un stingri jāievēro kopējie lēmumi, lai darītu galu stāvoklim, kad atsevišķi uzņēmēji nereti apmierina strādnieku prasības, tā cenšoties pārtraukt streiku. Vietējām fabrikantu organizācijām apvienojoties Viskrievijas organizācijā, jāizveido arī nozaru organizācijas. Kā uzņēmēju galveno cīņas līdzekli pret streikiem Rīgas fabrikantu biedrība minēja plašu lokautu organizēšanu, kas aptvertu visu rūpniecības rajonu vai arī attiecīgo rūpniecības nozari, un proponēja savstarpējo apdrošināšanos pret streikiem, kura atvieglotu lokautu īstenošanu. Sava iesnieguma nobeigumā Rīgas fabrikantu biedrība rakstīja: «Pilnīgi apzinoties visas grūtības, kas var rasties, īstenojot šos mūsu priekšlikumus, mēs tomēr domājam, ka rūpniecība tuvākajā nākotnē būs spiesta ķerties pie līdzīgiem pasākumiem cīņai ar streikiem.»²⁷⁶

Rīgas fabrikantu biedrība kā viena no pirmajām rūpnieku organizācijām Krievijā sāka koncentrēt finansiālos resursus cīņai pret streikiem. 1907. g. 6. septembrī Rīgas fabrikantu biedrība rakstīja Pēterburgas rūpnieku un fabrikantu biedrībai, ka Rīgas fabrikantu biedrība organizējusi savstarpējo palīdzību daļas zaudējumu atlīdzināšanai, ko uzņēmējiem radījuši streiki.²⁷⁷ 1912. g. maijā pēc Rīgas fabrikantu biedrības ierosmes pilsētā izveidoja savstarpējās apdrošināšanas savienību pret streikiem.²⁷⁸ Streiku

²⁷⁶ LCVVA, 2765. f., 1. apr., 153. l., 4.—8. lp.

²⁷⁷ Turpat, 150. l., 73. lp.

²⁷⁸ Отчет о деятельности Рижского общества фабрикантов в 1912 году. Рига, 1913, с. 4.

vai lokautu gadījumos savienībā apvienoto uzņēmumu zaudējumus daļēji atlīdzināja, ja savienības valde laikus tika informēta par streika norisi, strādnieku prasībām u. c., kā arī tika izpildīti visi valdes norādījumi.²⁷⁹ Fabrikanti izstrādāja arī plašu sodu sistēmu cīņai pret streikojošiem strādniekiem. Sevišķi buržuāziju, tāpat kā vietējo un centrālo cara administrāciju, uztrauca politiskie streiki. Ar īpašām bailēm fabrikanti gaidīja tuvojamies darbaļaužu starptautiskās solidaritātes dienu — 1. Maiju. Pirms tās Rīgas fabrikantu biedrība izsūtīja saviem biedriem apkārt rakstus ar kategorisku prasību lietot pret 1. maijā streikojošiem strādniekiem nesaudzīgus sodus.²⁸⁰

Sikrūpniecībā un celtniecībā, kur uzņēmēji bija organizēti vājāk, strādnieki biežāk guva streikos zināmus panākumus, izcīnot daļēju darba algas paaugstināšanu un darba dienas saīsināšanu.²⁸¹ Tas ļoti uztrauca sikrūpniekus, un daudzi no viņiem meklēja Rīgas fabrikantu biedrības palīdzību. Rīgas štaueru biedrība cīnījās pret ostas strādnieku streiku saņēma Rīgas biržas komitejas atbalstu.²⁸² Kā jau agrāk minēts, izveidojās arī vairākas sikrūpnieku apvienības, kuru galvenais mērķis bija cīņa pret streiku kustību.

Raksturīga šajā ziņā bija Rīgas maiznieku biedrības darbība. Jau dažas dienas pēc savas nodibināšanas biedrība izveidoja strādnieku pieņemšanas biroju, kā arī stājās pie noteikumu izstrādāšanas, par kuru neizpildīšanu strādniekus varētu saukt pie atbildības. 1913. gadā maizes ceptuvju strādnieku streika laikā uzņēmēji izmantoja biedrību, lai solidāri uzstātos pret strādniekiem. Strādnieku izvirzītās prasības²⁸³ apsprieda biedrības ārkārtējā pilnsapulcē 16. jūnijā. Uzņēmēji noraidīja strādnieku prasību lielāko daļu, vienīgi nedaudz paaugstinot darba algu. Bet, lai ne mazākā mērā neciestu peļņa, sapulce pieņēma lēmumu paaugstināt arī maizes cenu.²⁸⁴ Līdzīgu darbību izvērša Rīgas apavu rūpnieku un tirgotāju sabiedrība, kurā arī bija liels latviešu uzņēmēju īpatsvars. 1913. gadā apavu rūpniecības strādnieku streika laikā rūpnieki nedaudz palielināja strādnieku algas, bet tūlīt paaugstināja apavu cenas.²⁸⁵ Latviešu kapitālisti mēģināja arī

²⁷⁹ LCVVA, 2765. f., 1. apr., 889. l., 1.—2. lp.

²⁸⁰ Turpat, 5. l., 10., 43., 242. lp.

²⁸¹ Очерки экономической истории Латвии (1900—1917), с. 130.

²⁸² LCVVA, 3143. f., 1. apr., 1462. l., 104., 112., 125. lp.

²⁸³ Strādnieki prasīja 8 stundu darba dienu, algas paaugstināšanu, bezmaksas medicīnisko palīdzību slimības gadījumā, darba apstākļu uzlabošanu, strādnieku pieņemšanu un atlaišanu tikai ar citu strādnieku ziņu, atteikšanos no streikā piedalījušos strādnieku atlaišanas u. c. (LCVVA, 5986. f., 1. apr., 390. l., 6. lp.).

²⁸⁴ LCVVA, 5986. f., 1. apr., 390. l., 2., 6., 7. lp.

²⁸⁵ «Dzimtenes Vestnesis», 1913, 15. maijā, Nr. 110.

organizēt lokautus, tomēr Rīgas drēbnieku firmu lokauts cieta neveiksmi.²⁸⁶ Būvstrādnieku streiku laikā ļoti lielu rosību izrādīja būvuzņēmēji, krāsotāju meistari un citi ar celtniecību saistītie uzņēmēji. 1911. gadā būvstrādnieku streika laikā krāsotāju meistari 25. jūlija sapulcē pieņēma lēmumu atsaukt preses ziņas, ka daži uzņēmēji piekāpušies streikotāju prasībām, un ievest strādniekus no Krievijas.²⁸⁷ Būvuzņēmēji nosūtīja savus pārstāvjus uz Pleskavu, Novgorodu, Kostromu un citām Krievijas pilsētām strādnieku vervēšanai.²⁸⁸ 30. jūlijā Rīgā no Pleskavas ieradās pirmā savervēto strādnieku partija. Lai iebiedētu streikotājus, latviešu buržuāziskā prese ziņoja, ka sakarā ar strādnieku ierašanos no citiem Krievijas apgabaliem daļa vietējo strādnieku piekrituši pārtraukt streiku un strādāt pēc uzņēmēju izvirzītajiem noteikumiem un vairākās vietās atsācīts darbs.²⁸⁹ Tomēr patiesībā no citām guberņām ievestie strādnieki iesaistījās streikā vai arī aizbrauca no Rīgas. Daudzos gadījumos uzņēmēji dažādu tautību būvstrādnieku vienotās rīcības priekšā bija spiesti piekāpties.²⁹⁰

Kapitālistus to cīņā pret streiku kustību plaši atbalstīja arī buržuāziskā prese. Reakcionārā «Rīgas Avīze» prasīja vērst pret streikotājiem policejiskus spaidus.²⁹¹ Liberāli teorētiski gan atzina streiku brīvību, tomēr praksē liberālā prese atklāti nosodīja streikus, centās samulsināt un iebiedēt streikotājos strādniekus ar ziņām par streiklaužu vervēšanu, publicēja streiklaužu aicinājumus atsākt darbu utt. Arī sīkburžuāziski demokrātiskā «Jaunā Dienas Lapa» bieži sniedza nepareizus ziņojumus par streikiem un ievietoja materiālus, «kuri runā uzņēmējiem par labu».²⁹²

Izvērtējot nesamierināmu cīņu pret streiku kustību, Latvijas fabrikanti neatteicās no galējām ekspluatācijas formām. Viņi turpināja turēties pie ekstensīviem virsprodukta ražošanas veidiem, pagarinot darba dienu, saglabājot nenormāli zemu darba algu, ķeroties pie darba procesa plēsonīgas intensifikācijas utt.²⁹³ Par cik latviešu rūpnieku kapitāli bija visai nelieli un ierobežoti, nacionālās buržuāzijas uzņēmumos ekspluatācija bieži bija vēl nežēlīgāka. Kā pilnīgi pamatoti norādīja J. Jansons-Brauns, «vēl sīkstāki un plēsīgāki par vācu cunftīgajiem meistariem ir tautiskie uzņēmēji, vēl vairāk tie proļ darbā izdzdi un algas noknapiņāt».²⁹⁴

²⁸⁶ Jansons-Brauns J. Mūsu tautiskā pilsonība, 198. lpp.

²⁸⁷ «Dzimtenes Vēstnesis», 1911, 26. jūlijā, Nr. 168.

²⁸⁸ Turpat, 28. jūlijā, Nr. 170.

²⁸⁹ Turpat, 1. augustā, Nr. 173.

²⁹⁰ Apine I. Latvijas sociāldemokrātija un nacionālais jautājums, 221. lpp.

²⁹¹ «Rīgas Avīze», 1912, 12. jūlijā, Nr. 159.

²⁹² «Jaunais Laiks», 1911, 19. oktobrī, Nr. 25.

²⁹³ Очерки экономической истории Латвии (1900—1917), с. 130.

²⁹⁴ Jansons-Brauns J. Mūsu tautiskā pilsonība, 197. lpp.

Muižniecība un lauku buržuāzija Stolipina reakcijas gados centās likvidēt laukstrādnieku un darba zemnieku revolucionāros iekarojumus, pastiprināja ekspluatāciju, pasliktināja jau tā smagos laukstrādnieku darba apstākļus.²⁹⁵ J. Jansons-Brauns rakstīja: «Un, kas attiecas uz laukstrādnieku izdzīšanu, tad tur tautiskās buržuāzijas prieks un lepnums, «mācītie zemkopji», nekādā ziņā nestāv pakal nemācītiem konservatīviem muižniekiem: te «pelēkā barona» netīrā dūre žņaudz tikpat smagi kā dižciltīgā junkura cimdā iemauktie asie nagi.»²⁹⁶ Smagās ekspluatācijas dēļ daudzi laukstrādnieki aizplūda uz pilsētām, daļa izceļoja uz citām Krievijas guberņām. Lauku buržuāzijas politiskais laikraksts «Lidums» uzskatīja, ka laukstrādnieku trūkuma likvidēšanai un to algas samazināšanai plaši jāievieš lauksaimniecības mašīnas, jādibina īpaši kantori laukstrādnieku ievēšanai no citām guberņām, jāizveido siksaimniecības u. c.²⁹⁷ Arī lauksaimnieku kongress 1910. gadā uzsvēra, ka laukstrādnieku trūkumu var likvidēt ar siksaimniecību skaita augšanu uz laukiem.²⁹⁸ Muižniecība un lauku buržuāzija samērā plaši praktizēja sīku (1—2 desetīnu lielu) zemes gabaliņu iznomāšanu, lai piestiprinātu bezzemniekus pie zemes un tā nodrošinātos ar lētu darbaspēku.²⁹⁹ Buržuāziskā kooperācija ļāva lauku buržuāzijai ievērojamā mērā intensificēt un modernizēt savas saimniecības, plaši iepērkot lauksaimniecības mašīnas. Lauku buržuāzijas kooperatīvie centri praktizēja laukstrādnieku ievēšanu no citām guberņām. Strādnieku laikraksts «Jaunā Balss» 1914. gadā rakstīja, ka, lai nosīstu laukstrādnieku algas, laukstrādnieku vervēšana Lietuvā un Latgalē ar katru dienu kļūst arvien plašāka.³⁰⁰ LSD 4. kongress norādīja, «ka lauku buržuāzija strādnieku jautājuma atrisināšanai neizpilda vis vietējā proletariāta dibinātās prasības, bet gan ievēd mazapzinīgus, uz zemākas kultūras pakāpes stāvošus cittautību strādniekus, cerēdama ar to pasliktināt vietējo strādnieku darba nosacījumus, reizē sacelt naidu pašu strādnieku starpā».³⁰¹

Buržuāziskā prese aktīvi atbalstīja lauku buržuāziju tās cīņā pret laukstrādnieku ekonomisko kustību. Kā labējā, tā liberālā prese uztraucās, ka laukstrādnieku algas esot pārāk augstas, ka tās izputinot saimniekus. Tāpēc prese izvērsa plašu kampaņu pret laukstrādnieku aizplūšanu, aicināja pilsētu strādniekus doties uz

²⁹⁵ Очерки экономической истории Латвии (1900—1917), с. 204.

²⁹⁶ Jansons-Brauns J. Mūsu tautiskā pilsonība, 194. lpp.

²⁹⁷ «Lidums», 1914, 24. janvārī, Nr. 7.

²⁹⁸ «Dzimtenes Vēstnesis», 1910, 3. martā, Nr. 51.

²⁹⁹ Очерки экономической истории Латвии (1900—1917), с. 204.

³⁰⁰ «Jaunā Balss», 1914, 17. martā, Nr. 2.

³⁰¹ Latvijas Komunistiskās partijas... rezolūcijas un lēmumi, 1. d., 96. lpp.

laukiem, propagandēja laukstrādnieku ievēšanu. Arī sīkburžuāziski demokrātiskā «Jaunā Dienas Lapa» aicināja ievest laukstrādniekus no Latgales.³⁰² Buržuāziskajā presē bieži izskanēja doma, ka saimniekiem organizēti jāuzstājas pret laukstrādnieku prasībām, gan noslēdzot vienošanos par laukstrādnieku algas maksimumu, gan veicot dažādus citus pasākumus. Raksturīgs priekšlikums 1910. gadā bija ievietots laikrakstā «Dzimtenes Vēstnesis». Tajā bija prasīts ieviest kalpiem darba grāmatīņas, kurās būtu norādīta kalpa «attieksme pret darbu», lai tā varētu pazīt revolucionāri noskaņotus laukstrādniekus un nepieņemt viņus darbā. Laukstrādnieku darba intensifikācijas nolūkā bija ieteikts noteikt kalpam necīgu pamatalgu (50 rbļ. gadā) un pārējo algas daļu izmaksāt par uzcītību, paklausību, uzticamību, izveicību, sātību, mājas kārtības ievērošanu, saudzīgu apiešanos ar inventāru un lopiem utt., šos rādītājus ierakstot kalpa darba grāmatīnā.³⁰³

Cīņā pret laukstrādniekiem latviešu lauku buržuāzija aizvien vairāk tuvinājās vācu muižniecībai. LSD 4. kongress norādīja, «ka, no vienas puses, augošā buržuāzijas mantīgā turība un, no otras puses, augošā strādnieku kustība stipri tuvina mūsu lauku buržuāziju Baltijas muižniecībai un tā aizvien vairāk mazina starp šīm divām sociālām grupām pastāvošo agrāko interešu pretību, tai pašā laikā nodalīdama lauku iedzīvotājus divos naidīgos lēģeros».³⁰⁴

Reakcija plaši uzbruka arī politiskajā un ideoloģiskajā laukā. Uzbrukuma galvenā smaile tika vērsta pret Latvijas proletariāta apzinīgo priekšpulku — Latvijas Sociāldemokrātiju. Plaši izmantotot provokācijas, carisms mēģināja dezorganizēt un iznīcināt LSD. Notika nemitīgi sociāldemokrātu aresti.³⁰⁵ Pilnīgu atbalstu carismam cīņā pret Latvijas Sociāldemokrātiju sniedza arī latviešu buržuāzija. Tās cīņā pret jaunas revolūcijas draudiem galveno vietu ieņēma pasākumi strādnieku kustības apkarošanai un šķelšanai, proletariāta hegemonijas likvidēšanai atbrīvošanās kustībā. Atšķirības starp buržuāziskajiem grupējumiem šīnī cīņā bija tikai taktikas jautājumos.

Melnsimtnieciskā latviešu buržuāzija par galveno cīņas līdzekli pret LSD vadīto proletariāta revolucionāro kustību uzskatīja nežēlīgu teroru. LSD pilnīga iznīcināšana tautībniekiem bija pirmkārtējais uzdevums, kas, pēc viņu domām, vislabāk bija paveicams ar karatiesu palīdzību.³⁰⁶ Arī pēc karastāvokļa atcelša-

³⁰² «Jaunais Laiks», 1912, 25. janvārī, Nr. 7

³⁰³ «Dzimtenes Vēstnesis», 1910, 9. februārī, Nr. 32.

³⁰⁴ Latvijas Komunistiskās partijas... rezolūcijas un lēmumi, 1. d., 96. lpp.

³⁰⁵ Latvijas Komunistiskās partijas vēstures apcerējumi, 1. d., 169. lpp.

³⁰⁶ «Rīgas Avīze», 1907, 18. augustā, Nr. 182.

nas tautībnieki turpināja uzstāties par galēju līdzekļu lietošanu pret darbaļaužu atbrivošanās kustību. Raksturīgs šajā ziņā ir latviešu melnsimtnieciskās buržuāzijas līdera F. Veinberga iesniegums 1911. gadā Ministru padomes priekšsēdētājam V. Kokovcovam.³⁰⁷ F. Veinbergs norādīja, ka līdz 1905. g. viņš nodarbojies tikai ar Baltijas lietām. Tomēr, tā kā līdz ar revolūciju Krievijas un Latvijas revolucionāru sakari kļuvuši ļoti cieši un katrs Krievijas revolucionārais notikums plaši atbalsojies latviešu tautas masās, viņš, Veinbergs, tagad spiests meklēt sakarus ar centrālajām valdības iestādēm. Cīņai pret Krievijas proletariāta internacionālistisko solidaritāti Veinbergs lika priekšā stiprināt cara varu un konservatīvi monarhistisko virzienu, jo tikai absolūtā monarhija varot saglabāt pastāvošo iekārtu kā Krievijā, tā Latvijā. Valsts domes sociāldemokrātu deputātu runās un to plašajā izplatībā F. Veinbergs saskatīja masu revolucionarizācijas bīstamu faktoru. Vienīgais līdzeklis esot runas brīvības atcelšana Valsts domē un sodīšana par «noziedzīgām» runām. Lai to panāktu, Valsts dome jāatlaiž, tās atjaunošana pieļaujama tikai pēc vairākiem gadiem un uz pilnīgi jauniem pamatiem, kas izslēgtu jebkādu revolucionārās aģitācijas iespēju. Latviešu melnsimtnieku līdera dziļu naidu izsauca sociāldemokrātu aģitācija revolucionārajā un arī demokrātiskajā presē. Tāpēc F. Veinbergs atzina pastāvošos preses ierobežojumus un nežēlīgās represijas pret strādnieku legālo presi par nepietiekošām. Viņš prasīja preses izdošanā noteikt valdības koncesijas, kas «launprātības» konstatēšanas gadījumā būtu atceļamas, jo preses brīvība varbūt esot derīga citās zemēs, bet ne Krievijā. Kā uz pozitīvu piemēru F. Veinbergs atsaucās uz Bismarka likumu pret socialistiem un uzsvēra, ka monarhiju Krievijā varot glābt vienīgi jebkādu preses brīvības elementu likvidācija un preses pakļaušana pilnīgai cara administrācijas cenzūrai.³⁰⁸ Un tas tika prasīts apstākļos, kad Krievijas impērijā valdīja policejisks terors un tika nežēlīgi vajāti demokrātiskie preses izdevumi.

Melnsimtnieciskā «Rīgas Avīze» centās apvienot kontrevolūcijas spēkus karagājienam pret strādnieku streiku un arodniecisko kustību, proletariāta partiju un marksistisko ideoloģiju. Izejot no apgalvojuma, ka proletariātam neesot savu politisko

³⁰⁷ F. Veinbergs rakstīja, ka jau 1908. gadā viņš vairākkārt griezies pie valdības iestādēm ar prasību enerģiskāk cīnīties pret revolucionāro kustību. Viņš piebilda, ka līdz 1911. g. martam negriezās pie P. Stolipina, jo uzskatīja to par konstitucionālisma piekritēju. Tikai pēc Stolipina sadursmes ar Valsts domi Veinbergs nosūtījis viņam savu iesniegumu un ticis pieņemts audiencē. Tagad analogisku priekšlikumu viņš iesniedzot Kokovcovam, uzskatot to par konstitucionālisma pretinieku (ЦГИА СССР, ф. 1276, оп. 7, д. 631, л. 187—189).

³⁰⁸ ЦГИА СССР, ф. 1276, оп. 7, д. 631, л. 190—192.

interesešu, bet tikai ekonomiskās, tautībnieki centās «pierādīt», ka LSD neatspoguļojot strādnieku intereses, jo nerūpējoties par strādnieku ekonomiskā stāvokļa uzlabošanu. Tautībnieki noliedza revolucionārās kustības objektīvos cēloņus un plaši sludināja, ka strādnieku ekonomiskā stāvokļa uzlabošana nav panākama politisku pārveidojumu rezultātā. Par 1905.—1907. g. revolūcijas galveno cēloni viņi atzina sociāldemokrātu agitāciju, uzsverot, ka latviešu tautai sociāldemokrātiskās idejas esot svešas, tās esot mākslīgi ienestas no ārienes. Noliedzot sabiedrības attīstības revolucionāro ceļu, tautībnieki par sabiedrības attīstības vadošo spēku uzskatīja mantīgās šķiras.³⁰⁹

Apmelojot LSD un tās vadītājus, «Rīgas Avīze» arī tieši denuncēja gan sociāldemokrātu organizācijas, gan atsevišķus sociāldemokrātus. 1907. g. 23. jūlijā F. Veinbergs piesūtīja Rīgas fabriku direkcijām aicinājumu vācu valodā abonēt izplatīšanai latviešu strādnieku vidū «Rīgas Avīzi», jo tā esot visnīknākais sociāldemokrātu revolucionāro ideju pretinieks.³¹⁰ «Rīgas Avīze» centās audzināt nodevējus un provokatorus, pat uzpirka dažādus deklasētus elementus, lai tie sniegtu ziņas par LSD legālo organizāciju darbību, u. c. Viens no redzamākajiem «Rīgas Avīzes» izaudzinātajiem provokatoriem bija jau minētais tās līdzstrādnieks P. Plaudis. Viņš cieši sadarbojās arī ar «Dzimtenes Vēstnesi» un tā redaktoru M. Āronu. 1914. g. 24. jūlijā P. Plaudis vēstulē M. Āronam prasīja sastādīt strādnieku un demokrātiskās preses sociāldemokrātisko līdzstrādnieku sarakstu, lai, izmantojot valdības izsludināto karastāvokli (pirms dažām dienām bija sācies pirmais pasaules karš), panāktu, ka «viņu kauli balinās kaut kur aiz kapiem, lai, karastāvoklim beidzoties, šie plāpas vairs nespētu terorizēt mulķīgo pūli».³¹¹

Buržuāziskajos laikrakstos publicētās denūciācijas palīdzēja žandarmērijai cīnīties pret LSD un tās legālajām organizācijām. Žandarmērijas un policijas departamenta arhīvos atrodami daudzi «Rīgas Avīzes» rakstu tulkojumi par sociāldemokrātu darbību Latvijā. Balstoties uz šiem materiāliem, žandarmērija vairākos gadījumos izdarīja kratišanas, arestus, pastiprināti uzraudzīja denūcētās organizācijas un biedrības. Sakarā ar «Rīgas Avīzes» 1909. g. 58. numurā ievietoto rakstu par sociāldemokrātu ietekmi drēbnieku arodbiedrībā Vidzemes guberņas žandarmērijas priekšnieks pavēlēja izmeklēt rakstā minēto personu un pašas

³⁰⁹ Киртовский И. X. Очерки истории латышской экономической мысли (1890—1920 гг.). Рига, 1976, с. 86—87.

³¹⁰ «Latvija», 1907, 18. augustā, Nr. 191.

³¹¹ LKP CK PVI PA, 35. f., 7. apr., 8. l., 3. lp. Vairākas P. Plauža provokatoriska saturs vēstules minēto buržuāzisko laikrakstu burtliči nodeva strādnieku presei, kas tās publicēja.

arodbiedrības darbību.³¹² 1914. g. 7. februārī «Rīgas Avīze» denuncēja metālistu arodbiedrību, rakstot, ka tā esot viena no revolucionārāk noskaņotajām arodbiedrībām, kam ir sakari ar sociāldemokrātu nelegālo organizāciju. Sakarā ar šo denunciāciju policijas departaments pieprasīja paskaidrojumus Vidzemes guberņas žandarmērijai. Tā savā 8. marta ziņojumā atzina, ka minētās arodbiedrības biedru vairums esot sociāldemokrāti vai to piekritēji, un paziņoja, ka tiekot gaidīts izdevīgs brīdis metālistu arodbiedrības likvidācijai.³¹³ Pēc denunciāciju saņemšanas par vairākām biedrībām (piemēram, par biedrības «Laboremus» vakara kursiem) žandarmērija «Rīgas Avīzes» redakcijā vēl ievāca papildu informāciju.³¹⁴ Baltijas ģenerālgubernators, balstoties uz «Rīgas Avīzes» rakstu 1909. g. 12. numurā par sociāldemokrātu darbību Vestienā, pavēlēja Vidzemes gubernatoram uzraudzīt Cēsu apriņķi sevišķi rūpīgi.³¹⁵

LSD vajāšanā no melnsimtniekiem neatpalika arī latviešu oktobristiskā virziena un liberālā buržuāzija. Laikraksti «Latvija» un «Tēvija» ar lielu degsmi iesaistījās apmelošanas un denunciāciju kampaņā, šausminājās par sociāldemokrātijas «briesmīgo dēmonismu» utt.³¹⁶ Latviešu oktobristiskā buržuāzija pilnīgi noliedza proletariāta patstāvīgas politiskas kustības iespējamību un prasīja proletariāta pakļaušanos buržuāzijas politiskajai vadībai. «Latvija» rakstīja: «Proletariāts uz paša roku var gan sacelt jukas, bet nebūt nespēj valsts dzīvē ko pozitīvā kārtā noteikt. Proletariāta vadoņi, kas to nesaprot, vienīgi aizkavē pilsonības spēka augšanu muižniecībai par labu un tā patiesi stutē reakcionāro muižniecību.»³¹⁷

Liberāļu laikrakstam «Dzimtenes Vēstnesis» bija lieli «nopenļi» demokrātiskās Skolotāju biedrības slēgšanā 1911. gadā. Laikraksts nemitīgi denuncēja šo biedrību un tās žurnālu «Izglītība» par marksistiskās ideoloģijas propagandu.³¹⁸ Nosaucot LSD darbību par kaitīgu un praktiskā dzīvē nerealizējamu sociālistu dogmu propagandu, «Dzimtenes Vēstnesis» 1908. gadā rakstīja: «Nožēlojami, ka daži fanātiķi tomēr vēl nopūlas ar agitācijām, uzkraudami ar šādu rīcību visai tautai tikai smagas nastas un ciešanas.»³¹⁹ Arī liberāļi izvērsa vismelnāko apmelojumu kampaņu pret Latvijas Sociāldemokrātiju un tās vadošajiem darbiniekiem,

³¹² LCVVA, 4568. f., 8. apr., 133. l., 8. 9. lp.

³¹³ LKP CK PVI PA, 35. f., 8. apr., 28. l., 62.—64. lp.

³¹⁴ LCVVA, 4568. f., 1. apr., 2439. l., 3. lp.

³¹⁵ Turpat, 6989. f., 12. apr., 19. l., 1. lp.

³¹⁶ «Latvija», 1907, 8. maijā, Nr. 105.

³¹⁷ Turpat, 19. jūnijā, Nr. 139.

³¹⁸ «Dzimtenes Vēstnesis», 1910, 30. oktobrī, Nr. 250.

³¹⁹ Turpat, 1908, 1. maijā, Nr. 100.

neapstājoties visnekautrīgāko un rupjāko falsifikāciju priekšā. Viņi publicēja ķēngu rakstus, ka LSD finansējot vācieši un tā kalpojot Vācijas un vietējo vāciešu interesēm utt.³²⁰ «Dzimtenes Vēstnesī» vietu atrada apmelojumi pret F. Roziņu, J. Jansonu-Braunu, J. Raini un citiem redzamiem sociāldemokrātiem. Tajā plaši publicējās renegāts J. Jankavs.

Tāpat kā citu virzienu buržuāzija, arī latviešu liberāļi par sabiedrības virzošo spēku uzskatīja buržuāziju, it īpaši lauku «pelēkos baronus». Kā latviešu oktobristiskā, tā liberālā buržuāzija centās izplatīt darbaļaužu masās konstitucionālisma ilūzijas. Tās ideologi apgalvoja, ka strādnieku stāvokļa uzlabošana panākama pastāvošās iekārtas apstākļos ar reformām no augšas un ka tāpēc buržuāzijai un proletariātam esot kopīgas intereses. Lai sašķeltu strādnieku kustību un pakļautu to savai ietekmei, liberāļi plaši sludināja ideju par divu politisko nometņu pastāvēšanu Krievijā — konservatīvās nometnes, kas ir pret konstitucionālismu, un konstitucionālisma piekritēju nometnes, kurā liberāļi bez buržuāziskajiem elementiem ietilpināja arī sīkburžuāzisko un strādnieku demokrātiju, un aicināja visus «konstitucionālisma spēkus» cieši sadarboties. Latviešu revolucionārie sociāldemokrāti no ļeņinskām pozīcijām apkaroja liberāļu centienus pakļaut strādniekus un sīkburžuāzisko demokrātiju savai idejiskajai vadībai. Tā, J. Daniševskis, atmaskojot šos liberāļu nolūkus, konsekventi aizstāvēja ļeņinisko ideju par Krievijas politisko spēku sadalījumu trīs nometnēs.³²¹

LSD veiksmīgi atmaskoja arī sociālreformistiskās «Jaunās Dienas Lapas» grupas centienus apkarot proletariāta nelegālo organizāciju un ievirzīt strādnieku kustību mierīgā reformisma gultnē. Šīs grupas redzamākais pārstāvis H. Asars, piemēram, aicināja strādniekus atteikties no nelegālās darbības un apmierināties ar «sīkiem darbiem» arodbiedrībās, kooperatīvos, izglītības u. c. biedrībās, lai celtu savu ekonomisko un kultūras līmeni.³²² Noliecot proletariāta hegemoniju, sīkburžuāziskie progresisti apgalvoja, ka proletariāta un sīkburžuāzijas centieni un ideju starpā neesot nekādu principiālu atšķirību.³²³ No otras puses, progresisti aicināja plaši sadarboties ar liberālo buržuāziju. H. Asars rakstīja, ka «tagadējais sabiedriskais stāvoklis ir tāds, ka visvairāk ir progresīvai inteligencei, ir liberālai pilsonībai, ir demokrātijai vissāpīgāki sajūtami vieni un tie paši spaidi un trūkumi. Tas rāda šīm grupām vienu un to pašu kopīgu

³²⁰ «Dzimtenes Vēstnesis», 1912, 23. augustā, Nr. 195; 25. augustā, Nr. 197; 13. oktobrī, Nr. 239.

³²¹ «Jaunais Laiks», 1912, 1. februārī, Nr. 9.

³²² *Jansons-Brauns J.* Sīkie darbi. — Kopoti raksti, 7. sēj., 40.—49. lpp.

³²³ «Jaunais Laiks», 1912, 8. februārī, Nr. 11.

ceļu un darbu.»³²⁴ Tādējādi arī sīkburžuāziskie progresisti centās sašķelt strādnieku kustību un pakļaut to buržuāzijas ietekmei.

Arī latviešu eseri cīnījās pret Latvijas Sociāldemokrātiju, dodot savu ieguldījumu Latvijas strādnieku kustības šķelšanas darbā. Savos izdevumos tie apmeloja un centās diskreditēt LSD. Eseru laikraksts «Strādnieks», nosaucot sociāldemokrātus par «tukšā frāžu proletārisma» propagandētājiem, rakstīja: «Nav bēdīgāka brīža kā tas, ka šis frāžu proletārisms pilināja savu bezprincipu un rupju demagoģiju nāvekli latviešu strādnieku kustībā.»³²⁵ 1913. gadā eseru—emigrantu kliķe izvērša plašu apmelošanas kampaņu, apvainojot J. Jansonu-Braunu nodevībā attiecībā pret jaunstrāvnikiem. J. Jansonu-Braunu apvainojošos materiālus latviešu eseri iesniedza dažām ārzemju sociālistiskajām partijām un II Internacionālei, kas tomēr šo apmelojumu noraidīja kā nepamatotu. Vairāki vadošie LSD biedri šajā sakarībā publicēja paziņojumu, kurā norādīja, ka «duļķainā politisko bankrotu atmosfērā aug sabiedrisku padibeņu stādi — «savienības» vīri, paredzēdami savām nekrietnībām bēdīgu galu pie ārzemju sociālistiskām partijām, ir arī griezušies, nenogaidīdami savas «sūdzības» tālāko gaitu, pie latviešu pilsonības netirākā orgāna «Dzimtenes Vēstneša»».³²⁶ Liberāļu laikraksts eseru izperinātos apmelojumus publicēja ar prieku. Tas vien jau liecināja, kādas šķiras interesēm objektīvi kalpoja latviešu eseru politiskā un idejiskā darbība. Kā jau minēts, Latvijas Sociāldemokrātijai nikni uzbruka arī anarhisti un anarhosindikālisti.

Latvijas boļševiki nesamierināmi cīnījās arī ar oportūnistiskajiem virzieniem partijas iekšienē. Meņševikiem aktivizējoties, 1910. gadā sociāldemokrātiskajā presē parādījās viņu likvidatoriskie raksti. Latviešu boļševiki atbildēja uz tiem ar asu kritiku. Cīņa ar meņševikiem likvidatoriem ievērojami saasinājās jauno revolucionārās kustības uzplūdu posmā, kad viņiem uz laiku bija izdevies nostiprināties LSD vadošajos orgānos. Balstoties uz sīkburžuāziskiem elementiem Latvijas Sociāldemokrātijā, meņševiki izvērta dezorganizatorisku darbību un solidarizējās ar II Internacionāles oportūnistiem un KSDSP meņševikiem likvidatoriem.³²⁷ Ejot Krievijas meņševiku teorētiku pēdās, latviešu meņševiki nespēja saskatīt revolucionārās cīņas perspektīvas Krievijā. Viņi centās pārliecināt strādniekus, ka Krievijas ražotājspēki vēl ne tuvu nav nobrieduši sociālismam un tāpēc

³²⁴ «Jaunā Dienas Lapa», 1909, 30. maijā, Nr. 121.

³²⁵ «Strādnieks», 1911, 14. martā, Nr. 20.

³²⁶ «Dzīves Balss», 1913, 4. maijā, Nr. 14.

³²⁷ Latvijas Komunistiskās partijas vēstures apcerējumi, I. d., 172., 190., 201., 202. lpp.

pagaidām runāt varot vienīgi par kapitālisma attīstību.³²⁸ LSD boļševiku cīņa pret meņševikiem tuvināja Latvijas Sociāldemokrātiju KSDSP boļševistiskajam spārnam. Tomēr par spīti cīņas asumam LSD organizatoriska šķelšanās nenotika. Kā pamatoti raksta I. Apine, «Latvijas Sociāldemokrātijā meņševiku—likvidatoru bija maz, un viņi bija spiesti maskēties un pielāgoties pastāvošajām partijas dzīves tradīcijām. Latvijas boļševikiem bija iespējams cīnīties par organizācijas biedru absolūtā vairākuma piesaistīšanu savā pusē vienotas LSD ietvaros.» Norādot uz latviešu boļševiku taktikas pareizību, I. Apine uzsver, ka tāpēc meņševikiem likvidatoriem tika atņemta iespēja sašķelt organizāciju, viņi palika lielā mērā izolēti no masām un bija spiesti pakļauties partijas disciplīnai. Bet visa LSD kā organizācija 1914. g. augustā izteicās par pievienošanos boļševiku partijai.³²⁹ Arī jautājumā par attiecībām pret buržuāziju Latvijas Sociāldemokrātijā uzvarēja boļševistiskais viedoklis. LSD 4. kongress noraidīja meņševiku apgalvojumus, ka ne visa buržuāzija esot kontrrevolucionāra. Kongresa rezolūcijā «Par attiecībām pret buržuāziskām partijām», sniedzot dziļu Latvijas muizniecības un buržuāzijas sociālo un politisko analīzi, tika atsegta šo šķiru kontrrevolucionārā būtība. Rezolūcijā bija norādīts arī uz LSD kreisā bloka taktiku attiecībās ar sīkburžuāzijas demokrātiskajiem elementiem.³³⁰

Cenšoties mazināt LSD vadošo lomu strādnieku kustībā, buržuāzijas politiskie grupējumi izvērta plašu darbību, lai likvidētu LSD ietekmi gan arodbiedrībās, gan strādnieku ekonomiskajās, kultūras un izglītības biedrībās.

Sevišķi nikni buržuāzija uzbruka LSD pozīcijām arodbiedrībās. Ja tautībnieki cīnījās pret sociāldemokrātu ietekmi arodbiedrībās galvenokārt meklēja atbalstu policijā, tad liberāļi to pašu uzdevumu centās paveikt, sludinot arodbiedrību neitralitātes principu. Raksturīga ir K. Hirša-Gaigala «Dzimtenes Vēstnesī» ievietotā recenzija par J. Daniševska darbu «Strādnieku arodbiedrībās». K. Hiršs-Gaigals norādīja, ka viskaitīgākā arodbiedrībām esot sociāldemokrātu ietekme, izteica sašutumu par arodbiedrību īstenoto liberāļu un to laikraksta «Dzimtenes Vēstnesis» boikotu un prasīja, lai arodbiedrības neaprobežotos ar pieslēšanos vienai partijai, t. i., lai tiktu pavērtas durvis buržuāzijas ietekmei arodbiedrībās.³³¹ Neitralitātes principa ievēro-

³²⁸ Apcerējumi par sabiedriskās un filozofiskās domas attīstību Latvijā (1900—1920). R., 1977, 107. lpp.

³²⁹ Apine I. Latvijas sociāldemokrātija un nacionālais jautājums, 228. lpp.

³³⁰ Latvijas Komunistiskās partijas... rezolūcijas un lēmumi, 1. d., 94.—95. lpp.

³³¹ «Dzimtenes Vēstnesis», 1912, 10. martā, Nr. 58.

šanu arodbiedrībās prasīja arī sīkburžuāzīskie progresisti un latviešu eseri.³³² Par ietekmi arodbiedrībās cīnījās arī anarhosindikālisti, savu galveno uzdevumu saskatot arodbiedrību «atbrīvošanā» no sociāldemokrātu vadības, un tāpat citas anarhistu grupas. Viņi sludināja, ka strādnieku «sindikāliskā cīņa» gūs panākumus tikai tad, ja strādnieks «ļausies vadīties no savām iekšējām dziņām, negaidīdams nekādus aizrādījumus, nekādas direktīvas «no augstākām instancēm»».³³³ Meņševiki, kam vispār bija raksturīga legālo iespēju pārspīlēšana cariskās Krievijas apstākļos, pārvērtēja arī arodbiedrību nozīmi strādnieku ekonomiskā stāvokļa uzlabošanā.³³⁴

LSD noraidīja arodbiedrību neitralitātes principu, ko plaši aizstāvēja Rietumeiropas reformisti un Krievijas meņševiki. Jau savās pirmajās sapulcēs arodbiedrības pieteica boikotu «Dzimtenes Vēstnesim» un «Jaunajai Dienas Lapai», neielaida to korespondentus savās sapulcēs. Zināma jankavistu ietekme kādu laiku bija jaušama vienīgi būvstrādnieku arodbiedrībā, tomēr tika sekmīgi pārvarēta.³³⁵ Latviešu eseri paši atzina, ka viņu darbībai arodbiedrībās nav bijis panākumu.³³⁶ Tādējādi buržuāzijas un sīkburžuāzijas centieni pakļaut Latvijas arodbiedrības savai ietekmei izrādījās veltīgi.

Piemērojot praksei jau tā apcirptos apdrošināšanas likumus, buržuāzija savienībā ar carismu tiecās novērst jebkādu boļševiku ietekmi jaundibināmās slimokasēs. Rīgā strādnieku apdrošināšanu organizēja Rīgas fabrikantu biedrība sadarbībā ar biedrībā neapvienotiem uzņēmumiem un vietējo administrāciju.³³⁷ 1913. g. 12. oktobrī Rīgā notika kapitālistu un fabriku inspekcijas kopīga apspriede, kurā piedalījās arī pārstāvji no Tirdzniecības un rūpniecības ministrijas. Apspriede atzina, ka slimokasu dibināšanas fakts jau pats par sevi paplašinās strādnieku organizēšanās iespēju un tāpēc jāizvēlas tāda slimokasu forma, kas pēc iespējas apgrūtinātu revolucionāru aģitāciju, kā arī strādnieku solidāru rīcību.³³⁸ Tomēr, par spīti buržuāzijas un cariskās administrācijas ciešajai sadarbībai un meņševiku reformistiskajai taktikai, plašās strādnieku masas apdrošināšanas kampaņā sekoja boļševiku aicinājumiem.³³⁹ Sevišķi lielus panākumus boļševiki

³³² «Jaunā Dienas Lapa», 1910, 15. maijā, Nr. 110; «Strādnieks», 1908, 6. maijā, Nr. 19.

³³³ «Brīvība», 1910, Nr. 5, 51. lpp.

³³⁴ Latvijas Komunistiskās partijas vēstures apcerējumi, 1. d., 190. lpp.

³³⁵ *Sprelis A., Ņetjosins J.* Proletariāta interešu sardzē. Arod kustība Latvijā no 1905. līdz 1919. gadam. R., 1960, 51.—52. lpp.

³³⁶ «Strādnieks», 1913, 30. aprīlī, Nr. 23.

³³⁷ LCVVA, 2765. f., 1. apr., 22. l., 1. lp.

³³⁸ Turpat, 172. l., 52.—54. lp.

³³⁹ Latvijas Komunistiskās partijas vēstures apcerējumi, 1. d., 223. lpp.

guva Vidzemē, kur guberņas apdrošināšanas lietu pārvaldē un arī slimokasu valdēs pārsvarā ievēlēja boļševiku izvirzītos kandidātus.³⁴⁰

Buržuāzija nikni apkaroja arī strādnieku patērētāju biedrības. Rīgas kooperatoru biedrība, kurā sadarbojās liberālā buržuāzija un sīkburžuāzija, darīja visu, lai laupītu sociāldemokrātiem vadošo lomu strādnieku patērētāju kooperatīvos. Cenšoties pakļaut proletariāta cīņas palīgorganizācijas no iekšienes, buržuāzijas ideologi atkal pieķēras neitralitātes principam, aicinot strādniekus patērētāju biedrībās sadarboties ar buržuāziju. Cīņai par strādnieku kooperatīvās kustības organizatorisko un idejisko pakļaušanu buržuāzijas ietekmei kalpoja kalendārs «Līdumnieks», «Līdumnieka» kooperācijas rakstu krājumi un žurnāls «Kooperators». Šie izdevumi propagandēja kooperatīvus kā tās «brinuma zāles», kas likvidēs kapitālisma antagonistiskās pretrunas, pilnībā apmierinot gan kooperatīvu biedru materiālās, gan garīgās vajadzības.³⁴¹ Viens no Rīgas kooperatoru biedrības vadītājiem G. Ķempelis sevišķi skaidri izpaua sludinātās neitralitātes mērķi. Noliecot sabiedrības revolucionārās attīstības nepieciešamību, viņš nāca klajā ar «evolucionāri materiālistisku» viedokli, sludinot, ka kooperācija esot strādnieku stāvokļa galvenā uzlabotāja pastāvošās iekārtas apstākļos, kuras gāšana revolucionārā ceļā esot pilnīgi nevajadzīga.³⁴² Latviešu revolucionārie sociāldemokrāti atmaskoja buržuāzisko un sīkburžuāzisko ideologu patiesos centienus. J. Daniševskis recenzijā par «Kooperatora» 1. numuru norādīja, ka buržuāzijas ideologi, pierādot, ka paši strādnieki kooperatīvās biedrības nespējot vadīt, par katru cenu grib panākt strādnieku kooperatīvu vadības nodošanu sīkburžuāziskās inteliģences rokās.³⁴³ R. Endrups, stingri aizstāvot patērētāju biedrību partejiskumu, parādīja, ka Rīgas kooperatoru biedrības ideologi, vārdos noliedzdami patērētāju biedrību noteiktas politiskas orientācijas nepieciešamību, praksē realizē tajās buržuāzijas politiku.³⁴⁴ Veikdama masu organizēšanas un audzināšanas darbu, LSD prasmīgi izmantoja arī patērētāju biedrības, kuru LSD vadībā veiktā darbība zināmā mērā veicināja strādnieku šķiras atbrīvošanās cīņu.³⁴⁵

³⁴⁰ *Rīpa J.* Strādnieku apdrošināšanas kampaņa Latvijā jaunu revolucionārās kustības uzplūdu gados. — «P. Stučkas Latvijas Valsts universitātes zinātniskie raksti», 1959, 26. sēj., 118. lpp.

³⁴¹ «Līdumnieka» kooperācijas raksti, 1. krāj. R., 1910, 50. lpp.

³⁴² Turpat, 2. krāj. R., 1910, 69. lpp.

³⁴³ «Dzīve», 1913, 14. septembrī, Nr. 210.

³⁴⁴ *Brokans V.* Strādnieku patērētāju biedrības — proletariāta cīņas palīgorganizācijas. R., 1972, 16. lpp.

³⁴⁵ Turpat, 62. lpp.

Pēcrevolūcijas gados, ievērojami pieaugušā buržuāziskā nacionālisma apstākļos, nozīmīgu vietu latviešu buržuāzijas politikajā un ideoloģiskajā darbībā ieņēma izglītības un kultūras jautājumi. Buržuāzijas ideologi cerēja izmantot kultūru un izglītību visas tautas «vienotības» panākšanai, lai pakļautu tautas masas buržuāziskā nacionālisma ietekmei. Tāpēc buržuāzija nežēloja pūliņus, lai apkarotu un likvidētu LSD legālās kultūras un izglītības biedrības. Cīņas paņēmieni bija tādi paši kā pret citām LSD legālajām organizācijām. Melnsimtnieciskā buržuāzija apkaroja strādnieku legālās biedrības, aicinot palīgā policiju. Denunciācijas kampaņā piedalījās arī liberāļi un nereti arī sīkburžuāziskie «Jaunās Dienas Lapas» progresisti. Meņševiki, eseri un citi sīkburžuāziskie grupējumi centās pakļaut strādnieku biedrības savai ietekmei no iekšienes. Šādas tieksmes nebija svešas arī liberālajai buržuāzijai. Piemēram, liberāļu laikraksts «Dzimtenes Vēstnesis» prasīja, lai izglītības biedrības nodarbotos vienīgi ar šauri specifiskiem uzdevumiem, galveno vērību pievēršot tautskolai, svētdienas skolām, saviesīgu vakaru organizēšanai, bet nekādā ziņā ne politiskiem jautājumiem, jo to apspriešana biedrību darbību vienīgi kavēšot.³⁴⁶ Šīs prasības, protams, nebija domātas pašas buržuāzijas vadītājam biedrībām.

Ievērojams reakcionārās buržuāzijas balsts kultūras jomā bija Rīgas Latviešu biedrība, kas centās uzspiest savu zīmogu visai latviešu kultūras dzīvei. Biedrībā darbojās Zinību komisija (valodniecības, vēstures, ortogrāfijas nodaļas un bibliotēka), Teātra komisija, Mūzikas komisija, Derīgu grāmatu nodaļa un vairākas ekonomiska rakstura nodaļas. RLB uzturēja divklasīgo Reiņa meiteņu skolu, izdeva žurnālu «Druva». Zināma pozitīva nozīme kultūras attīstībā bija bijusi Derīgu grāmatu nodaļai, tomēr tā kļuva aizvien konservatīvāka, izdodamo grāmatu izlasē atraujoties no aktuāliem sabiedriskās dzīves jautājumiem un līdz ar to zaudējot sakarus ar plašākiem tautas slāņiem. Par to uzskatāmi liecina Derīgu grāmatu nodaļas abonētu skaita samazināšanās no apmēram 10 tūkst. 1904. gadā līdz 4 tūkst. 1910. gadā.³⁴⁷ Arī Teātra komisija, par kuras priekšnieku ievēlēja reakcionāru F. Veinbergu, centās virzīt Rīgas Latviešu teātra radošo darbu buržuāzijas politisko uzskatu un estētiskās gaumes gultnē.³⁴⁸ Zinību komisijas rīkoto sapulču idejiski politiskais mērķis bija reakcionārās un buržuāziski nacionālistiskās ideoloģijas izplatīšana, tās lielā mērā bija kļuvušas par latviešu reakcionāru skati. Atklājot Zinību komisijas 1907. g. vasaras

³⁴⁶ «Dzimtenes Vēstnesis», 1911, 26. februārī, Nr. 47.

³⁴⁷ Karulis K. Latviešu grāmata gadsimtu gaitā. R., 1967, 132. lpp.

³⁴⁸ Kundziņš K. Latviešu teātra vēsture, 2. sēj. R., 1972, 57. lpp.

sapulci, mācītājs V. Maldonis uzsvēra, ka «uz tautiska pamata jāvienojas tautas dažādu šķiru ideologiem», un asi vērsās pret latviešu tautas vairākuma uzticību revolūcijas ideāliem un internacionālismam. Formulējot Zinību komisijas šauri nacionālistiskos mērķus, V. Maldonis patētiski izsaucās: «Lai citām tautām nez cik labas platformas, mēs paliksim latvieši. Tā devīze ir Zinību komisijas bultas un vairogs.»³⁴⁹ Par RLB kultivētā buržuāziskā nacionālisma klaji melnsimtniecisko saturu visuzskatāmāk liecināja biedrības 1910. gadā organizētie V vispārējie dziesmu svētki. Varētu minēt vēl virkni līdzīgu pasākumu, kā, piemēram, manifestācijas pie Rīgas pils «ar dziedāšanu» par godu gubernatora dzimšanas dienai, cara iebraukšanai Rīgā u. tml.

Ja Rīgas Latviešu biedrība lielā mērā bija noslēgta organizācija, kas apvienoja praktiski tīri buržuāziskus slāņus, tad liberāļi un sīkburžuāziskie demokrāti savās kultūras un izglītības organizācijās centās iesaistīt pēc iespējas plašākas tautas masas un tā īstenot «nacionālās vienības» ideju. 1908. gadā kā konkurentu Rīgas Latviešu biedrībai liberāļi izveidoja Latviešu izglītības biedrību. Tai bija izvirzīti izteikti šķiriski uzdevumi. Biedrības dibinātāju uzsaukumā bija uzsvērts, ka latviešiem kā mazai tautai vajagot būt vienotiem, tāpēc esot jāaizmirst šķiru un politisko uzskatu atšķirības; izglītības lauks esot ļoti piemērots nacionālās vienības panākšanai, un šādam mērķim arī kalpošot jaundibināmā biedrība.³⁵⁰ Tomēr Latviešu izglītības biedrībai ne savu neizdevās realizēt savus mērķus, tā nepanāca pat buržuāzijas vienotību. Labējās un oktobristiskās buržuāzijas pārstāvji izstājās no biedrības jau pēc dažiem mēnešiem. Neraugoties uz ļoti plašo reklāmu un biedru pievilšanas kampaņu, 1913. gadā biedrībā bija tikai 909 biedri.³⁵¹ Latviešu izglītības biedrības darbībā bija vērojami divi galvenie virzieni. No vienas puses, tā sarīkoja dažādus priekšlasījumus — gan praktiskus, gan zinātniski populārus, gan tieši vērstus pret marksistisko ideoloģiju. 1911. gadā biedrība, piemēram, organizēja 38 priekšlasījumus un 3 muzikāli literārus vakarus, kurus apmeklēja apmēram 3000 cilvēku.³⁵² No otras puses, biedrība izveidoja vairākas skolas. 1909. gadā tā uzturēja Rīgā Torņakalna meiteņu progimnāziju (165 skolnieces, 10 skolotāju) un 14 pirmmācības skolu (686 skolnieki, 18 skolotāju), 1913. gadā — minēto progimnāziju (216 skolnieces, 13 skolotāju) un 12 pirmmācības skolu (758 skolnieki,

³⁴⁹ «Latvija», 1907, 20. jūnijā, Nr. 140.

³⁵⁰ «Dzimtenes Vēstnesis», 1908, 11. martā, Nr. 59.

³⁵¹ *Greitjāne R.* Par strādnieku legālo kultūras un izglītības biedrību darbību Rīgā (1900.—1914.). — «Latvijas PSR ZA Vēstis», 1971, Nr. 10, 45. lpp.

³⁵² Latviešu izglītības biedrības pārskats par 1911. gadu. R., 1912, 19.—20. lpp.

24 skolotāji).³⁵³ Šo skolu izveidošanas galvenais nolūks bija buržuāzijas idejiskās ietekmes izplatīšana.

Liberālās buržuāzijas mērķus izglītības laukā uzskatāmi atsedza «Dzimtenes Vēstnesis», kura skatījumā izglītība bija sociālo plaīsu nolīdzinātāja. Liberāļu laikraksts sludināja, ka ar izglītības palīdzību iespējams likvidēt šķiru antagonismu, mantisko nevienlīdzību, ka darbaļaužu stāvokļa uzlabošana panākama «caur izglītošanos», «kārtības un miera līdzekļiem», nevis revolucionārā ceļā. Taču liberāļi uzsvēra, ka izglītībai jābūt «īstai», tādai, kas «atsvabina no aplamu ieskatu un netikumumu važām», t. i., no marksistiskās ideoloģijas. Kā rakstīja «Dzimtenes Vēstnesis», tikai «vēstures attīstības nepazinējs... var iedomāties, ka vajaga tikai kādiem karstgalvjiem papūst un — gadu simteņiem iedibinājusies kārtība sabruks». ³⁵⁴ Kā svarīgu līdzekli šķiru miera idejas ieaudzināšanai liberāļi plaši izmantoja buržuāzisko nacionālismu. 1914. g. aprīlī Latviešu izglītības biedrības sapulce uzsvēra, ka nacionālismam jāklūst par audzināšanas galveno saturu, it īpaši tāpēc, ka «jāatzīst bēdīgais fakts, ka pie latviešiem nacionālisms pārāk vāji attīstīts». ³⁵⁵ Pirmā pasaules kara gados Latviešu izglītības biedrības valde iesniegumā Vidzemes gubernatoram norādīja, ka biedrības galvenais uzdevums esot kavēt «tumšā un noziedzīgā proletariāta» tādu tieksmju augšanu, «kuras bīstamas sociālā un valstiskā ziņā un vienmēr bijušas nāvējošas valstij un sociālai labklājībai». ³⁵⁶

Kā pretstats Rīgas Latviešu biedrībai kultūras dzīves jomā 1908. gadā nodibinājās Latviešu skatuves biedrība. Tā izveidojās kā biedrību savienība, kurā bija pārstāvēti visdažādākie sociālie slāņi — strādnieki, progresīvā inteliģence, sīkburžuāzija un liberālā buržuāzija. ³⁵⁷ Vadošā vieta biedrībā bija sīkburžuāziski demokrātiskajai «Jaunās Dienas Lapas» grupai. Tāpēc biedrība sadūrās ar nacionālās buržuāzijas pretsparu. Latviešu labējā buržuāzija tai uzbruka tieši un atklāti, nosaucot to par «sarkano

³⁵³ Latviešu izglītības biedrības pārskats par 1909. gadu. R., 1910, 24.—25. lpp.; Latviešu izglītības biedrības pārskats par 1913. gadu. R., 1914, 31., 32. lpp.

³⁵⁴ «Dzimtenes Vēstnesis», 1908, 5. janvārī, Nr. 4.

³⁵⁵ Zimīgi, ka vairāki no «nacionālās vienotības» sludinātājiem, kas runāja sapulcē, izteica domu, ka pašas latviešu buržuāzijas bērni nav sūtāmi latviešu skolās, jo speciālu skolu latviešu buržuāzijas atvasēm vēl neesot, bet, mācoties kopā ar nabadzīgo vecāku bērniem, tie varot palikt «netikumīgi», un tāpēc latviešu buržuāzijai savī bērni jāsūta ciittautiešu aristokrātiska tipa skolās, kas praksē arī tika parasti darīts («Lidums», 1914, 18. aprīlī, Nr. 30; 2. maijā, Nr. 34).

³⁵⁶ *Greitjāne R.* Par strādnieku legālo kultūras un izglītības biedrību darbību... 46. lpp.

³⁵⁷ Turpat, 47. lpp.

perēkli». Liberāļi pret biedrības uzturētā Jaunā Rīgas teātra demokrātisko virzienu cīnījās galvenokārt no iekšienes. Liberāļu pārstāvji, kas piedalījās Latviešu skatuves biedrības izveidošanā, centās iegūt tajā noteicošās pozīcijas. Kad tas neizdevās, daļa liberāļu no biedrības izstājās. «Dzimtenes Vēstnesis» pārmeta strādnieku pārstāvjiem un sīkburžuāziskajiem progresistiem, kas darbojās Latviešu skatuves biedrībā, ka viņus interesējis nevis māksla, bet politika; liberāļi prasīja progresīvās intelligences pārstāvju A. Deglava, A. Mierlauka u. c. aiziešanu no biedrības un Jaunā Rīgas teātra, draudot ar materiālās palīdzības pārtraukšanu tai.³⁵⁸ Tomēr ar strādnieku biedrību atbalstu teātris sekmīgi turpināja darbu, tas izveidojās par ievērojamu progresīvās kultūras centru, kas palīdzēja tautai pārvarēt reakcijas laika nomāktību.³⁵⁹ Kas attiecas uz progresistiem, kas «nacionālās vienības» panākšanai bija aicinājuši strādniekus sadarboties Latviešu skatuves biedrībā ar buržuāziju, tad jāsaka, ka strādnieku nostiprināšanās biedrībā viņus stipri uztrauca. Progresisti ieteica pārvaldes amatos vēlēti tikai mākslas lietpratējus, nevis politiskas personas³⁶⁰ (t. i., sociāldemokrātus). Sīkburžuāziskajiem un buržuāziskajiem elementiem zināmā mērā arī izdevās iegūt vadošās pozīcijas biedrības pārvaldē. 1914. gadā strādnieku legālā prese rakstīja, ka Latviešu skatuves biedrības vadību sagrābusi kliķe, kam galvenokārt rūp biedrības kapitāli, ar kuriem tā vēlas brīvi rīkoties.³⁶¹

Latviešu buržuāzija centās apkarot sociāldemokrātu ietekmi arī palīdzības un citās biedrībās. Cenšoties mazināt šķiru pretrunu asumu, buržuāzija izveidoja arī virkni labdarības u. tml. biedrību. Tā, Jelgavā 1912. gadā darbojās 28, bet Liepājā — 34 dažādu tautību buržuāzijas izveidotās labdarības biedrības.³⁶² Šīm biedrībām vajadzēja kalpot galvenokārt buržuāzijas idejiskās ietekmes izplatīšanai, jo to izsniegtā materiālā palīdzība bija vairāk kā niecīga. Rīgas latviešu labdarības biedrība, kas bija viena no lielākajām nacionālās buržuāzijas «labdarības» iestādēm, 1911. g. 1. aprīļa pilnsapulcē, piemēram, izteicās par biedrības nabagu patversmes likvidēšanu, jo nabagi vasarā sēžot ārā un atstājot «nevēlamu iespaidu uz bērniem — skolniekiem»; nabagu patversmē dzīvojot pilsētai vairs nederīgie cilvēki, bet laukos esot laukstrādnieku trūkums, tāpēc patversmes iemītnieki nogādājami pagastos, kur tie pierakstīti.³⁶³ Tā bija tipiska bur-

³⁵⁸ «Dzimtenes Vēstnesis», 1909, 1. jūlijā, Nr. 147; 4. jūlijā, Nr. 150.

³⁵⁹ *Kundziņš K.* Latviešu teātra vēsture, 2. sēj., 104., 138. lpp.

³⁶⁰ «Jaunā Dienas Lapa», 1912, 4. augustā, Nr. 179.

³⁶¹ «Jaunā Balss», 1914, 18. martā, Nr. 3.

³⁶² LCVVA, 420. f., 1. apr., 683. l., 1.—7. lp.

³⁶³ «Laika Balss», 1911, 7. aprīlī, Nr. 12.

žuāziskās «labdarības» izpausme. Darbojās arī «kritušo jaunavu» glābšanas biedrības u. tml. iestādījumi, ar kuru palīdzību buržuāzija centās iepotēt «zemākajiem slāņiem» padevības jūtas pret «labākajām aprindām».

Daudzās biedrības, kas atradās buržuāzijas rokās, bija nozīmīgs ierocis tās cīņā pret darbaļaužu masu kustību. Tomēr buržuāziskajiem un sīkburžuāziskajiem grupējumiem neizdevās pakļaut sev strādnieku legālās biedrības. Tās savā darbībā veiksmīgi izmantoja Latvijas Sociāldemokrātija.

Buržuāzijas ideoloģiskā cīņa izpaudās ne tikai uzbrukumos revolucionārajai demokrātijai, 1905.—1907. g. revolūcijas apmelošanā un tieksmē iznīdēt to no tautas atmiņas, bet tā plaši uzbruka arī zinātniskajam sociālismam, marksistiskajai filozofijai un politekonomijai. Marksistiskā pasaules uzskata apkarošanai bija ierādīta visai nozīmīga vieta buržuāzijas cīņā pret jaunas revolūcijas draudiem. Sajā cīņā iesaistījās visa buržuāzijas prese, tās daudzās un dažādās organizācijas. Tāpat kā Krievijā, arī Latvijā pēc revolūcijas sakāves daudzi tās līdzskrējēji kļuva par atklātiem renegātiem. Viņi iekļāvās buržuāzijas uzbrukumā marksismam un izplatīja reakcionāru ideoloģiju, sākot no reliģijas līdz dažādām ideālistiskām filozofiskajām koncepcijām un neslēptai pornogrāfijai.

Ar īpašu niknumu buržuāzijas ideologi apkaroja marksisma mācību par šķiru cīņu un sabiedrības revolucionārās attīstības nenovēršamību. Apgalvojot, ka sociālismam nav nekā kopēja ar zinātni, kā to savā priekšlasījumā Rīgas Latviešu biedrībā darīja liberālis M. Bružis,³⁶⁴ buržuāzijas ideologi tā gribēja «pierādīt» sociālistiskās revolūcijas teorijas «kļūdainību». Lielu vērību cīņai pret marksismu veltīja V. Olavs. Savā darbā «Galvenie virzieni ētikā» viņš kritizēja marksisma tēzi, ka strādnieku stāvokļa uzlabošanās panākama tikai revolucionārā ceļā, sludināja kapitālistiskās iekārtas varenību un revolūcijas nenovēršamu sakāvi. Lielā mērā būdams vidējās un sīkburžuāzijas ideologs, V. Olavs centās apgāzt K. Marksa atzinumu, ka kapitālistiskajā sabiedrībā notiek koncentrācijas process arī lauksaimniecībā, un plaši propagandēja sikražošanas dzīvotspējīgumu.³⁶⁵ Sīkā un vidējā zemes īpašuma propagandai buržuāzija savā ideoloģiskajā darbībā vispār veltīja ļoti lielu uzmanību, jo uzskatīja, ka šis īpašums stiprina pastāvošo iekārtu. Cenšoties nopamatot zemnieku saimniecību līdztiesību baronu lielajiem zemes īpašumiem, buržuāzijas ideologi vienlaikus, cerībā graut ar to strādnieku un zemnieku savienību revolucionārajā procesā, darīja visu, lai izplatītu

³⁶⁴ «Dzimtenes Vēstnesis», 1911. 26. novembrī, Nr. 273.

³⁶⁵ Куртовский И. X. Очерки истории латышской экономической мысли, с. 88—89.

zemniecības un lauku proletariāta vidū privātīpašniecisko psiholoģiju, «sava stūrīša» ilūzijas. Renegāts J. Jankavs «Dzimtenes Vēstnesī» atklāti rakstīja, ka, lai cīnītos pret revolūciju, kas varētu pārkārtot laukus uz sociālistiskiem, kolektivistiskiem pamatiem, «tad kolektīvisma *pretiniekiem* no savas puses jācenšas pēc iespējas *stiprināt* tās īpašības, kuras kolektīvistu grib vājināt, kā individuālisma garu, privātīpašuma sajūtu un tiesību apziņu».³⁶⁶ Tāpēc buržuāzijas ideologi centās apgāzt Latvijas revolucionāro sociāldemokrātu uzskatus agrārajā jautājumā, izplatīt priekšstatus par sīko un vidējo saimniecību mūžīgumu, zemnieku īpašo lomu sabiedrībā utt.³⁶⁷ Īpaši aktīvs šajā jomā bija lauku buržuāzijas laikraksts «Līdums».

Kā pretstatu marksisma filozofiskajiem pamatiem buržuāzijas ideologi tiecās izplatīt Rietumeiropas buržuāziskās filozofijas uzskatus, krievu reakcionāro filozofu, kā arī garīdznieku sacerējumu. «Kritiskā personālisma» piekritējs J. Ōsis sludināja fideismu, noliedza jebkādu tautas masu lomu vēsturē. P. Zālīte bija kantiānisma piekritējs un savos darbos popularizēja Kanta filozofijas ideālistiskās puses — apriorismu un agnosticismu, centās apvienot Kanta idejas ar reliģisko pasaules uzskatu. Tuvu P. Zālītes kantiānisma idejām bija tālaika «modes» filozofija — enerģētisms.³⁶⁸

Pret marksisma-ļeņinisma teoriju cīnījās arī sīkburžuāziskie grupējumi, kas pēc revolūcijas sakāves atklāti nodeva organizētā proletariāta intereses. Anarhisti un anarhosindikālisti, kas noliedza proletariāta politiskās un teorētiskās apziņas izkopšanas nepieciešamību, sociālistisko revolūciju, propagandēja absolūto individuālismu, teroru, vadoņu kultu u. c. Ideālistiskās koncepcijas centās izplatīt arī latviešu eseri. Cīņā pret marksisma-ļeņinisma teoriju īpaši rosīgs bija viens no savienībnieku līderiem revolūcijas gados renegāts M. Valters. Balstoties uz vehisma koncepcijām, viņš galveno uzbrukumu vērsa pret vēsturisko materiālistisku, vēstures materiālistiskās izpratnes vietā izvirzot faktoru teoriju, noliedzot šķiru cīņu un sociālās revolūcijas. Nikni cīnoties pret proletārisko internacionālismu, M. Valters kļuva par izteiktu buržuāziskā nacionālisma apoloģētu, kam piemita pat

³⁶⁶ «Dzimtenes Vēstnesis», 1911, 24. martā, Nr. 68.

³⁶⁷ J. Jankavs, piemēram, publicēja «Dzimtenes Vēstnesī» virkni rakstu — «Kolektīvistu stāvoklis mazgruntniecības jautājumā», «Marksisms un lauksaimniecības jautājums», «Mazgruntniecība un iedzīvotāju jautājums», «Mazgruntniecība un viņas literārie tiesneši», «Vai mazajām zemnieku saimniecībām jāiznikst», «Zemnieks un zeme» u. c., kas bija speciāli sarakstīti cīņai pret marksistiskajiem uzskatiem par lauksaimniecības attīstību, pret LSD nostāju agrārajā jautājumā.

³⁶⁸ Штейнберг В. А. Философская жизнь Латвии начала XX века. 1900—1917. Рига, 1966, с. 48—54.

rasisma iezīmes. Savukārt J. Jankavs, pārdzīvojis evolūciju no vāja marksista līdz anarhosindikālistam, kļuva par buržuāzijas atzītu marksisma «apgāšanas» teorētiķi. Laikā no 1911. līdz 1914. g. viņš publicēja liberāļu «Dzimtenes Vēstnesī» vairākus desmitus rakstu, kuros kritizēja vēsturisko materiālistu, marksistisko politisko ekonomiju, zinātnisko sociālismu un LSD praktisko revolucionāro darbību.³⁶⁹ Daudzi latviešu meņševiki — LSD oportunistiskā spārna pārstāvji, atteikušies no marksisma, propagandēja enerģētismu un citas ideālistiskas filozofiskas koncepcijas. Daļa oportunistu pievērsās ekonomismam, nacionālrevizionismam, revidēja marksisma pamatlicēju uzskatus par sociālistisko revolūciju.³⁷⁰

Lai gan buržuāzija sludināja bezšķiru kultūru, kultūras nesavienojamību ar politiku, pati tā ienesa kultūras dzīvē savām šķiras interesēm atbilstošu politiku. Sevišķi uzskatāmi tas izpaudās V vispārējo dziesmu svētku norisē, kuri bija viens no nozīmīgākajiem notikumiem latviešu buržuāzijas kultūras dzīvē. Nacionālās kultūras attīstība buržuāziju, it īpaši tās augšējos slāņus, interesēja visai maz. Vairāk kultūras attīstībā bija ieinteresēti sīkburžuāziskie demokrāti, tomēr viņu nolūks bija izmantot kultūru kā šķiru samierināšanas līdzekli. Buržuāzija, cenšoties pakļaut kultūras dzīvi savai vadībai, kultivēja tajā dažādus ideālistiskus un reakcionārus virzienus. Tomēr latviešu buržuāziskā — ideālistiskā estētiskā doma bija samērā vāja, sadrumstalota, tai trūka plašāka mēroga teorētiķu. Līdz ar to latviešu buržuāziskie izdevumi galvenokārt pārpublicēja Rietumeiropas un Krievijas ideālistu darbus.³⁷¹ Pēc 1905.—1907. g. revolūcijas sakāves daļa sīkburžuāziskās intelīgenes, agrākie revolūcijas līdzskrējēji, sāka sludināt pesimismu, neticību sabiedriskajam progresam, naidu pret sabiedrisko cīņu. Dekadenti, paužot misticismu, galēju individuālismu un izvirtību, zaimoja proletariāta cīņu un ideālus, noliedza mākslas šķiriskumu, propagandēja tās pilnīgu neatkarību no sabiedriskiem apstākļiem un politikas.³⁷² Viņu filozofiskie skolotāji bija Šopenhauers, Niče, V. Solovjovs un citi subjektīvie ideālisti. Fr. Bārda, kas mēģināja vispārināt dekadentu filozofiju, sludināja bergsonismu un sliecās uz galējā

³⁶⁹ *Mortulevs A.* LSD cīņa pret sīkburžuāzisko ideoloģiju un marksisma renegātiem 1907.—1914. gadā. — «Latvijas PSR ZA Vēstis», 1973, Nr. 6, 63.—65. lpp.

³⁷⁰ *Мортулев А. В.* Идеологическая работа СДЛК (1907—1914 гг.). Автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. ист. наук. Рига, 1972, с. 12.

³⁷¹ *Zeile P.* Estētiskā doma Latvijā (līdz 1940. gadam). R., 1976, 223., 224. lpp.

³⁷² Latvijas Komunistiskās partijas vēstures apcerējumi, 1. d., 179. lpp.; *Zeile P.* Estētiskā doma Latvijā, 329. lpp.

misticisma pusi.³⁷³ Par dekadentu politiskajām simpātijām visai uzskatāmi liecina V. Egliša «padevīgais lūgums» Vidzemes gubernatoram. Uztraukts par cara administrācijas reakciju uz viņa darbu «Pelēkais barons», dekadentu līderis rakstīja: «Vēlreiz dziļi nožēloju varbūt nepiesardzīgo līdzjutību nesenaajā revolūcijā bojā gājušo liktenim, padevīgi lūdzu piedot manu netīšo kļūdu un attaisnot mani un manu sacerējumu par mūsu labajiem nodomiem.» Atsedzot šos nodomus, V. Egļitis uzsvēra, ka uzskata revolūciju par «lielu kļūdu un barbarismu», bet sociālistus — par neciešamu parādību.³⁷⁴

Vienu no redzamākajām vietām buržuāzijas ideoloģiskajā arsenālā ieņēma reliģiskā pasaules uzskata plaša propaganda. Visi latviešu buržuāzijas politiskie grupējumi atbalstīja oficiālo baznīcu un, cenšoties panākt reformas tās pārvaldē, cerēja tādējādi nostiprināt baznīcas stāvokli. Darbojās desmitiem reliģiska rakstura biedrību, reliģijas aizstāvēšanai un propagandēšanai veltīja ļoti lielu uzmanību buržuāziskā prese, bez tam vēl tika izdoti daudzi speciāli reliģiska satura preses izdevumi, masu metienos iznāca reliģiska literatūra. Reliģijas propagandā buržuāzija nevirījās ne no kādiem līdzekļiem. Jelgavas avīze «Tēvija», kas ne mazāk nikni kā «Rīgas Avīze» apkaroja sociāldemokrātus, tomēr, tiecoties pēc reliģijas ietekmes izplatīšanas, atrada par iespējamu atsaukties uz Vācijas sociāldemokrātu praksi reliģijas jautājumos: norādot, ka zināma daļa vācu sociāldemokrātu ir ticīgi, avīze aicināja arī latviešu sociāldemokrātus apspriest reliģiskus jautājumus, «bet ne ar nolūku gāzt, turpretī atjaunot!».³⁷⁵ Plaši reliģisko ideoloģiju popularizēja arī buržuāzijas kultūras un izglītības biedrību priekšlasījumos. Vairāki mācītāji, tiecoties padarīt reliģiju pievilcīgāku tautas masām, uzstājās par modernākas, «zinātniskākas» sejas piešķiršanu tai. Piemēram, 1912. gadā priekšlasījumā «Kristīgā ticība un kultūra» Krimuldas mācītājs J. Ērmanis centās pierādīt mākslas un zinātnes ciešo sakarību ar reliģiju.³⁷⁶ Plaši pazīstamais reakcionārais mācītājs un rakstnieks A. Niedra Latviešu izglītības biedrībā 1910. gadā nolasītajā referātā «Modernā cilvēka ticība» ieteica baznīcas kalpiem būt elastīgākiem reliģijas propagandā un ievērot zinātnes lielākos atklājumus, tomēr galveno vērību šis rūdītais melnsimtnieks aicināja pievērst nekautrīgai spekulācijai uz cilvēku jūtām.³⁷⁷

³⁷³ Штейнберг В. А. Философская жизнь Латвии начала XX века, с. 52, 53.

³⁷⁴ LCVVA, 3. f., 5. apr., 1875. l., 1., 2. lp.

³⁷⁵ «Tēvija», 1907, 11. oktobrī, Nr. 117.

³⁷⁶ «Dzimtenes Vēstnesis», 1912, 5. septembrī, Nr. 206.

³⁷⁷ Turpat, 1910, 4. februārī, Nr. 28.

Blakus nacionālismam reliģija faktiski bija latviešu galēji labējās buržuāzijas galvenais ideoloģiskais ierocis. Jau minētais A. Niedra, kas bija viens no latviešu melnsimtnieku līderiem, ar savu «jaunnacionālismu» jeb «kristīgo tautiskumu» sludināja abu šo principu ciešu savienošānu. Aicinot atteikties no politiskās cīņas un veltīt visus spēkus «iekšējo, garīgo spēku» attīstībai, viņš kā tautas audzināšanas galvenos ideālus minēja kristietību un tautiskumu.³⁷⁸ Latviešu reakcionārs uzsvēra: «Un, ja latviešu tautā būs arī īsta ticība, tad tā nebūs atšķetināma un atraisāma sevišķi nost no citas mūsu tautas dzīves un no latvietības, viņa būs daļa no mūsu tautības, no mūsu tautas raksturīgākajām īpašībām. Tad būs arī sakusuši mūsu skolā kristīgais un tautiskais audzināšanas ideāls par vienu pašu: kristīgi tautisku.»³⁷⁹

Latviešu buržuāzijas politiskās un ideoloģiskās darbības raksturīga iezīme pēc 1905.—1907. g. revolūcijas, kā jau minēts, bija nacionālisma ievērojama pastiprināšanās. Ar nacionālisma propagandas palīdzību buržuāzijas ideologi centās mazināt šķiru pretrunu asumu, novērst jaunas revolūcijas draudus. Visai skaidri buržuāziskā nacionālisma sociālās funkcijas atsedza liberāļu avīze «Dzimtenes Vēstnesis», kas rakstīja, ka katras tautas strādnieku šķirai var būt citām šķirām pretējas ekonomiskas intereses un tāpēc ekonomiska cīņa nav novēršama, «bet *pāri* šīm saimnieciskām pretilībām un cīņām stāv vispārējās nacionālās vienības intereses, kuru dēļ arī strādniekam jāieskata par savu galvenāko pienākumu — rūpēties par *savas* tautas tiesībām, bet nevis par kādiem neskaidriem «internacionāliem» principiem».³⁸⁰ I. Apine norāda, ka pēcrevolūcijas gados sāka veidoties vesela uzskatu sistēma, kas pamatojās uz latviešu buržuāziskā nacionālisma argumentāciju. Arī latviešu buržuāziskajam nacionālismam bija raksturīga nacionālās idejas absolutizācija austriešu labējo sociāldemokrātu O. Bauera un K. Rennera teoriju garā, tās atrašanās no materiālajiem un sociālajiem faktoriem. Latviešu buržuāzijas ideologi izveidoja koncepciju par zemniecību un latviešu lauku sētu kā nacionālā rakstura un tradīciju glabātāju; viņu sacerējumos šajā laikā pavidēja arī rasistiskas nostājas elementi. Nacionālisms bija latviešu buržuāzijas galvenais lozungs Valsts domes un pilsētu domju vēlēšanās un citās politiskās kampaņās.³⁸¹ Latviešu buržuāzijas ideologu sniegtais nācijās traktējums bija pilnīgi idealistisks. «Dzimtenes Vēstnesis», piemēram, norādīja, ka «nācijas dziļākais saturs ietveras tikai nacionālisma

³⁷⁸ «Dzimtenes Vēstnesis», 1910, 18. jūnijā, Nr. 137.

³⁷⁹ «Latvija», 1907, 23. jūnijā, Nr. 143.

³⁸⁰ «Dzimtenes Vēstnesis», 1913, 25. jūlijā, Nr. 168.

³⁸¹ Apine I. Latvijas sociāldemokrātija un nacionālais jautājums, 166.—167. lpp.

jūtās un kaut cik tikai nacionālisma tēlu valodā». Nācijas izpratnē sludinot atklātu iracionālismu, kas robežojās ar misticismu, liberāļu avīze rakstīja: «Kā tāda jūtu parādība, nacionālisma kodols nav izteicams jēdzienos un vārdos, jo viņā ietveras kaut kas no pāri-personīgās mistikas; tas jāatstāj dzejiskai tēlu un mītu valodai.»³⁸²

Melnsimtņieku rupjais nacionālisms, ar tā tieksmi pēc visas tautas apvienošanas uz melnsimtņieciskas platformas, kaut cik plašāku iedzīvotāju slāņu acis bija bankrotējis. Liberālais nacionālisms pēc savas formas bija zināmā mērā elastīgāks. Tas par «nacionālās vienības» panākšanas lauku izvirzīja šķiru cīņas ziņā «neitrālāko» kultūru un izglītību. Sikburžuāzija pēc sava stāvokļa bija «nacionālistiskāka» nekā buržuāzija un proletariāts, tomēr latviešu sikburžuāziskais nacionālisms, ko sevišķi uzskatāmi pārstāvēja «Jaunās Dienas Lapas» grupa, pēc satura bija demokrātisks apspiesto, nepilntiesīgo nāciju nacionālisms, tas atradās vidū starp proletārisko internacionālismu un buržuāzisko nacionālismu.³⁸³ Nacionālisms ietekmēja arī sociāldemokrātiju, kur pastiprinājās nacionālrevizionisms. Redzams nacionālrevizionisma pārstāvis bija meņševiks M. Skujenieks, kas šķirisko pieeju centās aizstāt ar nacionālistisko un materiālismu — ar ideālismu. Izvirzot ideju par «proletārisko» jeb «kulturālo» nacionālismu, viņš aizstāvēja viedokli, ka mazo tautu proletariātam jābūt nacionālistiskam un galvenā vērība jāvelti cīņai par nacionālo līdztiesību.³⁸⁴ Tādēļ sikburžuāziskais nacionālisms bija daudz bīstamāks par melnsimtņiecisko un liberālo nacionālismu. Latviešu revolucionārie sociāldemokrāti, balstoties uz V. I. Ļeņina darbiem nacionālajā jautājumā, izvērta plašu un sekmīgu cīņu pret visdažādākajām buržuāziskā nacionālisma izpausmēm.

Tādējādi marksistiskajai partijai aplūkojamajā laikposmā nācās atvairīt valdošo šķiru un arī sikburžuāzijas plašu ideoloģisko uzbrukumu. Tāpēc partijas teorētisko pamatu aizstāvēšana un tālāka attīstība, cīņa par zinātniskā pasaules uzskata tīrības saglabāšanu izvirzījās priekšplānā. Izcila nozīme boļševiku ideoloģiskajā cīņā bija V. I. Ļeņina darbam «Materiālisms un empiriokriticisms», ar kuru V. I. Ļeņins nosargāja un attīstīja tālāk marksistisko filozofiju, deva ārkārtīgi vērtīgu ieguldījumu boļševiku partijas teorētisko pamatu tālākā attīstībā, idejiskajā cīņā pret revizionismu. V. I. Ļeņina darbs mobilizēja arī Latvijas marksistu—ļeņiniešu spēkus cīņā pret naidīgajām idejiskām strā-

³⁸² «Dzimitenes Vēstnesis», 1912, 29. novembrī, Nr. 278.

³⁸³ *Apine I.* Latvijas sociāldemokrātija un nacionālais jautājums, 176.—178. lpp.

³⁸⁴ Turpat, 189.—190., 198. lpp.

vām. Cīņā pret uzbrukumiem marksismam-ļeņinismam latviešu revolucionārie sociāldemokrāti ievērojami attīstīja marksistisko ekonomisko, filozofisko, ateistisko un estētisko domu, pievērsa lielu vērību proletāriskā internacionālisma pozīciju nosargāšanai un tālākai nostiprināšanai. Revolucionāro sociāldemokrātu spēcīgā pretspāra rezultātā latviešu buržuāzijai neizdevās pakļaut darbaļaužu masas savai idejiskajai ietekmei.

Cīņā pret jaunas revolūcijas draudiem latviešu buržuāzija uzstājās vienotā frontē ar carismu, muižniecību un citu nacionālo grupu buržuāziju. Latviešu buržuāzijas politiskajiem grupējumiem gan bija atšķirības pieejā taktikas jautājumiem, bet to politikas būtība bija nesamierināma cīņā pret proletariāta organizēto kustību visdažādākajās tās izpausmēs, pret marksistisko teoriju un pasaules uzskatu. Tomēr ne carisms, ne buržuāzija nespēja apspiest Latvijas strādnieku revolucionāro kustību un mazināt viņu internacionālo solidaritāti ar pārējo Krievijas proletariātu. Jaunie revolucionārās kustības uzplūdi un revolucionārās situācijas nobriešana 1914. g. vasarā nepārprotami parādīja kontrerevolūcijas spēku pilnīgu neveiksmi sava galvenā politiskā uzdevuma risināšanā.

Nobeigums

Lai gan latviešu nacionālā buržuāzija skaitliski bija ievērojama Latvijas buržuāzijas daļa, tomēr tā galvenokārt bija sīkburžuāzija, kā arī vidējā buržuāzija. Tiesa, rūpnieciskā uzplaukuma gados bija vērojamas latviešu lielburžuāziskā slāņa nostiprināšanās tendences, tomēr pirmā pasaules kara priekšvakarā Latvijas lielburžuāzijas pamatkodolu joprojām lielā mērā veidoja vietējā vācu tirdznieciskā un rūpnieciskā buržuāzija, kā arī krievu un ebreju buržuāzija. Latvijas laukos, salīdzinot ar pārējo Krieviju, kapitālisma attīstības rezultātā bija izveidojies plašāks lauku vidējās buržuāzijas — budžu slānis. Raksturīga latviešu buržuāzijas ekonomiskās attīstības iezīme bija tās kapitālu lielas daļas ieguldīšana nekustamajos īpašumos pilsētās. Latviešu sociāldemokrāti šajā apstākli pamatoti saskatīja vienu no nacionālās buržuāzijas klaji reakcionārās nostājas cēloņiem. Otra raksturīga iezīme bija lauku buržuāzijas ievērojama saimnieciskā nostiprināšanās, kuras rezultātā pirmā pasaules kara priekšvakarā ekonomiskā potenciāla ziņā latviešu lauku buržuāzija pārspēja muižniecību.

Ekonomiskās varenības pieaugums neapšaubāmi atspoguļojās arī latviešu buržuāzijas politiskās konsolidācijas procesā, lai gan tā šajā ziņā manāmi atpalika no ekonomiski spēcīgākās vietējās vācu buržuāzijas. Latviešu buržuāzijas politisko partiju veidošanās faktiski bija tikai sākuma stadijā, kaut arī latviešu buržuāzijā var saskatīt pārējai Krievijas buržuāzijai aplūkojamajā laikposmā raksturīgos politiskos virzienus. Jāuzsver, ka latviešu buržuāzija visumā bija labējāk noskaņota nekā pārējā Krievijas buržuāzija. Tas sevišķi uzskatāmi izpaudās samērā spēcīgā melnsimtnieciskā grupējuma pastāvēšanā, kā arī vājajā liberālisma ietekmē. Aplūkojamā laikposma īpatnība bija tā, ka politiskās dzīves jomā rosījās galvenokārt latviešu pilsētu buržuāzija, bet

lauku buržuāzija, lai gan tās ekonomiskās pozīcijas bija kļuvušas visai stipras, šajā ziņā vēl bija mazāk aktīva. Tomēr pirmā pasaules kara priekšvakarā arī lauku buržuāzijas politiskās konsolidācijas process jau bija jaušami aizgājis uz priekšu. Sīkburžuāziskie slāņi Latvijā kapitālisma augstākās attīstības rezultātā bija jūtami šaurāki nekā pārējā Krievijas impērijā, un tas arī bija viens no cēloņiem, kāpēc sīkburžuāziskie grupējumi Latvijā bija vāji un neietekmīgi. Vienīgo ietekmīgo masu partiju Latvijā bija spējis izveidot proletariāts. Tā marksistiskā partija aizstāvēja visplašāko darbaļaužu masu intereses.

Latviešu buržuāzija savā konkurences cīņā pret vietējo vācu muižniecību un buržuāziju tradicionāli meklēja carisma atbalstu. Centieni nostiprināt savu ekonomisko un politisko stāvokli ar patvaldības palīdzību bija viens no latviešu buržuāzijas monarhistiskās nostājas cēloņiem. Pieaugot darbaļaužu atbrīvošanās cīņas vērienam, par latviešu buržuāzijas un carisma sadarbības galveno saturu kļuva cīņa pret revolucionāro kustību. Atklāti šī savienība noformējās 3. jūnija monarhijas apstākļos, kad revolūcijas iebiedētā latviešu buržuāzija nostājās uz melnsimtnieciski oktobristiskā ceļa cīņā pret jaunas revolūcijas draudiem. Liberālisma tendences latviešu buržuāzijā reakcijas gados bija ārkārtīgi vājas. Par to uzskatāmi liecināja arī liberāļu neveiksme gan III Valsts domes vēlēšanās, gan Rīgas pilsētas domes vēlēšanās 1909. gadā. Galvenais latviešu buržuāzijas monarhisma cēlonis bija asākas un noteiktākas šķiru pretrunas Latvijā. Šo pretrunu asums noteica arī galveno konkurentu — latviešu buržuāzijas un vietējās vācu buržuāzijas, kā arī muižniecības savstarpējo tuvināšanos cīņā pret Latvijas darbaļaudīm. Arī grupēšanās galvenajās politiskajās kampaņās notika ne pēc nacionālās piederības, bet pēc šķiriskajām interesēm. Reakcijas gados pilnīga sairuma stāvoklī bija sīkburžuāziskā demokrātija. No kādreizējiem revolūcijas līdzskrējējiem izveidojās samērā plašs renegātu slānis, kuri izvērša niknu idejisku uzbrukumu marksismam un sociālistiskās revolūcijas teorijai.

Jauno revolucionārās kustības uzplūdu periodā, kas uzskatāmi iezīmēja 3. jūnija monarhijas krīzi, notika izmaiņas arī latviešu buržuāzijas politiskajā nostājā. Tā zināmā mērā pārorientējās no melnsimtnieciski oktobristiskās platformas uz monarhistiskā liberālisma pusi. IV Valsts domes un 1913. g. Rīgas pilsētas domes vēlēšanas liecināja par oktobristiski progresistiskā virziena ietekmes pieaugšanu nacionālajā buržuāzijā. Tas atspoguļoja arī nosliekšanos uz buržuāziskāku cīņas līdzekļu pusi jaunas revolūcijas draudu apkarošanā.

Rūpniecības kāpinājuma rezultātā pastiprinājusies vidējās un sīkburžuāzijas konkurences cīņa pret lielburžuāziju, kā arī

muižniecību lielā mērā guva nacionālistisku nokrāsu (latviešu lielburžuāzija un tai tuvie slāņi gan palika uzticīgi savienībai ar vietējo vācu lielburžuāziju). Tomēr nacionālistiskās kampaņas pamatmērķis bija pakļaut latviešu strādniekus buržuāzijas idejiskajai ietekmei, ar buržuāziskā nacionālisma palīdzību sagraut Latvijas proletariāta internacionālistisko vienotību.

Arī 3. jūnija monarhijas krīzes apstākļos latviešu buržuāzijas nostāja bija labējāka nekā Krievijas impērijas buržuāzijai kopumā. Lai gan melnsimtmnieciskais grupējums pamazām zaudēja savu ietekmi plašākos nacionālās buržuāzijas slāņos, tas joprojām bija visai ietekmīgs politisks spēks. Latviešu liberālā buržuāzija faktiski negāja tālāk par labējo liberālismu, tā nostājās uz progresistu un kreiso oktobristu platformas. Kadetu platformai (no kreisās puses) tuvojās vienīgi sīkburžuāziskie «Jau-nās Dienas Lapas» progresisti.

Latviešu liberālās buržuāzijas opozicionārisms nesniedzās tālāk par kautrīgiem pārmetumiem cara valdībai no Valsts domes tribīnes par apsoltu reformu novilcināšanu Baltijā. Turklāt, lai gan latviešu liberāļi samērā daudz runāja par revolūcijas objektīvo cēloņu novēršanas nepieciešamību ar reformām no augšas, praksē viņi negāja tālāk par ierobežotām prasībām buržuāzijas šauri šķiriskās interesēs. Latviešu buržuāzija bija naidīga ne vien revolucionārajai, bet arī nacionālās atbrīvošanās cīņai. Tā neatlaidīgi apliecināja savu pilnīgo uzticību carismam, reizē cenšoties kurināt latviešu tautā nacionālistiskas noskaņas. Vairākas demokrātiskas prasības izvirzīja vienīgi buržuāziskie demokrāti, tomēr viņu centieni šķelt Latvijas strādnieku kustību, ievazāt tajā reformistiskas ilūzijas un nacionālistisku noskaņojumu objektīvi kalpoja buržuāzijas interesēm.

Latviešu buržuāzija, būdama nežēlīga latviešu darba tautas ekspluatatore, kopā ar pārējo Latvijas buržuāziju un muižniecību izvērsa plašu uzbrukumu darbaļaužu ekonomiskajiem iekarojumiem, centās palielināt ekspluatācijas pakāpi. Par latviešu buržuāzijas galveno politisko uzdevumu kļuva cīņa pret jaunās revolūcijas draudiem. Nikni apkarojot LSD, tā attīstīja arī plašu ideoloģisku uzbrukumu marksismam.

LSD proletāriskais sastāvs, revolucionāro latviešu sociāldemokrātu ciešie sakari ar Krievijas boļševiku partiju un personiski ar V. I. Leņinu palīdzēja viņiem sekmīgi pārvarēt oportūnistiskās svārstības LSD iekšienē. Pirmajam pasaules karam sākoties, Latvijas Sociāldemokrātija nolēma pievienoties boļševiku partijai. Buržuāzisko un sīkburžuāzisko politisko grupējumu centieni sašķelt un pakļaut savai idejiskajai ietekmei Latvijas strādnieku šķiru cieta pilnīgu neveiksmi.

Политика латышской буржуазии в 1907—1914 годах

Резюме

Изучая проблемы трех российских революций, развитие революционного процесса, советские историки все более пристальное внимание обращают и на исследование политических организаций и политики классового врага пролетариата — буржуазии. Данная монография посвящена анализу политики латышской буржуазии в период столыпинской реакции и нового подъема революционного движения. Ограниченный объем книги позволил рассмотреть лишь некоторые аспекты проблемы, как экономический потенциал и политические организации латышской буржуазии, ее взаимоотношения с царизмом, стремление к укреплению своих экономических и политических позиций. Важнейшим содержанием политики латышской буржуазии была непримиримая борьба против угрозы новой революции, против трудящихся масс Латвии и революционной партии пролетариата. Для экономического и политического развития Латвии как составной части Российской империи характерны были те же закономерности, что и в остальных частях ее, пролетариат Латвии и России был связан нерушимым революционным союзом, между латышским трудовым народом и другими народами России существовали исторически сложившиеся теснейшие узы. Латышская же буржуазия, хотя она была составной частью порабощенной нации, в страхе перед революционным движением сама шла на политический сговор с царизмом, являясь верным его союзником и жестоким классовым врагом трудящихся Латвии.

В первой главе — «Удельный вес латышской буржуазии в экономике» — показан потенциал латышской буржуазии в основных отраслях экономики. Углубление процесса общественного разделения труда в условиях развития капиталистического способа производства привело к образованию также в Латвии

значительного слоя буржуазии, в котором количественно преобладала латышская буржуазия, однако она была представлена в основном мелкой и средней буржуазией. В годы промышленного подъема лишь начался процесс складывания и укрепления слоя крупной латышской буржуазии. Так, хотя в 1912 г. латышские предприниматели составляли более 38% общего количества лиц, которые в Латвии относились к промышленной буржуазии и мелкой буржуазии, в руках латышских капиталистов были лишь отдельные крупные предприятия. Гораздо шире они были представлены в средней промышленности (приблизительно 26—27%), но преобладали только среди собственников мелких предприятий, кустарей.

Основной причиной скромного удельного веса национальной буржуазии в промышленности являлось историческое своеобразие процесса ее формирования. В середине XIX в., когда латышская сельская и городская буржуазия оформилась как класс, основные рычаги экономики находились уже в руках сильной экономически и сплоченной прибалтийско-немецкой буржуазии. Отсутствие крупных капиталов, могущество прибалтийско-немецкой буржуазии, а также дворянства значительно ограничило конкурентоспособность нарождавшейся латышской буржуазии. Вследствие этого она была вынуждена вкладывать свои капиталы преимущественно в средние и слабо развитые отрасли промышленности. К началу XX в. латышская буржуазия в известной степени закрепилась в жилищном строительстве, в кирпичной, деревообрабатывающей, а также шерстяной и пищевой промышленности. В годы предвоенного промышленного подъема продолжалось упрочение позиций латышской буржуазии в этих и в некоторых других отраслях. Так, в 1913 г. национальной буржуазии принадлежало 35% всех предприятий сельскохозяйственного машиностроения Латвии, но это были исключительно мелкие и средние предприятия — их рабочие составляли лишь 10,96% всех рабочих отрасли, валовый оборот — 4,05% общего ее оборота.

В промышленности Латвии имела место не только высокая концентрация производства, но также концентрация и централизация капитала, которая находила выражение в бурном росте акционерных капиталов в годы предвоенного промышленного подъема. Однако с помощью капиталов латышской буржуазии создавались преимущественно отдельные средние по размерам акционерные общества, причем почти исключительно в форме паевых товариществ — низшей ступени развития акционерных обществ. Так, в 1914 г. торговый дом «Цемент» (А. Корст, В. Штуль и комп.) был преобразован в паевое товарищество Рижской цементной фабрики. Основная масса его

паев была размещена среди малочисленной, но экономически влиятельной группировки национальной буржуазии. Крупным паевым товариществом, созданным на капиталы национальной буржуазии, было также Торгово-промышленное экономическое общество (основано в 1910 г.), в руках которого были предприятия сельскохозяйственного машиностроения, лесопильня и несколько различных мастерских. Однако созданные латышской буржуазией паевые товарищества не имели такого влияния в промышленности, как крупнейшие акционерные общества с преобладающим участием российского капитала, а также капитала прибалтийско-немецкой буржуазии, в меньшей мере — местной русской и еврейской буржуазии.

Рост концентрации капитала и концентрации производства в 1909—1913 гг., тесные связи Латвийского экономического района с другими экономическими районами империи создали предпосылки для новой ступени монополизации. Картели и синдикаты возникли в основном в ведущих, высокоразвитых отраслях промышленности, но существовали также в деревообрабатывающей и пищевой промышленности, где были представлены и капиталы национальной буржуазии. Латышские промышленники входили также в синдикат кирпичной промышленности Елгавского района.

Организационными центрами борьбы буржуазии Латвии с рабочим движением стали общества фабрикантов Риги, Лиепай и Елгавы, которые были тесно связаны между собой. Хотя в этих обществах доминирующая роль принадлежала прибалтийско-немецкой буржуазии, они объединяли и крупных капиталистов других национальностей.

С целью борьбы против рабочего движения промышленная буржуазия Латвии создала также несколько отраслевых объединений. Так, уже в годы первой российской революции был создан союз владельцев рижских типографий. В 1911 г. возникло общество рижских пекарей, которое в 1913 г. объединяло 53 владельцев хлебопекарен, в большинстве своем латышей. Общество организовало централизованную закупку муки, создало бюро по приему рабочих и т. д., но основной задачей и этого общества была борьба с рабочим движением.

Исторически сложившиеся аграрные условия Латвии определили наличие в латвийской деревне масс безземельных и преобладание среди дворохозяев владельцев кулацких хозяйств. Постепенно укрепившаяся латышская сельская буржуазия составила серьезную конкуренцию немецким помещикам — баронам. Накануне первой мировой войны сектор крестьянских хозяйств производил $\frac{2}{3}$ общей сельскохозяйственной продукции Латвии. Значительный рост удельного веса латышской сельской

буржуазии в производстве сельскохозяйственной продукции при более чем эквивалентном усилении эксплуатации трудового населения села определил основную направленность ее политической деятельности.

Сельская буржуазия создала сильные экономические организации — целую сеть сельскохозяйственных обществ, машино-прокатных, контрольно-животноводческих пунктов и т. д. Укрепляя союз с сельской буржуазией, царизм разрешил ей в 1906 г. основать кооперативный центр — Рижское сельскохозяйственное центральное общество. В том же году деятельность начало и паевое товарищество — Экономическое общество латышских сельских хозяев, которое наряду с торговыми операциями осуществляло мероприятия по повышению прибыльности сельского хозяйства. Эти общества служили только интересам сельской буржуазии — кулаков, их главной целью было оказание помощи в интенсификации кулацкого хозяйства. Между кооперативными центрами существовала острая капиталистическая конкуренция. Объединение сельской буржуазии в экономические организации не только усилило ее позиции в конкурентной борьбе с помещичьим хозяйством, но и облегчило ей широкое развертывание наступления на сельский пролетариат.

В начале XX в. латышская буржуазия упрочила свое положение в торговле, и к 1913 г. латыши составляли более трети общего числа торговцев в Латвии. Правда, удельный вес национальной буржуазии в крупной внешней и внутренней торговле по тем же причинам, что и в крупной промышленности, был весьма скромным. В основном латышская торговая буржуазия была средней и мелкой, латышские купцы не были даже представлены в основной коммерческой организации торговой буржуазии Латвии — Рижском биржевом комитете. Основание в 1912 г. II Рижского общества торговцев свидетельствовало о стремлении латышской средней, а также и мелкой буржуазии объединиться против сильной конкуренции со стороны как крупных оптовых торговцев, так и потребительских кооперативов. В этих целях широко использовался буржуазный национализм, поскольку верхушка торговой буржуазии в Латвии в основном состояла из местной немецкой, еврейской и русской буржуазии. Издание общества, журнал «Балтияс тирготайс», широко рекламировало крупнейшие предприятия латышских купцов, призывая не создавать им «ненужную» конкуренцию со стороны соплеменников, с тем чтобы мог сложиться слой «хороших», т. е. латышских, крупных оптовых торговцев. Широко использовался давнишний лозунг «национальной седелки» — латышей убеждали делать покупки только в латышских магазинах и т. п.

Высоким удельный вес латышской буржуазии был среди собственников недвижимого имущества. Этим объясняется создание целого ряда влиятельных обществ латышских домовладельцев.

Увеличение экономической мощи национальной буржуазии вызывало растущую потребность в кредитах. В условиях монополистического капитализма упрочились связи банков с промышленностью. Однако сравнительно низкий удельный вес капиталов латышской буржуазии в главных отраслях экономики определил ее неспособность создать самостоятельно сколько-нибудь крупные банки. Из пяти кредитных банков латышской буржуазии принадлежал всего один — Елгавский банк, оборотные средства которого составляли лишь 3,7% общей суммы оборотных капиталов всех коммерческих банков Латвии.

Основными источниками кредитования национальной буржуазии служили в основном общества взаимного кредита и мелкокредитные товарищества. К 1913 г. по сравнению с 1908 г. число созданных латышской буржуазией обществ взаимного кредита увеличилось на 30,0%, а их годовой оборот — на 25,9%, и они составили почти половину обществ такого типа в Латвии. Увеличились также число и обороты мелкокредитных товариществ, большая часть которых находилась в руках латышской буржуазии. Общества взаимного кредита и мелкокредитная кооперация со своими многомиллионными оборотами стали ощутимым экономическим фактором, сыгравшим значительную роль в наращивании экономического потенциала национальной буржуазии.

В годы промышленного подъема в Латвии продолжалось дальнейшее развитие финансово-капиталистических отношений — здесь открывали свои филиалы крупнейшие столичные банки, происходило сращивание банков с промышленностью. Это явление наблюдалось также и в сфере влияния местных банковских учреждений, в том числе и тех, которые находились в руках латышской буржуазии. Так, Я. Бисениек, являясь председателем правления Елгавского коммерческого банка и Прибалтийского общества взаимного кредита сельских хозяев, одновременно был руководителем Экономического общества латышских сельских хозяев, Торгово-промышленного экономического общества, одним из основных акционеров акционерного общества «Цемент» и других предприятий и обществ. Итак, хотя крупная буржуазия Латвии рекрутировалась в основном из местной немецкой, русской и еврейской буржуазии, в годы предвоенного промышленного подъема становится заметным процесс образования и укрепления прослойки латышской крупной буржуазии.

Вторая глава — «Политическая организованность латышской буржуазии» — посвящена анализу степени политической организованности национальной буржуазии, а также рассмотрению основных политических партий и группировок буржуазии и мелкой буржуазии Латвии. Необходимо подчеркнуть, что процесс политической организации классов в Латвии протекал в общем так же, как в России в целом, хотя и имел некоторые особенности. Ленинская оценка политических сил царской России полностью относится и к Латышскому краю.

Сильнейшей политической партией эксплуататорских классов в Латвии была Прибалтийская конституционная партия с центром в Риге, выражавшая интересы крупной прибалтийско-немецкой буржуазии и дворянства. В начале 1907 г. партия объединяла около 8000 членов; она имела несколько местных организаций и свой официальный печатный орган — газету «Рига ше рундшау». Под влиянием этой партии в Курземе действовала крайне реакционная баронская Курляндская монархически-конституционная партия и несколько более умеренная Курляндская либерально-конституционная партия, выражавшая интересы немецкой крупной промышленной и торговой буржуазии Лиепаяи. Хотя в программах этих партий повторялись фразы октябристского толка, по существу их политика была черносотенной. Прибалтийско-немецкое дворянство и крупная буржуазия пытались с помощью самодержавия сохранить вековые феодальные привилегии. Рост революционного движения рабочего класса и усиление конкуренции латышской буржуазии усугубляли реакционную направленность названных партий. С Прибалтийской конституционной партией и ее политикой тесно было связано несколько культурно-просветительных союзов — ферейнов и обществ (Немецкий союз, Женский союз и др.), которые стали заметным фактором местной жизни (так, в 1913 г. в Лифляндской губернии Немецкий союз объединял более 16 тыс. человек, а в 1911 г. в Курляндской губернии — свыше 7 тыс. человек). В целях сохранения своего привилегированного положения прибалтийско-немецкое дворянство и крупная буржуазия широко проповедовали немецкий национализм, старались сплотить в этих организациях всех местных немцев. Но, как неоднократно подчеркивали революционные латышские социал-демократы, обострение классовой борьбы разрушало даже такие, казалось бы, сплоченные национальные организмы, как прибалтийское немецество.

Выраженно черносотенной политической группировкой являлась Латышская народная партия, которая представляла интересы значительной части высших слоев национальной буржуазии — крупных домовладельцев, купцов, директоров кре-

дитных обществ и др. Численность партии была ничтожной (100—200 человек), у нее отсутствовали также местные организации. Руководителем и основным идеологом ее был крайне реакционный буржуазный общественный деятель, адвокат Ф. Вейнберг, в качестве трибуны использовалась газета «Ригас авизе». Ограждение существующего строя от угрозы новой революции — вот по сути дела все, чего требовала Латышская народная партия от самодержавия. Единственным изменением, которого добивалась эта партия, было уравнивание латышской буржуазии в правах с другими национальными группами буржуазии Латвии и дворянством, притом в основном лишь в местных самоуправлениях и в управлении местной лютеранской церковью. Единым фронтом с прибалтийско-немецкой крупной буржуазией, дворянством и самодержавием «народная» партия выступала против демократического движения вообще и особенно яростно — против революционного пролетариата, считая неограниченное самодержавие единственной силой, способной устранить угрозу революции. Часть «серых баронов», связанных с Экономическим обществом латышских сельских хозяев, а также часть латышской буржуазии провинциальных городов, формально в «народной» партии не представленная, тем не менее поддерживали ее и считали своей опорой в борьбе с рабочим классом. Хотя Латышская народная партия не располагала ни малейшим влиянием в народных массах, все же экономический потенциал высших слоев национальной буржуазии, как и поддержка со стороны самодержавия и его полицейских учреждений сделали «народную» партию серьезным противником латышского трудового народа.

В период столыпинской реакции к черносотенцам примыкали также октябристы, которые с новым подъемом революционного движения стали колебаться между черносотенным и монархически-либеральным лагерем. В Латвии (Латгалии) существовало несколько отделений Союза 17 октября, которые представляли в основном русскую буржуазию. Рижский Русско-балтийский союз 17 октября объединял приблизительно 400 членов и, выражая интересы местной русской крупной буржуазии, тесно сотрудничал с центральным Союзом 17 октября.

Часть латышской крупной буржуазии и близких ей слоев вначале отмежевалась от незавуалированного черносотенного курса «народной» партии: в годы первой буржуазно-демократической революции представители этих кругов буржуазии создали Латышскую конституционно-демократическую партию. Своими программными требованиями она преследовала лишь пропагандистские цели, по политической направленности латышские кадеты были гораздо правее, чем кадетская партия

России. С началом реакции они выразили поддержку карательным экспедициям и отказались от кадетской фразеологии. Правое крыло латышских кадетов создало в 1907 г. в Риге Латышскую партию реформ. По социальному составу она по существу не отличалась от «народной» партии, за исключением того, что в ней состояло больше буржуазных интеллигентов. Партия реформ была еще малочисленнее «народной» партии (50—100 человек), и ее деятельность активно проявлялась только во время выборов в Государственную думу. Лидерами «реформистов» были Ф. Гросвалд и А. Красткалн, печатным изданием — газета «Латвия».

Программа Латышской партии реформ имела много общего с программой Союза 17 октября, только носила выраженно локальный характер. В уставе подчеркивалось, что целью партии является способствовать мирному развитию латышского народа на основе манифеста 17 октября 1905 г. Идеалом реформистов была конституционная монархия, которая путем реформ сверху ликвидировала бы пережитки феодализма, препятствовавшие упрочению положения буржуазии. Реформисты стремились к укреплению экономических и политических позиций латышской буржуазии, но в своих политических требованиях были еще умереннее русских октябристов. Они сотрудничали с прибалтийско-немецкой крупной буржуазией, с местной бюрократией и стояли гораздо ближе к черносотенцам, чем русские октябристы. Не случайно то, что с углублением кризиса третьенионьской монархии партия реформ фактически слилась с «народной» партией. Только ее левое крыло пошло на сближение с либералами.

Либеральная буржуазия Латвии не имела оформленных политических партий. В Риге действовала небольшая группа местных русских кадетов во главе с князем С. Мансыревым. Слаба была и прибалтийско-немецкая либеральная буржуазия, группировавшаяся вокруг газеты «Ригагше нойесте нахрихтен». Накануне выборов в III Государственную думу группой латышской буржуазной интеллигенции была сделана попытка возродить деятельность Латышской кадетской партии. При пересмотре старой программы эта часть латышских кадетов, отбросив прежнюю конституционную фразеологию, сохранила лишь локальные политические требования. Но деятельность партии так и не возобновилась. Часть латышских кадетов отошла к партии реформ, часть — к «демократам».

Демократическая партия, созданная в годы революции, тоже с началом реакции распалась. Ее бывшее правое крыло группировалось вокруг газеты «Дзимтенес вестнесис», политическую направленность которой определял лидер бывшей Демократи-

ческой партии А. Берг. Данное издание стало не только важным организационным центром и главной трибуной латышских либералов, но и самой распространенной в Латвии буржуазной газетой. Следствием обострения отношений между латышской либеральной и реакционной буржуазией явилось, однако, вытеснение в самый канун первой мировой войны либералов из газеты «Дзимтенес вестнесис» (посредством приобретения Я. Бисениеком и другими крупными латышскими капиталистами большинства акции издательства газеты).

Латышские либералы, в основном представлявшие интересы средних слоев национальной буржуазии, главное внимание обращали на укрепление экономической и политической мощи буржуазии, одновременно ведя по всем направлениям борьбу против пролетариата. Классовый характер требований либералов прикрывался демагогическими фразами. Они декларировали возможность достижения «классового мира», улучшения положения народных масс в условиях царского самодержавия, с тем чтобы направить рабочее движение в русло реформизма. При этом политические требования латышской либеральной буржуазии были нерешительными и противоречивыми. Впоследствии в страхе перед непрерывным ростом рабочего движения она отказалась даже от своих неопределенных общеполитических требований и основное внимание сосредоточила на чисто местных вопросах, подобно реакционной латышской буржуазии отдавая все силы борьбе с революционным движением трудящихся масс.

В годы нового революционного подъема параллельно с ростом экономики наблюдался процесс политического объединения латышской сельской буржуазии, главным образом вокруг Рижского сельскохозяйственного центрального общества. Этот сельскохозяйственный кооперативный центр был фактическим издателем политической газеты «Лидумс», отражавшей чаяния сельской буржуазии. Газета считала своей первой задачей борьбу против революционного движения рабочего класса, а ее политические требования не отличались от требований городской либеральной буржуазии.

В Латвии образовалось также несколько мелкобуржуазных политических партий и группировок. Переходный характер мелкой буржуазии, ее двойственная классовая природа обуславливали ее политическую неустойчивость — колебания между либеральной буржуазией и пролетариатом. Большая острота и определенность классовых противоречий, наличие мощного движения организованного пролетариата определили значительную слабость мелкобуржуазных политических группировок в Латвии по сравнению с Российской империей в целом.

Одна из политических группировок мелкой буржуазии сложилась вокруг газеты «Яуна диенас лапа». Расплывчатая, неоднородная, она не имела ясной программы. П. Стучка, анализируя деятельность газеты «Яуна диенас лапа», указывал на характерную для нее неопределенность, на то, что она постоянно колебалась между буржуазией и пролетариатом. С одной стороны, во взглядах мелкобуржуазной группы находила отражение глубокая неудовлетворенность народных масс существующим строем: группа поддерживала социал-демократов во время выборов в III и IV Государственную думу, требовала демократизации местного самоуправления, школьной системы и др. Но, с другой стороны, одновременно группа стремилась направить рабочее движение в реформистское русло и подчинить его своему влиянию, широко проповедовала национализм.

Влияние эсеровских идей в Латвии было значительно слабее, чем в России в целом. Это объясняется весьма значительной степенью дифференциации латышского крестьянства и решающим влиянием СДЛК среди трудового крестьянства, сельского пролетариата. Эсеровским был образованный в начале XX в. Союз латышских социал-демократов, деятельность которого к 1907 г. фактически прекратилась и была возобновлена уже только в годы нового революционного подъема. В 1913 г. союз официально принял наименование Партии социалистов-революционеров Латышского края. Включив в свою программу ряд радикальных требований, латышские эсеры на деле воспевали национализм, буржуазную кооперацию и мелкотоварное производство, яростно нападали на СДЛК. Отрицая необходимость гегемонии пролетариата и пропагандируя идеи национализма, они в отличие от русских эсеров в первую очередь пытались оказать идейное воздействие на рабочее движение. Однако влияние латышских эсеров, практически лишенных какой-либо социальной базы, было ничтожным. Крупнейшая их организация, которая существовала в Риге, насчитывала лишь несколько десятков человек. В июле 1913 г. на городской конференции был избран Рижский комитет эсеров, но уже в октябре аресты парализовали деятельность Рижской организации эсеров практически до весны 1914 г. Окончательный удар организации нанесли аресты во второй половине 1914 г. В провинциальных городах и в сельской местности латышским эсерам удалось создать лишь отдельные малочисленные кружки.

В Латвии эпизодически действовали и отдельные группы анархосиндикалистов («янкавистов») и анархистов различного толка. Крупнейшим успехом анархистов было создание ими в 1912 г. в Риге на короткое время группы под названием «Федерация анархистов Латышского края» (около 50 членов). В

целом их социальная база, а равно и влияние были еще ничтожнее, чем у эсеров.

Стремления буржуазных и мелкобуржуазных политических партий и группировок расколоть рабочее движение Латвии остались безрезультатными. Подлинным выразителем интересов и чаяний трудового народа являлась СДЛК, которая успешно боролась против реакционной политики буржуазии, а также против оппортунизма в собственных рядах.

Единственную в Латвии оформленную политическую партию с действительно широкой массовой базой сумел создать лишь пролетариат. Если исходить из сформулированных Л. М. Спириным признаков, характеризующих организационно оформленную политическую партию, то из непролетарских партий Латвии полностью оформленной можно считать лишь Прибалтийскую конституционную партию, а частично — Партию социалистов-революционеров Латышского края. Политические группировки латышской буржуазии не имели четко выраженных границ, были расплывчатыми, неопределенными. Однако очевидно и то, что накануне первой мировой войны национальная буржуазия уже значительно продвинулась по пути классового самоопределения. Явно вырисовывались направления общественно-политической мысли, представители которых группировались вокруг газет, различных обществ, начали складываться и политические партии, хотя действительно оформленные партии латышская буржуазия и сумела создать лишь после Февральской буржуазно-демократической революции. О сравнительно низкой ступени политической консолидации всей буржуазии Латвии накануне войны свидетельствует также образование партий по национальному признаку, когда параллельно существовало несколько национальных партий и групп одного политического направления (правда, известную роль здесь играли также тактические соображения).

Все же и в условиях незавершенности процесса политической консолидации латышской буржуазии она, основываясь на своих растущих материальных ресурсах, уделяла политической деятельности большое внимание. Буржуазия издавала целый ряд газет, создала широкую сеть различных обществ, в том числе и культурно-просветительных. Опираясь на свои сильные экономические, а также общественные и политические организации, латышская буржуазия стала опасным классовым противником трудового народа.

Третья глава — «Борьба латышской буржуазии против угрозы новой революции и за дальнейшее укрепление своих позиций» — посвящена анализу основных аспектов политики национальной буржуазии.

В своей конкурентной борьбе с прибалтийско-немецким дворянством и буржуазией латышская буржуазия традиционно искала поддержки царизма. Стремление использовать ее для укрепления своего экономического и политического положения было одной из причин подчеркнутого монархизма латышской буржуазии. Рост освободительного движения народных масс сделал основным содержанием сотрудничества национальной буржуазии с царизмом непримиримую борьбу против революционного движения. Открыто этот союз оформился в условиях третьей ионьской монархии, когда напуганная революцией латышская буржуазия в своей основной массе поддержала черносотенно-октябристский путь борьбы против угрозы новой революции. Либеральные тенденции среди латышской буржуазии в годы столыпинской реакции были крайне слабыми. Об этом наглядно свидетельствовали крупные неудачи либералов на выборах в III Государственную думу, а также на выборах рижского городского самоуправления в 1909 г. Острота классовых противоречий в Латвии, способствуя укреплению монархизма латышской буржуазии, в то же время стимулировала и совместное сближение латышской буржуазии и прибалтийско-немецкой буржуазии и дворянства. Группировка сил во время выборов также происходила по классовым интересам, а не по национальному признаку. Полный разброд в годы реакции царил в лагере мелкобуржуазной демократии. Многие из бывших попутчиков революции стали питательной почвой ренегатства, столь характерного для послереволюционных лет.

С началом нового подъема революционного движения, которое нагляднее всего отразило кризис третьей ионьской монархии, произошли изменения также в политических установках латышской буржуазии. Стала заметной известная переориентация ее с платформы черносотенства в сторону монархического либерализма, что особенно ясно проявилось во время выборов в IV Государственную думу. Усиливавшаяся в условиях промышленного подъема конкурентная борьба средней и мелкой буржуазии с помещиками и крупнокапиталистической верхушкой во многом приняла националистическую окраску. Но едва ли не главным двигателем националистической кампании латышской буржуазии было стремление с помощью буржуазного национализма подчинить своему идейному влиянию латышский трудовой народ, подорвать интернациональную сплоченность пролетариата Латвии. При этом крупная латышская буржуазия и близкие к ней слои остались верны союзу с местной немецкой крупной буржуазией.

И в условиях кризиса третьей ионьской монархии латышская буржуазия занимала более правые позиции, чем российская

буржуазия в целом. Хотя крайне реакционная Латышская народная партия постепенно и утрачивала свое влияние среди национальной буржуазии, она все-таки оставалась еще заметным политическим фактором. Латышские либералы практически не перешагнули границы правого либерализма, застряв на платформе прогрессистов и левых октябристов. К кадетской платформе, но с левой стороны, приближалась лишь мелкобуржуазная группировка вокруг газеты «Яуна диенас лапа». Оппозиционность латышских либералов ограничилась при этом несколькими робкими упреками царскому правительству с думской трибуны по поводу затягивания разработки обещанных реформ для Прибалтики. Латышские либералы разглагольствовали о необходимости ликвидации объективных причин революции с помощью реформ сверху, но на практике они не шли дальше некоторых требований в узкоклассовых интересах буржуазии. Латышская буржуазия была враждебна не только революционной, но и национально-освободительной борьбе. Она не уставала трубить о своей полной лояльности и преданности трону и империи. Определенные демократические требования выдвинули лишь мелкобуржуазные демократы, однако их стремление внести раскол в латвийское рабочее движение, распространять в нем реформистские иллюзии и националистические настроения объективно служило интересам буржуазии.

Основным содержанием политики латышской буржуазии, бесспорно, являлась борьба против угрозы новой революции. В этом «святом деле» она выступала в тесном союзе с царизмом, дворянством и буржуазией других национальных групп. Хотя разные политические группировки национальной буржуазии по-разному подходили к решению некоторых тактических вопросов, сутью их деятельности оставалась бескомпромиссная борьба против организованного движения пролетариата, СДЛК, марксизма. Направления и приемы этой неприглядной деятельности латышской буржуазии были весьма многообразными. Но ни царизму, ни буржуазии не было под силу подавить революционное движение латышских рабочих, подорвать интернационалистскую солидарность латышского пролетариата с российским пролетариатом.

Пролетарский состав СДЛК, тесные связи латышских революционных социал-демократов с партией большевиков и лично с В. И. Лениным помогли успешно преодолеть оппортунистические колебания внутри СДЛК, способствовали принятию ею решения об организационном присоединении к партии большевиков. Потуги буржуазных и мелкобуржуазных политических группировок, тщившихся расколоть рабочее движение Латвии, оказались напрасными.

Personu rādītājs

- Alberts F., advokāts, buržuāzisks politiskais darbinieks — 8, 94, 95, 134, 135, 161, 187.
- Alksnis J., žurnālists, izdevējs — 178.
- Alksnis P., žurnālists — 105.
- Amatnieks J., ierēdnis/namīpašnieks — 132.
- Andersons E., buržuāzisks vēsturnieks, baltemigrants — 9.
- Andrušaitīte J., padomju vēsturniece — 11.
- Ansbergs J., advokāts, buržuāzisks sabiedriskais darbinieks — 99, 128, 129, 139.
- Antmanis T., tirgotājs, buržuāzisks sabiedriskais darbinieks — 85, 147, 183.
- Apine I., padomju vēsturniece — 13, 14, 52, 94, 95, 111, 118, 120, 150, 151, 156, 157, 163, 171—173, 175, 184, 185, 194, 202, 213, 214.
- Apings G., ārsts, namīpašnieks, Valmieras pilsētas galva — 132.
- Apšenieks A., sociālists revolucionārs — 112.
- Arnīs E., rakstnieks — 8.
- Ārons M., žurnālists, publicists — 8, 85, 134, 154, 198.
- Asars H., renegāts, sīkburžuāzisks, vēlāk buržuāzisks sabiedriskais darbinieks — 105, 106, 200.
- Asars J., revolucionārās kustības dalībnieks, publicists — 100.
- Astaņins, ģenerālis — 114.
- Avrehs A., padomju vēsturnieks — 11, 120.
- Azefs J., Krievijas eseru kaujas organizācijas vadītājs, provokators — 108.
- Balevica L., padomju vēsturniece — 13, 42—46, 48—50, 52, 62—64, 160, 163, 165, 177.
- Balodis A., tirgotājs, rūpnieks — 39, 54.
- Balodis E., buržuāzisks ekonomists — 8, 9.
- Bandrevičs A., buržuāzisks sabiedriskais darbinieks, publicists — 58.
- Bārda Fr., dzejnieks — 211.
- Bauers E., agronoms, žurnālists — 102.
- Bauers O., austriešu labējais sociāldemokrāts — 213.
- Baumanis G., tirgotājs — 132.
- Bēms J., tirgotājs, rūpnieks — 86.
- Bereti A., valdības ierēdnis — 65.
- Bergs A., advokāts, buržuāzisks politiskais darbinieks — 7, 8, 58, 96, 97, 99, 128—130, 139, 140, 154, 155, 229.
- Bergs J., agronoms — 47.
- Bergs K., tirgotājs, namīpašnieks — 30, 96.
- Bērsons V., skolotājs, Cēsu pilsētas galva — 84.
- Bertelss O., ģenerālis — 142, 145.
- Bērziņš A., žurnālists — 107, 181.
- Bērziņš E., uzņēmējs — 26.
- Bērziņš-Ziemelis J., revolucionārās kustības dalībnieks, vēlāk partijas un padomju darbinieks — 10, 120.

- Berzinskis F., kredītiestādes direktors — 71, 72, 79.
- Birons A., padomju vēsturnieks — 11, 12, 52.
- Bisenieks J., agronoms, uzņēmējs, buržuāzisks sabiedriskais darbinieks — 29, 35, 36, 47—49, 60, 61, 69, 73, 84, 97, 100, 116, 183, 225, 229.
- Bisenieks P., tipogrāfijas īpašnieks — 178.
- Bismarks O., Vācijas impērijas kanclers — 197.
- Blaus A., ārsts — 147, 183.
- Blaus J., uzņēmējs — 29.
- Blaus K., lauksaimnieks, pagasta vecākais — 131.
- Bornhaupts L., ārsts, buržuāzisks sabiedriskais darbinieks — 78.
- Brakmanis O., Pērnavas pilsētas galva, Valsts domes deputāts — 132.
- Brazda J., agronoms — 47.
- Breikšs T., skolotājs, buržuāzisks sabiedriskais darbinieks, Liepājas pilsētas galvas biedrs — 72, 103, 180, 181.
- Brēmers A., lauksaimnieks, kooperācijas darbinieks — 101.
- Brempele A., padomju bibliogrāfe — 14, 108.
- Brežgo B., padomju vēsturnieks — 13, 43.
- Brigaders J., tirgotājs, izdevējs, dziedātājs, buržuāzisks sabiedriskais darbinieks — 54, 90.
- Brokans V., padomju vēsturnieks — 14, 57, 204.
- Bružis M., inženieris, buržuāzisks sabiedriskais darbinieks — 209.
- Burkēvičs K., uzņēmējs — 103, 146, 181.
- Cīrulis P., lauksaimnieks — 131.
- Cviks M., rūpnieks — 110.
- Cakste J., advokāts, buržuāzisks sabiedriskais darbinieks — 85, 102, 154.
- Cermenskis J., padomju vēsturnieks — 11.
- Cešihins V., advokāts, žurnālists, publicists — 92.
- Dakars A., anarhists — 117.
- Daniševskis J., revolucionārās kustības dalībnieks, žurnālists, vēlāk padomju valsts darbinieks — 10, 108, 200, 202, 204.
- Daņēvičs J., anarhists, sociālists revolucionārs, provokators — 110, 112.
- Davidova J., sociāliste revolucionāre — 114.
- Deglavs A., rakstnieks, sabiedriskais darbinieks — 105, 208.
- Dēkens, žurnālists — 139.
- Dombrovskis A., rūpnieks, buržuāzisks sabiedriskais darbinieks — 25, 191.
- Dopkēviča H., buržuāziska vēsturniece — 7.
- Dorošenko V., padomju vēsturnieks — 12.
- Draudiņš T., padomju vēsturnieks — 43.
- Dreijersdorfs V., namīpašnieks, Liepājas pilsētas galva — 181.
- Drizulis A., padomju vēsturnieks — 11.
- Ducens R., uzņēmējs — 35, 36.
- Dzenītis J., uzņēmējs — 29.
- Dzērve K., savienībnieks (esers) — 110.
- Džunkovskis V., žandarmērijas ģenerālis — 154, 157.
- Eilenbergs E., uzņēmējs — 39, 183.
- Eilenbergs Ģ. (Pūcišu Ģederts), rūpnieks, izdevējs, buržuāzisks sabiedriskais darbinieks — 39, 103.
- Egle K., padomju bibliogrāfs — 14, 108.
- Eglītis V., rakstnieks dekadents — 212.
- Eķis E., tirgotājs — 56.
- Eliass J., pagasta vietnieku pulka loceklis — 177.
- Endrups R., revolucionārās kustības dalībnieks, partijas darbinieks, žurnālists — 108, 204.
- Engelhartis O., muižnieks, Valsts domes deputāts — 144, 145.
- Enzeliņš H., lauksaimnieks, buržuāzisks sabiedriskais darbinieks — 45, 58, 100, 131, 139.
- Erharts R., tirgotājs, buržuāzisks sabiedriskais darbinieks — 78, 130.
- Ermanis J., mācītājs — 212.
- Erns F., skolotājs — 128, 129.
- Etingens E., muižnieks — 50.

- Feldmanis A., partijas un padomju darbinieks, žurnālists — 108.
- Feldmanis E., jurists, buržuāzisks sabiedriskais darbinieks — 147—149, 152, 183.
- Felkerzāms H., muižnieks, Valsts domes deputāts — 133, 149, 166.
- Fete R., rūpnieks — 35.
- Freivalds O., buržuāzisks vēsturnieks, baltemigrants — 9.
- Fridbergs J., ārsts — 146.
- Fridenbergs A., buržuāzisks sabiedriskais darbinieks — 58, 139, 140.
- Frīšmanis A., agronoms — 47.
- Frišmanis E., pagasta vietnieku pulka loceklis — 177.
- Frišmanis J., uzņēmējs — 27, 39, 183.
- Fūrmanis M., uzņēmējs — 54.
- Gailītis K., lauksaimnieks — 131.
- Gailītis P., mācītājs, kooperācijas darbinieks — 101.
- Garais F. (V. Zemcevs), ierēdnis, publicists — 7, 13, 99.
- Gilberts E., buržuāzisks sabiedriskais darbinieks — 139.
- Gindins I., padomju vēsturnieks — 11.
- Girgensons A., publicists — 62.
- Goldmanis J., lauku māju īpašnieks, buržuāzisks sabiedriskais darbinieks, Valsts domes deputāts — 133, 149, 152, 159—164, 172, 174.
- Golts D., tirgotājs, izdevējs — 54, 55, 105, 178.
- Graudīņš K., namīpašnieks, žurnālists, buržuāzisks sabiedriskais darbinieks — 97, 102, 183.
- Greitjāne R., padomju vēsturniece — 14, 122, 206, 207.
- Grosvalds F., advokāts, buržuāzisks politiskais darbinieks — 87, 89, 90, 122, 128, 129, 137, 138, 140, 150, 178, 228.
- Gudže V., uzņēmējs — 58, 94, 140.
- Gurevičs E., Valsts domes deputāts — 148, 149.
- Gusevs A., rūpnieks — 23.
- Gusevs G., rūpnieks — 23.
- Gusevs K., padomju vēsturnieks — 11.
- Harfs P., pilsētas valdes ierēdnis — 146, 147.
- Hellats H., advokāta palīgs — 144.
- Hercbergs N., tirgotājs — 147.
- Hiršs-Gaigals K., jurists, žurnālists — 7, 202.
- Ičs M., buržuāzisks sabiedriskais darbinieks, Valsts domes deputāts — 164.
- Irbe K., mācītājs, buržuāzisks sabiedriskais darbinieks — 86, 90, 137, 140, 142, 145, 150.
- Ivanovs I., padomju vēsturnieks — 25.
- Jankavs J., renegāts, anarhosindikālists, vēlāk buržuāzisks publicists — 7, 108, 115, 116, 200, 210, 211.
- Jansons-Brauns J., revolucionārās kustības dalībnieks, publicists — 10, 72, 90, 94, 106, 107, 146, 148, 184, 189, 194, 195, 200, 201.
- Jaugiēts V., padomju bibliogrāfs — 14, 108.
- Jermanskis A. (istā vārdā O. Kogans), meņševiks likvidators — 40, 190.
- Joīe H., padomju vēsturnieks — 11.
- Jope A., lauksaimnieks — 132.
- Juraševskis P., advokāts, buržuāzisks sabiedriskais darbinieks, Valsts domes deputāts — 102, 103, 158.
- Kaimiņš J., padomju vēsturnieks — 43.
- Kalacs E., lauku māju īpašnieks — 132.
- Kalmanovičs S., advokāts — 149.
- Kalniņš B., labējais sociāldemokrāts, baltemigrants — 9.
- Kalniņš E., rūpnieks — 25.
- Kalnamagone K., rūpnieks — 25.
- Kaļiničevs F., padomju vēsturnieks — 125.
- Kamkins E., uzņēmējs — 26.
- Kānbergs D., uzņēmējs — 47, 102.
- Kanēlis A., uzņēmējs — 29.
- Kanēlis E., uzņēmējs — 29.
- Kants I., filozofs — 210.
- Karjaherms T., padomju vēsturnieks — 11.
- Kārklīņš F., buržuāzisks sabiedriskais darbinieks — 147.
- Karlsbergs E., atvaļināts apakšpulkvedis, Valsts domes deputāts — 133, 159, 160.

- Karpovics E., padomju filozofs — 14.
 Karpovičs S., atvaļināts pulkvedis — 148.
 Karulis K., valodnieks — 26, 54, 205.
 Katlacs E., lauksaimnieks — 132.
 Kaugars J., uzņēmējs — 27, 53, 190.
 Keizerlings A., muižnieks, politisks darbinieks — 77.
 Kempis F., buržuāzisks sabiedriskais darbinieks — 103, 122.
 Kirtovskis I., padomju ekonomists — 13, 99, 198, 209.
 Knage A., tirgotājs — 52.
 Kokovcovs V., Ministru padomes priekšsēdētājs — 154, 197.
 Komins V., padomju vēsturnieks — 11.
 Korsts A., uzņēmējs — 27, 222.
 Košeļovs, ģenerālis — 109.
 Kozins M., padomju vēsturnieks — 13, 43, 99.
 Krastiņš J., padomju vēsturnieks — 12, 43, 165, 188, 189.
 Krastiņš P., lauksaimnieks, pagasta vecākais — 131.
 Krastkalns A., advokāts, buržuāzisks sabiedriskais darbinieks — 85, 87, 89, 90, 122, 137, 150, 178, 228.
 Krauze A., muižnieks, Kuldīgas pilsētas galva — 148.
 Krieviņš V., anarhists — 117.
 Krūmiņš G., publicists — 69.
 Krupņikovs P., padomju vēsturnieks — 14, 151, 163.
 Kundziņš K., padomju literatūras un teātra vēsturnieks — 205, 208.
 Kuršinskis A. (A. Kurcijs), žurnālists, rakstnieks — 107.
 Ķempelis G., buržuāzisks sabiedriskais darbinieks — 58, 204.
 Ķergalvis Kr., uzņēmējs — 26, 27, 89.
 Lācis J., rūpnieks — 25.
 Lapiņš J., anarhists — 117.
 Lapiņš P., publicists — 62, 107.
 Laursons E., buržuāzisks ekonomists — 7, 44, 57, 71.
 Lauva J., tirgotājs — 56.
 Laveričevs V., padomju vēsturnieks — 11.
 Leiše A., publicists — 59.
 Lejiņš P., redaktors, izdevējs — 107.
 Līcis M., advokāts — 132.
 Līcītis K., anarhists — 117.
 Liepiņš F., uzņēmējs — 29.
 Liepiņš R., lielgruntnieks — 42.
 Lipings G., Valsts domes deputāta kandidāts — 145.
 Līvontāls T., publicists — 177.
 Lomanis A., uzņēmējs — 79.
 Lucavs A., publicists — 7.
 Luiga G., žurnālists — 139.
 Lūkina V., padomju bibliogrāfe — 14, 108.
 Ļeņins V. I. — 5, 6, 8—11, 13, 19, 50, 58, 60, 75, 76, 86, 91, 100, 104, 117—120, 134, 136, 152, 155, 156, 158, 214, 233.
 Ļeščins D., valdības ierēdnis — 175.
 Maldonis V., mācītājs, ģimnāzijas īpašnieks, buržuāzisks sabiedriskais darbinieks — 137, 206.
 Mansirevs S., kņazs, advokāts, Valsts domes deputāts — 92, 139—142, 144, 158, 163, 228.
 Manteifels K., muižnieks, publicists — 163.
 Markss K. — 7, 209.
 Meijendorfs A., muižnieks, Valsts domes deputāts — 132, 144, 145.
 Mellers-Zakomejskis A., Baltijas ģenerālgubernators — 57, 93, 170, 171, 187.
 Melnalksnis K., anarhists — 116.
 Mertsons J., provizors, Valkas pilsētas galva — 144.
 Mieriņa A., padomju vēsturniece — 13, 43.
 Mierlauks A., aktieris — 208.
 Miezis M., uzņēmējs — 47.
 Miljons M., tirgotājs — 52, 89.
 Mincs P., advokāts, buržuāzisks sabiedriskais darbinieks — 92.
 Misiņš J., bibliogrāfs — 56.
 Morics E., advokāts, buržuāzisks sabiedriskais darbinieks — 128, 129, 135.
 Mors V., advokāts — 92.
 Mortulevs A., padomju vēsturnieks — 14, 211.
 Muške J., tirgotājs — 56.

- Nabokovs S., Kurzemes gubernators — 153, 154, 165.
- Neiburgs L., uzņēmējs — 29.
- Neimanis L., tirgotājs — 55.
- Niče F., filozofs ideālists — 211.
- Niedra A., mācītājs, rakstnieks, buržuāzisks sabiedriskais darbinieks — 84, 212, 213.
- Niedre O., padomju vēsturnieks — 13, 42, 43, 112, 169, 178.
- Nikolajs II, Krievijas cars — 87, 93, 156, 161, 171, 185, 206.
- Niselovičs L., Valsts domes deputāts — 133, 135, 136, 188.
- Nonācs O., žurnālists, buržuāzisks sabiedriskais darbinieks — 90.
- Ņesadomovs I., rūpnieks — 27.
- Ņesadomovs N., rūpnieks — 27.
- Ņesterovs M. F., rūpnieks — 27.
- Ņetjosins J., padomju vēsturnieks un ekonomists — 12, 25, 26, 72, 108, 203.
- Olavs V., mācītājs, buržuāzisks sabiedriskais darbinieks — 7, 8, 89, 140, 154, 209.
- Olovs Z. (istā vārdā F. Menders), meņševiks — 115.
- Osis J., filozofs ideālists — 210.
- Ozoliņa Dz., padomju vēsturniece — 12, 13, 20, 21, 24, 29—31, 34, 51, 73, 152, 178—180.
- Ozoliņš P., veterinārārsts — 46.
- Ozolnieks P., rūpnieks — 25.
- Ozols J., revolucionārās kustības dalībnieks, Valsts domes deputāts — 126, 138.
- Paegle M., tiesu ierēdnis — 147.
- Paegle S., uzņēmējs, buržuāzisks sabiedriskais darbinieks — 35, 36, 94.
- Pagasts M., rūpnieks — 26, 39.
- Pauluks K., advokāts, buržuāzisks sabiedriskais darbinieks — 102, 147, 149, 183.
- Paže M., elektora kandidāts IV Valsts domes vēlēšanu laikā — 147.
- Pēkšens K., arhitekts, uzņēmējs — 28.
- Pētersons K., traktiera īpašnieks — 53.
- Pētersons-Rušmanis H., lielgruntnieks — 42.
- Pīpiņš E. (Pīpiņš-Vizulis E.), žurnālists, literatūrkritiķis — 138.
- Plaudis P., žurnālists, provokators — 117, 198.
- Plecs V., uzņēmējs — 35, 36.
- Plensners A., buržuāzisks publicists, kontrrevolucionārs virsnieks — 8.
- Pokrovskis I., sociāldemokrāts — 152.
- Popovi, brāļi, uzņēmēji — 24.
- Priedkalns A., ārsts, sociāldemokrāts, Valsts domes deputāts — 106, 127—129, 135—138, 141—144, 152, 161, 172, 187.
- Pulks K., sociālists revolucionārs — 109.
- Purgalis J., advokāts, buržuāzisks sabiedriskais darbinieks — 89, 90.
- Puriņš K., buržuāzisks ekonomists — 8, 9, 61, 63, 64, 66, 68, 70.
- Puriškevičs V., muižnieks mēlnsimtnieks, Valsts domes deputāts — 78, 85.
- Radziņš P., uzņēmējs — 29.
- Radziņš P., rūpnieks — 27.
- Rainis J., latviešu tautas dzejnieks — 7, 200.
- Ramots J., lauku māju īpašnieks, skolotājs, buržuāzisks sabiedriskais darbinieks, Valsts domes deputāts — 144, 145.
- Rancāns N., garīdznieks, buržuāzisks sabiedriskais darbinieks — 60.
- Raņķis A., tirgotājs — 56.
- Rapa J., izdevējs, tirgotājs, — 55.
- Reineke R., Ventspils pilsētas galva — 183.
- Reinfelds J., uzņēmējs — 45—47, 101, 131, 137.
- Renners K., austriešu labējais sociāldemokrāts — 213.
- Rics R., titulārpadomnieks — 92.
- Ripa J., padomju vēsturniece — 13, 127, 141, 142, 147, 204.
- Riters F., anarhists — 117.
- Romanovi, caru dinastija — 157.
- Rops M., muižnieks, politiskais darbinieks — 77.
- Rozens H., muižnieks, Valsts domes deputāts — 132.
- Roziņš F., revolucionārās kustības dalībnieks, vēlāk padomju valsts darbinieks — 10, 200.
- Rudzītis E., rūpnieks — 26.
- Rukše K., lauksaimnieks — 132.

- Rupais J., tirgotājs — 72.
 Rūsis H., advokāts, žurnālists — 89, 90, 137.
- Sanders J., mācītājs, valodnieks — 97.
 Saule-Sleinis K., pilsētas valdes ierēdnis — 103, 146.
 Saulītis P., lauksaimnieks — 132.
 Semjonova V., anarhiste — 116.
 Semjonovs P., oktobrists — 129.
 Serafīms E., žurnālists, vēsturnieks, buržuāzisks sabiedriskais darbinieks — 78.
 Seskova G., provizors, kredītiestādes direktors — 146, 181.
 Sיעeniķs P., lauksaimnieks, kooperācijas darbinieks — 131.
 Silēniķs M., tirgotājs — 53, 72.
 Siliņš M., sociālists revolucionārs — 112.
 Sīmanis A., advokāts — 146.
 Skopāns A., sociālists revolucionārs — 112.
 Skrinda K., garīdznieks, žurnālists — 104.
 Skubiņš K., rūpnieks — 27.
 Skubiņš V., agronomis, buržuāzisks sabiedriskais darbinieks — 102.
 Skujeniķs M., meņševiks, publicists — 7, 26, 163, 169, 214.
 Solomonovičs D., tirgotājs — 146.
 Solovjovs V., filozofs ideālists — 211.
 Spirins L., padomju vēsturnieks — 11, 76, 119, 231.
 Spreslis A., padomju vēsturnieks — 12, 203.
 Sprogis J., rūpnieks — 28.
 Sprosts F., uzņēmējs — 29.
 Spunde V., buržuāzisks sabiedriskais darbinieks — 94.
 Stērste A., advokāts, žurnālists, valodnieks, sabiedriska darbinieks — 102.
 Sticinskis E., buržuāzisks sabiedriskais darbinieks — 137, 142.
 Stolipins P., Ministru padomes priekšsēdētājs — 12, 43, 93, 109, 154, 161, 162, 171, 186, 195, 197.
 Strausmanis A., advokāts — 89.
 Strautzelis P., ārsts, žurnālists — 147.
 Stučka P., revolucionārās kustības dalībnieks, marksisma teorētiķis, vēlāk padomju valsts un starptautiskās strādnieku kustības darbinieks, tie-
- sību zinātnieks — 9, 10, 79, 80, 85, 94, 96, 100, 105—107, 111, 121, 129, 130, 135, 136, 141, 159, 162, 167, 168, 230.
 Stumbergs J., žurnālists, buržuāzisks sabiedriskais darbinieks — 140, 149, 187.
- Salda V., padomju vēsturnieks — 14, 187, 188.
 Ščerbakovs A., ārsts, valdības ierēdnis — 175.
 Šēfers J., rūpnieks — 27, 36.
 Šēnfelds M., ārsts, buržuāzisks sabiedriskais darbinieks — 92.
 Sepeļevs L., padomju vēsturnieks — 34, 48.
 Smits A., žurnālists — 92, 93, 139.
 Sopenhauers A., filozofs ideālists — 211.
 Stegmanis Ā., buržuāzisks sabiedriskais darbinieks — 147.
 Steinbergs V., padomju filozofs — 14, 210, 212.
 Stelmahers Ā., filozofijas doktors, buržuāzisks sabiedriskais darbinieks — 78.
 Stīda E., pilsētas valdes ierēdnis — 6, 20, 67.
 Stūls V., uzņēmējs — 27, 222.
 Sulcenbergis M., lauku māju īpašnieks, buržuāzisks sabiedriskais darbinieks, Valsts domes deputāts — 131, 132, 136, 159, 160, 188.
 Svābe A., buržuāzisks vēsturnieks, baltēmiģrants — 9.
- Teikmanis V., mācītājs — 84, 85.
 Terrass A., buržuāzisks sabiedriskais darbinieks, Valsts domes deputāts — 159, 160.
 Tobīns A., muižnieciska vēsturnieks — 7.
 Tranzē-Rozenekis A., muižnieciska vēsturnieks — 6, 155.
 Trasuns F., garīdznieks, buržuāzisks sabiedriskais darbinieks — 104.
 Treimanis (Zvārgulis) E., dzejnieks, buržuāzisks sabiedriskais darbinieks — 131.
 Turauskis J., skolotājs, buržuāzisks sabiedriskais darbinieks — 183.
 Tūters K., žurnālists — 105.

- Ulmans E., uzņēmējs — 147.
 Upenieks A., anarhists — 116.
- Valdmanis R., tirgotājs — 56.
 Valters A., uzņēmējs — 55.
 Valters M., renegāts, buržuāzisks sabiedriskais darbinieks — 7, 110, 115, 210.
 Vasiļkovs N., Valsts domes deputāta kandidāts — 145.
 Vēbers A. (Varaidošu Sanders), buržuāzisks sabiedriskais darbinieks, publicists — 96.
 Veidmanis K., pagasta vietnieku pulka loceklis — 177.
 Veinbergs F., advokāts, buržuāzisks politiskais darbinieks — 8, 40, 47, 79—81, 83—86, 90, 91, 116, 122, 134, 137, 150, 152, 154—156, 178, 185, 186, 197, 198, 205, 227.
 Viesītis P., kredītbiedrības biedrs — 71, 72.
 Vildners J., kredītbiedrības valdes loceklis — 72.
 Vilka B., padomju vēsturniece — 13, 19.
 Vilsons R., sociālists revolucionārs — 112.
 Vilsons Z., sociālists revolucionārs — 110, 112.
 Visockis I., žurnālists, buržuāzisks sabiedriskais darbinieks — 87, 171.
 Vītoliņš P., žurnālists — 134.
- Vitvickis L., žurnālists — 92, 139.
 Volfs N., muižnieks, Valsts domes deputāts — 144, 145.
- Zabello J., sociāliste revolucionāre — 109.
 Zalevskis K., publicists — 78.
 Zālite P., buržuāzisks sabiedriskais darbinieks, filozofs — 134, 210.
 Zālītis J., advokāts, buržuāzisks sabiedriskais darbinieks, Valsts domes deputāts — 140, 141, 149, 150, 152, 159, 160, 163, 186.
 Zāmuels V., advokāts, buržuāzisks sabiedriskais darbinieks — 94, 139, 140, 149, 187.
 Zavinskis V., anarhists — 116.
 Zebergs G., rūpnieks — 27.
 Zebergs H., rūpnieks — 27, 36.
 Zeiberlihs K., inženieris — 92.
 Zeile P., padomju filozofs — 14, 211.
 Zemcevs V. — skat. Garais F.
 Zemgals G., sīkburžuāzisks sabiedriskais darbinieks, vēlāk buržuāzisks politiķis — 105, 178.
 Ziemelis S., padomju vēsturnieks — 11, 118.
 Zihmanis K., izdevējs, tirgotājs — 54.
 Zilpaušs E., sociālists revolucionārs — 112.
 Zommers J., rūpnieks — 190.
 Zutis J., padomju vēsturnieks — 11, 12.
 Zvegincevs N., Vidzemes gubernators — 154.

Saturs

Ievads	5
I n o d a a. Latviešu buržuāzijas īpatsvars Latvijas eko- nomikā	18
1. Latviešu buržuāzijas pozīcijas rūpniecībā un celtniecībā	19
2. Latviešu buržuāzijas īpatsvars lauksaimniecībā	41
3. Latviešu buržuāzijas īpatsvars tirdzniecībā	50
4. Latviešu buržuāzijas izveidotās kredītiestādes	60
II n o d a a. Latviešu buržuāzijas politiskā organizētība	74
1. Buržuāziskie politiskie grupējumi	75
2. Sīkburžuāziskie politiskie grupējumi	105
III n o d a a. Latviešu buržuāzijas cīņa pret jaunas revo- lūcijas draudiem un par savu pozīciju tālāku nostipri- nāšanu	124
1. Latviešu buržuāzija — carisma uzticama sabiedrotā	125
2. Latviešu buržuāzijas reformistiskie centieni un cīņa par vadošo vietu vietējās pašvaldības iestādēs	157
3. Latviešu buržuāzijas uzbrukums proletariāta organizētajai cīņai	186
Nobeigums	216
Политика латышской буржуазии в 1907—1914 годах. Резюме	219
Personu rādītājs	232

Индулис Эрнестович Ронис
Политика латышской буржуазии
в 1907—1914 годах
(Академия наук ЛатвССР.
Институт истории)

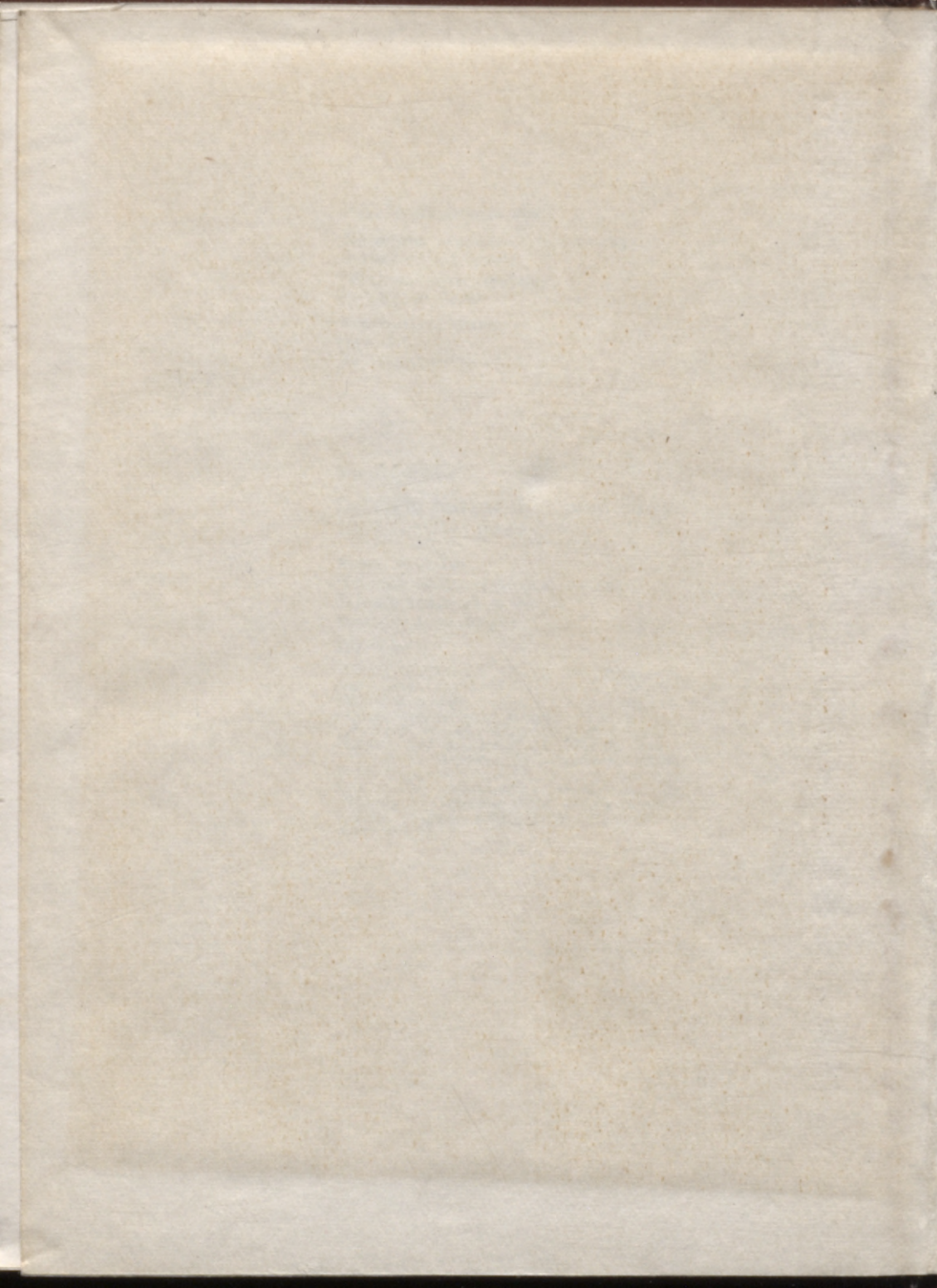
Издательство «Зинатне»
Рига 1978
На латышском языке

Indulis Ronis
Latviešu buržuāzijas politika
1907.—1914. gadā

Redaktors S. Levi
Mākslinieciskais redaktors G. Krutojs
Tehniskā redaktore A. Pelikša
Korektore L. Brahmane

ИБ № 325

Nodota salikšanai 25. 05. 78. Parakstīta
iespiešanai 03. 11. 78. JT 06473. Formāts
60×84/16. Tipogr. papīrs Nr. 1. Latiņu gar-
nitūra. Augstspiedes tehnika. 15,25 fiz. ie-
spiedl.; 14,18 uzsk. iespiedl.; 17,21 izdevn. l.
Metiens 1000 eks. Pasūt. Nr. 1462-B1. Maksā
1 r. 30 k. Izdevniecība «Zinātne», 226018
Rīgā, Turgeņeva ielā 19. Iespiesta Latvijas
PSR Valsts izdevniecību, poligrāfijas un
grāmatu tirdzniecības lietu komitejas tipo-
grāfijā «Cīņa», 226424. PDP Rīgā, Blau-
maņa ielā 32.

LATVIJAS NACIONĀLĀ BIBLIOTĒKA

0308121307

